

ISSN 2524-2547

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Випуск 55

Заснований 2000 року

Харків – 2018

Журнал присвячений висвітленню результатів наукових досліджень у галузі економічних наук: питання мотивації праці, управління на різних рівнях економіки, кредитна і грошова системи, облік та аудит, міжнародна економіка та світове господарство, економіко-математичні методи і моделі, статистичний аналіз і маркетингові стратегії.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів економічних спеціальностей.

Журнал є фаховим ваданням у галузі економічних наук (Наказ МОН України №241 від 09.03.2016).

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 7 від 25 червня 2018 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Родченко В.Б. – головний редактор, доктор екон. наук, професор, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна;

Пономарьова Т.В. – відп. секретар, кандидат екон. наук, доцент, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.

Глушенко В.В. – доктор екон. наук, професор, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна;

Гриценко А.А. – доктор екон. наук, професор, член-кор. НАН України, Інститут економіки і прогнозування Національної академії наук України; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна;

Давидов О.І. – кандидат екон. наук, доцент, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна;

Євтушенко В.А. – кандидат екон. наук, доцент, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна;

Меркулова Т.В. – доктор екон. наук, професор, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна;

Назирів З.Ф. – кандидат фіз.-мат. наук, доцент, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна;

Пуртов В.Ф. – кандидат екон. наук, доцент, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна;

Соболєв В.М. – доктор екон. наук, професор, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна;

Тютюнникова С.В. – доктор екон. наук, професор, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна;

Ареф'єва О.В. – доктор екон. наук, професор, Національний авіаційний університет;

Кузьменко Л.М. – доктор екон. наук, професор, Інститут економіки і прогнозування Національної академії наук України;

Маркіна І.А. – доктор екон. наук, професор, Полтавська державна аграрна академія;

Д-р Чанминг (Віктор) Ши – доцент кафедри операцій та рішень факультету Лазарідіської школи бізнесу та економіки Уілфріда Лоурі, Канада;

Файсал Еддауді – професор економіки та управління факультету права, економіки та соціальних наук Ібн Зор університету Агадір, Марокко;

Рішард Гродзкі – доктор інженерії, професор, Лодзький технологічний університет, Польща.

Адреса редколегії:

61002, м. Харків, вул. Мירוносицька, 1, економічний факультет,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
<https://periodicals.karazin.ua/socconom>
sejournal@karazin.ua

Статті пройшли подвійне сліпе рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21803-11703ПР від 02.11.2015

З М І С Т**ПРОЦЕСИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

Глухова І.В. Державне регулювання зайнятості населення Республіки Білорусь на засадах безперервної освіти.....	6
Корепанов О.С. Статистичний аналіз тенденцій зовнішньоекономічної діяльності України: сектор ІКТ.....	18
Косенкова Т.В. Домінанти соціально-економічного розвитку регіонів України.....	26
Матюшенко І.Ю., Глібко С.В., Пасмор М.С. Практичні аспекти визначення високотехнологічних галузей і продукції в Україні.....	37
Родченко В.Б., Прус Ю.І. Глобальні орієнтири просторового розвитку в сучасних умовах: виклики для України.....	50
Свіденська М.С., Хрипунова Д.М. Актуальні тенденції та особливості застосування організаційних моделей забезпечення інноваційного розвитку регіонів.....	62
Тютюнникова С.В., Пивоварова К.Л. Багатовимірна бідність як глобальна проблема сучасного соціально-економічного розвитку.....	70
Чала Т.Г., Корепанов Г.С., Черненко Д.І. Статистичні класифікації як основа метаданих у наукових дослідженнях.....	80

**СИСТЕМИ ТА МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ Й АДМІНІСТРУВАННЯ
СОЦІАЛЬНОЮ ЕКОНОМІКОЮ**

Давидова О.Ю. Розробка комплексу концепції маркетинг-мікс 11Р на підприємствах готельно-ресторанного господарства.....	89
Дикань В.В., Гречана О.І. Методичні підходи до оцінки якості послуг.....	97
Квітка А.В., Балаклеєць К.Ю. Інтелектуальне підприємництво як драйвер розвитку інноваційної економіки.....	107
Лазебник Ю.О. Проблеми оцінювання впливу неповної зайнятості на травматизм та професійну захворюваність.....	115
Рекун Г.П., Демченко С.В. Роль емоційного інтелекту в організації роботи менеджерів різних рівнів управління.....	123
Родченко В.Б., Хрипунова Д.М. Проблеми та перспективи інтеграції України до Європейської кластерної мережі.....	132
Пахаренко О.В. Оптимізація мережевих структур у сфері цивільного захисту України	142
Відомості про авторів.....	154

СО Д Е Р Ж А Н И Е

ПРОЦЕССЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Глухова И.В. Государственное регулирование занятости населения Республики Беларусь на основе непрерывного образования.....	6
Корепанов А.С. Статистический анализ тенденций внешнеэкономической деятельности Украины: сектор ИКТ.....	18
Косенкова Т.В. Доминанты социально-экономического развития регионов Украины...	26
Матюшенко И.Ю., Глибко С.В., Пасмор М.С. Практические аспекты определения высокотехнологических отраслей и продукции в Украине.....	37
Родченко В.Б., Прус Ю.И. Глобальные ориентиры пространственного развития в современных условиях: вызовы для Украины.....	50
Свиденская М.С., Хрипунова Д.М. Актуальные тенденции и особенности применения организационной модели обеспечения инновационного развития регионов.....	62
Тютюнникова С.В., Пивоварова К.Л. Многомерная бедность как глобальная проблема современного социально-экономического развития.....	70
Чалая Т.Г., Корепанов Г.С., Черненко Д.И. Статистические классификации как основа метаданных в научных исследованиях.....	80

**СИСТЕМЫ И МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ И АДМИНИСТРИРОВАНИЯ
 СОЦИАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКОЙ**

Давидова О.Ю. Разработка комплекса концепции маркетинг-микс 11Р для предприятий отельно-ресторанного хозяйства.....	89
Дикань В.В., Гречана А.И. Методические подходы к оценке качества предоставления услуг.....	97
Квитка А.В., Балаклеец К.Ю. Интеллектуальное предпринимательство как драйвер развития инновационной экономики.....	107
Лазебник Ю.А. Проблемы оценивания влияния неполной занятости на травматизм и профессиональную заболеваемость.....	115
Рекун А.П., Демченко С.В. Роль эмоционального интеллекта в организации работы менеджеров разных уровней управления.....	123
Родченко В.Б., Хрипунова Д.М. Проблемы и перспективы интеграции Украины в Европейскую кластерную сеть.....	132
Пахаренко А.В. Оптимизация сетевых структур в сфере гражданской защиты в Украине.....	142
Сведения об авторах.....	154

C O N T E N T**DEVELOPMENT PROCESSES OF SOCIAL ECONOMICS**

I. Glukhova. State Regulation of Employment of the Population of the Republic of Belarus on the Basis of Continuous Education.....	6
O. Korepanov. Statistical Analysis of Trends of Foreign Economic Activity of Ukraine: ICT Sector.....	18
T. Kosenkova. Dominants of Socio-economic Regional Development in Ukraine.....	26
I. Matyushenko, S. Glibko, M. Pasmor. Practical Aspects of Definition of High-tech Industries and Products of Ukraine.....	37
V. Rodchenko, Yu. Prus. Global Orientaries of Spatial Development in Modern Conditions: Challenges for Ukraine.....	50
M. Svidenska, D. Khripunova. Actual Trends and Features of Organizational Models of Providing Innovative Development of Regions Application.....	62
S. Tutunnikova, C. Pivovarova. Multidimensional Poverty as a Global Problem of Modern Socio-economic Development.....	70
T. Chala, G. Korepanov, D. Chernenko. Statistical Classifications as the Basis for Metadata in Scientific Research.....	80

SYSTEMS AND MECHANISMS FOR MANAGEMENT AND ADMINISTRATION OF SOCIAL ECONOMICS

O. Davydova. Development of the Complex of Marketing-mix 11P Concept on Enterprises of Hotel and Restaurant Industry.....	89
V. Dykan, O. Hrechana. Methodological Approaches to the Assessment of Service Quality.....	97
A. Kvitka, K. Balakleiets. Intellectual Entrepreneurship as a Driver for the Development of Innovation Economy.....	107
Yu. Lazebnyk. Problems of Evaluation of Temporary Employment's Influence on Injuries and Occupational Diseases.....	115
G. Rekun, S. Demchenko. The Role of Emotional Intelligence in the Work of Executives by Different Anagement Levels.....	123
V. Rodchenko, D. Khripunova. Problems and Prospects of Ukraine Integration to the European Cluster Network.....	132
O. Pakharenko. Optimization of Network Structures in the Sphere of Civil Protection in Ukraine.....	142
Information about the Authors	154

ПРОЦЕСИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

УДК 331.526(476):37-022.336

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ НА ОСНОВЕ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Глухова Ирина Васильевна
зам. декана по научно-исследовательской работе студентов
экономического факультета, старший преподаватель
Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины
ул. Советская, 104, Гомель, 246019, Республика Беларусь
e-mail: *gluirina@mail.ru*
ORCID ID: 0000-0002-9303-1265

В статье рассмотрены вопросы, связанные с оценкой эффективности государственного регулирования занятости населения в Республике Беларусь в условиях развития экономики инновационного типа. Цель данной статьи заключается в оценке мер государственного регулирования уровня занятости экономически активного населения в Республике Беларусь, основанных на использовании различных форм непрерывного образования. Оценено состояние рынка труда страны, характеризующееся наличием структурной безработицы и незначительными объемами инвестиций, направляемыми субъектами хозяйствования на развитие человеческого капитала в целях снижения ее уровня. Рассмотрены основные законодательные акты, регулирующие порядок осуществления непрерывного образования различных категорий персонала в организациях страны. Сформулированы понятия «конкурентоспособность индивидуума на рынке труда» и «конкурентоспособность нанимателя на рынке труда» с учетом компетентностного подхода, предполагающего формирование компетенций и квалификаций в процессе непрерывного обучения, которые обеспечивают необходимую степень мобильности работника на рынке труда. Рассмотрены особенности государственного регулирования скрытой безработицы в субъектах хозяйствования Республики Беларусь посредством их стимулирования к организации непрерывного обучения работников. Оценены организационно-правовые основы взаимодействия региональных представительств Государственной службы занятости, нанимателей и сотрудников, высвобожденных (находящихся под угрозой увольнения) при организации непрерывного образования в целях повышения конкурентоспособности и мобильности на рынке труда. Разработаны рекомендации для служб управления персоналом организаций, связанные с использованием различных форм его непрерывного обучения в процессе оптимизации штатной численности сотрудников в кратко- и среднесрочном периоде в рамках действующего законодательства страны.

Ключевые слова: структурная безработица, скрытая безработица, непрерывное обучение, конкурентоспособность индивидуума на рынке труда, конкурентоспособность нанимателя на рынке труда, компетентностный подход.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ НА ЗАСАДАХ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

Глухова Ірина Василівна
зам. декана з науково-дослідної роботи студентів економічного факультету, старший викладач
Гомельський державний університет імені Ф. Скоріни
вул. Советська, 104, Гомель, 246019, Республіка Білорусь
e-mail: *gluirina@mail.ru*
ORCID ID: 0000-0002-9303-1265

У статті розглянуті питання, пов'язані з оцінкою ефективності державного регулювання зайнятості населення в Республіці Білорусь в умовах розвитку економіки інноваційного типу. Метою даного дослідження є оцінка заходів державного регулювання рівня зайнятості економічно активного населення у Республіці Білорусь на підставі використання різноманітних форм безперервної освіти. Оцінено стан ринку праці країни, що характеризується наявністю структурного безробіття і незначними обсягами інвестицій, які спрямовуються суб'єктами господарювання на розвиток людського капіталу, з метою зниження її рівня. Розглянуто основні

законодавчі акти, що регулюють порядок здійснення безперервної освіти різних категорій персоналу в організаціях країни. Сформульовано поняття «конкурентоспроможність людини на ринку праці» та «конкурентоспроможність наймача на ринку праці» з урахуванням компетентнісного підходу, який передбачає формування компетенцій і кваліфікацій у процесі безперервного навчання, які забезпечують необхідну ступінь мобільності працівника на ринку праці. Розглянуто особливості державного регулювання прихованого безробіття в суб'єктах господарювання Республіки Білорусь через їх стимулювання до організації безперервного навчання працівників. Оцінено організаційно-правові засади взаємодії територіальних представництв Державної служби зайнятості, наймачів і працівників, вивільнених (знаходяться під загрозою звільнення) при організації безперервної освіти з метою підвищення конкурентоспроможності та мобільності на ринку праці. Розроблено рекомендації для служб управління персоналом організацій, пов'язані з використанням різних форм його безперервного навчання в процесі оптимізації штатної чисельності працівників коротко- і середньостроковому періоді в межах чинного законодавства країни.

Ключові слова: структурне безробіття, приховане безробіття, безперервне навчання, конкурентоспроможність людини на ринку праці, конкурентоспроможність наймача на ринку праці, компетентнісний підхід.

STATE REGULATION OF EMPLOYMENT OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF BELARUS ON THE BASIS OF CONTINUOUS EDUCATION

Irina Glukhova

Vice-dean responsible for research work of students of the Faculty of Economics, senior lecturer

Francisk Skorina Gomel State University

104, Sovetskaya str., Gomel, 246109, Republic of Belarus

e-mail: gluirina@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9303-1265

The issues related to the assessment of the effectiveness of state regulation of employment in the Republic of Belarus in the context of the development of an innovation-type economy are considered in the article. The purpose of this article is to assess the measures of state regulation of the level of employment of economically active population in the Republic of Belarus, based on the use of various forms of continuous education. The state of the country's labor market is assessed, which is characterized by the presence of structural unemployment and insignificant volumes of investments directed by business entities to the development of human capital in order to reduce its level. The main legislative acts regulating the order of continuous education of different categories of personnel in the organizations of the country are considered. The concepts of «competitiveness of the individual in the labor market» and «competitiveness of the employer in the labor market» are formulated taking into account the competence approach, which assumes the formation of competencies and qualifications in the process of continuous training that provide the necessary degree of worker's mobility in the labor market. The peculiarities of state regulation of latent unemployment in business entities of the Republic of Belarus are considered by means of their stimulation to the organization of continuous training of workers. Organizational and legal bases of interaction between regional offices of the State Employment Service, employers and dismissed workers (employee in danger of dismissal) in the organization of continuing education to improve competitiveness and mobility in the labor market are assessed. Recommendations are developed for the personnel management services of organizations related to the use of different forms of continuous training in the process of optimization of the number of staff in the short and medium term within the current legislation of the country.

Key words: Structural Unemployment, Latent Unemployment, Lifelong Learning, Competitiveness of the Individual in the Labor Market, Competitiveness of the Employer in the Labor Market, Competence Approach.

Постановка проблеми. Формирование экономики инновационного типа в Республике Беларусь обуславливает трансформацию социально-экономических отношений между основными участниками рынка труда: работниками, нанимателями и органами государственного управления. Развитие приоритетных направлений экономики, перепрофилирование производств, ввод в действие высокотехнологичного оборудования, постоянное обновление номенклатуры и ассортимента продукции в соответствии с платежеспособным спросом потребителей, выступают в роли факторов, способствующих возникновению, главным образом, структурной и скрытой безработицы. Инновационные преобразования вызывают дисбаланс спроса и предложения на рынке труда различного уровня (республиканского, регионального, отдельных организаций). Изменяется структура рабочих мест в национальной экономике вследствие отмирания старых и появления новых профессий и специальностей, и возникает несоответствие требований, предъявляемых нанимателями к претендентам на занятие появившихся вакансий, с уровнем квалификации потенциальных работников. В целях регулирования сложившейся ситуации на рынке труда в Беларуси принят ряд законодательных актов, направленных на предотвращение роста уровня безработицы и снижения

напряженности на рынке труда. Данные документы нацелены на создание условий для непрерывного профессионального обучения работников в течение всей трудовой жизни, позволяющего поддерживать необходимый уровень конкурентоспособности и высокую степень мобильности на рынке труда. В этой связи рассмотрение вопросов, связанных с государственным регулированием процесса непрерывного образования занятого населения и безработных и оценкой его эффективности, является актуальным.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблеме регулирования уровня занятости в стране уделено внимание многих белорусских ученых-экономистов, среди которых можно выделить: Е.В. Ванкевич, Е.Н. Коробову, Е.С. Головачева, М.Н. Базылеву, А.В. Бондарь, Г.Н. Соколову, В.С. Фатеева, В.П. Ключню, И.В. Зенькову, Я.М. Александровича и др. В качестве одного из направлений современных исследований выступает реформирование системы государственного регулирования рынка труда в целях обеспечения соответствия структуры рабочих мест в экономике требованиям, предъявляемым к работникам, профессионально-квалификационному уровню работников (потенциальных работников). При этом акцент смещается на исследование процесса реализации в Республике Беларусь концепции непрерывного образования взрослых.

Особое внимание уделяется вопросам, связанным с управлением занятостью населения на основе использования компетентностного подхода. Так, В.П. Ключня и И.В. Зенькова полагают, что «... информационный массив системы навыков, умений, компетенций, создаваемый на среднесрочную перспективу ... решает проблему быстрого трудоустройства работника, попавшего под увольнение. Достаточно сопоставить его имеющиеся навыки, стаж работы по специальности с недостающими навыками и умениями, что позволит быстро включить безработного в программы переобучения в кратчайшие сроки» [1, с. 39].

Е.В. Ванкевич рассматривает возможности использования в Республике Беларусь концепции флексикурита (flexicurity), «...направленной на достижение баланса между необходимой степенью гибкости рынка труда и социальной защищенностью работников... Концепция непрерывного образования – одна из важнейших компонент флексикурита, необходимое условие инновационного развития и важнейшее его направление» [2, с. 14, с. 17].

Наряду с проводимыми исследованиями целесообразно проанализировать и оценить эффективность мер, предпринимаемых органами государственного управления в обеспечении непрерывного образования работников (безработных) в кратко- и среднесрочной перспективе в рамках функционирования системы «наемный работник (безработный) – наниматель – органы государственного управления по труду, занятости и социальной защите населения».

Цель и задачи статьи. Цель данной статьи заключается в оценке мер государственного регулирования уровня занятости экономически активного населения в Республике Беларусь, основанных на использовании различных форм непрерывного образования. Это предполагает рассмотрение показателей, характеризующих состояние рынка труда, вопросов осуществления инвестиций в человеческий капитал, а также оценку эффективности взаимодействия органов государственной управления по труду, занятости и социальной защите и субъектов хозяйствования по обеспечению процесса непрерывного образования работников, в том числе при оптимизации численности персонала с целью снижения уровня скрытой безработицы.

Основные результаты исследования. В Законе «О занятости населения Республики Беларусь» занятость трактуется как «деятельность граждан Республики Беларусь ..., связанная с удовлетворением личных и общественных потребностей, не противоречащая законодательству и приносящая им заработную плату, вознаграждение за выполненную работу (оказанную услугу, создание объектов интеллектуальной собственности), иной доход» [3]. Об эффективности политики государственного регулирования занятости можно судить по показателям состояния рынка труда, представленным в таблице 1.

Как видно из таблицы 1, численность трудовых ресурсов в Республике Беларусь постоянно сокращалась, что вызвано различными факторами, в числе которых – старение населения и активная трудовая миграция молодежи. Об этом свидетельствует и снижение удельного веса трудовых ресурсов в численности населения с 63,7 % в 2012 году до 60,5 % в 2017 году. Невысокий уровень официальной зарегистрированной безработицы (от 1 % в 2015 г. до 0,5 % в 2017 г.) обусловил ситуацию, в которой численность экономически активного населения практически соответствовала численности занятого населения страны (в среднем на 99 %). Однако уровень безработицы, рассчитанный согласно методологии Международной организации труда (далее – МОТ) гораздо более высокий и в 2017 году достиг уровня 5,6 %.

Таблица 1 – Показатели состояния рынка труда в Республике Беларусь в 2012-2017 гг.

Показатели	Годы					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Численность трудовых ресурсов, тыс. чел.	6030,1	5989,1	596234,7	5874,8	5797,6	5744,4
Удельный вес трудовых ресурсов в численности населения, %	63,7	63,3	62,6	61,9	61,0	60,5
Численность экономически активного населения, тыс. чел.	4640,6	4601,8	4572,8	4537,3	4458,8	4386,0
Удельный вес занятого населения в численности экономически активного населения, %	99,4	99,4	99,5	99,0	98,9	99,2
Уровень зарегистрированной безработицы (по методологии Республики Беларусь) на конец года, %	0,5	0,5	0,5	1,0	0,8	0,5
Уровень фактической безработицы (по методологии МОТ), %	–	–	5,1	5,2	5,8	5,6

Источник: обобщено автором на основе данных Национального статистического комитета Республики Беларусь [4, с. 30-44; 5]

Ситуация на рынке труда на протяжении 2012-2017 гг. была достаточно напряженной, на что повлияло наличие несоответствия свободных мест в экономике страны и тех профессий (специальностей), а также уровня квалификации, которыми обладали безработные. С этой позиции можно сделать вывод о том, что в на протяжении рассмотренного периода в стране доминировала структурная безработица.

В рамках развития приоритетных видов экономической деятельности и соответствующих им производств субъекты хозяйствования осуществляют различные объемы инвестиции в основные средства (таблица 2).

Таблица 2 – Показатели инвестиций в основной капитал в Республике Беларусь в 2012-2016 гг.

Показатели	Годы				
	2012	2013	2014	2015	2016
Инвестиции в основной капитал, млрд руб.	154442,4	209574,6	225269,7	207152,5	18710,0 ¹
Удельный вес инвестиций, направленных на приобретение машин, оборудования, транспортных средств, в общем объеме инвестиций, %	41,2	36,8	33,9	34,2	35,7
Коэффициент обновления основных средств, %	5,6	5,7	6,3	5,7	5,1

¹С учетом деноминации с 1.07.2016 г.

Источник: данные Национального статистического комитета Республики Беларусь [6; 7, с. 17]

Вложения средств в обновление активной части основных фондов занимали значительный удельный вес в структуре инвестиций – от 41,2 % в 2012 г. до 35,7 % в 2016 г. При этом среднегодовой коэффициент их обновления составлял более 5 %. Ежегодное обновление основных средств современным и высокотехнологичным оборудованием свидетельствует об изменении структуры рабочих мест в организациях, а также требованиях, предъявляемых к сотрудникам, работающим на них. А это предполагает обеспечение профессионального развития работников посредством осуществление инвестиций в человеческий капитал на протяжении периода их трудовой деятельности. В качестве инвесторов могут выступать:

- работники, стремящиеся повысить уровень своей конкурентоспособности в течение всей трудовой жизни;
- субъекты хозяйствования, направляющие сотрудников на участие в различных образовательных программах;
- органы государственного управления, оказывающие регулирующее воздействие на рынок труда, занятые вопросами распределения (перераспределения) численности трудовых ресурсов, а также содействия в трудоустройстве безработных.

В рекомендации МОТ № 195 «Рекомендация о развитии человеческих ресурсов» (R-195 – Human Resources Development Recommendation), затрагивающей вопросы образования, подготовки кадров и непрерывного обучения (далее – Рекомендация № 195) введен термин «непрерывное обучение» (lifelong learning), включающий в себя различные виды обучения, которые человек

осваивает на протяжении всей жизни для развития компетенций и квалификации [8].

В Республике Беларусь – члене МОТ – осуществляется непрерывное профессиональное образование персонала организаций на основании следующих законодательных актов:

– Положения о непрерывном профессиональном образовании руководящих работников и специалистов. В документе прописаны основные формы непрерывного профессионального образования руководителей и специалистов, включающие повышение квалификации; переподготовку кадров, имеющих высшее и среднее специальное образование; стажировку работников; обучение в организациях [9];

– Положения о непрерывном профессиональном обучении по профессиям рабочих. Образовательный процесс включает теоретическое и производственное обучение рабочих. Рабочим, успешно прошедшим обучение, присваивается квалификационный разряд (класс) по избранной профессии [10];

– Положения об обучающих курсах дополнительного образования взрослых. Образовательные мероприятия направлены на удовлетворение познавательных потребностей работников профессиональной сфере и могут осуществляться в форме лекториев, семинаров, тематических курсов, тренингов. При это указано, что освоение образовательных программ курсов не имеет целью повышение квалификации или переподготовку кадров [11].

В Республике Беларусь удельный вес работников организаций, прошедших профессиональное обучение, в общей численности работников, составил: в 2010 г. – 13,4 %, в 2012 г. – 10,8 %, в 2014 г. – 10,2 %, в 2016 г. – 9,6 % [12]. В таблице 3 представлена более подробная информация о численности работников, направленных на различные формы обучения (переобучения), в 2014 г.

Таблица 3 – Профессиональное обучение работников по образовательным программам дополнительного образования и категориям персонала в Республике Беларусь в 2014 г., тыс. чел.

Вид образовательной программы	Рабочие	Служащие			
		всего	руководители	специалисты	другие служащие
Повышение квалификации	76 670	201 464	59 570	139 716	2 178
Стажировка руководящих работников и специалистов	–	6 951	2 378	4 573	–
Переподготовка	58 819	6 878	1 881	4 809	183
Профессиональная подготовка рабочих (других служащих)	30 845	256	–	–	256

Источник: данные Национального статистического комитета Республики Беларусь [4, с. 151]

Основной формой непрерывного образования руководителей и специалистов выступало повышение квалификации (93,6 %). Стажировка в других отечественных и зарубежных организациях составила 3,2 %, переподготовка кадров – 3,1 %. Аналогичная ситуация наблюдалась и по рабочим: 46,1 % были направлены на повышение имеющейся квалификации; 35,3 % – на переподготовку, связанную с получением новой профессии. Несмотря на то, что субъекты хозяйствования участвуют в реализации программ непрерывного образования взрослых, удельный вес расходов на профессиональное обучение составлял лишь 0,2 % в структуре расходов организаций на персонал. Закономерно возникает вопрос: «Почему организации так неохотно инвестируют средства в человеческий капитал?»

Ежегодно в Республике Беларусь проводится опрос ведущих топ-менеджеров крупных промышленных организаций в области факторов инновационного развития, в результате которого данные факторы ранжируются по степени значимости. Опросы показали, что к наиболее существенным из них, препятствующим эффективному внедрению инноваций, относят недостаток собственных финансовых ресурсов, высокую стоимость нововведений, высокий уровень экономического риска и др. При этом особого внимания заслуживает парадоксальная ситуация в отношении факторов инновационного развития, связанных с персоналом организаций (таблица 4).

Подавляющее число респондентов (от 53,6 % 2014 г. до 59,4 % в 2016 г.) признали факт отсутствия достаточно количества работников нужной квалификации в качестве незначительного фактора инновационного развития организации. Невосприимчивость организации к нововведениям связана, прежде всего, с сопротивлением персонала различного рода изменениям. Однако лишь незначительная часть руководителей (2014 г. – 12,2 %, 2015 г. – 5,4 %, 2016 г. – 6,8 %) полагала,

что отсутствие способностей и желания сотрудников выступала в роли главного фактора, сдерживающего развитие организации. Данная тенденция является крайне неблагоприятной, учитывая незначительный удельный вес работников, освоивших программы различных форм профессионального обучения, что было рассмотрено ранее.

Таблица 4 – Структура значимости «трудовых» факторов, препятствующих инновациям в организациях промышленности Республики Беларусь в 2014-2016 гг.

Степень значимости фактора	Годы		
	2014	2015	2016
Недостаток квалифицированного персонала			
Основной или решающий	12,3	10,7	10,2
Значительный	34,1	33,2	30,4
Незначительный	53,6	56,1	59,4
Невосприимчивость организации к нововведениям			
Основной или решающий	12,2	5,4	6,8
Значительный	34,1	19,1	17,2
Незначительный	53,7	75,5	76,0

Источник: рассчитано автором на основе данных Национального статистического комитета Республики Беларусь [7, с. 125; 13; 14]

Отправной точкой профессиональной подготовки работников является их обучение в различных учреждениях многоуровневой системы образования в Беларуси и за рубежом. Образовательный процесс в ВУЗах и ССУЗах Беларуси основан на использовании компетентностного подхода, предполагающего формирование у учащихся стандартного набора компетенций: академических, профессиональных, социально-личностных. После завершения периода обучения выпускник учебного заведения выходит на рынок труда и предлагает набор своих компетенций в той или иной сфере деятельности, вступая тем самым в конкурентную борьбу. В конкурентном поле находятся как выпускники учебных заведений, так и граждане, которые уже имеют профессиональный опыт практической деятельности. При этом в качестве конкурентных преимуществ участников рынка труда выступает уровень сформированных компетенций (их широта и глубина) и совокупность практических навыков, определяющих трудовой потенциал, успешная презентация которого нанимателям позволяет получить искомую работу.

В рекомендации МОТ № 195 приведено понятие «employability» (способность работать, потенциал к трудоустройству). Данное понятие трактуется как «... наличие совокупности мобильных компетенций и квалификаций, которые формируются на основе использования возможностей образования и повышения квалификации и увеличивают индивидуальный потенциал в целях получения и сохранения достойной работы, развития работника в пределах предприятия и видов занятий, что позволяет справляться с изменениями технологий и условий на рынке труда» [8]. В данном случае понятия «потенциал к трудоустройству» и «конкурентоспособность индивидуума на рынке труда» практически тождественны.

Согласно авторской трактовке, конкурентоспособность индивидуума на рынке труда – совокупность его личностных характеристик, активация которых позволяет применять на практике имеющиеся компетенции, квалификационные навыки, полученные в процессе обучения и практического опыта, в целях эффективного участия в конкурентной борьбе за достойную работу, ее получения и утверждения своего статуса в организации с перспективами продвижения по карьерной лестнице. Соответственно, чем большее количество компетенций сформировано в рамках приобретения квалификаций, тем более мобильным и конкурентоспособным является работник, как на внутреннем рынке труда организации, так и на республиканском (региональном) рынке труда.

Высокий уровень мобильности сотрудника влечет как преимущества, так и недостатки для нанимателя. С одной стороны, сотрудники-профессионалы – ядро кадрового потенциала организации, активизирующие эффективную деятельность остального персонала. С другой стороны, у профессионала имеются достаточно обширные возможности выбора потенциального нанимателя, и при изменении ситуации в организации он может сменить место работы, тем самым увеличивая степень кадрового и инвестиционного риска. Поэтому целесообразно выделить понятие «конкурентоспособность нанимателя на рынке труда». Она представляет собой наличие

возможностей предоставления потенциальному работнику таких условий осуществления трудовой деятельности, при которых происходит актуализация необходимых внутренних мотивов, направленная на достижение сбалансированности интересов работника и нанимателя посредством раскрытия, наращивания и максимального использования трудового потенциала сотрудника.

С позиции государственного регулирования занятости поддержание высокого уровня конкурентоспособности и, соответственно, мобильности трудоспособного населения является первостепенной задачей. Следует отметить, что на региональных рынках труда в Республике Беларусь существует довольно жесткая конкуренция за право занятия вакантного места в финансово стабильных организациях, несмотря на предъявление высоких требований к претендентам. Однако еще более острая, зачастую «нездоровая» конкуренция наблюдается в субъектах хозяйствования, замедливших темпы своего развития и, как следствие, имеющих неудовлетворительное финансовое положение, утративших платежеспособность и находящихся на грани банкротства. В таких организациях на первый план выходит проблема скрытой безработицы, которая проявляется в наличии:

- избыточной численности сотрудников, работающих на условиях полной рабочей недели и получающих заработную плату в полном объеме;
- численности сотрудников, находящихся в отпуске по инициативе нанимателя без сохранения или с частичным сохранением заработной платы;
- численность работников, имеющих неполный рабочий день по причине внутрисменных / или целосменных (целодневных простоев) вследствие временной приостановки производственного процесса и снижения объемов производства продукции (работ, услуг).

Наличие той или иной формы скрытой безработицы является сигналом для дальнейших действий нанимателя по оптимизации численности персонала. Законодательство страны предусматривает различные варианты упорядочения штатов, одним из которых является сокращение сотрудников. В целях регулирования данных процессов введено в действие постановление Министерства труда и социальной защиты «О критериях массового высвобождения работников» [15]. В нем указаны два основных критерия, характеризующие массовое увольнение работников, – удельный вес высвобождаемых работников в списочной численности организации и календарный период, в течение которого осуществляется сокращение численности работников. В таблице 5 приведены значения данных критериев в зависимости от численности работников в среднем за последний отчетный месяц в субъектах хозяйствования.

Таблица 5 – Критерии массового высвобождения численности работников в организациях Республики Беларусь

Списочная численность работников организации в среднем за последний месяц, чел.	Удельный вес высвобождаемых работников от списочной численности организации, %	Календарный период, в течение которого осуществляется высвобождение работников, мес.
До 1 000	20	1
От 1 001 до 2 000	15	1
От 2 001 до 5 000	10	1
От 5 001 до 10 000	10	2
Свыше 10 000	5	2

Источник: постановление Министерства труда и социальной защиты «О критериях массового высвобождения работников» № 47 [15]

При средней численности работников организации, например, в 2 000 человек в течение месяца может быть уволено до 300 сотрудников. Это достаточно высокий показатель, что создает напряженную ситуацию на рынке труда, поскольку сокращенные работники выходят на него в поисках новой работы.

В Рекомендации МОТ № 195 отмечено, что страны-члены МОТ должны обеспечивать равные возможности доступа к повышению квалификации всех работников, уделяя при этом особое внимание переподготовке тех работников, которые могут быть уволены по причине сокращения штатов. Данный документ был положен в основу поправок, внесенных в Закон «О занятости населения Республики Беларусь». Так, был введен термин «работники, находящиеся под угрозой увольнения», включающий «... работников, подлежащих увольнению в связи с ликвидацией организации, прекращением деятельности индивидуального предпринимателя, или предупрежденных

о сокращении численности или штата работников, или работающих на условиях неполного рабочего времени по инициативе нанимателя, или находящихся в отпуске без сохранения или с частичным сохранением заработной платы, предоставленном по инициативе нанимателя, или не работающих в связи с простоем не по вине работника» [3]. При этом государственные органы по труду, занятости и социальной защите могут полностью или частично компенсировать субъектам хозяйствования расходы, связанные с профессиональной подготовкой, переподготовкой и повышением квалификации данной категории работников. Такая мера государственного регулирования занятости является одной из форм осуществления инвестиций в человеческий капитал и позволяет повысить гибкость рынка труда посредством повышения уровня конкурентоспособности и, соответственно, мобильности работников. Кроме того, принятие решения об обучении (переобучении) данной категории сотрудников носит стратегический характер, позволяющий повысить конкурентоспособность организации при одновременном снижении финансовой нагрузки.

В Беларуси определен уровень ответственности нанимателей за массовые увольнения и дальнейшее трудоустройство работников. В условиях либерализации экономики и значительного расширения прав работодателей в регулировании трудовых отношений с наемными работниками данная мера имеет большое значение для рационализации процесса высвобождения численности. В Беларуси это и есть один из элементов концепции флексикурیتی (flexicurity), реализация которого направлена на обеспечение защиты работников от произвола со стороны нанимателей, а также на повышение их функциональной гибкости.

На законодательном уровне закреплены организационно-правовые аспекты взаимодействия субъектов хозяйствования с Государственной службой занятости. Региональные представительства Государственной службы занятости населения оказывают содействие в профессиональном обучении безработных (ранее сокращенных работников) в случаях, если необходимо изменить профессию (специальность) в связи с отсутствием работы, соответствующей сформированным ранее профессиональным навыкам, или человек утратил способность (возникли противопоказания) к выполнению работы по прежней профессии (специальности) [16]. Данное содействие может осуществляться в форме профессиональной подготовки, переподготовки и повышения квалификации в учреждениях системы образования страны. Согласно Инструкции о порядке и условиях возмещения органам государственной службы занятости населения затрат на обучение, наниматели обязаны возместить все государственные расходы, связанные с обучением безработных в случаях, если:

- работники проработали у нанимателя не менее 5 лет на квалифицированных работах;
- возраст работников на момент увольнения составляет: мужчины – до 50 лет, женщины – до 45 лет;
- работники в течение 5 лет, предшествовавших увольнению, не проходили переподготовку или повышение квалификации;
- решение о направлении на обучение безработных из числа высвобожденных работников принято органами Государственной службы занятости населения в течение 12 месяцев с момента их увольнения с последнего места работы [17].

Наниматель несет ответственность за действия по оптимизации численности работников, по организации их непрерывного обучения (формированию совокупности компетенций и навыков практической работы, соответствующих современным требованиям занятости) и дальнейшему трудоустройству. В этом и выражается социально-экономический эффект от реализации мер государственного регулирования рынка труда. Однако у работников зачастую возникает некоторая форма эффекта М. Рингельмана (эффекта «социальной лени»), что выражается в снижении продуктивности работы и перекладывании ответственности за качество и эффективность их трудовой жизни на нанимателя. Поэтому необходимо создание такого механизма взаимодействия работников (потенциальных безработных), нанимателей и органов государственного управления в сфере занятости, функционирование которого позволило бы создать условия для постоянного повышения (поддержания на необходимом уровне) конкурентоспособности индивидуумов на рынке труда с учетом определения степени ответственности каждого из участников данного процесса.

По результатам проведенной оценки мер государственного регулирования занятости автором предложены следующие адресные рекомендации, направленные на активизацию деятельности нанимателей по использованию возможностей, предоставляемых законодательством Республики Беларусь в области обеспечения непрерывного образования работников.

Данные рекомендации представлены в виде алгоритма действий подразделений организаций, занимающихся вопросами кадрового планирования:

- проведение расчета плановой численности категорий работников на кратко- и среднесрочную перспективу в соответствии с маркетинговыми исследованиями рынков сбыта продукции (работ, услуг) в целях обоснования уровня потребности в кадрах;
- установление степени сбалансированности спроса и предложения на внутрифирменном рынке труда посредством диагностирования избыточной численности отдельных категорий работников с использованием Методических рекомендаций по проведению кадровой диагностики организаций в целях выявления потенциально избыточной численности работников [18];
- проведение внеочередных аттестаций категорий работников, находящихся под угрозой увольнения с учетом требований, предъявляемых к должностям в рамках Общегосударственного классификатора Республики Беларусь «Занятия» (ОКРБ 014-2017), разработанного на основе Международной стандартной классификации занятий МОТ (МСКЗ-88) [19];
- выявление конкретных работников, несоответствующих современным квалификационным требованиям на основе результатов аттестации, т.е. обладающих недостаточным уровнем компетенций и квалификаций для выполнения функциональных обязанностей;
- формирование программ непрерывного обучения категорий сотрудников в разрезе его видов (повышения квалификации, стажировки руководящих работников и специалистов, переподготовки, профессиональной подготовки рабочих) [9; 10; 11; 16];
- взаимодействие с региональными структурами органов государственного управления по труду, занятости и социальной защите населения по вопросам реализации программ непрерывного обучения работников, а также их возможному трудоустройству в другие организации [3; 16; 17];
- формирование бюджета программ непрерывного обучения, включающего обоснование источников их финансирования – собственных и привлеченных средств в форме компенсаций органами по труду, занятости и социальной защите населения [16; 17];
- проведение повторной аттестации лиц, успешно завершивших программы непрерывного обучения и оценку возможностей их дальнейшего использования в организации.

Выводы. В качестве индикаторов оценки эффективности мер государственного регулирования занятости выступают основные показатели состояния рынка труда. В Республике Беларусь существует относительно стабильная ситуация с занятостью. Однако инновационные преобразования в экономике, направленные на создание высокотехнологичных производств, с каждым годом обостряют дисбаланс между требованиями, предъявляемыми к работникам, и уровнем их профессионально-квалификационных навыков. В этой связи необходимы инвестиции в человеческий капитал, которые субъекты хозяйствования не стремятся осуществлять в современных условиях хозяйствования.

В Республике Беларусь, являющейся членом МОТ, реализуется концепция непрерывного профессионального образования в форме повышения квалификации, стажировки руководящих работников и специалистов, переподготовки, профессиональной подготовки рабочих. Действующие законодательные акты, упорядочивающие взаимоотношения между нанимателями, работниками и органами по труду, занятости и социальной защите населения, направлены на регулирование процессов непрерывного образования персонала и обеспечение необходимого уровня занятости в стране на основе оптимизации численности персонала организаций. В основу программ непрерывного образования положено использование компетентностного подхода, предполагающего постоянное формирование ключевых компетенций индивидуумов, как структурообразующих элементов их конкурентоспособности на внутрифирменном и региональном рынке труда. Особое внимание уделено вопросам государственного регулирования уровня скрытой безработицы посредством включения уволенных (находящихся под угрозой увольнения) работников в различные образовательные программы в целях сохранения (или изменения) их статуса в организации или быстрого дальнейшего трудоустройства в другие субъекты хозяйствования. В целом, государственное регулирование вопросов непрерывного образования работников достаточно эффективное в Республике Беларусь. В статье приведены рекомендации, которые позволят нанимателям более активно использовать возможности государственного регулирования в области формирования оптимальной численности и структуры штатов на основе непрерывного образования персонала.

Литература

1. Ключня В.Л., Зенькова И.В. Теоретические основы согласования компетенций работников с технико-технологическими параметрами рабочих мест // Веснік БДУ. Серыя 3. Гісторыя. Эканоміка. Права. 2014. № 2. С. 37–40.

2. Ванкевич Е.В., Зайцева О.В. Концепция флексикьюрити и ее имплементация в практику регулирования занятости в Республике Беларусь // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D. Экономические и юридические науки. 2016. № 14. С. 14–19.
3. О занятости населения Республики Беларусь : Закон Республики Беларусь от 15.06.2006. № 125-З; принят Палатой Представителей 04.05.2006 (с изм. и доп. от 18.07.2016 № 409-З). URL : <http://mintrud.gov.by/system/extensions/spaw/uploads/files/ /Dokument1-1.pdf> (дата обращения: 30.03.2018).
4. Труд и занятость в Республике Беларусь: стат. сб. / Нац. стат-й ком. Минск : РУП «ИВЦ Нац-го стат-го ком. Респуб. Беларусь», 2016. 290 с. URL : http://www.belstat.gov.by/ /ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_compilation/ index_6396/ (дата обращения: 20.04.2018).
5. Беларусь в цифрах: стат. справ. / Нац. стат-й ком. Минск : РУП «ИВЦ Нац-го стат-го ком. Респуб. Беларусь», 2018. С. 15–16. URL : http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_compilation/index_8771/ (дата обращения: 20.04.2018).
6. Инвестиции и строительство в Республике Беларусь: стат. сб. / Нац. стат-й ком. Минск : РУП «ИВЦ Нац-го стат-го ком. Респуб. Беларусь», 2017. С. 27–33. URL : http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_compilation/ /index_7856/ (дата обращения: 15.04.2018).
7. Наука и инновационная деятельность в Республике Беларусь: стат. сб. / Нац. стат-й ком. Минск : РУП «ИВЦ Нац-го стат-го ком. Респуб. Беларусь», 2017. 138 с. URL : http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_compilation/ /index_8305/ (дата обращения: 20.04.2018).
8. R-195 – Human Resources Development Recommendation. 2004 (№ 195). URL : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_norm/normes/documents/normative/ instrument/ wcms_r195_ru.htm (дата обращения: 22.04.2018).
9. Положение о непрерывном профессиональном образовании руководящих работников и специалистов : Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 15.07.2011 № 954. URL : [http://www.pravo.by/pdf/2011-86/2011-86\(053-085\).pdf](http://www.pravo.by/pdf/2011-86/2011-86(053-085).pdf) (дата обращения: 30.04.2018).
10. Положение о непрерывном профессиональном обучении по профессиям рабочих : Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 15.07.2011 № 954. URL : [http://www.pravo.by/pdf/2011-86/2011-86\(053-085\).pdf](http://www.pravo.by/pdf/2011-86/2011-86(053-085).pdf) (дата обращения: 30.04.2018).
11. Положение об обучающих курсах дополнительного образования взрослых : Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 15.07.2011 № 954. URL : [http://www.pravo.by/pdf/2011-86/2011-86\(053-085\).pdf](http://www.pravo.by/pdf/2011-86/2011-86(053-085).pdf) (дата обращения: 30.04.2018).
12. Ключевые показатели системы индикаторов достойного труда / Нац. стат-й ком. URL : http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/indikatory-dostoynogo-truda/ index.php?/ sphrase_id=411314 (дата обращения: 21.04.2018).
13. Наука и инновационная деятельность в Республике Беларусь: стат. сб. / Нац. стат-й ком. Минск : РУП «ИВЦ Нац-го стат-го ком. Респуб. Беларусь», 2016. С. 126. URL : http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_compilation/ index_5128/ (дата обращения: 20.04.2018).
14. Наука и инновационная деятельность в Республике Беларусь: стат. сб. / Нац. стат-й ком. Минск : РУП «ИВЦ Нац-го стат-го ком. Респуб. Беларусь», 2015. 123 с. URL : http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_compilation/ index_655/ (дата обращения: 22.04.2018).
15. О критериях массового высвобождения работников : Постановление Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь от 02.04.2009 № 47. URL : <http://mintrud.gov.by/system/ extensions/spaw/uploads/files/postanovlenie-ministerstva-truda/-i-socialnoj-zashhity-respubliki-belarus-ot-2-aprelya-2009-g-n-47.pdf> (дата обращения: 17.04.2018).
16. Положение о порядке организации профессиональной подготовки, переподготовки и повышения квалификации безработных : Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 12.10.2006 № 1334. URL : [http://www.pravo.by/pdf/2006-170/2006-170\(009-044\).pdf](http://www.pravo.by/pdf/2006-170/2006-170(009-044).pdf) (дата обращения: 15.04.2018).
17. Об утверждении инструкции о порядке и условиях возмещения органам государственной службы занятости населения затрат на обучение : Постановление Министерства труда от

- 27.02.1996 № 15 (в ред. Постановлений Министерства труда от 21.04.1999 № 4, Министерства труда и социальной защиты от 30.11.2006 № 30). URL : <http://mintrud.gov.by/system/extensions/spaw/uploads/files/postanovlenie-ministerstva-trudarespubliki-belarus-ot-27-02-1996-n15.pdf> (дата обращения 27.04.2018).
18. Об утверждении Методических рекомендаций по проведению кадровой диагностики организаций в целях выявления потенциально избыточной численности работников : Постановление Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь от 15.12.2016 № 72. URL : <http://www.mintrud.gov.by/system/extensions/spaw/uploads/files/Metodrekomentatsii-UTVERZhDENNYE.pdf> (дата обращения: 02.05.2018).
19. Об утверждении Общегосударственного классификатора Республики Беларусь «Занятия» : Постановление Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь от 27.07.2017 № 33. URL : http://www.pravo.by/upload/docs/op/W21732366p_-2209168800.pdf (дата обращения: 25.04.2018).

References

1. Klyunya, V. L. and Zenkova, I. V. (2014). Theoretical bases of the harmonization of competencies of workers with technical and technological characteristics of workplaces [“Teoreticheskiye osnovy soglasovaniya kompetentsiy rabotnikov s tekhniko-tekhnologicheskimi parametrami rabochikh mest”]. *Viesnik BDU, Sieryja 3, Historyja. Ekanomika. Prava*, 2, pp. 37–40.
2. Vankevich, E. V. and Zaitsev, O. V. (2016). The concept of flexicurity and its implementation in the practice of regulation of employment in the Republic of Belarus [“Kontseptsiya fleksik’yuritii i yeye implementatsiya v praktiku regulirovaniya zanyatosti v Respublike Belarus”]. *Vestnik Polotskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya D. Ekonomicheskiye i yuridicheskiye nauki*, 14, pp. 14–19.
3. House of Representation of the Republic of Belarus. (2016). About the employment of the Republic of Belarus (Enactment). [online] Available at: <http://mintrud.gov.by/system/extensions/spaw/uploads/files/Dokument1-1.pdf> [Accessed 30 Mar. 2018].
4. National Statistical Committee of the Republic of Belarus. (2016). Labor and employment in the Republic of Belarus (Statistical collection). [online] Available at: http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_compilation/index_6396/ [Accessed 20 Apr. 2018].
5. National Statistical Committee of the Republic of Belarus. (2018). Belarus in numbers (Statistical digest). [online] Available at: http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_compilation/index_8771/ [Accessed 20 Apr. 2018].
6. National Statistical Committee of the Republic of Belarus. (2017). Investments and construction in the Republic of Belarus (Statistical collection). [online] Available at: http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_compilation/index_7856/ [Accessed 15 Apr. 2018].
7. National Statistical Committee of the Republic of Belarus. (2017). Science and innovation activity in the Republic of Belarus (Statistical collection). [online] Available at: http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_compilation/index_8305/ [Accessed 20 Apr. 2018].
8. R-195 – Human Resources Development Recommendation. 2004 (№ 195). [online] Available at: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_norm/normes/documents/normativeinstrument/wcms_r195_ru.htm [Accessed 23 Apr. 2018].
9. Council of Ministers of the Republic of Belarus. (2011). Regulation on continuous professional education of managers and specialists (Act). [online] Available at: [http://www.pravo.by/pdf/2011-86/2011-86\(053-085\).pdf](http://www.pravo.by/pdf/2011-86/2011-86(053-085).pdf) [Accessed 30 Apr. 2018].
10. Council of Ministers of the Republic of Belarus. (2011). Regulations on continuous professional training in the occupations of workers (Act). [online] Available at: [http://www.pravo.by/pdf/2011-86/2011-86\(053-085\).pdf](http://www.pravo.by/pdf/2011-86/2011-86(053-085).pdf) [Accessed 30 Apr. 2018].
11. Council of Ministers of the Republic of Belarus. (2011). Regulation on training courses of further education for adults (Act). [online] Available at: [http://www.pravo.by/pdf/2011-86/2011-86\(053-085\).pdf](http://www.pravo.by/pdf/2011-86/2011-86(053-085).pdf) [Accessed 30 Apr. 2018].
12. National Statistical Committee of the Republic of Belarus. (2017). Key indicators of the system of indicators of decent work. [online] Available at: <http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya->

- statistika/indikatory-dostoynogo-truda/index.php?/sphrase_id=411314 [Accessed 21 Apr. 2018].
13. National Statistical Committee of the Republic of Belarus. (2016). Science and innovation activity in the Republic of Belarus (Statistical collection). [online] Available at: http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_compilation/index_5128/ [Accessed 20 Apr. 2018].
  14. National Statistical Committee of the Republic of Belarus. (2015). Science and innovation activity in the Republic of Belarus (Statistical collection). [online] 123. Available at: http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_compilation/index_655/ [Accessed 22 Apr. 2018].
  15. Ministry of labor and social protection of the Republic of Belarus. (2009). About the criterions of the large-scale dismissal of workers (Act). [online] Available at: <http://mintrud.gov.by/system/extensions/spaw/uploads/files/postanovlenie-ministerstva-truda-i-socialnoj-zashhity-respubliki-belarus-ot-2-aprelya-2009-g-n-47.pdf> [Accessed 11 Apr. 2018].
  16. Council of Ministers of the Republic of Belarus. (2006). Regulation on the organization of professional training, retraining and qualification improvement of the unemployed (Act). [online] Available at: [http://www.pravo.by/pdf/2006-170/2006-170\(009-044\).pdf](http://www.pravo.by/pdf/2006-170/2006-170(009-044).pdf) [Accessed 15 Apr. 2018].
  17. Ministry of labor and social protection of the Republic of Belarus. (2006). About the approval of the instruction of the procedure and conditions for compensation by the state employment services of the population of the costs of training (Act). [online] Available at: <http://mintrud.gov.by/system/extensions/spaw/uploads/files/postanovlenie-ministerstva-truda-respubliki-belarus-ot-27-02-1996-n15.pdf> [Accessed 27 Apr. 2018].
  18. Ministry of labor and social protection of the Republic of Belarus. (2016). About the approval of the methodological recommendations on the conduct of personnel diagnostic on organizations in order to identify the potentially excessive number of employees (Act). [online] Available at: <http://www.mintrud.gov.by/system/extensions/spaw/uploads/files/Methodrekomendatsii-UTVERZhDENNYE.pdf> [Accessed 02 May 2018].
  19. Ministry of labor and social protection of the Republic of Belarus. (2006). About the approval of the State classifier of Republic of Belarus «Occupations» (Act). [online] Available at: http://www.pravo.by/upload/docs/op/W21732366p_-2209168800.pdf [Accessed 25 Apr. 2018].

Стаття надійшла до редакції 08.05.2018.

**СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
УКРАЇНИ: СЕКТОР ІКТ**

Корепанов Олексій Сергійович
кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
вул. Мироносицька, 1, Харків, 61002, Україна
e-mail: o.s.korepanov@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0002-8499-0819

Стаття присвячена проведенню статистичного аналізу тенденцій зовнішньоекономічної діяльності України, зокрема, сектору ІКТ. У ході дослідження визначено та проаналізовано найбільш повне і достовірне джерело світової торговельної статистики – базу даних UN Comtrade Database, на основі якої досліджено зовнішню торгівлю найбільш розвинених країн світу та України за групами товарів і послуг сектору ІКТ. За результатами проведеного дослідження визначено й викладено основні зміни елементів даних та функції UN Comtrade Database.

Проведення аналізу стану інформаційного суспільства було розпочато з формування інформаційної бази торгівлі України послугами ІКТ на основі Розширеної класифікації послуг EBOPS (Extended Balance of Payments Services classification), які стосуються означеного сектору. За зібраними даними проаналізовано торговельний баланс України за основними видами послуг ІКТ, експортованими з України та імпортованими в Україну, а також динаміку експорту та імпорту послуг сектору ІКТ в Україні за 2000-2017 рр. й побудовано відповідні діаграми для візуального аналізу. Із використанням UN Comtrade Database отримані й проаналізовані річні дані про вартість зовнішньої торгівлі товарами ІКТ в Україні в 2010-2017 рр. за кодами Гармонізованої системи опису та кодування товарів HS 2012 та послугами ІКТ за EBOPS 2002.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що протягом всього досліджуваного періоду відмічалась тенденція нарощування обсягів як експорту, так і імпорту продукції ІКТ, хоча в обох випадках ця тенденція не була стабільною. До негативних факторів, що впливають на розвиток зовнішньої торгівлі товарами та послугами ІКТ, було віднесено: несприятливу кон'юнктуру зовнішніх ризиків для вітчизняних виробників, недостатній рівень конкурентоспроможності їхньої продукції, низький рівень активності регіонів на зовнішньому ринку, недосконалість товарної структури експорту та імпорту. У подальших дослідженнях для основних складових експорту та імпорту продукції ІКТ доцільно проаналізувати місячну інформацію та побудувати відповідні прогнози.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, експорт, імпорт, торговельний баланс, товари ІКТ, послуги ІКТ.

**СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕНДЕНЦИЙ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УКРАИНЫ: СЕКТОР ИКТ**

Корепанов Алексей Сергеевич
кандидат экономических наук, доцент
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
ул. Мироносицкая, 1, Харьков, 61002, Украина
e-mail: o.s.korepanov@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0002-8499-0819

Статья посвящена проведению статистического анализа тенденций внешнеэкономической деятельности Украины, в частности, сектора ИКТ. В ходе исследования определен и проанализирован наиболее полный и достоверный источник мировой торговой статистики – база данных UN Comtrade Database, на основе которой исследована внешняя торговля наиболее развитых стран мира и Украины по группам товаров и услуг сектора ИКТ. По результатам проведенного исследования определены и изложены основные изменения элементов данных и функции UN Comtrade Database.

Анализ состояния информационного общества был начат с формирования информационной базы торговли Украины услугами ИКТ на основе Расширенной классификации услуг EBOPS (Extended Balance of Payments Services classification), которые касаются обозначенного сектора. По собранным данным проанализирован торговый баланс Украины по основным видам услуг ИКТ, экспортированным с Украины и импортированным в Украину, а также динамика экспорта и импорта услуг сектора ИКТ в Украине за 2000-2017 гг. и построены соответствующие диаграммы для визуального анализа. С использованием UN Comtrade Database получены и проанализированы годовые данные о стоимости внешней торговли товарами ИКТ в Украине в 2010-2017 гг. по кодам Гармонизованной системы описания и кодирования товаров HS 2012 и

услугам ІКТ по EBOPS 2002.

По результатам проведенного исследования установлено, что на протяжении всего исследуемого периода отмечалась тенденция наращивания объемов как экспорта, так и импорта продукции ИКТ, хотя в обоих случаях эта тенденция не была стабильной. К негативным факторам, которые влияют на развитие внешней торговли товарами и услугами ИКТ, были отнесены: неблагоприятная конъюнктура внешних рисков для отечественных производителей, недостаточный уровень конкурентоспособности их продукции, низкий уровень активности регионов на внешнем рынке, несовершенство товарной структуры экспорта и импорта. В дальнейших исследованиях для основных составляющих экспорта и импорта продукции ИКТ целесообразно проанализировать месячную информацию и построить соответствующие прогнозы.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, экспорт, импорт, торговый баланс, товары ИКТ, услуги ИКТ.

STATISTICAL ANALYSIS OF TRENDS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF UKRAINE: ICT SECTOR

Oleksiy Korepanov

PhD, Associate professor

V.N. Karazin Kharkiv National University

1, Mironositskaya Str., Kharkiv, 61002, Ukraine

e-mail: o.s.korepanov@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0002-8499-0819

The article is devoted to the statistical analysis of the trends of foreign economic activity of Ukraine, in particular, the ICT sector. The study identifies and analyzes the most complete and reliable source of world trade statistics – the database of UN Comtrade Database, on the basis of which the foreign trade of the most developed countries of the world and Ukraine in the groups of products and services of the ICT sector is investigated. According to the results of the study, the main changes of the data elements and functions of the UN Comtrade Database have been identified and described.

The analysis of the state of the information society was started from the formation of the information base of the Ukrainian trade in services of the ICT services on the basis of Extended Balance of Payments Services (EBOPS), which are related to the specified sector. The collected data analyzed the trade balance of Ukraine in the main types of ICT services exported from Ukraine and imported into Ukraine, as well as the dynamics of export and import of ICT services in Ukraine for 2000-2017, and the corresponding diagrams for visual analysis were constructed. Using the UN Comtrade Database, the annual data on the cost of foreign trade in goods of ICT in Ukraine in 2010-2017 by the codes of the HS 2012 Harmonized Goods Description and Coding System and EBIT 2002 services by ICT were obtained and analyzed.

According to the results of the survey, it was found that during the entire period under investigation the trend of increasing the volumes of both export and import of ICT products was noted, although in both cases this tendency was not stable. The negative factors influencing on the development of foreign trade in goods and services of ICT were: unfavorable conditions of external risks for domestic producers, insufficient level of competitiveness of their products, low activity of regions in the foreign market, imperfection of the commodity structure of exports and imports. In further research for the main components of export and import of ICT products, it is expedient to analyze monthly information and build appropriate forecasts.

Key words: Foreign Trade Activity, Export, Import, Trade Balance, Goods of ICT, ICT Services.

Постановка проблеми. Одним із важливих кроків дослідження готовності до впровадження концепції «розумного» сталого міста та оцінювання стану інформаційного суспільства в Україні є аналіз міжнародної торгівлі товарами та послугами ІКТ України із використанням міжнародних баз даних.

Найбільш повним і достовірним джерелом світової торговельної статистики є база даних UN Comtrade Database, яка дозволяє детально вивчити зовнішню торгівлю будь-якої окремо взятої країни за кожною групою товарів. Дані, зібрані Відділом Статистики ООН, охоплюють інформацію більш ніж 98 % обсягу світової торгівлі [6].

Базу даних UN Comtrade Database використано для поетапної розробки архітектури даних і технологій Глобальної платформи «великих» даних Глобальною робочою групою по використанню «великих» даних для цілей офіційної статистики [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним і практичним аспектам зовнішньоекономічної діяльності в науковій економічній літературі приділяється значна увага. Серед дослідників цієї сфери слід зазначити Багрову І.В., Гребельника О.П., Дроздову Г.М., Зіня Е.А., Тюріну Н.М. та ін. [1; 2; 3; 5]. В спеціальній літературі розкриваються питання сутності та ролі зовнішньоекономічної діяльності в розвитку економіки країни, регулювання цієї сфери, оцінки її

результатів, виявлення тенденцій розвитку зовнішньоекономічної діяльності та факторів, що на неї впливають. Однак, дуже мало уваги приділяється дослідженню саме сектору ІКТ.

Мета статті, завдання та методологія дослідження. Метою даного дослідження є проведення статистичного аналізу тенденцій зовнішньоекономічної діяльності України, зокрема, сектору ІКТ. Для досягнення поставленої мети було визначено та вирішено такі завдання: визначено й проаналізовано найбільш повне і достовірне джерело світової торговельної статистики – базу даних UN Comtrade Database; досліджено зовнішню торгівлю найбільш розвинених країн світу та України за групами товарів і послуг сектору ІКТ; здійснено формування інформаційної бази торгівлі України товарами та послугами ІКТ на основі Гармонізованої системи опису та кодування товарів HS 2012 та Розширеної класифікації послуг EBOPS 2002, які стосуються означеного сектору; проаналізовано торговельний баланс України за основними видами послуг ІКТ, експортованими з України та імпортованими в Україну, а також динаміку експорту та імпорту послуг сектору ІКТ в Україні за останні роки.

Основні результати дослідження. UN Comtrade Database містить річні дані про вартість і фізичні обсяги експорту та імпорту близько 200 країн та регіонів з 1962 р. і щомісячну статистику торгівлі з 2010 р. з розбивкою за країнами – торговими партнерами і видами товарів.

Слід зауважити, що в 2018 р. всі сайти поширення даних, пов'язаних з Comtrade ООН, будуть поступово оновлюватися, щоб скористатися новими елементами даних та функціями [7].

Поточні служби даних (інтерфейс даних, дані API та масиви даних API v.1) будуть доступні лише до кінця 2018 р. [7].

У 2018 р. очікуються такі зміни, що наведені в табл. 1.

Таблиця 1 – Нові елементи даних та функції UN Comtrade Database [7]

Попередня система	Оновлення, виконані за допомогою нової системи	Результат для користувачів Comtrade
Три окремі системи обробки: – річної статистики; – щомісячної статистики торгівлі товарами; – статистики торгівлі послугами	Одна інтегрована система обробки даних для всіх торговельних даних	Поліпшення послідовності та своєчасності поширення торговельних даних. Щомісячні дані будуть розповсюджуватися так само, як і річні дані статистики торгівлі товарами
Дані торгівлі товарами включають торгівлю у розрізі товарів та партнерів	Крім того, нові елементи даних тепер включатимуть: – вид транспорту – коди митних процедур – другого партнера	Більше інформації про характер торговельних потоків та атрибуції країн-партнерів, що дає змогу краще аналізувати двосторонню торговельну асиметрію
Єдина оцінка торгівлі товарами імпорту (на умовах CIF) та експорту (на умовах FOB)	Крім того, оцінка FOB для імпорту (якщо це повідомляється)	Симетрична оцінка імпорту та експорту, а також додаткова інформація про страхові та транспортні витрати, що дозволяє краще аналізувати двосторонню торговельну асиметрію
Торгівельні потоки статистики торгівлі товарами склалися з загального обсягу експорту; реекспорту; загального імпорту; реімпорту	Розширена розбивка торговельних потоків на статистику торгівлі товарами, включаючи вітчизняний експорт; експорт/ імпорт товарів після/для внутрішньої переробки; експорт/ імпорт товарів для/після зовнішньої обробки; та експорт/ імпорт внутрішньофірмової торгівлі	Більше інформації про характер торговельних потоків, особливо реекспорту, реімпорту та товарів для переробки та внутрішньофірмової торгівлі
Кількість кодів товару стандартизована до 12 рекомендованих підрозділів Всесвітньої митної організації (ВМО)	Крім того, стандартизація за більшою кількістю одиниць (43+ одиниць), якщо це повідомляється	Додаткові та деталізовані вимірювання кількості
Єдина вага (чиста маса в кг) для товарів статистики торгівлі	До того ж, вага бруто (нетто-вага плюс вага перевізного контейнера), якщо це відомо	Більше інформації про вагу і доставку
Обмежена кількість оцінок для статистики торгівлі товарами (не всі товари оцінюються)	Оцінка кількості для всіх товарів; коли це може бути застосовано. Проте деякі з них можуть не відображатися для конкретних товарів	Більш повні дані про кількість; особливо для агрегованих даних
Конвертація для товарів статистики торгівлі лише на 6-значному рівні HS	Перетворення на будь-якому рівні HS і поліпшення конверсії для решти	Більше повних конвертованих наборів даних
Тільки дані EBOPS2002, поширені для торгівлі послугами (дані EBOPS2010 конвертовані в EBOPS2002)	Дані про торгівлю послугами також розповсюджуватимуться за EBOPS2010 (за повідомленням в EBOPS2010)	Торгівля даними про послуги за EBOPS2002 та EBOPS2010, якщо повідомляється

Аналіз стану інформаційного суспільства доцільно розпочати з формування інформаційної бази торгівлі України послугами ІКТ на основі Розширеної класифікації послуг EBOPS (Extended Balance of Payments Services classification), які стосуються означеного сектору.

За зібраними даними побудовані діаграми (рис. 1-4), які дозволяють проаналізувати торговельний баланс України за основними видами послуг ІКТ, експортованими з України та імпортованими в Україну у 2000-2017 рр.

Динаміка експорту та імпорту послуг сектору ІКТ в Україні за 2000-2017 рр. наведена на рис. 1. Аналіз вартості експорту послуг сектору ІКТ з України показав, що вартість експорту стрімко збільшується (середньорічний темп зростання за 2000-2017 рр. склав 119,12 %). З 2005 р. торговельний баланс України у сфері ІКТ є активним (рис. 1).

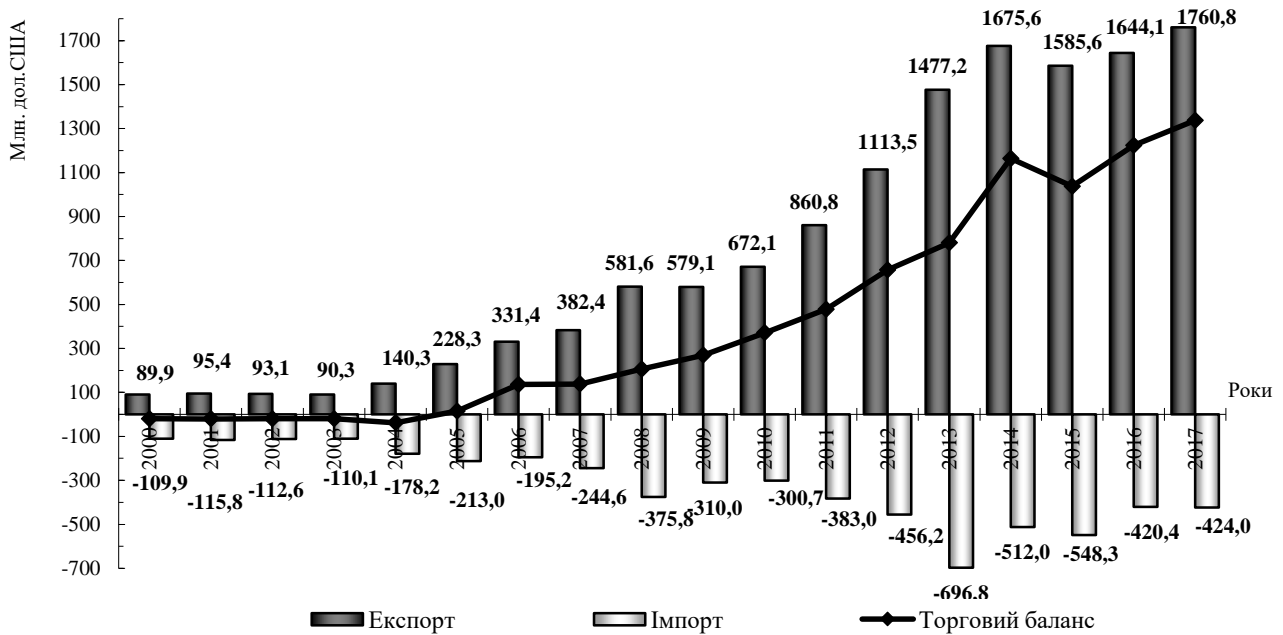

Рисунок 1 – Динаміка експорту та імпорту послуг ІКТ в Україні за 2000-2017 рр.
Джерело: побудовано за даними [6]

Аналіз співвідношення вартості експорту та імпорту України за основними видами послуг ІКТ – телекомунікаційними послугами показав, що вже з 2003 р. торговельний баланс країни у сфері надання телекомунікаційних послуг є активним (рис. 2), що свідчить про сталий розвиток даного сектору економіки.

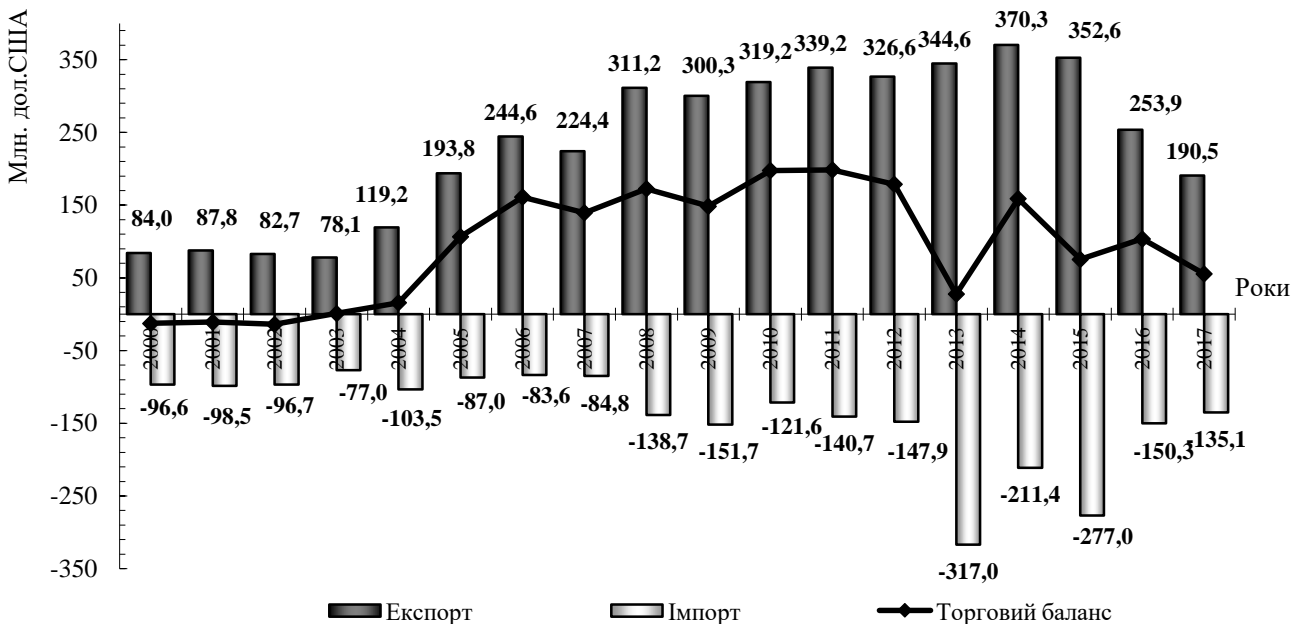

Рисунок 2 – Динаміка міжнародної торгівлі України з надання телекомунікаційних послуг за 2000-2017 рр.

Джерело: побудовано за даними [6]

Аналіз міжнародної торгівлі України у сфері надання інформаційних послуг показав, що торговельний баланс країни у сфері надання інформаційних послуг став активним з 2009 р. (рис. 3), і,

на відміну від тенденцій зміни торговельного балансу у сфері телекомунікаційних послуг, обсяги торгівлі у сфері інформаційних послуг з 2008 р. постійно збільшуються, що свідчить про стрімкіший розвиток даного сектору економіки.

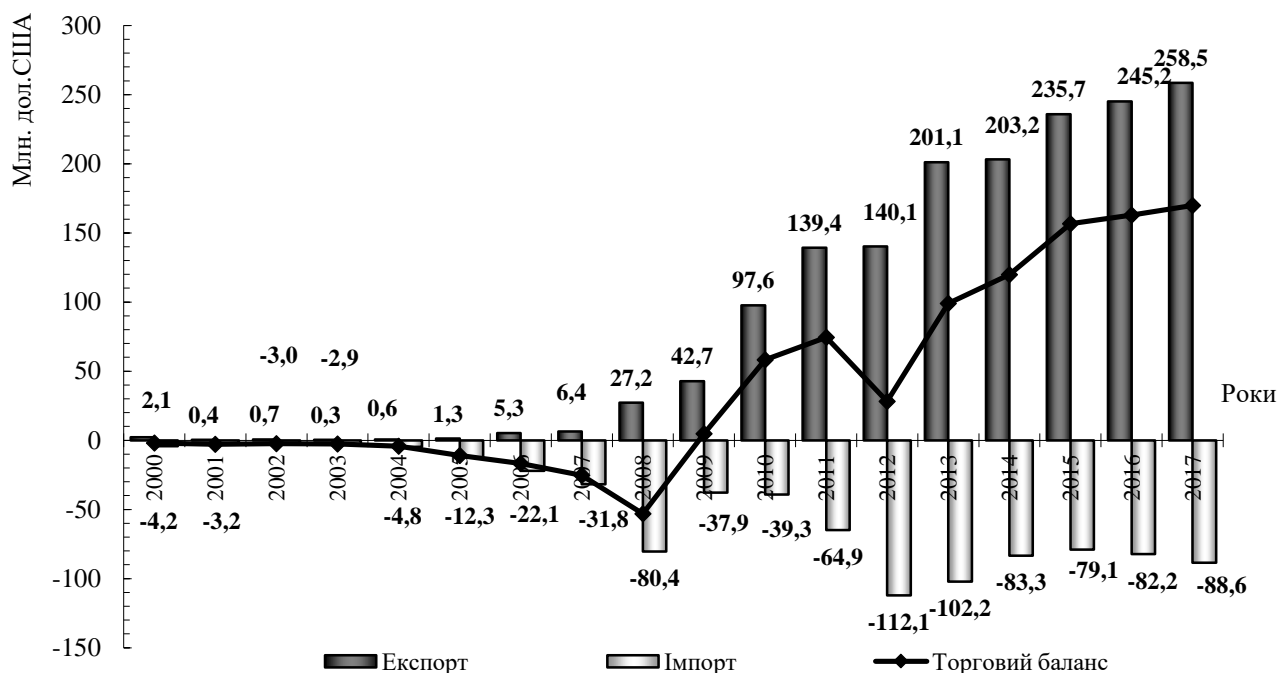

Рисунок 3 – Динаміка міжнародної торгівлі України з надання інформаційних послуг за 2000-2017 рр.

Джерело: побудовано за даними [6]

Аналіз співвідношення вартості експорту та імпорту України з надання комп'ютерних послуг показав, що обсяги даного виду послуг в останні 7 років дуже стрімко збільшуються, торговельний баланс країни у даній сфері став активним вже з 2007 р. (рис. 4).

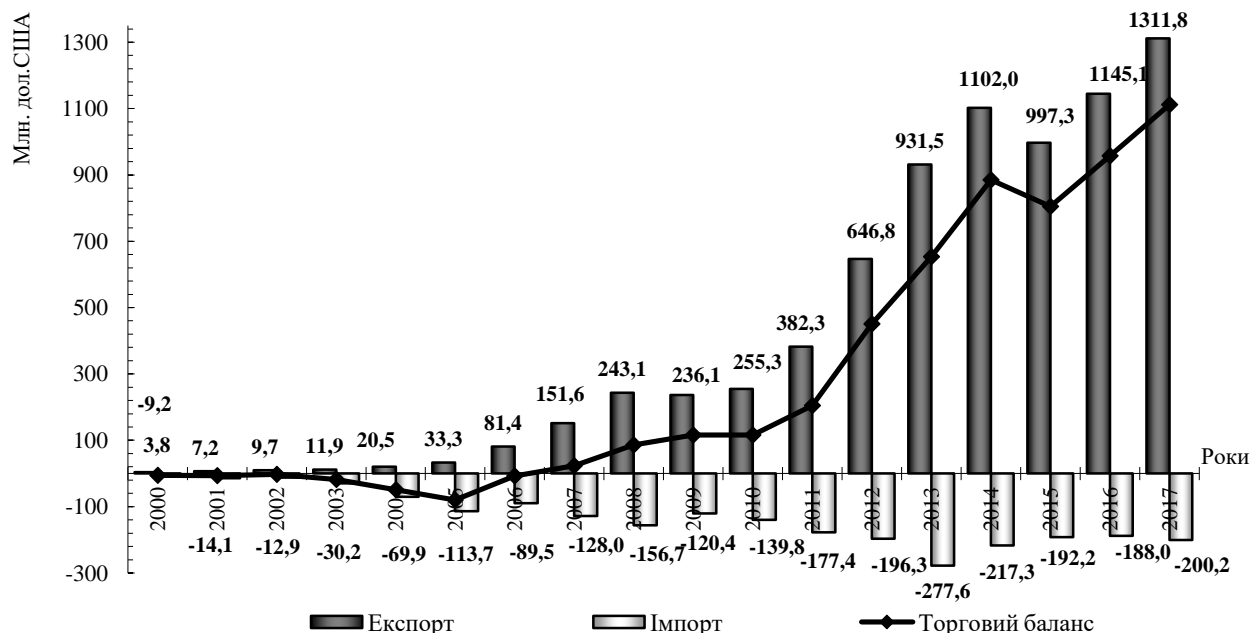

Рисунок 4 – Динаміка міжнародної торгівлі України з надання комп'ютерних послуг (комп'ютерне програмне забезпечення) за 2000-2017 рр.

Джерело: побудовано за даними [6]

У зв'язку з модернізацією міжнародної статистичної бази даних Comtrade та переходу на нові версії статистичних класифікацій і перекодування товарів та послуг, зокрема Розширеної класифікації послуг EBOPS (Extended Balance of Payments Services classification) порівняні офіційні статистичні дані щодо обсягів міжнародної торгівлі за одним з основних видів послуг ІКТ комп'ютерними послугами – комп'ютерне програмне забезпечення – отримані з офіційного сайту Державної служби статистики України [4].

Аналіз стану інформаційного суспільства в частині торгівлі товарами ІКТ здійснено на основі Гармонізованої системи опису та кодування товарів HS 2012, оскільки було складено вичерпний перелік кодів, які стосуються означеного сектору.

Із використанням UN Comtrade Database отримано й проаналізовано річні дані про вартість зовнішньої торгівлі товарами ІКТ в Україні в 2010-2017 рр. за кодами Гармонізованої системи опису та кодування товарів HS 2012 та послугами ІКТ за EBOPS 2002.

У табл. 2 наведені коди товарів за HS 2012, а також обсяги експорту та імпорту 30 основних товарів ІКТ України в 2014-2017 рр.

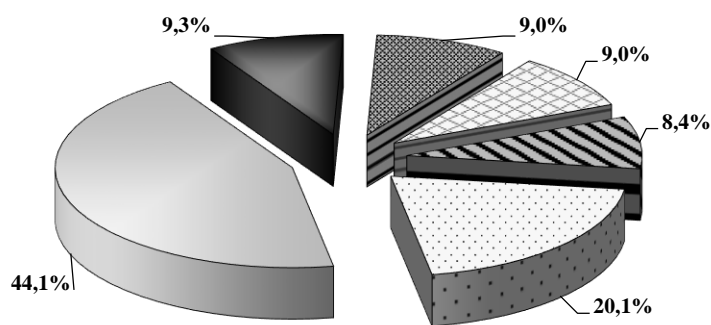
Таблиця 2 – Імпорт та експорт товарів ІКТ в Україні в 2014-2017 рр. (код за Гармонізованою системою опису та кодування товарів HS 2012), тис. дол. США

Код товару	Вартість товару							
	2014 рік		2015 рік		2016 рік		2017 рік	
	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт
851770	49199,7	56625,8	77125,7	72344,7	86556,7	87343,6	165203,5	111293,7
851712	9496,1	439075,7	9762,0	337538,1	18465,1	426479,7	34787,3	585426,3
851762	13444,1	132633,5	27965,5	152163,8	36296,0	123550,2	33766,3	177035,3
852871	238397,4	12516,3	72720,7	5633,7	80994,1	6422,7	33531,5	8352,1
852990	93313,3	34397,3	34398,2	13337,9	18868,2	12771,0	31619,2	12732,7
854140	5771,8	30255,6	5337,8	25127,4	6282,8	100989,9	6716,6	132064,9
852560	5386,5	9187,8	10949,5	13745,8	5518,8	41383,1	5600,4	65525,5
853110	5035,2	2370,0	5044,6	4023,8	3552,6	3768,5	5448,5	4607,0
854239	7677,7	119198,0	3978,8	69458,4	3845,2	73944,3	4875,7	76911,3
852910	6800,2	8259,4	1775,5	3300,0	3224,6	3337,9	4138,6	6115,5
847330	8997,0	34136,9	7372,0	45585,2	3380,3	65033,0	3997,3	104892,6
854231	1277,9	31023,2	945,6	31292,5	1054,4	53542,8	3362,8	92666,8
847150	4802,4	12201,1	3753,7	8644,1	2424,4	12217,3	3102,7	26359,5
853400	2811,1	53562,8	1289,0	38371,4	1936,4	37784,8	2707,2	49257,0
901320	284,1	4755,5	2342,8	5843,2	6440,3	5076,2	2668,5	4225,8
851890	4449,3	7546,9	2421,4	1600,7	2615,3	921,9	2420,9	1019,6
852580	1131,7	37031,6	479,5	29102,9	1584,5	32361,0	2200,6	45258,2
851769	2635,7	5077,6	386,2	7479,5	1162,0	4642,5	2145,6	4415,7
854150	4247,5	302,4	3479,5	304,1	3242,0	291,5	2097,1	129,4
847130	1685,6	245547,7	2889,1	194959,6	1653,7	271646,1	1859,1	320754,9
847141	1828,2	23366,6	2210,2	22533,3	795,2	32542,3	1260,8	43358,1
847190	381,4	1730,6	1033,8	1748,4	5422,3	3109,0	1222,5	6136,2
847170	2378,3	54848,8	1684,3	50000,7	1296,2	65707,6	1217,9	66202,6
852321	84,3	662,6	1374,3	106,2	495,3	48,8	1053,5	405,3
852859	3503,4	23882,0	2292,7	20506,1	2060,0	32480,3	1044,4	43072,3
851829	17433,3	1627,5	4361,2	658,8	897,6	1221,5	1032,9	1666,3
854160	202,8	3603,9	171,6	2570,6	350,5	3508,9	871,1	4087,0
851822	170,3	3491,1	362,5	2461,5	639,7	3652,1	862,8	6950,9
847180	564,7	1794,9	254,7	2972,7	630,4	3762,7	835,8	5305,1
854232	844,0	31805,9	429,3	11345,1	450,6	11920,5	801,1	20219,9

Джерело: побудовано за даними [6]

Для спрощення візуального аналізу дані табл. 2 було сортовано за обсягом експорту 2017 р. Таким чином, дані табл. 2 дозволяють проаналізувати структуру експорту та імпорту товарів ІКТ в Україні. Зокрема, було встановлено, що у 2017 р. основну частку експорту товарів ІКТ в Україні займали товари з кодами 851770, 851712, 851762, 852871, 852990. На рис. 5 наведено розраховані частки у відсотках для кожного з виділених товарів з уточненням повної назви відповідної групи товарів за HS 2012.

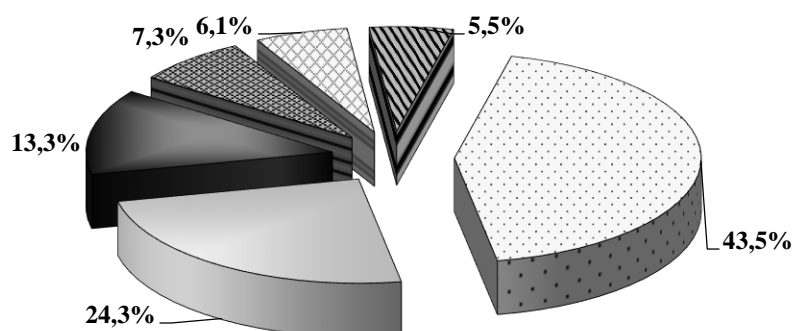
На рис. 5 та 6 представлена структура експорту товарів ІКТ з України та імпорту товарів ІКТ в Україну у 2017 р. відповідно (коди товарів відповідно до гармонізованої системи HS 2012) [6].

- Частина: антени та антенні відбивачі будь-якого типу; частини, що використовуються разом з цими виробами (851770)
- Телефонні апарати для сотових мереж зв'язку та інших бездротових мереж зв'язку (851712)
- ▣ Пристрої для приймання, перетворення та передачі або відновлення голосу, зображень та іншої інформації, включаючи пристрої для комутації та маршрутизації (851762)
- Приймальна апаратура для телебачення, поєднана або не поєднана з радіомовним приймачем або з пристроєм, що записує або відтворює звук чи зображення (852871)
- ▣ Інші частини апаратури передавальної та побутової електроніки (852990)
- Інша продукція ІКТ

Рисунок 5 – Структура експорту товарів ІКТ в Україну у 2017 р.

Джерело: побудовано за даними [6]

- Телефонні апарати для сотових мереж зв'язку та інших бездротових мереж зв'язку (851712)
- Машини автоматичного оброблення інформації портативні масою не більш як 10 кг, що мають принаймні центральний блок оброблення інформації, клавіатуру та дисплей (847130)
- ▣ Пристрої для приймання, перетворення та передачі або відновлення голосу, зображень та іншої інформації, включаючи пристрої для комутації та маршрутизації (851762)
- Інша, приймальна апаратура для телебачення, поєднана або не поєднана з радіомовним приймачем або з пристроєм, що записує або відтворює звук чи зображення (852872)
- ▣ Прилади напівпровідникові фоточутливі, включаючи фотогальванічні елементи, зібрані або не зібрані у модуль або вмонтовані чи не вмонтовані в панель (854140)
- Інша продукція ІКТ

Рисунок 6 – Структура імпорту товарів ІКТ в Україну у 2017 р.

Джерело: побудовано за даними [6]

Дані рис. 5 та 6 свідчать про те, що у 2017 р. в структурі експорту товарів ІКТ з України найбільша частка належала групі товарів «частини: антени та антенні відбивачі будь-якого типу; частини, що використовуються разом з цими виробами» з кодом 851770 (44,1 %) та «телефонні

апарати для сотових мереж зв'язку та інших бездротових мереж зв'язку» з кодом 851712 (20,1 %). Відповідно у структурі імпорту товарів ІКТ в Україну найбільша частка належала групі товарів «телефонні апарати для сотових мереж зв'язку та інших бездротових мереж зв'язку» з кодом 851712 (43,5 %) та «машини автоматичного оброблення інформації портативні масою не більш як 10 кг, що мають принаймні центральний блок оброблення інформації, клавіатуру та дисплей» з кодом 847130 (24,3 %).

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. Протягом всього досліджуваного періоду відмічалась тенденція до нарощування обсягів як експорту, так і імпорту продукції ІКТ, хоча в обох випадках вона не була стабільною.

До негативних факторів, що впливають на розвиток зовнішньої торгівлі товарами та послугами ІКТ, можна віднести: несприятливу кон'юнктуру зовнішніх ризиків для вітчизняних виробників, недостатній рівень конкурентоспроможності їхньої продукції, низький рівень активності регіонів на зовнішньому ринку, недосконалість товарної структури експорту та імпорту.

У подальших дослідженнях для основних складових експорту та імпорту продукції ІКТ доцільно проаналізувати місячну інформацію та побудувати відповідні прогнози.

Література

1. Гребельник О. П. Основи зовнішньоекономічної діяльності: Підручник. «Центр учбової літератури». К., 2013. 450 с.
2. Дроздова Г. М. Планирование внешнеэкономической деятельности предприятия в условиях рынка / Державне регулювання розвитку ЗЕД в умовах міжнародних інтеграційних процесів: Збірник наукових праць Донецького державного університету. Серія «Державне управління». 2005. Вип. 52. С. 75–82.
3. Зін'єв Е. А., Дука Н. С. Основи зовнішньоекономічної діяльності. К.: «Кондор», 2009. 431 с.
4. Статистична інформація // Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 27.05.2018).
5. Тюріна Н. М., Карвацка Н. С. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : Навчальний посібник. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 407 с.
6. UN Comtrade Database // United Nations. URL : <https://comtrade.un.org/> (дата звернення: 27.05.2018).
7. UN Comtrade upgrade plan 2018 // United Nations. URL : <https://comtrade.un.org/data/doc/UpgradePlan> (дата звернення: 27.05.2018).
8. UN Statistical Commission. Past Sessions // United Nations. URL : https://unstats.un.org/unsd/statcom/commission_38th_session.htm (дата звернення: 27.05.2018).

References

1. Hrebel'nyk, O.P. (2013). *Fundamentals of Foreign Economic Activity* [“*Osnovy zovnishn'oeconomichnoi diial'nosti*”]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.
2. Drozdova, H. M. (2005). Planning of foreign economic activity of the enterprise in the market conditions [“*Planirovanie vneshnejekonomicheskoy dejatel'nosti predpriyatija v uslovijah rynka*”]. *Derzhavne rehuliuвання розвитку ZED v umovakh mizhnarodnykh intehratsijnykh protsesiv: Zbirnyk naukovykh prats' Donets'koho derzhavnoho universytetu*, 52, pp. 75–82.
3. Zin', E.A. and Duka, N.S. (2009). *Fundamentals of foreign economic activity* [“*Osnovy zovnishn'oeconomichnoi diial'nosti*”]. Kyiv: Kondor.
4. The State Statistics Service of Ukraine. (2018). Statistical information // The official site of State Statistics Service of Ukraine. [online] Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> [Accessed 27 May 2018].
5. Tiurina, N.M. and Karvatska, N.S. (2013). *Foreign-economic activity of the enterprise* [“*Zovnishn'oeconomichna diial'nist' pidpriemstva*”]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.
6. The United Nations. (2018). UN Comtrade Database // The official site of United Nations. [online] Available at: <https://comtrade.un.org/> [Accessed 27 May 2018].
7. The United Nations. (2018). UN Comtrade upgrade plan 2018 // The official site of United Nations. [online] Available at: <https://comtrade.un.org/data/doc/UpgradePlan> [Accessed 27 May 2018].
8. The United Nations. (2018). UN Statistical Commission. Past Sessions // The official site of United Nations. available at: https://unstats.un.org/unsd/statcom/commission_38th_session [Accessed 27 May 2018].

ДОМІНАНТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Косенкова Тетяна Валеріївна
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
вул. Мירוносицька, 1, Харків, 61002, Україна
e-mail: *tanya-pokolodnay@gmail.com*
ORCID ID: 0000-0003-1461-7530

Мета статті полягає у дослідженні сучасних домінант соціально-економічного розвитку регіонів в умовах входження України у європейське співтовариство. Аналізуючи, систематизуючи та узагальнюючи наукові праці багатьох дослідників, виявлено, що однією з ключових причин посилення регіональних диспропорцій в Україні є фрагментарність використання наявного потенціалу (природних ресурсів, людського капіталу, перспективного географічного розташування).

У ході дослідження виявлено високий рівень диспропорційності розвитку регіонів України, що призводить до порушення єдиного інтегрованого економічного простору країни. Так, частка міжрегіонального обороту у ВВП країни протягом останніх років не перевищує 25 %, а економічне зростання продовжує локалізуватись у промислових, фінансових та транспортно-транзитних центрах всередині регіонів. На цій основі формуються тренди локального ізоляціонізму, які додатково гальмують міжрегіональний обмін та поширення міжрегіонального співробітництва. Під час аналізу динаміки співвідношень мінімальних і максимальних значень показників соціально-економічного розвитку регіонів встановлено, що зменшення розміру диспропорцій відбувається за рахунок не збільшення показників слабких регіонів, а зменшення показників сильних регіонів. Крім того, висока частка міста Києва за кожним із показників відображає надмірний рівень централізації економіки.

На основі результатів аналізу у якості інструменту збалансування розвитку окремих територій запропоновано імплементацію концепції стратегії смарт-спеціалізації у вітчизняну практику господарювання, оскільки саме на її засадах можливо розблокувати регіональний потенціал для структурних і технологічних змін, а також підвищити рівень соціального залучення мешканців окремих територій за рахунок розбудови необхідної інфраструктури для якісного забезпечення їх потреб та інтересів безпосередньо за місцем проживання.

Ключові слова: регіональні диспропорції, смарт-спеціалізація, соціально-економічний розвиток регіону.

ДОМИНАНТЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

Косенкова Татьяна Валериевна
соискатель высшего образования степени доктора философии
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
ул. Мירוносицкая, 1, Харьков, 61002, Украина
e-mail: *tanya-pokolodnay@gmail.com*
ORCID ID: 0000-0003-1461-7530

Целью статьи является исследование современных доминант социально-экономического развития регионов в условиях интеграции Украины в европейское сообщество. Проанализировав, систематизировав и обобщив научные труды многих исследователей, выявлено, что одной из ключевых причин усиления региональных диспропорций в Украине является фрагментарность использования имеющегося потенциала (природных ресурсов, человеческого капитала, перспективного географического расположения).

В ходе исследования выявлено высокий уровень диспропорции развития регионов Украины, что приводит к нарушению единого интегрированного экономического пространства страны. Так, доля межрегионального оборота в ВВП страны в течение последних лет не превышает 25 %, а экономический рост продолжает локализоваться в промышленных, финансовых и транспортно-транзитных центрах внутри регионов. На этой основе формируются тренды локального изоляционизма, которые дополнительно тормозят межрегиональный обмен и развитие межрегионального сотрудничества. При анализе динамики соотношений минимальных и максимальных значений показателей социально-экономического развития регионов установлено, что сокращение размера диспропорций происходит за счет не увеличения показателей слабых регионов, а уменьшения показателей сильных регионов. Кроме того, высокая доля города Киева по каждому из показателей характеризует чрезмерный уровень централизации экономики.

На основе результатов анализа в качестве инструмента сбалансирования развития территорий предложено имплементацию концепции стратегии смарт-специализации в отечественную практику

хозяйствования, поскольку именно на её основе возможно разблокировать региональный потенциал для структурных и технологических изменений, а также повысить уровень социальной включенности жителей отдельных территорий за счет развитие необходимой инфраструктуры для качественного обеспечения их потребностей и интересов непосредственно по месту проживания.

Ключевые слова: региональные диспропорции, смарт-специализация, социально-экономическое развитие региона.

DOMINANTS OF SOCIO-ECONOMIC REGIONAL DEVELOPMENT IN UKRAINE

Tetiana Kosenkova
post-graduate

V.N. Karazin Kharkiv National University
1, Mironositskaya Str., Kharkiv, 61002, Ukraine
e-mail: tanya-pokolodnay@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1461-7530

The purpose of the paper is to study the current dominants of socio-economic regional development in the context of Ukraine's entry into the European community. By analyzing, systematizing and summarizing the scientific work of many researchers, it has been discovered that one of the key reasons for the increase of regional disproportions in Ukraine is the fragmentation of the use of existing potential (natural resources, human capital, perspective geographic location).

The study found a high level of disproportionality in the regional development in Ukraine, which leads to a violation of the unified integrated economic space of the country. Thus, the share of interregional turnover in the GDP of the country in recent years does not exceed 25 %, and economic growth continues to be localized in industrial, financial and transport-transit centers within the regions. On this basis, trends of local isolationism are formed, which further inhibit interregional exchange and the spread of interregional cooperation. In analyzing the dynamics of the ratios of the minimum and maximum values of the indicators of socio-economic regional development, it was established that the reduction of the size of the disproportions is due to the absence of an increase in the indicators of weak regions, and a decrease in the indicators of strong regions. In addition, the high proportion of Kiev for each of the indicators reflects the excessive level of centralization of the economy.

Based on the results of the analysis, as an instrument for balancing the development of individual territories, the implementation of the concept of smart specialization strategy into the domestic business practice is proposed, since it is on its grounds that it is possible to unlock the regional potential for structural and technological changes, as well as to increase the level of social inclusion of the inhabitants of certain territories through the development of the necessary infrastructure for quality provision of their needs and interests directly at their place of residence.

Key words: Regional Disproportions, Smart Specialization, Socio-economic Regional Development.

Постановка проблеми. Гармонійний розвиток та ефективність функціонування економіки будь-якої держави неможливі без стабільного розвитку її регіонів, що є складовими єдиного економічного простору країни. Сучасному розвитку української економіки притаманне посилення соціально-економічної нерівності між регіонами, наявність просторових деформацій на регіональному та внутрішньорегіональному рівнях, значні відмінності у галузевій структурі їх економічних систем. Така ситуація обумовлює існування розірваності і фрагментарності соціально-економічного розвитку регіонів, розширення ареалів депресивності, та, як наслідок, призводить до домінування одних регіонів над іншими.

У світлі сучасних системних уявлень стає очевидним, що економіка регіону – це відносно самостійна підсистема в територіальній суспільній системі, оскільки глобалізація надає регіонам статусу стратегічних гравців світового ринку, перетворюючи їх на активних автономних суб'єктів міжнародної системи конкурентної взаємодії [1]. Саме тому пріоритетним завданням щодо підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіону стає забезпечення відновлення соціальної, культурної, економічно конкурентної територіальної системи із збереженням її самоідентифікації на якісному рівні. Особливої актуальності це завдання набуває в умовах дефіциту фінансових, інвестиційних, сировинних та інших ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці просторової диференціації та асиметричності соціально-економічного розвитку регіонів приділено значну увагу як у теоретичних, так і в прикладних дослідженнях. Теоретико-методичні та практичні аспекти даної проблематики розглянуто в роботах таких зарубіжних науковців, як: А. Алчиан, Р. Барро, Т. Веблен, Р. Коуз, Д. Ромер, Кс. Сала-і-Мартін, Р. Солоу. Пошук ефективних інструментів регулювання соціально-економічного розвитку регіонів є предметом вивчення багатьох вітчизняних дослідників. Вагомий

внесок у розвинення постулатів регіональної економіки та соціально-економічного розвитку регіонів України зробили такі вітчизняні науковці: З.С. Варналій, В.М. Геєць, М.І. Долішній, Я.А. Жаліло, Е.М. Лібанова, Т.В. Пепа, С.М. Ромашко, В.Б. Родченко, М.А. Хвесик.

На думку доктора економічних наук, професора Т.В. Пепа, сучасні наявні проблеми регіональної нерівності обумовлені неефективним регулюванням процесів трансформації, неоптимальністю структурної перебудови регіональних господарських систем, які є різноплановими, але однофункціонально спрямованими у формуванні складу і структури національного економічного простору [2].

Доктор економічних наук, Заслужений економіст України Я.А. Жаліло у своїй роботі [3] зазначає, що у рамках традиційного підходу до визначення сутності диспропорцій регіонального розвитку країни робили спроби мінімізувати їх, використовуючи політику регіонального вимірювання, яка поступово збалансовувала показники якості життя мешканців регіонів, однак не змінила характер протистояння регіонів-аутсайдерів та регіонів-лідерів. Регіони-лідери, намагаючись пристосовуватись до тенденцій поширення процесів глобалізації, диктували особливості національної економічної політики та суспільно-економічні трансформації, які підвищували рівень відкритості економіки. Для регіонів-аутсайдерів такі трансформації консервували структурні проблеми та посилювали відставання за рівнем розвитку. Як наслідок, формувалися латентні конфлікти, які призвели до гальмування темпів зростання відкритості економіки.

Відповіддю на сталу неефективність політики штучного «вирівнювання результатів» при збільшенні «різниці потенціалів» регіонів стало посилення вагомості «м'яких» конкурентних переваг їх економік, які передбачають створення сприятливого середовища для використання сучасних ресурсів у регіональній економіці. Перший віце-президент Українського союзу промисловців та підприємців, засновник К.Fund В. Хмельницький переконаний, що у таких умовах Україні потрібні не тільки і не стільки гроші, скільки передові знання та досвід впровадження інноваційних технологій. Тільки це створить базис для розквіту. Найважливішою частиною соціально-економічного розвитку регіонів також є освітні проекти [4].

На користь актуальності дослідження свідчить приділення належної уваги з боку влади проблематиці соціально-економічного розвитку регіонів. Так, 6 серпня 2014 року затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 року, одна з ключових цілей якої – територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток – передбачає подолання нерівномірності розвитку територій, зменшення міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій, диференціації розвитку районів та міст, у частині яких (більше як 30 %) тривалий час спостерігається одночасне зниження рівня економічної активності та зменшення чисельності населення [5]. 8 лютого 2017 року ухвалено Стратегію реформування системи управління державними фінансами на 2017-2021 роки, яка встановлює необхідність взаємного узгодження стратегій розвитку регіонів та середньострокових бюджетних декларацій як способу забезпечення наявності достатньої кількості коштів для фінансування розвитку регіонів та громад, їх ефективного витрачання [6]. Крім того, на розвиток територій у 2018 році з Державного бюджету планується направити близько 37,8 млрд грн, з яких 5 млрд грн – субвенція на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій та 449,5 млн грн – на підтримку регіональної політики [7].

Однак, зміни соціально-економічної ситуації, поява нових викликів сучасності, збільшення соціальних конфліктів та напруги, зумовлюють необхідність актуалізації наукових підходів до оцінки сучасного стану та стимулювання довгострокового соціально-економічного розвитку регіонів.

У зв'язку з цим **метою статті** є визначення домінант соціально-економічного розвитку регіонів в умовах інтеграції України у європейське співтовариство.

Основні результати дослідження. Регіональна структура економіки в Україні пройшла тривалий шлях формування. Володіючи багатими природними ресурсами, у тому числі аграрним потенціалом, геостратегічним розташуванням та потужним людським капіталом, Україна досі не змогла конвертувати їх у можливості для збалансування розвитку, а фрагментарність використання цих переваг лише посилила регіональні диспропорції, процеси формування яких можна умовно розподілити на три етапи:

1. У рамках загальнонаціонального простору спеціалізацією України були «традиційні» енерго- та екологоемні галузі промисловості з незавершеним циклом виробництва, які орієнтовані на випуск низькотехнологічної продукції, які переважали в економіці України і після проголошення незалежності. При цьому вже на початку 90-х років коефіцієнт зношеності основного капіталу

перевищував 50 %, а в металургії – 60 % [8]. У загальносоюзному економічному просторі в Україні концентрувалися підприємства паливно-енергетичного комплексу, металургії, видобутку й обробки первинної сировини, продукції оборонно-промислового комплексу, для яких характерний високий рівень регіональної концентрації. У 1992 році 70 % продукції на експорт в Україні вироблялося у семи регіонах.

Орієнтованість на динамічну індустріалізацію концентрувала економічне зростання у великих містах, прискорена урбанізація гальмувала сільський розвиток [9]. Командно-адміністративна модель управління сприяла налаштованості населення на соціальний патерналізм, який став причиною навантаження економіки видатками на соціальні потреби.

2. Затяжний етап трансформаційної кризи обумовив загострення регіональних диспропорцій через «вимирання» сільського населення та прискорення процесів урбанізації, «заморожування» виробничої спеціалізації при старінні інфраструктури внаслідок відсутності належного рівня інвестування. Після двадцяти років економічних трансформацій у п'яти регіонах України (Донецькій, Луганській, Полтавській, Запорізькій, Львівській областях) понад половину промислового потенціалу становили галузі третього технологічного укладу [10]. Як наслідок, підвищилися екологічні ризики, загострилися соціальні проблеми, вирішення яких стало завданням місцевих органів влади.

3. Криза 2013-2014 років, підсилена окупацією території Криму та війною на Сході країни, призвела до появи низки локалізованих проблем: втрата території з потужним економічним потенціалом, зміна зовнішніх ринків через «торговельну війну» між Україною та Російською Федерацією, руйнування інфраструктури та житлових комплексів, необхідність переорієнтації низки регіональних економік, міграційне навантаження з боку внутрішньо переміщених осіб, загальна чисельність яких станом на 5 лютого 2018 року склала 1,49 млн осіб [11].

Під дією вказаних чинників сформувався особливий регіональний економічний «ландшафт», який визначає особливості соціально-економічного розвитку регіонів України на сучасному етапі. Проаналізувавши статистичні дані, доречно зауважити, що за результатами 2017 року для регіонів України характерні різноспрямовані тенденції розвитку економіки, поступове й нерівномірне відновлення своїх докризових позицій. Так, у 2017 році у 19 регіонах зафіксовано приріст виробництва промисловості, водночас у 6 регіонах обсяги промислової продукції продовжували зменшуватися. Найвищі значення темпів приросту промислової продукції у 2017 році зафіксовано в Одеській (12,2 %), Івано-Франківській (12,0 %) та Київській (10,3 %) областях, а найменші – у Луганській (-31,0 %), Донецькій (-10,9 %) областях та місті Києві (-4,2 %), при середньому значенні по Україні 0,4 %. При цьому доречно зазначити, що основні індустріальні регіони (Дніпропетровська, Харківська, Донецька області) нарощують обсяги постачання електроенергії, води та газу, нехтуючи розвитком галузей переробної промисловості.

Як бачимо, при однакових внутрішніх умовах та зовнішній кон'юнктурі динаміці ключових показників регіонів притаманна не лише різна інтенсивність, але й різні тренди, що обумовлює посилення конкуренції між регіонами за ресурси та ринки збуту. При цьому зростає концентрація регіональних виробників на власних інтересах і знижується мотивація для налагодження міжрегіональної співпраці.

Наступною тенденцією соціально-економічного розвитку регіонів України є посилення сировинної спеціалізації аграрного виробництва, 6,1 % приросту у якому забезпечено рослинництвом, а також тими регіонами, які постачають основний випуск аграрної продукції [3]. Найбільший приріст обсягів сільськогосподарського виробництва становив 9,7 % у Хмельницькій області, 6,6 % – у Тернопільській області, 5,7 % – у Львівській області. Максимальне скорочення зафіксовано у Полтавській (на 17,1 %), Кіровоградській (на 13,9 %) та Черкаській (на 11,9 %) областях [12]. Для регіонів, спеціалізацією яких є виробництво продукції тваринництва та переробка сировини (Черкаська, Херсонська, Полтавська, Дніпропетровська області) зафіксовані набагато менші темпи зростання. Несуттєве зростання тваринництва відбувалося лише в 6 областях. У зв'язку з цим, можемо констатувати, що аграрні виробники у регіонах більшою мірою орієнтуються на ефект масштабу, ніж на глибоку переробку.

Характерною особливістю соціально-економічного розвитку регіонів також є переорієнтація регіональних експортерів з ринків Російської Федерації (і СНД) на інші країни, передумовами для чого стало введення взаємних санкцій Україною та Російською Федерацією і реалізацією Зони вільної торгівлі з країнами європейського співтовариства. У 2017 році посилилися санкції до компаній з Російської Федерації, відбулося розширення квот на одні види аграрної продукції з боку ЄС одночасно з вичерпанням квот на інші види продукції [13].

Крім того, посилюються торговельні зв'язки регіонів Західної України з сусідніми країнами-членами ЄС (для Волинської, Закарпатської, Львівської областей частка товарообігу з ЄС перевищує значення 70 %). У той же час відбуваються зміни товарної структури експорту: зростає частка рослинної та олійно-жирової продукції; зменшується частка продукції металургії машинобудування, що є необхідним чинником для кооперації господарських комплексів різних регіонів та надання їм нових стимулів до розвитку.

Наприклад, у I кварталі 2017 року використано річну квоту щодо безмитного експорту до ЄС таких категорій товарів: крупи та борошно, мед, цукор, виноградний і яблучний сік, оброблені томати та кукурудза, повністю вибрано піврічну квоту на безмитний експорт вершкового масла, на 86 % – експорту пшениці та на 74 % – солоду і пшеничної клейковини [14]. У зв'язку з цим Європейський парламент прийняв рішення розширити експортні квоти для України для таких товарів: пшениця, кукурудза, ячмінь, овес, крупа й оброблене зерно, мед, перероблені томати, виноградний сік [15].

Така ситуація свідчить про розширення можливостей здійснення своєї діяльності для виробників аграрної продукції у регіонах України. Загалом експерти характеризують цей процес як поступове пристосування до ринків ЄС, яке передбачає утримання цінової конкуренції на європейських ринках за рахунок товарної та географічної диверсифікації експорту.

Сальдо зовнішньої торгівлі товарами за даними 2017 року має найвищі показники у Дніпропетровській (2443,8 млн дол.), Донецькій (2398,7 млн дол.) та Запорізькій (1652,7 млн дол.) областях, а найменші – в Івано-Франківській (28,2 млн дол.), Тернопільській (28,5 млн дол.) та Чернівецькій (36,6 млн дол.) областях. Приріст обсягів експорту товарів у 2017 році у порівнянні з показниками 2016 року спостерігався у всіх регіонах України, крім Луганського та Кіровоградського. Найбільший приріст зафіксовано у Хмельницькій (у 1,47 рази), Чернігівській (у 1,44 рази) та Черкаській (у 1,30 рази) областях [16].

Всередині країни також поступово формуються нові напрямки виробничо-маркетингової міжрегіональної співпраці, рівень результативності яких залежить від специфіки окремих галузей. Так, втрати несе галузь енергозабезпечення. В Україні функціонує 9 ТЕЦ, які працюють тільки на антрацитному вугіллі. На сьогоднішній день Україна споживає близько 9 млн т антрацитного вугілля (із 24,5 млн т вугілля, яке споживають ТЕС України), який видобувають лише на невідконтрольній території [17] – коксівне вугілля добувається у Донецькій області, енергетичне – у Луганській. Придбання антрацитного вугілля в інших країнах спричинить суттєве підвищення цін на продукцію супутніх виробництв. Дефіцит вугілля вже відчувається не лише у Донецькому та Луганському регіонах, а також у Дніпропетровській, Харківській, Полтавській областях [18]. Зміна джерел постачання енергоресурсів та простої у металургійному виробництві спричинюють простої на підприємствах машинобудування, торговельній, логістичній, транспортній сферах та змушують підприємства шукати нових постачальників та споживачів, змінювати ринки та профілі виробництва.

Інвестиційна активність у регіонах залежить від промислової динаміки. Лідерами за темпами приросту капітальних інвестицій у 2017 році були Херсонська, Запорізька та Донецька області, падіння продемонструвала лише Київська область.

Крім цього, помітні зрушення у структурі капіталовкладень на користь реального сектору. Наприклад, приріст обсягів будівельної продукції у 2017 році спостерігався у 21 регіоні та місті Києві, причому у Кіровоградській області на 66,5 %, у Закарпатській області – на 50,7 %, в Одеській області на 49,3 %.

За показниками приросту обсягу прямих іноземних інвестицій станом на 31 грудня 2017 року у порівнянні з аналогічним періодом 2016 року найбільші значення мали Чернігівська (78,0 %), Кіровоградська (16,0 %) та Вінницька (13,0 %) області, а найменші – Тернопільська (-6,5 %), Донецька (-2,7 %) та Миколаївська (-2,0 %) області [12].

Також спостерігається посилення викликів щодо реалізації соціального ефекту економічних перетворень у регіонах. Поступово зменшується роль індустріально-аграрних регіонів на користь переважно аграрних та переважно індустріальних [3]. У центральній частині України сформувався кластер регіонів (Кіровоградська, Полтавська, Черкаська області), які поступаються більш спеціалізованим регіонам за темпами та за якістю розвитку, що призвело до стагнації ринку праці та підвищення рівня зареєстрованого безробіття.

У 2017 році рівень безробіття перевищував середній по Україні (9,4 % до економічно активного населення у віці 15-70 років) у 15 регіонах. Найвищим цей показник був у Луганській (16,4 %), Донецькій (14,5 %) та Волинській (12,5 %) областях, а найнижчим – у Харківській (5,9 %), Київській (6,3 %) областях та місті Києві.

Зростання реальної заробітної плати зафіксовано у 2017 році в усіх областях України

з найбільшими темпами у Тернопільській (29,5 %), Закарпатській (29,2 %) та Чернівецькій (29,1 %) областях. Найменшим був приріст у Донецькій області (11,2 %), місті Києві (11,3 %) та Луганській області (11,7 %).

Середній розмір заробітної плати в усіх регіонах у 2017 році був вище рівня мінімальної заробітної плати. У той же час лише в трьох з них заробітна плата перевищила середній показник по Україні: місто Київ (14035 грн), Донецька (9886 грн) та Миколаївська (8828 грн) області. Найнижчий рівень заробітної плати спостерігався в Чернігівській (6656 грн), Кіровоградській (6798 грн) та Тернопільській (6828 грн) областях.

Обмеженість та незбалансованість розподілу ресурсів для розвитку регіонів є передумовою збереження високого рівня фіскальної централізації, яка характеризується дотаційністю більшості місцевих бюджетів. У період 2003-2015 років біля трьох чвертей усіх видатків фінансувалося з державного бюджету.

За даними Державної казначейської служби України, доходи місцевих бюджетів у 2017 році збільшилися на 31,0 % або на 45,3 млрд грн у порівнянні з 2016 роком, а темпи їх зростання коливалися від 17,5 % у Луганській до 58,7 % у Волинській областях. Регіони відрізнялися також і динамікою власних доходів: від 14,6 % у Луганській до 55,3 % у Львівській областях [19].

Суттєві розриви у рівнях розвитку регіонів України (табл. 1) дозволяють стверджувати про неінклюзивність існуючої моделі національної економіки. Високі рівні диференціації середньодушових показників розподілу матеріальних інвестицій та валового випуску продукції поєднуються із помірною диференціацією рівнів доходів, що свідчить про значний розрив між економічною результативністю регіонів та якістю життя їх мешканців.

Таблиця 1 – Регіональні диспропорції в Україні (за даними 2016 року)

Показник	Частка першого квінтіля (20%) регіонів, %	Співвідношення максимального та мінімального показників на 1 особу, разів*	Частка останнього квінтіля (20%) регіонів, %	Частка міста Києва, %
Валовий регіональний продукт (дані за 2015 рік)	50,8	6,2	6,9	22,5
Кількість зайнятого населення	37,3	–	11,4	8,4
Обсяги реалізованої промислової продукції	54,1	10,5	4,9	8,4
Обсяги прийнятої в експлуатацію продукції будівництва	56,5	–	4,8	23,0
Середня заробітна плата	–	1,6	–	–
Розмір особистого доходу	44,7	2,6	9,5	16,4
Обсяг експорту товарів	60,0	15,5	3,5	23,5
Обсяг імпорту товарів	65,3	17,2	2,4	41,1
Обсяг капітальних інвестицій	58,7	13,5	5,4	29,7
Обсяг прямих іноземних інвестицій	81,3	43,8	1,0	54,5

*без урахування міста Києва

Джерело: узагальнено автором на основі даних [20]

Надмірно висока частка міста Києва за кожним індикатором регіональних диспропорцій свідчить про високий рівень централізації економіки. Аналіз співвідношення мінімальних та максимальних значень показників дає підстави стверджувати, що скорочення розривів відбувається шляхом зменшення показників розвитку сильних регіонів, а не підвищення показників слабких. Економіка регіонів із вищими показниками розвитку більш вразлива до зміни соціально-економічної кон'юнктури. Така ситуація призводить до трансформації єдиного економічного простору України. Наприклад, частка міжрегіонального обороту у ВВП країни не перевищує 25 %, а економічне зростання локалізується у фінансових, транспортно-транзитних та промислових центрах всередині регіонів. У таких умовах формуються тренди локального ізоляціонізму, які гальмують міжрегіональний обмін та процеси налагодження міжрегіональної співпраці.

Враховуючи економічну інтеграцію України із загальним ринком ЄС, одним з найдієвіших інструментів збалансування розвитку окремих регіонів країн та підвищення рівня їх взаємодії є стратегія смарт-спеціалізації (рис. 1). Вона ґрунтується на підтримці розвитку унікальних видів економічної діяльності або галузей, що становлять спеціалізацію регіонів у рамках національного

економічного простору. Крім того, наявність таких стратегій є однією з умов отримання коштів на фінансування проектів зі структурних фондів ЄС.

У 2011 році для полегшення обміну досвідом та сприяння розвитку стратегій розумної спеціалізації в ЄС створено S3 Platform, на якій на сьогоднішній день зареєстровано 20 країн ЄС, 74 регіони ЄС, 6 країн, які не входять до ЄС, 18 регіонів країн, які не входять до ЄС [21], серед них 2 регіони України – Харківська та Черкаська області.

В Україні вже зроблено перші кроки на шляху до імплементації концепції стратегії смарт-спеціалізації. За дорученням першого віце-прем'єр міністра – міністра економічного розвитку і торгівлі С. Кубіва [22] Міжвідомчою координаційною групою при НАН України визначено перелік секторальних напрямків смарт-спеціалізації для України: біоекономіка та біотехнологія, здорове суспільство, ресурсні матеріали, аерокосмічні технології, енергетика та енергомашинобудування, інформаційно-комунікаційні технології. Не дивлячись на те, що такий підхід не відповідає керівним принципам розробки інноваційних стратегій для смарт-спеціалізації, його можна використати при пошуку вільних ринкових ніш на структурованому ринковому просторі у ЄС. Однак подібний підхід «ручного» вибору пріоритетів секторального розвитку може призвести до механічного виокремлення базових галузей регіонів як тих, що відповідають характеристикам смарт-спеціалізації, та консервації застарілої структури економіки регіонів України.

Досвід регіонів країн ЄС свідчить, що смарт-спеціалізація спрямована забезпечити відмову від традиційної політики державної підтримки певних видів економічної діяльності, хай навіть нових і прогресивних, на користь підтримки власне інновацій у найбільш перспективних галузях регіональної економіки.

Смарт-спеціалізація регіонів – це модель структурних змін, які призводять до диверсифікації їх економіки шляхом освоєння нових напрямів виробничої діяльності; це структурна еволюція всієї економіки регіону як кумулятивний процес, що з'єднує нинішні та майбутні сильні сторони регіональної економіки в певних видах діяльності та знань [23].

Рисунок 1 – Сутність смарт-спеціалізації [24]

На практиці застосовувати концепцію смарт-спеціалізації в Україні намагається Міністерство економічного розвитку та торгівлі при розробці Стратегії розвитку промислового комплексу України на період до 2025 року (далі – Стратегія), основними напрямками якої обрано просування технологій, енергоефективність, індустрію 4.0, «смарт-регулювання» промисловості та економічну децентралізацію.

За словами першого заступника міністра економічного розвитку і торгівлі М. Нефьодова, сьогодні в Україні функціонують 40 тис. промислових підприємств, які виробляють 70 % експорту товарів країни та створюють 21 % ВВП. Україна не може і не повинна виробляти все, починаючи від кастроль та закінчуючи космічними ракетами. Тому Мінекономрозвитку пропонує проводити політику смарт-спеціалізації регіонів. Уже реалізовано подібний проект в автомобілебудівельному секторі, використовуючи практику Східного Берліну. Є декілька напрямків промисловості, в яких Україна може повною мірою використовувати свій потенціал і бути конкурентною в цьому на глобальному ринку [25].

Однак Мінекономрозвитку розглядає смарт-спеціалізацію як підхід до виявлення унікальних функцій і активів кожного регіону та країни, підкреслення конкурентних переваг регіональної промисловості та як елемент політики децентралізації, при цьому ігноруючи розповсюджене у Європі

розуміння смарт-спеціалізації як інструменту розвитку не лише промисловості, а ширшого спектра галузей регіональної економіки, які мають перспективи для впровадження інновацій (у промислово розвинених регіонах це, звичайно, можуть бути промислові види економічної діяльності).

Доречно зазначити, що у самому проекті Стратегії [26] смарт-спеціалізація подається як інструмент ідентифікації регіональних особливостей розвитку промисловості України. Так, стратегічним завданням при реалізації нової промислової політики обрано забезпечення регіонального розвитку промисловості, враховуючи економічну та інноваційну спеціалізацію регіонів, а смарт-спеціалізація є одним з заходів для реалізації цього завдання.

Деякі з напрямків забезпечення регіонального розвитку промисловості у проекті Стратегії суперечать положенням концепції смарт-спеціалізації [22]. Наприклад, підтримка кластерів і розвиток співпраці між ними в промисловості, оскільки ключовою метою стратегії смарт-спеціалізації регіонів ЄС є реформування регіональних економік, враховуючи унікальні, засновані на знаннях, нові сфери діяльності, у той час як діяльність більшості кластерів спрямована на підвищення ефективності компаній, які входять до їх складу.

На думку керівника Генерального директорату Європейської комісії з питань регіональної політики та урбанізації М. Леметрома, реалізація в регіонах кластерної політики може стати бар'єром для розвитку перспективних стратегій структурних змін. Для України це може стати додатковою загрозою, оскільки імплементація кластерної політики при застарілій економічній структурі промислових регіонів перешкоджає зрушенню в бік нових перспективних для даного регіону напрямів регіональної спеціалізації, посилюючи ступінь регіональної структурної інертності та інерції регіонального розвитку [27].

Крім того, фахівці Мінекономрозвитку сутність регіональної смарт-спеціалізації звужують до поняття територіальної спеціалізації, в основі якої лежить використання принципу локалізації конкурентних переваг регіональної економіки, враховуючи елементи вбудованості промислових комплексів країни у глобальні ланцюги створення доданої вартості. Таке розуміння смарт-спеціалізації для регіонів України несе вагому загрозу позиціонування вітчизняної економіки на загальних ринках ЄС як постачальника сировинних ресурсів чи продукції з низькою доданою вартістю.

Цю думку підтверджують конкурентні переваги регіональних економік України, які виокремили фахівці Мінекономрозвитку: вигідне географічне розташування та вихід до Чорного моря, низькі логістичні витрати та достатньо розвинута логістична інфраструктура, високий мінерально-сировинний потенціал, наявність виробничих майданчиків, угоди про вільну торгівлю з ЄС, Канадою, державами ЄАВТ, СНД та освічені працівники [25]. Вони цілком не відповідають драйверам розвитку регіональних економік, які у сучасних умовах формуються на засадах смарт-спеціалізації, та посилюють подальшу консервацію економічної структури регіональної економіки, яка не відповідає вимогам часу, за рахунок зосередження на індустріальних конкурентних перевагах розвитку.

Висновки. Отже, драйверами розвитку регіонів України у короткостроковому періоді були трансгранична торгівля, транзит, сировинний експорт і традиційні галузі за рахунок ефекту масштабу. Аналізуючи показники 2017 року доречно зауважити, що відновлення економічного зростання не стало тенденцією для всіх областей, що обумовлено різною структурою економіки регіонів та різними пріоритетами співпраці з іноземними партнерами. В основі економічного зростання у масштабах країни лежить сума регіональних темпів розвитку.

Перед регіональним господарським комплексом з'являються нові перспективи розвитку, обумовлені продовженням реформування місцевого управління та передачею частини надходжень бюджетів на рівень громад, а також зміною конфігурацій взаємодії між регіонами всередині країни та появою нових партнерів на зовнішніх ринках. Це обумовлює необхідність поступової зміни структури виробництва на рівні регіонів, що відкриває перед ними нові можливості для зміни спеціалізації, формування нішевих виробництв, упровадженні інноваційних розробок.

Кожен із цих факторів формує умови для життєдіяльності регіонів на якіснішому рівні, що потребує корегування державної політики регіонального розвитку: необхідно перейти від політики вирішення поодиноких проблем до політики комплексного планування та розвитку території, тим самим забезпечуючи стабільний та ефективний розвиток регіонів.

У таких умовах вкрай актуальним завданням для України є впровадження моделі смарт-спеціалізації, що сприятиме розблокуванню потенціалу регіонів для технологічних і структурних змін, а також промисловій модернізації на інноваційних засадах. Однак, імплементація регіональної смарт-спеціалізації за умови її невизначеності як ключового інструменту нової політики

регіонального розвитку та нерозуміння її місця в контексті інноваційних, промислових, секторальних трансформацій на рівні держави обумовлює втрату сутності цього процесу, який повинен сприяти регіональним структурним змінам, використовуючи наявний базис знань для формування нових галузей економіки або нових векторів регіональної спеціалізації, заснованих на знаннях.

Смарт-спеціалізація забезпечує так звану спеціалізовану диверсифікацію за рахунок розширення можливостей економіки регіонів адаптуватися до змін мінливого ринкового середовища, тим самим сприяючи подоланню тенденцій консервації старопромислової структури економіки регіонів України, її структурної інертності, відновленню мультиплікативного ефекту від міжрегіональної співпраці.

Крім того, імплементація стратегії смарт-спеціалізації, прискорюючи процеси розвитку регіонів, сприяє підвищенню рівня соціальної включеності мешканців локальних територій за рахунок розбудова необхідної інфраструктури для якісного забезпечення їх потреб та інтересів безпосередньо за місцем проживання.

Одним з можливих джерел фінансування проектів з впровадження смарт-спеціалізації в Україні може бути Державний фонд регіонального розвитку, а також кошти секторальної підтримки ЄС. У зв'язку з цим, важливо створити передумови для цього, як через підвищення зацікавленості регіональних органів влади у проектах інноваційного спрямування, так і через формування спеціальної програми згаданого фонду для фінансування таких проектів.

Література

1. Гриценко А., Песоцька Є. Формування інформаційно-мережевої економіки // Економічна теорія. 2013. № 1. С. 5–19.
2. Пепа Т.В. Регіональні нерівності соціально-економічного розвитку та напрями їх пом'якшення і подолання // Збірник наукових праць ВНАУ. 2013. № 2(77). С. 67–81.
3. Нова регіональна політика для нової України. К. : Інститут суспільно-економічних досліджень, 2017. 76 с.
4. Модель соціально-економічного розвитку українських регіонів була представлена на Європейському бізнес-саміті. URL : <http://kfund.ua/uk/model-sotsialno-ekonomichnogo-rozvitku-ukrayinskih-regioniv-bula-predstavlena-na-yevropejskomu-biznes-samiti/> (дата звернення: 12.04.2018).
5. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#n11> (дата звернення: 14.04.2018).
6. Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249797370> (дата звернення: 12.04.2018).
7. 37,8 млрд грн – державна підтримка розвитку територій у 2018 році. URL : <https://decentralization.gov.ua/news/8058> (дата звернення: 09.04.2018).
8. Поповкін В.А. Уроки економічної еkleктики // Віче. 1994. № 7. С. 3–17.
9. Родченко В.Б. Міські комплекси України : чинники та умови організації регулювання соціально-економічного розвитку. Донецьк, 2012. 404 с.
10. Лібанова Е.М. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів. К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. 776 с.
11. Обліковано 1493057 переселенців, – Мінсоцполітики. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/oblikovano-1-493-057-pereselenciv-minsocpolitiki> (дата звернення: 20.04.2018).
12. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за січень-грудень 2017 року. URL : <http://sg.vn.ua/wp-content/uploads/2018/03/Reytingova-otsinka-za-sichen-gruden-2017-roku-prezentatsiyi-materiali.pdf> (дата звернення: 25.04.2018).
13. Право експорту до ЄС вже мають 280 підприємств // Європейська правда, 17 травня 2017 року. URL : <http://www.euointegration.com.ua/news/2017/05/17/7065820/> (дата звернення: 03.04.2018).
14. За I квартал вибрано квоти за 6 групами товарів // Український клуб аграрного бізнесу. URL : http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/za_pershii_kvartal_vibrano_kvot_po_shesti_grupakh_tovariv (дата звернення: 18.04.2018).
15. MEPs back further trade concessions to Ukraine, with exceptions. Press Releases. European Parliament, 01 June 2017. URL : <http://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20170529IPR76233/meps-back-further-trade-concessions-to-ukraine-with-exceptions> (дата звернення: 30.04.2018).
16. Регіональні обсяги зовнішньої торгівлі товарами у 2017 році. URL :

- <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.04.2018).
17. Зануда А. Можно ли не покупать уголь из ДНР-ЛНР? URL : <http://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-38894906> (дата звернення: 22.04.2018).
  18. Соціально-економічний розвиток регіонів України : тенденції першої половини 2017 року. URL : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/region_Ukr-d43fd.pdf (дата звернення: 20.04.2018).
  19. Доходи місцевих бюджетів за 2017 рік вирости на 31 %. URL : <https://business.ua/news/item/2332-dokhodi-mistsevikh-byudzhetiv-za-2017-rik-virosli-na-31> (дата звернення: 16.04.2018).
  20. Регіони України 2017. Частина I. К. : Державна служба статистики України, 2017. 323 с.
  21. Smart Specialisation Platform. URL : <http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/s3-platform-registered-regions> (дата звернення: 26.04.2018).
  22. Снігова О. Smart-спеціалізація та stupid-реалізація. URL : https://dt.ua/economics_of_regions/smart-specializaciya-ta-stupid-realizaciya-276489_.html (дата звернення: 19.04.2018).
  23. Родченко В.Б., Прус Ю.І. Сутність інноваційного розвитку у контексті стратегії розумної спеціалізації // Менеджмент ХХІ століття : глобалізаційні виклики. Полтава : Видавництво «Сімон», 2017. С. 156–165.
  24. Грига В., Рижкова Ю. Регіональний розвиток на основі розумної спеціалізації // Стратегія розвитку. 2018. № 7. С. 30–33.
  25. Мінекономрозвитку пропонує провести в Україні смарт-спеціалізацію регіонів. URL : https://zik.ua/news/2018/03/15/minekonomrozvytku_proponuie_provesty_v_ukraini_smartspetsializaciya_1285353 (дата звернення: 18.04.2018).
  26. Про схвалення Стратегії розвитку промислового комплексу України на період до 2025 року : Проект розпорядження Кабінету Міністрів України. URL : <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=10ef5b65-0209-4aa1-a724-49fd0877d8d6&title=ProektRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkrainiproSkhvalenniaStrategiiRozvitkuPromislovogoKompleksuUkrainiNaPeriodDo2025-Roku> (дата звернення: 18.04.2018).
  27. В ЄС дали високу оцінку децентралізації та розвитку регіонів України, – Мінрегіон. URL : https://dt.ua/economics_of_regions/smart-specializaciya-ta-stupid-realizaciya-276489_.html (дата звернення: 16.04.2018).

References

1. Grytsenko, A. and Pesotska, E. (2013). Formation of information and network economy [“Formuvannia informatsiino-merezhevoi ekonomiky”]. *Ekonomichna teoriia*, 1, pp. 5–19.
2. Репа, Т. (2013). Regional inequalities of social and economic development and ways of their mitigation and overcoming [“Regionalni nerivnosti sotsialno-ekonomichnogo rozvytku ta napriamy yikh pomiakshennia i podolannia”]. *Zbirnyk naukovykh prats VNAU*, 2(77), pp. 67–81.
3. *New regional policy for a new Ukraine* [“Nova regionalna polityka dlia novoi Ukrainy”]. Kyiv : Instytut suspilno-ekonomichnykh doslidzhen.
4. Kfund.ua. (2016). The model of social and economic development of Ukrainian regions was presented at the European Business Summit. [online] Available at: <http://kfund.ua/uk/model-sotsialno-ekonomichnogo-rozvitku-ukrayinskih-regioniv-bula-predstavlena-na-yevropejskomu-biznes-samiti/> [Accessed 12 Apr. 2018].
5. Zakon2.rada.gov.ua. (2014). The state strategy of regional development for the period till 2020. [online] Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#n11> [Accessed 14 Apr. 2018].
6. Www.kmu.gov.ua. (2017). The strategy of reforming the public finance management system for 2017-2020. [online] Available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249797370> [Accessed 12 Apr. 2018].
7. Decentralization.gov.ua. (2017). UAH 37.8 billion – state support for the development of territories in 2018. [online] Available at: <https://decentralization.gov.ua/news/8058> [Accessed 9 Apr. 2018].
8. Popovkin, V. (1994). Lessons in Economic Eclecticism [“Uroky ekonomichnoi eklektyky”]. *Viche*, 7, pp. 3–17.
9. Rodchenko, V. (2012). *Urban complexes in Ukraine: factors and conditions for regulation of social and economic development* [“Miski komplekсы Ukrainy : chynnyky ta umovy organizatsii reguliuvannia sotsialno-ekonomichnogo rozvytku”]. Donetsk.

10. Libanova, E. (2014). *Socio-economic potential of sustainable development of Ukraine and its regions* [“Sotsialno-ekonomichnyi potentsial stalogo rozvytku Ukrainy ta yii regioniv”]. Kyiv : PI IEESD NAS of Ukraine.
11. Www.kmu.gov.ua. (2018). Expatriates are trained 1493057 – Minsotspolitiki. [online] Available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/oblikovano-1-493-057-pereselenciv-minsocpolitiki> [Accessed 20 Apr. 2018].
12. Sg.vn.ua. (2018). Monitoring of socio-economic development of regions for January-December 2017. [online] Available at: <http://sg.vn.ua/wp-content/uploads/2018/03/Reytingova-otsinka-zasichen-gruden-2017-roku-prezentatsiyni-materiali.pdf> [Accessed 25 Apr. 2018].
13. Wwww.eurointegration.com.ua. (2017). The export right to the EU already has 280 enterprises. [online] Available at: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/05/17/7065820/> [Accessed 3 Apr. 2018].
14. Ucab.ua. (2017). Quota for the first quarter was selected for 6 groups of goods. [online] Available at: http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/za_pershyy_kvartal_vibrano_kvot_po_shesti_g_rupakh_tovariv [Accessed 18 Apr. 2018].
15. Wwww.europarl.europa.eu. (2017). MEPs back further trade concessions to Ukraine, with exceptions. Press Releases. European Parliament. [online] Available at: <http://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20170529IPR76233/meps-back-further-trade-concessions-to-ukraine-with-exceptions> [Accessed 30 Apr. 2018].
16. Wwww.ukrstat.gov.ua. (2017). Regional volumes of foreign trade in goods in 2017. [online] Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [Accessed 25 Apr. 2018].
17. Zanuda, A. (2017). Is it possible to buy coal from the DNR-LNR? [online] Available at: <http://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-38894906> [Accessed 22 Apr. 2018].
18. Wwww.niss.gov.ua (2017). Social and economic development of the regents of Ukraine: tendencies of the first half of 2017. [online] Available at: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/_region_Ukr-d43fd.pdf [Accessed 20 Apr. 2018].
19. Business.ua. (2017). The income of local budgets for 2017 increased by 31 %. [online] Available at: <https://business.ua/news/item/2332-dokhodi-mistsevikh-byudzhetyv-za-2017-rik-virosli-na-31> [Accessed 16 Apr. 2018].
20. *Regions of Ukraine 2017* [“Regiony Ukrainy 2017”]. Kyiv : State Statistics Service of Ukraine.
21. S3platform.jrc.ec.europa.eu. (2018). [online] Available at: <http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/s3platform-registered-regions> [Accessed 26 Apr. 2018].
22. Snigova, O. (2018). Smart-specialization and stupid-realization [“Smart-spetsializatsiia ta stupid-realizatsiia”]. [online] Available at: https://dt.ua/economics_of_regions/smart-specializaciya-ta-stupid-realizaciya-276489_.html [Accessed 19 Apr. 2018].
23. Rodchenko, V. and Prus, Yu. (2017). The essence of innovation development in the context of strategy of reasonable specialization [“Sutnist innovatsiinogo rozvytku u konteksti strategii rozumnoi spetsializatsii”]. *Menedzhment XXI stolittia*, pp. 156–165.
24. Gruga, V. and Ryzhkova, Yu. (2018). Regional development on the basis of reasonable specialization [“Regionalnyi rozvytok na osnovi rozumnoi spetsializatsii”]. *Strategy of development*, 7, pp. 30–33.
25. Zik.ua. (2018). The Ministry of Economic Development proposes to conduct smart specialization of regions in Ukraine. [online] Available at: https://zik.ua/news/2018/03/15/_minekonomrozvytku_proponuie_provesty_v_ukraini_smartspetsializatsiyu_1285353 [Accessed 18 Apr. 2018].
26. Wwww.me.gov.ua. (2018). On Approval of the Strategy for the Development of the Industrial Complex of Ukraine for the period up to 2025: Draft Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine. [online] Available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=10ef5b65-0209-4aa1-a724-49fd0877d8d6&title=ProektRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkrainiproSkhvalenniaStrategiiRozvitkuPromislovogoKompleksuUkrainiNaPeriodDo2025-Roku> [Accessed 18 Apr. 2018].
27. Dt.ua. (2018). The EU gave a high profile to the decentralization and development of the regions of Ukraine – the Minregion. [online] Available at: https://dt.ua/economics_of_regions/smart-specializaciya-ta-stupid-realizaciya-276489_.html [Accessed 16 Apr. 2018].

Стаття надійшла до редакції 01.05.2018.

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНИХ ГАЛУЗЕЙ І ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

Матюшенко Ігор Юрійович

доктор економічних наук, професор

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, Харків, 61022, Україна

e-mail: imatyushenko@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0001-9866-9025

Глібко Сергій Васильович

кандидат юридичних наук, доцент, директор

НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

вул. Чернишевська, 80, Харків, 61002, Україна

e-mail: glbksv@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3398-9276

Пасмор Марина Сергіївна

кандидат економічних наук, доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, Харків, 61022, Україна

e-mail: pasmor.m@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3788-5688

У статті досліджено основні підходи щодо детермінації складових та визначення високотехнологічних галузей і продукції на Україні. Задля цього проаналізовано існуючі версії в країнах ОЕСР та Євростату, де даний показник є розповсюдженим для визначення рівня «передових економік». Було визначено незмінних «лідерів», що постійно перебували у групі «високотехнологічні» галузі для виокремлення пріоритетних показників. Серед них зазначено виробництво фармацевтичних продуктів; виробництво космічних кораблів та повітряних літальних апаратів; виробництво комп'ютерів; системи створення і перетворення (вирощування) матеріальних об'єктів, в тому числі 3D-друк; інфузійні технології, значення яких зростає; перспективні методи обробки поверхонь і роботи з термопластами (ключовими є ростові технології); матеріали, ефективні при створенні перспективних виконавчих пристроїв для ростових технологій: композиційні й ті, що проявляють свої властивості в малорозмірних структурах. Таким чином, було обґрунтовано необхідність визначення даного поняття для України. Досліджено, що у нормативно-правових, програмних актах, термін «продукція високотехнологічних галузей» не містить спеціального переліку критеріїв, а тільки перелік таких галузей, які відносяться до високотехнологічних. А отже, визначення спорідненої категорії дозволяє запропонувати застосування для законодавчого регулювання експорту, крім поняття високотехнологічної продукції, більш широке поняття «продукція передових виробничих технологій», до якої віднести продукцію базових галузей економіки та тих, що формують значну частину ВВП.

Для визначення місця України у світі за високотехнологічністю у статті було досліджено експортно-імпортні структури галузі. За результатами чого було визначено, що Україна сьогодні є в першу чергу імпортером на світовому ринку високотехнологічної продукції, адже зовнішня торгівля високотехнологічними товарами характеризується низькими частками високотехнологічних товарів у загальному експорті та значним від'ємним сальдо.

Ключові слова високотехнологічність, галузь, технологісткість, «високотехнологічна галузь», «високотехнологічна продукція».

ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ВИСОКОТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ОТРАСЛЕЙ И ПРОДУКЦИИ В УКРАИНЕ

Матюшенко Игорь Юрьевич

доктор экономических наук, профессор

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

пл. Свободы, 6, Харьков, 61002, Украина

e-mail: imatyushenko@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0001-9866-9025

Глибко Сергей Васильевич

кандидат юридических наук, доцент, директор

НИИ правового обеспечения инновационного развития НАПрН Украины

ул. Чернишевська, 80, Харьков, 61002, Украина

e-mail: glbksv@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3398-9276

Пасмор Марина Сергеевна

кандидат экономических наук, доцент

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ул. Мироносицкая, 1, Харьков, 61002, Украина

e-mail: pasmor.m@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3788-5688

В статье исследованы основные подходы к детерминации составляющих и определения высокотехнологичных отраслей и продукции на Украине. Для этого проанализированы существующие версии в странах ОЭСР и Евростата, где данный показатель является распространенным для определения уровня «передовых экономик». Были определены постоянные «лидеры», которые находились в группе «высокотехнологичные» отрасли для выделения приоритетных показателей. Среди них указано производство фармацевтических продуктов; производство космических кораблей и воздушных летательных аппаратов; производство компьютеров; системы создания и преобразования (выращивание) материальных объектов, в том числе 3D-принтер; инфузионные технологии, значение которых возрастает; перспективные методы обработки поверхностей и работы с термопластами (ключевыми являются ростовые технологии); материалы, эффективные при создании перспективных исполнительных устройств для ростовых технологий: композиционные и те, которые проявляют свои свойства в малоразмерных структурах. Таким образом, была обоснована необходимость определения данного понятия для Украины. Доказано, что в нормативно-правовых, программных актах термин «продукция высокотехнологичных отраслей» не содержит специального перечня критериев, а только перечень таких отраслей, относящихся к высокотехнологичным. Следовательно, определение родственной категории позволяет предложить применение для законодательного регулирования экспорта, кроме понятия высокотехнологичной продукции, более широкое понятие «продукция передовых производственных технологий», к которой отнести продукцию базовых отраслей экономики и формирующих значительную часть ВВП.

Для определения места Украины в мире по критерию высокотехнологичности в статье были исследованы экспортно-импортные структуры отрасли. По результатам чего было определено, что Украина на сегодняшний день является в первую очередь импортером на мировом рынке высокотехнологичной продукции, ведь внешняя торговля высокотехнологичными товарами характеризуется: низким долями высокотехнологичных товаров в общем экспорте и значительным отрицательным сальдо.

Ключевые слова высокотехнологичность, отрасль, технологоемкость, «высокотехнологичная отрасль», «высокотехнологичная продукция».

PRACTICAL ASPECTS OF DEFINITION OF HIGH-TECH INDUSTRIES AND PRODUCTS OF UKRAINE

Igor Matyushenko

Full Doctor of Economics, professor

V.N. Karazin Kharkiv National University

6, Svobody Square, Kharkiv, 61002, Ukraine

e-mail: imatyushenko@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0001-9866-9025

Sergiy Glibko

PhD, Associated Professor, Director

Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of

National Academy of Legal Sciences of Ukraine

80, Chernyshevskaya str., Kharkiv, 61002, Ukraine

e-mail: glbksv@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3398-9276

Maryna Pasmor

PhD, Associated Professor

V.N. Karazin Kharkiv National University

1, Mironositskaya Str., Kharkiv, 61002, Ukraine

e-mail: pasmor.m@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3788-5688

The article accounts for the main approaches to determination and the components of the definition of high-tech industries and products in Ukraine. For this, existing versions in OECD and Eurostat countries are analyzed, where this indicator is common for determining the level of «advanced economies». Constant «leaders» were identified, who were in the group of «high-tech» industries to identify priority indicators. Among them is the production of pharmaceutical products; production of spacecraft and airborne vehicles; computer production; a system for creating and transforming (growing) material objects, including a 3D printer; infusion technologies, the importance of which increases; perspective methods of surface treatment and work from thermoplastics (key are growth technologies); materials, are effective at creation of perspective executive devices for growth technologies: composite and those which show their properties in small-sized structures. Thus, the necessity of defining this concept for Ukraine was justified. It is stated that in the normative legal and program acts the term «high-tech industries products» does not contain a special list of criteria, but only a list of such branches related to high-tech industries. Consequently, the definition of a related category allows us to propose the application for legislative regulation of exports, in addition to the concept of high-tech products, the broader concept of «the production of advanced production technologies», which includes the products of the basic branches of the economy and those which form a significant part of GDP.

To determine the place of Ukraine in the world on the criterion of high-tech, the article examined the export-import structures of the industry. As a result, it was determined that Ukraine today is primarily an importer on the world market of high-tech products, because the foreign trade in high-tech goods is characterized by low shares of high-tech goods in total exports and a significant negative balance.

Keywords: High Technology, Industry, Technology, High-tech Industry, High-tech Products.

Постановка проблеми. Сучасне життя людини наскрізь пронизано високотехнологічною продукцією. Технології є запорукою розвитку та прогресу як кожної конкретної людини так і всієї країни в цілому. Саме тому високотехнологічність стає розповсюдженим та провідним показником розвитку та місця економічних суб'єктів у міжнародних економічних відносинах. Однак, на даний час не існує єдиного поняття «високотехнологічна галузь», «високотехнологічна продукція», що й підтверджує комплексність показника, що характеризує розвиток. В умовах пріоритетних відносин України із країнами ЄС питання формалізації та закріплення практичних аспектів визначення високотехнологічних галузей і продукції набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень. Питання розвитку, значимості та перспектив високотехнологічних галузей та продукції досліджували такі провідні науковці, як: М. Бондарчук, С. Бреус, М. Войчак, В. Геєць, І. Грінько, К. Жиленкова, О. Зубко, Я. Квач, В. Коваль, Т. Мельник, В. Родченко, О. Саліхова, В. Сіденко, С. Сіденко, Н. Складар, В. Третяк, Є. Панченко, Л. Федулова, І. Циналевська, І. Шовкун та інші. Та все ж таки у зв'язку із еволюцією та виходом технологій кожен день на новий рівень практичні аспекти визначення високотехнологічних галузей та продукції постійно потребують уточнень та доповнень.

Метою статті є визначення та порівняння практичних аспектів щодо визначення високотехнологічних галузей і продукції як у світі, так і в Україні.

Методологічною основою аналізу щодо визначень практичних аспектів високотехнологічних галузей і продукції є наукові роботи вітчизняних та зарубіжних вчених у цій сфері. Для аналізу були використані методи порівняння, дедуктивний та структурний методи.

Інформаційну базу становлять нормативно-правові акти України, наукові праці зарубіжних і вітчизняних вчених з досліджуваної проблематики, інформація офіційних сайтів.

Основні результати дослідження. Сьогодні високотехнологічність (в оригіналі: high technology), або технологічність (в оригіналі: technology intensity) – це розповсюджений показник в країнах ОЕСР, який є символом «передових економік». Аби цей символ об'єктивніше відображав технологічний рівень, упродовж майже 30 років науковці та практики намагаються віднайти оптимальний підхід до визначення і агрегування галузей промисловості та продукції. З цього приводу у Керівництві Фраскатті, що є орієнтиром у наближенні методології дослідження науково-технічної діяльності країн до міжнародних стандартів, зазначено: «Для того, щоб встановити вплив технологій на продуктивність промисловості, доцільно визначити ті види діяльності та продукти, котрі є найбільш технологічними (в оригіналі: technology-intensive), використовуючи критерії, які дадуть можливість побудувати гармонізовані на міжнародному рівні спеціальні класифікації» [1].

Необхідно відзначити, що не існує єдиного підходу до визначення «високотехнологічна галузь», «високотехнологічна продукція». Натомість у світовій практиці використовують три розповсюджених підходи для ідентифікації технологічності та обчислювання частки високотехнологічних товарів у торгівлі країни: (1) галузевий підхід; (2) продукційний підхід; (3) підхід, що базується на визначенні параметрів підприємств [2-4].

У табл. 1 наведено огляд основних підходів до визначення високотехнологічних галузей [5].

Запустити Індустрію 4,0 у промисловому виробництві можна тільки через впровадження передових виробничих технологій (ПВТ), підкреслюючи їх революційний вплив на структуру виробництва. Фахівці визначають такі пріоритетні напрями ПВТ: (1) системи контролю виробничих процесів, включаючи датчики стану обладнання, параметрів потоків сировини і стану (розмір, склад тощо) створюваних (оброблюваних або таких, що вирощують) об'єктів; (2) багатомірне моделювання складних виробів, що дозволяє оптимізувати різні їхні параметри (міцність, термін життя і, можливо, процес виробництва) і кастомізувати об'єкт, модифікуючи його для індивідуального або дрібносерійного виробництва; (3) інтелектуальні системи управління виробництвом (оптимізація зовнішньої і внутрішньої логістики, режими технологічних процесів), у тому числі в робототехніці і в галузі «Інтернету речей»; (4) системи створення і перетворення (вирощування) матеріальних об'єктів, в тому числі 3D-друк; інфузійні технології, значення яких зростає; перспективні методи обробки поверхонь і роботи з термопластами (ключовими є ростові технології); (5) матеріали, ефективні при створенні перспективних виконавчих пристроїв для ростових технологій: композиційні й ті, що проявляють свої властивості в малорозмірних структурах [7; 8].

Таблиця 1 – Основні підходи до визначення високотехнологічних галузей

Характеристики	Підходи до визначення		
	Галузевий	Продукційний	За параметром підприємства
Об'єкт дослідження	Галузі переробної промисловості	Товарні групи за 4-х та 5-ти значними кодами SITC (Rev 4)	Експортно-імпортні операції за характеристиками фірм
Критерії	Частка прямої і непрямой НДР-місткості у доданій вартості; рівень освіти працівників галузі	Частка НДР-місткості у загальному обсязі продажів	Масив даних секторальної зовнішньої торгівлі, що поєднують в собі дані про зовнішню торгівлю та дані підприємств країн
Високотехнологічні галузі*	Повітряні літальні апарати і космічні кораблі; фармацевтика; офісні обчислювальні та обчислювальні машини; радіо-, телевізійне-, комунікаційне устаткування; медичне устаткування та оптичні інструменти;	Аерокосмічна продукція; комп'ютерна та офісна техніка; електроніка та телекомунікації; фармацевтика; наукові інструменти; електричні машини; хімія; неелектрична техніка; озброєння	Жодна з організацій не надала офіційної класифікації за використанням цього підходу
Недоліки	Усі товари, виготовлені високотехнологічною галуззю, відносять до високотехнологічних, навіть коли вони не є такими; в основі розрахунків – дані щодо виду економічної діяльності, припущення, що всі господарюючі суб'єкти мають однакові параметри; висока НДР-місткість не завжди означає випуск високотехнологічної продукції та використання передового процесу виробництва	Обмежений доступ до даних щодо торгівлі ВТТ на рівні окремих країн, що унеможливує визначення міжнародної спеціалізації країни на певному ВТТ; комплексна оцінка технологічної прогресивності товару відсутня	Дослідження охопило лише господарюючі суб'єкти, що за основним видом діяльності належали до високотехнологічних; недостатня увага до імпорту високотехнологічних товарів саме в тому випадку, коли вони використовуються як проміжні

Джерело: узагальнено авторами на основі [5]

Якщо ж дослідити історію прийняття нормативно-правових актів та регулювання у сфері розвитку високих наукоємних технологій в Україні, то першим нормативно-правовим актом, що надавав визначення терміну високих наукоємних технологій був Закон України «Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій» від 9 квітня 2004 року №1676-IV [9], яким була затверджена відповідна програма і який був чинним до 2013 року. Відповідно до розділу II цього Закону «високі наукоємні технології (далі – наукоємні технології) – це технології, що створюються на підставі результатів наукових досліджень та науково-технічних розробок, забезпечують виготовлення високотехнологічної продукції, сприяють запровадженню високотехнологічного виробництва на підприємствах базових галузей промисловості» [9]. В цій програмі було передбачено 2 етапи її виконання, що включали в себе: (1) реалізацію проектів з розроблення наукоємних технологій, які мають найбільший ступінь готовності до впровадження; другий етап (2009-2013 рр.); (2) впровадження на підприємствах наукоємних технологій, розроблених за результатами виконання Програми на першому етапі. Однак Програма розвитку високих наукоємних технологій не передбачала реалізацію результатів високотехнологічного виробництва, в тому числі, стимулювання експорту високотехнологічної продукції, і ця Програма за строками втратила свою чинність.

В інших джерелах відсутнє визначення високотехнологічної продукції. В деяких теоретичних джерелах є визначення цьому терміну та його ознаки. Так, К. В. Матусяк стверджує, що високі технології – це сфера виробництва та продукти, що характеризуються високою науковою інтенсивністю, так званим високим рівнем інтенсивності досліджень та розробок [10, с. 328]. Серед ознак високих технологій автор наукової праці виділяє наступні складники: (1) високий рівень інновацій; (2) короткий життєвий цикл продуктів і процесів та швидка дифузія технологічних інновацій; (3) збільшення попиту на висококваліфікований персонал, особливо в галузі технічних та природних наук; (4) великі витрати капіталу, високий інвестиційний ризик та швидке «старіння» інвестицій; (5) тісне науково-технічне співробітництво в рамках окремих країн та на міжнародній арені, між підприємствами та науково-дослідницькими установами [10, с. 328-329].

Разом з тим, постає питання про системність регулювання створення високотехнологічного продукту, продукції та експорту останньої. На наш погляд, необхідна неперервність процесу створення та реалізації високотехнологічної продукції. Частково в сучасному законодавстві це може бути вирішене за рахунок вдосконалення законодавства про інноваційну діяльність. Вирішення цієї проблеми можливе при встановленні співвідношення стимулювання окремих галузей науки та економіки в програмних та нормативно-правових актах, які можуть сприяти розвитку та експорту високих технологій.

Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 08.09.2011 № 3715-VI [11] виокремлено наступні види таких напрямів: (1) стратегічні пріоритетні напрями, які затверджуються Верховною Радою України на період до 10 років; (2) середньострокові пріоритетні напрями, що визначаються на період до 5 років і спрямовані на виконання стратегічних пріоритетних напрямів. Відповідно до ст. 4 цього Закону стратегічними пріоритетними напрямами, близькими за окремими ознаками до реалізації програми підтримки наукоємних технологій, на 2011-2021 рр. є:

- 1) освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії;
- 2) освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки;
- 3) освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій;
- 4) технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу;
- 5) впровадження нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики;
- 6) широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища;
- 7) розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки.

Тотожна ситуація існує з середньостроковими пріоритетними напрямами на 2017-2021 рр., які закріплені у Постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2017-2021 рр.» від 28 грудня 2016 р. № 1056 [12] і поділяються на наступні групи:

- 1) освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії;

- 2) освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки;
- 3) освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій;
- 4) технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу;
- 5) впровадження нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики;
- 6) широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища;
- 7) розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки.

Таким чином, в стратегічних та середньострокових пріоритетних напрямках, які можуть слугувати основою для побудови системного регулювання створення високотехнологічного обладнання, відсутні поняття «наукоємних технологій» або «високотехнологічного продукту», а тільки застосовуються окремі терміни в інших словосполученнях або безпосередньо окремі високотехнологічні галузі.

Досліджуючи практику формування державної політики у цій галузі, необхідно зупинитися на найбільш спеціалізованих сучасних нормативно-правових актах.

Так, у Проекті Стратегії розвитку високотехнологічних галузей до 2025 р. [13] з'являються поняття платформ для розвитку високотехнологічних галузей, відповідно до класифікації Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) визначаються такі галузі як: галузь інформаційних технологій (ІТ), аерокосмічна, фармацевтична, виробництво електроніки та телекомунікаційного обладнання, виробництво медичної, високоточної та оптичної техніки.

Серед складових розвитку високотехнологічної галузі відмічаються економічний режим, розвиток освіти, розвиток інновацій та розвиток ІКТ інфраструктури.

Стратегія забезпечує формування усіх необхідних компонентів інноваційної екосистеми, а саме: фінансовий, інституційний, людський капітал та економічний.

Викладене дозволяє відмітити, що особливістю законодавства України можливо вважати наявність опосередкованого регулювання, підтримки експорту високотехнологічної продукції.

Додатково визначені напрями підтримки експорту, в тому числі високотехнологічної продукції, містяться у Законі України «Про розвиток та державну підтримку малих та середніх підприємств» [14]. Так, у ст. 15 цього Закону вказано, що державна підтримка включає фінансову, інформаційну, консультативну підтримку суб'єктів малого і середнього підприємництва, зокрема, що провадять експортну діяльність. Згідно ст. 21 державна підтримка суб'єктів малого і середнього підприємництва, що провадять експортну діяльність, може здійснюватися шляхом:

1. Сприяння просуванню на ринки іноземних держав продукції вітчизняного виробництва (товарів, робіт і послуг), об'єктів інтелектуальної власності та створення сприятливих умов для українських учасників експортної діяльності.

2. Співпраці з міжнародними організаціями та іноземними державами у сфері розвитку малого і середнього підприємництва.

3. Утворення об'єктів інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва, що сприяють експортній діяльності, зокрема шляхом надання фінансової підтримки (кредитування, гарантування, страхування експортних операцій, часткова компенсація частки відсоткових ставок за кредитами для провадження експортної діяльності, часткове покриття витрат суб'єктів малого і середнього підприємництва, пов'язаних із здійсненням маркетингових заходів на зовнішньому ринку, вивченням кон'юнктури зовнішнього ринку, пошуком партнерів, просуванням товарів на нові ринки, участю у виставково-ярмарковій діяльності за кордоном, відрядженням спеціалістів для вивчення ринків іноземних держав, підготовкою, перепідготовкою та підвищенням кваліфікації персоналу суб'єктів малого і середнього підприємництва з питань експортної діяльності).

4. Сприяння участі суб'єктів малого і середнього підприємництва у виставково-ярмарковій діяльності за кордоном для представлення продукції вітчизняного виробництва, у тому числі шляхом надання фінансової підтримки, надання в оренду виставкових площ, часткового покриття витрат суб'єктів малого і середнього підприємництва, пов'язаних з участю у виставково-ярмарковій діяльності за кордоном.

5. Сприяння поширенню за кордоном інформації про потенційні можливості вітчизняного малого і середнього підприємництва та забезпеченню доступу до іноземних інформаційних мереж для пошуку ділових партнерів.

Варто зазначити, що Законами України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»,

«Про державну підтримку суб'єктів господарювання», «Про Державний бюджет України на 2018 р.» та Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання для забезпечення розвитку регіонів та підтримки середнього та малого підприємництва» від 7 лютого 2018 р. № 57 прямо не передбачено напрямку розвитку експорту, в тому числі високотехнологічної продукції.

У той же час Планом реалізації Стратегії розвитку малого та середнього підприємництва в Україні на період до 2020 р., затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 292-р [15] встановлено сприяння провадженню експортної діяльності. Серед індикаторів реалізації цієї мети закріплено статистичні дані та частка експорту, що здійснюється малими та середніми підприємствами (далі – МСП) та середня вартість експорту на одне МСП (доларів). Крім того передбачено надання інформаційно-освітніх послуг суб'єктам господарювання, у тому числі через участь МСП у програмі ЄС «Еразмус для молодих підприємців». До виконання плану залучено державну установу «Офіс просування експорту», що спрямована на допомогу Міністерству економічного розвитку і торгівлі України у розробці та реалізації політики сприяння експорту та зміцнення стратегічного співробітництва між приватними та державними організаціями, а також планується створення Експортно-кредитного агентства, метою якого є надання фінансової підтримки МСП, орієнтованих на експорт. Однак, в даному акті окремо не передбачена підтримка експорту високотехнологічної продукції.

Експортною стратегією України («дорожньою картою» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 рр., від 27.12.2017 № 1017-р [16] встановлено, що сучасний український експорт в основному складається з проміжних товарів з відносно низькою технологічною складовою – частка високотехнологічного експорту у 2015 р. становила лише 5,5 % загального обсягу українського експорту.

Серед основних показників ефективності реалізації Стратегії закріплено експорт товарів та послуг. Зміст цього показника складає частка експорту товарів з використанням у виробництві технологій високого та середнього рівня в загальному обсязі експорту товарів, відсотків (групи «Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості», «Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них», «Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання», «Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби», «Прилади та апарати» згідно з УКТЗЕД).

Відповідно до плану реалізації Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 рр. в рамках підтримки інноваційного розвитку опосередковано сприяння розвитку високотехнологічних галузей через прийняття та реалізацію спеціалізованих Стратегій та інформаційну допомогу суб'єктам підприємницької діяльності. Реалізацію Плану у даній сфері покладено на Міністерство економічного розвитку, Міністерство освіти та науки, Міністерство фінансів та Міністерство інформаційної політики України.

Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 рр. [17] розглядає високотехнологічну продукцію в рамках цифрових технологій. Так, планом реалізації цієї Концепції передбачено розвиток експорту цифрових технологій у наступних напрямках:

1) підготовка пропозицій щодо розвитку цифрової індустрії, спрощення ведення зовнішньоекономічної діяльності, удосконалення податкової сфери, гармонізації з нормами європейського законодавства у сфері безготівкових платежів та розрахунків;

2) розроблення проекту акту Кабінету Міністрів України щодо просування цифрової індустрії на міжнародних ринках з урахуванням стимулювання експорту, здійснення промоційних та інформаційних заходів;

3) підготовка пропозицій щодо модернізації освіти для підтримки розвитку цифрової індустрії, зокрема посилення підготовки учнівської молоді з предметів природничо-математичного циклу і технічної творчості в усіх ланках освіти, збільшення кількості закладів освіти, в яких запроваджується STEM-навчання, утворення науково-дослідних STEM-центрів/лабораторій із залученням міжнародних організацій.

Реалізацію цих напрямків здійснюють, зокрема, Державна фіскальна служба, Міністерство економічного розвитку, Державне агентство з питань електронного урядування, Національний банк (за згодою) та Міністерство закордонних справ України.

Якщо більш детально розглянути дане питання для України на прикладі ЄС, то для аналізу слід зазначити, що Всесвітній банк щорічно створює рейтинг країн за двома показниками: 1) рейтинг країн за витратами на наукові дослідження і розробки до ВВП; 2) рейтинг країн за обсягом високотехнологічного експорту в структурі промислового експорту країни [18; 19]. Ці показники підкреслюють, скільки країни заробляють на своїй інноваційній продукції і яку віддачу мають

інвестиції в наукові дослідження та інноваційні розробки.

Згідно з рейтингом Світового банку, найбільше на науку і наукові розробки серед країн ЄС витрачає Швеція (в середньому 3,4 % від ВВП), далі йдуть Фінляндія, Австрія, Данія і Німеччина з показником майже 3 %. Найнижчий показник фінансування мають такі країни, як Латвія, Румунія, Кіпр (приблизно 0,5 % від ВВП). Середній показник для всього Європейського союзу становить близько 2 % від ВВП.

Найвищі показники високотехнологічного експорту від всього промислового експорту аналізованих країн мають Республіка Мальта (~ 30 %), Ірландія (~ 27 %), Франція (~ 27 %), Великобританія (~ 21 %), Німеччина (~ 17 %). Середній показник по країнам ЄС складає приблизно 17 %. У той же час Україна витрачає на науку в середньому 0,7 % від ВВП (що значно менше, ніж в розвинених країнах), а експорт високотехнологічної продукції становить ~ 6-7 % промислового експорту.

У 2016 р. високотехнологічний експорт у загальному обсязі приніс ЄС 16,3 млрд дол. США, що дорівнювало 16,3 % всього експорту ЄС за рік. Однак, ЄС зафіксував дефіцит високотехнологічного товарообігу, оскільки імпорт склав приблизно на 22 млрд євро більше, ніж експорт [22; 23]. На рис. 1 зображено географічний розріз експорту ПВТ у 2016 р. із ЄС.

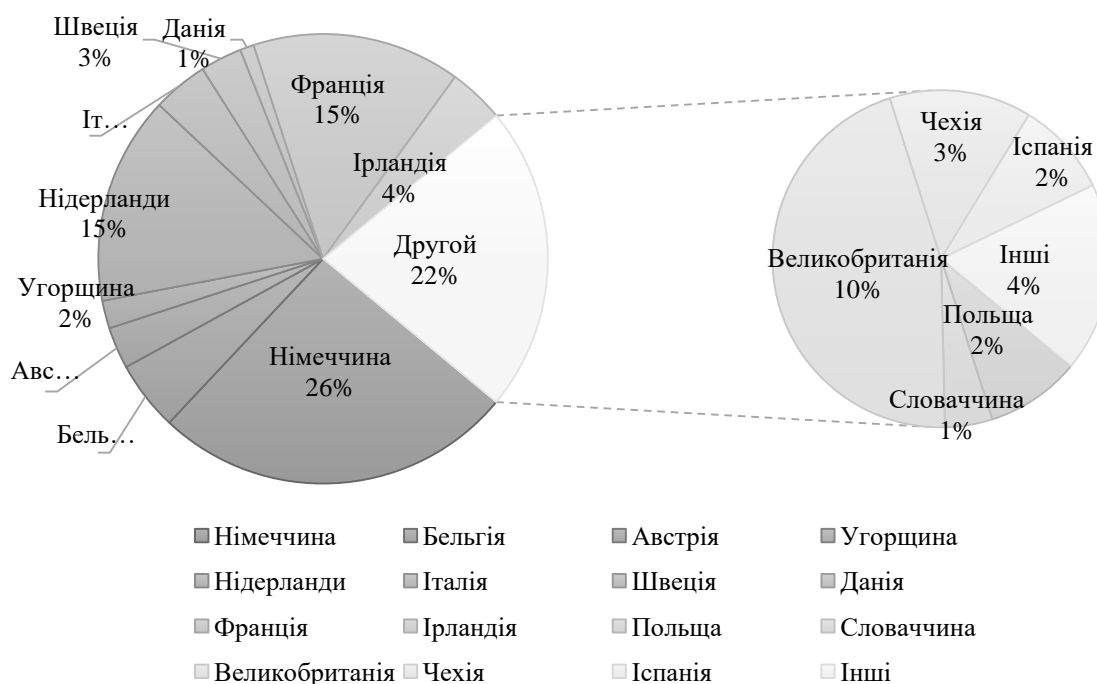

Рисунок 1 – Питома вага країн у експорті ЄС у 2016 р.

Джерело: побудовано авторами за інформацією [20; 21]

Із рис. 1 видно, що більше чверті усього високотехнологічного експорту припадає на Німеччину. ФРН із Нідерландами і Францією втрьох формують більше 50% усього високотехнологічного експорту Європейського Союзу. Така ситуація свідчить, що внесок окремих країн у експорт високих технологій є абсолютно нерівномірним.

Розглянемо структуру експорту високотехнологічної продукції ЄС-28 та України за 2015 р. Дані рис. 2 відображають невідповідність структури українського експорту високотехнологічної продукції структурі ЄС. Так, у структурі експорту країн ЄС провідне місце займає продукція фармацевтичної галузі – 35 %, а в Україні ця продукція посідає третє місце – 11 %. У 2015 р. Україна найбільше експортувала продукції авіакосмічної галузі – 56 %, а у структурі ЄС ця продукція – на другому місці серед високотехнологічних галузей – 25 %. Найнижчу позицію в структурі як українського, так і європейського експорту займає конторське обладнання – всього 3 % та 6 % відповідно.

Проведемо аналіз стану зовнішньої торгівлі високотехнологічними товарами України у 2015 р. за допомогою дослідження експорту та імпорту високотехнологічної продукції. Як було вже зазначено, у структурі українського товарного експорту частка високотехнологічних товарів складає близько 6-7 %. У 2015 р. це становило 1,522 млрд дол. США. На рис. 3 зображено динаміку зовнішньої торгівлі високотехнологічними товарами України за 2011-2015 рр.

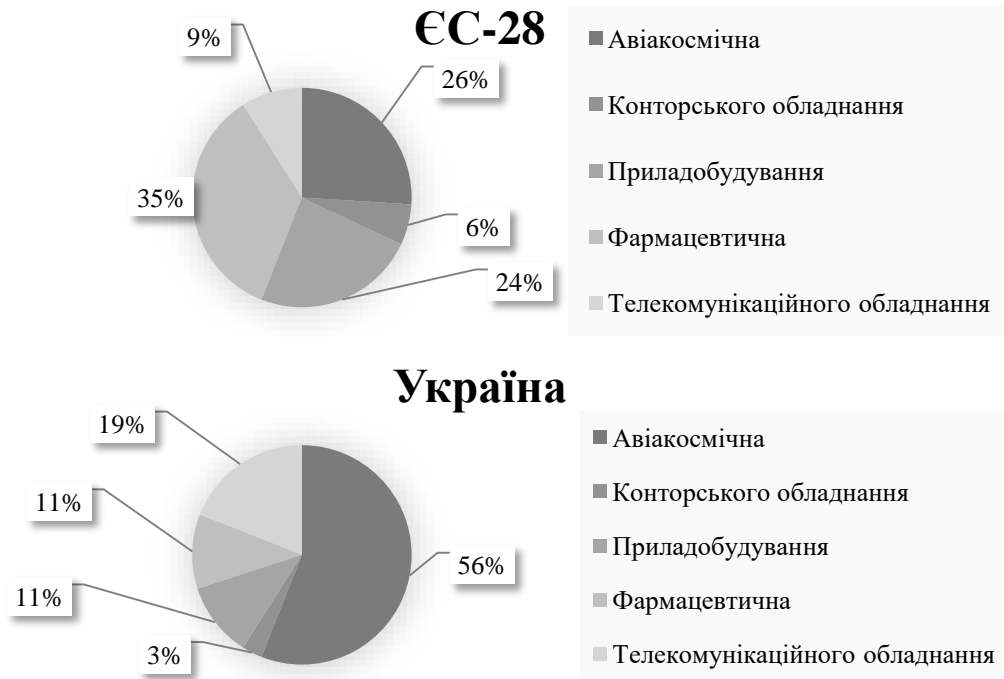

Рисунок 2 – Порівняння структури експорту високотехнологічної продукції ЄС-28 та України у 2015 р.

Джерело: побудовано авторами за інформацією [22]

Відповідно до даних табл. 2, варто зазначити, що експорт груп товарів, які належать до високотехнологічних, є значно нижчим від його імпорту та їх сальдо у 2015 р. становить – 1935,978 млн дол. США. Якщо детальніше проаналізувати структуру експорту та імпорту високотехнологічних товарів України в 2015 р., то можна зауважити, що тільки продукція авіакосмічної галузі характеризується позитивним сальдо в розмірі 767,988 млн дол. США.

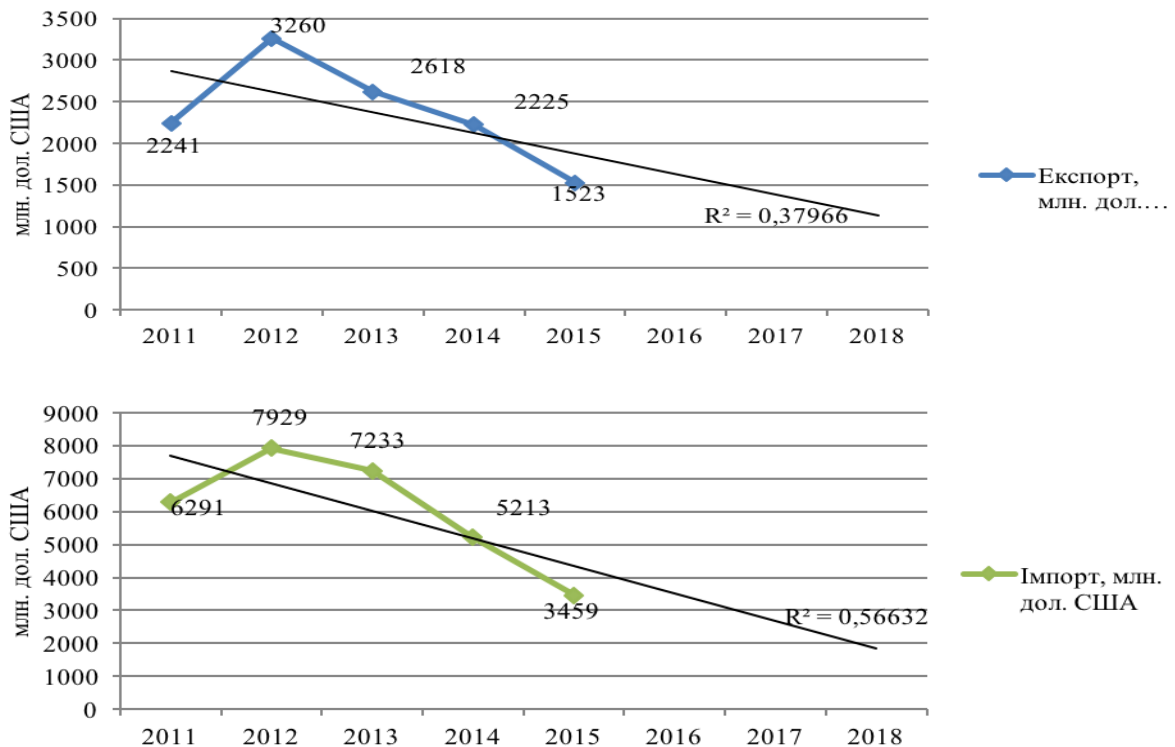

Рисунок 3 – Динаміка зовнішньої торгівлі високотехнологічними товарами України за 2011-2015 рр., млн дол. США

Джерело: побудовано авторами за інформацією [24]

За побудованими нами трендами до 2018 р., які характеризують динаміку зовнішньої торгівлі високотехнологічною продукцією України, ми спостерігаємо тенденцію до зниження експорту та імпорту високотехнологічних товарів. З 2012 р. і до сьогодні спостерігається спад даних показників, що зумовлено соціальною, політичною та економічною ситуацією в країні, а також простим чи закриттям низки стратегічних виробничих потужностей унаслідок втрати контролю над частинами території держави та закриття постійного ринку збуту – Російської Федерації.

Розглянемо детально обсяг експорту-імпорту високотехнологічної продукції України у 2015 р. Таблиця 2 складена за даними UNcomtrade, а для визначення складових високотехнологічної продукції було взято за основу Міжнародну стандартну торговельну класифікацію (МСТК) [23].

Таким чином, ми бачимо, що Україна сьогодні є в першу чергу імпортером на світовому ринку високотехнологічної продукції, адже зовнішня торгівля високотехнологічними товарами характеризується: низькими частками високотехнологічних товарів у загальному експорті та значним від'ємним сальдо.

Таблиця 2 – Обсяг експорту-імпорту високотехнологічної продукції України в 2015 р. (за товарними групами МСТК) [25]

Галузь	Експорт, млн дол. США	Імпорт, млн дол. США	Сальдо, млн дол. США
Авіакосмічна	857,249	89,261	767,988
Фармацевтична	162,093	1435,157	-1273,064
Контрорське обладнання	43,301	415,594	-372,293
Телекомунікаційне обладнання	288,797	909,754	-620,957
Приладобудування	171,226	608,877	-437,651
Всього	1522,666	3458,643	-1935,978

Основною причиною низької присутності України на світовому ринку високотехнологічної продукції і тенденції до її подальшого скорочення є застаріла структура виробництва, що є, у свою чергу, наслідком низького рівня витрат на НДДКР в Україні та зниженням інноваційної активності українських підприємств [26]. Виробництво продукції, яка б була конкурентоспроможною на вітчизняному та світовому ринках, залежить, звичайно, від створення новітніх технологій, їх упровадження, проведення НДДКР, інноваційної діяльності підприємств та інвестиції в дану галузь, а також державної підтримки, що в сукупності забезпечують нарощування високотехнологічного експорту [25].

Висновки. Таким чином, результати дослідження показали, що існує широка варіація підходів щодо детермінації та складових визначення високотехнологічних галузей і продукції як в Україні, так і у всьому світі. Так, у країнах ОЕСР та за визначенням Євростату даний показник є основним для визначення рівня «передових економік». У переліку незмінних «лідерів» серед галузей, що постійно перебували у групі «високотехнологічні» для виокремлення пріоритетних показників можна зазначити виробництво фармацевтичних продуктів; виробництво космічних кораблів та повітряних літальних апаратів; виробництво комп'ютерів; системи створення і перетворення (вирощування) матеріальних об'єктів, в тому числі 3D-друк; інфузійні технології, значення яких зростає; перспективні методи обробки поверхонь і роботи з термопластами (ключовими є ростові технології); матеріали, ефективні при створенні перспективних виконавчих пристроїв для ростових технологій: композиційні й ті, що проявляють свої властивості в малорозмірних структурах.

Отже, ми зазначаємо необхідність визначення даного поняття для України на сучасному етапі розвитку із урахуванням перспектив. Досліджено, що у нормативно-правових, програмних актах, термін «продукція високотехнологічних галузей» не містить спеціального переліку критеріїв, а тільки перелік таких галузей, які відносяться до високотехнологічних. А отже, визначення спорідненої категорії дозволяє запропонувати застосування для законодавчого регулювання експорту, крім поняття високотехнологічної продукції, більш широке поняття «продукція передових виробничих технологій», до якої можна віднести продукцію базових галузей економіки та тих, що формують значну частину ВВП.

Результати дослідження експортно-імпоротної структури високотехнологічної галузі закріплює за Україною в першу чергу місце імпортера на світовому ринку даної продукції, адже зовнішня торгівля високотехнологічними товарами характеризується низькими частками високотехнологічних товарів у загальному експорті та значним від'ємним сальдо. Однак, дане положення не є статичним, а задля змін необхідно підвищити роль інвестицій у галузі та підтримати освіту та науку.

Література

1. Frascati Manual. Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development. Paris : OECD, 2002. P. 205
2. Loschky A. Reviewing the nomenclature for high-technology – the sectoral approach. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2010. P. 10.
3. Loschky A. High-tech trade by enterprise characteristics. Paris : OECD, 2009. 17 p.
4. External trade by activities and size-classes of enterprises, Eurostat Working Papers and Studies. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2005. 14 p.
5. Високотехнологічні виробництва: від методології оцінки до піднесення в Україні: монографія / О.Б.Саліхова; НАН України, Ін-т екон.та прогноз. Київ, 2012. 624 с.
6. National R&D Program. URL : http://english.mest.go.kr/web/1715/site/contents/en/en_0217.jsp (дата звернення: 15.05.2018).
7. Інноваційна Україна 2020 : нац. доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін. Київ : НАН України, 2015. С. 36–82.
8. Матюшенко І. Ю. Перспективи розвитку конвергентних технологій у країнах світу й Україні для вирішення глобальних проблем : монографія. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2017. 448 с.
9. Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій : Закон України від 9 квітня 2004 року № 1676-IV. Офіційний вісник України, 21.05.2004, № 18.
10. Krzysztofor B. Matusiak. Wysoka technika [High Technology, High-Tech]. Innowacje i transfer technologii. Słownik pojęc. 2011. 350 с.
11. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 08.09.2011 № 3715-VI. Офіційний вісник України, 14.10.2011, № 77, С. 14.
12. Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2017-2021 роки : затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 № 1056. Офіційний вісник України, 27.01.2017, № 8, С. 63.
13. Проект Стратегії розвитку високотехнологічних галузей до 2025 року. URL : <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c9b6f0b0-1ed5-4aba-a25e-f824405ccc64&> (дата звернення: 15.05.2018).
14. Про розвиток та державну підтримку малих та середніх підприємств : Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI. Офіційний вісник України, 27.04.2012, № 30, С. 55.
15. План реалізації Стратегії розвитку малого та середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року : затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 № 292-р. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/deyaki-pitannya-realizaciyi-strategiyi-rozvitku-malogo-i-serednogo-pidpriyemnictva-v-ukrayini-na-period-do-2020-roku> (дата звернення: 15.05.2018).
16. Експортна стратегія України («дорожня карта» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки : затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1017-р. Офіційний вісник України, 06.02.2018, № 11, С. 15.
17. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р. Офіційний вісник України, 23.02.2018, № 16, С. 70.
18. The Worldbank. High-technology exports (% of manufactured exports). URL : <http://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS/countries> (дата звернення: 15.05.2018).
19. The Worldbank. Research and development expenditure (% of GDP). URL : <http://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS> (дата звернення: 15.05.2018).
20. Eurostat. High-technology aggregations based on SITC Rev. 4. URL :

- <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (дата звернення: 15.05.2018).
21. Production and international trade in high-tech products. URL : http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Production_and_international_trade_in_high-tech_products (дата звернення: 15.05.2018).
  22. The Worldbank. Research and development expenditure (% of GDP). URL : <http://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS> (дата звернення 15.05.2018).
  23. United Nations Commodity Trade Statistics Database. URL : <http://comtrade.un.org/db/mr/rfCommoditiesList.aspx?px=S4&cc=> (дата звернення: 15.05.2018).
  24. Международная стандартная торговая классификация. Департамент по экономическим и социальным вопросам. Статистический отдел. Статистические документы, Серия М, № 34. URL : http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/SeriesM_34rev4r.pdf (дата звернення: 15.05.2018).
  25. Матюшенко І. Ю. Розробка і впровадження конвергентних технологій в Україні в умовах нової промислової революції: організація державної підтримки: монографія. Харків : ФОП Александрова К. М., 2016. 556 с.
  26. The Global Competitiveness Report 2016-2017. URL : http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport20162017_FINAL.pdf (дата звернення: 15.05.2018).

References

1. Frascati, M. (2002). *Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development*. Paris: OECD.
2. Loschky, A. (2010). *Reviewing the nomenclature for high-tech – the sectoral approach*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
3. Loschky, A. (2009). *High-tech trade by enterprise characteristics*. Paris: OECD.
4. Eurostat. (2005). External trade by activities and size-classes of enterprises. Eurostat Working Papers and Studies. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
5. Salihova, O. B. (2012). *High-tech production: from the methodology of evaluation to the rise in Ukraine: monograph* [«Visokotehnologichni virobnictva_ vid metodologii ocinki do pidnesennya v Ukraini: monografiya»] // National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Economics and Forecasting. Kyiv.
6. www.english.mest.go.kr. National R&D Program. [online] Available at: http://english.mest.go.kr/web/1715/site/contents/en/en_0217.jsp [Accessed 15 May 2018].
7. *Innovative Ukraine 2020: National report / per community* Ed. V. M. Geytsa and others. Kyiv: NAS of Ukraine.
8. Matyushenko, I.U. (2017). *Prospects for the development of convergent technologies in the countries of the world and Ukraine for solving global problems: a monograph* [«Perspektivi rozvitku konvergentnih tehnologii u kraïnah svitu ta Ukraini dlya virishennya globalnih problem: monografiya»]. Kharkiv: FOP Liborkina L. M.
9. Law of Ukraine, (2004). About the National comprehensive program for the development of high-tech science-intensive technologies. *Official Bulletin of Ukraine*, 21.05.2004, 18.
10. Krzysztofor, B. Matusiak. (2011). High technology, High-Tech. Innowacje i transfer technologii. Słownik pojec.
11. Law of Ukraine, (2011). About priority directions of innovation activity in Ukraine. *Official Bulletin of Ukraine*, 14.10.2011, 77, P. 14.
12. The Cabinet of Ministers of Ukraine. (2017). Some issues of definition of medium-term priority directions of innovation activity of the national level for 2017-2021 (Decree). *Official Bulletin of Ukraine*, 27.01.2017, 8, P. 63.
13. www.me.gov.ua. Project of the Strategy for the Development of High-Tech Industries by 2025. [online] Available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c9b6f0b0-1ed5-4aba-a25e-f824405ccc64&> [Accessed 15 May 2018].
14. Law of Ukraine, (2012). About development and state support of small and medium enterprises. *Official Bulletin of Ukraine*, 27.04.2012, 30, P. 55
15. The Cabinet of Ministers of Ukraine. (2018). Plan of implementation of the Strategy for the Development of Small and Medium Enterprises in Ukraine for the period up to 2020 № 292-p.

- [online] Available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/deyaki-pitannya-realizaciyi-strategiyi-rozvitku-malogo-i-serednogo-pidpriyemnictva-v-ukrayini-n-period-do-2020-roku> [Accessed 15 May 2018].
16. The Cabinet of Ministers of Ukraine. (2017). Ukraine's Export Strategy (Roadmap for Strategic Trade Development) for 2017-2021 (Decree). *Official Bulletin of Ukraine*, 06.02.2018, 11, P. 15.
  17. The Cabinet of Ministers of Ukraine. (2018). Concept of the development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020 and approval of the plan of measures for its implementation: the endorsement. *Official Bulletin of Ukraine*, 23.02.2018, 16, P. 70.
  18. World Bank. (2018). High-technology exports (% of manufactured exports). [online] Available at: <http://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS/countries> [Accessed 15 May 2018].
  19. World Bank. (2018). Research and development expenditures (% of GDP). [online] Available at: <http://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS> [Accessed 15 May 2018].
  20. Eurostat. (2018). High-technology aggregations based on SITC Rev. 4. [online] Available at: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> [Accessed 15 May 2018].
  21. [www.ec.europa.eu](http://ec.europa.eu). (2018). Production and international trade in high-tech products. [online] Available at: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Production_and_international_trade_in_high-tech_products [Accessed 15 May 2018].
  22. World Bank. (2018). Research and development costs (% of GDP). [online] Available at: <http://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS> [Accessed 15 May 2018].
  23. United Nations Commodity Trade Database. (2018). [online] Available at: <http://comtrade.un.org/db/mr/rfCommoditiesList.aspx?Px=S4&cc=> [Accessed 15 May 2018].
  24. www.unstats.un.org. (2018). International Standard Trade Classification. Department of Economic and Social Affairs. Statistics Division. Statistical Papers, Series M, 34. [online] Available at: http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/SeriesM_34rev4r.pdf [Accessed 15 May 2018].
  25. Matyushenko, I. Y. (2016). *Development and introduction of convergent technologies in Ukraine in the conditions of the new industrial revolution: organization of state support: monograph. [«Rozrobka ta vprovadjennya konvergentnih tehnologii v Ukraïni v umovah novoï promislovoi revolyucii_organizaciya derjavnoi pidtrimki_monografiya»]*. Kharkiv: FOP Alexandrova K. M.
  26. www3.weforum.org. (2016-2017). The Global Competitiveness Report. [online] Available at: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport20162017_FINAL.pdf [Accessed 15 May 2018].

Стаття надійшла до редакції 17.05.2018.

ГЛОБАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Родченко Володимир Борисович
доктор економічних наук, професор

e-mail: rodchenko@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0003-0298-4747

Прус Юлія Ігорівна
викладач

e-mail: yuliaprus@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0003-0320-0131

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
вул. Мירוносицька, 1, Харків, 61002, Україна

Мета статті полягає в узагальненні глобальних орієнтирів та викликів просторового розвитку в умовах європейської інтеграції України та розбудови мережевої економіки. Аналізуючи, систематизуючи та узагальнюючи наукові праці багатьох науковців, досліджено еволюцію поняття «економічний простір» та виявлено його особливості на різних стадіях економічного розвитку.

У ході дослідження виявлено, що на формування економічного простору у сучасних умовах суттєво впливають поширення процесів глобалізації, проривні технологічні зрушення, поступове укорінення засад сталого розвитку та мережевих моделей організації виробництва. Основними точками зростання для країн стають міста, які концентрують дедалі більшу частину населення, ресурсів та технологій. Традиційні економіко-географічні чинники забезпечення конкурентоспроможності регіонів (природні, енергетичні, трудові ресурси) поступово втрачають значущість для просторового розвитку. При цьому посилюється вагомість «м'яких» конкурентних переваг регіональних економік, які орієнтовані на створення сприятливих умов для припливу та ефективного використання в регіональній економіці сучасних ресурсів, притаманних постіндустріальним економічним моделям.

В Україні одним з ключових інструментів забезпечення інклюзивного просторового розвитку окремих територій є їх дорожньо-транспортна доступність, яка сприяє наповненню територій певним типом функціональної активності та досягненню ефекту синергії при певному рівні концентрації ресурсів та формуванні територіальних спільнот. Виокремлення розумних спеціалізацій регіону сприятиме розблокуванню його потенціалу для технологічних і структурних змін, а також промисловій модернізації на інноваційних засадах, використовуючи наявний базис знань для формування нових галузей економіки або нових векторів регіональної спеціалізації, заснованих на знаннях.

Ключові слова: дорожньо-вулична мережа, просторовий розвиток, процеси урбанізації, розумна спеціалізація.

ГЛОБАЛЬНЫЕ ОРИЕНТИРЫ ПРОСТРАНСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ: ВЫЗОВЫ ДЛЯ УКРАИНЫ

Родченко Владимир Борисович
доктор экономических наук, профессор

e-mail: rodchenko@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0003-0298-4747

Прус Юлия Игоревна
преподаватель

e-mail: yuliaprus@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0003-0320-0131

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
ул. Мироносицкая, 1, Харьков, 61002, Украина

Целью статьи является обобщение глобальных ориентиров и вызовов пространственного развития в условиях европейской интеграции Украины и развития сетевой экономики. Анализируя, систематизируя и обобщая научные труды многих ученых, исследована эволюция понятия «экономическое пространство» и выявлены его особенности на разных стадиях экономического развития.

В ходе исследования установлено, что на формирование экономического пространства в современных условиях существенно воздействуют распространение процессов глобализации, значительные технологические сдвиги, постепенное укоренение основ устойчивого развития и сетевых моделей организации производства. Основными точками роста для стран становятся города, которые концентрируют все большую часть населения,

ресурсов и технологий. Традиционные экономико-географические факторы обеспечения конкурентоспособности регионов (природные, энергетические, трудовые ресурсы) постепенно теряют значимость для пространственного развития. При этом усиливается значимость «мягких» конкурентных преимуществ региональных экономик, которые ориентированы на создание благоприятных условий для привлечения и эффективного использования в региональной экономике современных ресурсов, которые присущи постиндустриальным экономическим моделям.

В Украине одним из ключевых инструментов обеспечения инклюзивного пространственного развития отдельных территорий является их дорожно-транспортная доступность, которая способствует наполнению территорий определенным типом функциональной активности и достижению эффекта синергии при определенном уровне концентрации ресурсов и формировании территориальных сообществ. Определение разумных специализаций региона способствует разблокированию его потенциала для технологических и структурных изменений, а также промышленной модернизации на основе инноваций, используя имеющийся базис знаний для формирования новых отраслей экономики или новых векторов региональной специализации, основанных на знаниях.

Ключевые слова: дорожно-уличная сеть, пространственное развитие, процессы урбанизации, умная специализация.

GLOBAL ORIENTARIES OF SPATIAL DEVELOPMENT IN MODERN CONDITIONS: CHALLENGES FOR UKRAINE

Volodymyr Rodchenko

Doctor of Sciences (Economic), Professor

e-mail: rodchenko@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0003-0298-4747

Yuliia Prus

Lecturer

e-mail: yuliaprus@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0003-0320-0131

V.N. Karazin Kharkiv National University

1, Mironositskaya Str., Kharkiv, 61002, Ukraine

The purpose of the paper is to summarize global benchmarks and challenges of spatial development in the conditions of European integration of Ukraine and the development of a network economy. By analyzing, systematizing and generalizing the scientific works of many scholars, the evolution of the concept of «economic space» was explored and its features revealed at various stages of economic development.

In the course of the study, it was discovered that the expansion of globalization processes, breakthrough technological shifts, gradual rooting of the principles of sustainable development and network models of production organization are significantly influenced by the formation of economic space in modern conditions. The main points of growth for countries are cities, which concentrate an increasing proportion of the population, resources and technologies. Traditional economic and geographical factors of ensuring the competitiveness of regions (natural, energy, labor resources) gradually lose their significance for spatial development. At the same time, the importance of «soft» competitive advantages of regional economies, which are aimed at creating favorable conditions for the inflow and effective use in the regional economy of modern resources inherent in post-industrial economic models, is increasing.

In Ukraine, one of the key tools for providing inclusive spatial development of separate territories is their road transport accessibility, which helps to fill territories with a certain type of functional activity and to achieve the synergy effect at a certain level of concentration of resources and formation of territorial communities. The separation of intelligent specializations in the region will help unblock its potential for technological and structural changes, as well as industrial modernization on an innovative basis, using the existing knowledge base for the formation of new branches of the economy or new vectors of regional specialization based on knowledge.

Key words: Road-street Network, Spatial Development, Urbanization Processes, Smart Specialization.

Постановка проблеми. У сучасних умовах проблема просторового розвитку в Україні нарешті стала питанням, якому приділяється належна увага. Нехтування цією проблематикою протягом всього часу існування незалежної України призвело до виникнення глобальних економічних диспропорцій та створило загрозу краху національної економічної системи. Необхідність трансформації просторового потенціалу та створення умов розбудови постіндустриального суспільства, протистояння глобалізаційним впливам та сприяння розвитку мережевої економіки зумовлюють необхідність дослідження глобальних орієнтирів просторового розвитку, який характеризується постійним ускладненням та поліфункціональністю.

Формування національного простору, у рамках якого будуть створені умови самовідтворення і самоорганізації суб'єктів господарювання в напрямку розв'язання конкретних соціально-

економічних проблем, є одним з ключових завдань сучасного етапу державотворення в Україні. Саме на цих аспектах врегулювання системи управління простором зосереджена Європейська хартія регіонального розвитку і Європейська хартія місцевого самоврядування, досягнення яких обумовлено не лише економічними, а й соціально-гуманітарними передумовами (культурологічними, психологічними, етичними тощо).

Слід відзначити важливість просторового розвитку як ідеології майбутнього з позиції національної парадигми господарювання. При цьому наголос треба зробити на тому, що глобальний концепт просторового розвитку реалізується на рівні локальному. Сучасні наукові гіпотези і теорії стверджують, що націленість на самодостатність на регіональному і локальному рівнях за умови формування високоінтегрованого внутрішньонаціонального простору є одним із найбільш реалістичних і перспективних шляхів сталого розвитку країни. Безпека та цілісність держави, конкурентоспроможність та лідерство на світовій арені більшою мірою залежать від збалансованості розвитку її простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні та прикладні аспекти просторового розвитку є предметом вивчення багатьох зарубіжних вчених, зокрема, А. Вебера, У. Ізарда, П. Кругмана, Г. Мюрдала, Ф. Перру, А. Портера, Й. Тюнена, Дж. Фрідмана та інших. Їх досягнення полягають у розробці моделей полюсів зростання, дифузії нововведень, економічного простору як силового поля, теорії кластерів, концепції глобальних міст-регіонів.

Американський економіст, основоположник регіональної економіки, У. Ізард неодноразово у своїх працях наголошував, що захоплення економістами-теоретиками динамічними аспектами економіки відбувається за рахунок ігнорування просторової складової. Уся класична й неокласична теорія обмежується вивченням країни чудес, що позбавлена будь-яких просторових характеристик [1].

Такої думки дотримується й лауреат Нобелівської премії з економіки П. Кругман, який переконаний, що сьогодні відчувається гостра необхідність врахування просторових чинників в економічних дослідженнях, оскільки економіка існує та посідає певне місце на мапі [2].

Проблемі просторового розвитку приділено значну увагу в Стратегії розвитку Європа 2020 [3]. Ключовими орієнтирами якої є «розумне», «стійке» та «включене» зростання, що обумовлює необхідність просторового вирівнювання процесів соціально-економічного розвитку за рахунок спрямування майже третини бюджету ЄС на зменшення економічних та соціальних диспропорцій.

Необхідність врахування просторового чинника у розвитку економіки декларує тематика Доповіді Світового банку, у якій підкреслюється, що просторові перетворення значно впливають на ефективність функціонування національного господарства та виступають вагомим чинником його якісно нових структурних перетворень на основі інновацій [4].

Вивченню та узагальненню особливостей просторового розвитку присвячені фундаментальні дослідження українських вчених. Глибиною та широтою охоплення досліджуваної проблематики характеризуються наукові доробки О.І. Амоші, В.М. Гейця, Т.В. Голікової, А.А. Гриценка, Б.М. Данилишина, С.І. Дорогунцова, М.І. Фащевського, В.І. Пили та інших.

На думку академіка НАН України В.М. Геєця, розбудова економічного простору України, формування соціально-орієнтованої моделі її розвитку супроводжується структурними змінами в усіх сферах економічної діяльності, що вимагає пошуку, розробки та впровадження в практику нових прогресивних форм ведення господарювання на регіональному рівні, винайдення і застосування адекватних методів регулювання та управління просторовим розвитком [5].

На користь актуальності дослідження свідчить увага влади до проблематики просторового розвитку економіки. Так, однією з ключових цілей Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року обрано територіальну соціально-економічну інтеграцію та просторовий розвиток [6]. Крім того, на сьогоднішній день в Україні здійснюється комплекс інституційних перетворень, що враховують досвід високорозвинених країн світу та орієнтовані на високу економічну активність всіх таксономічних утворень через децентралізацію владних повноважень та деконцентрацію прав і обов'язків [7].

Світовий та український досвід наукових досліджень і практичної діяльності засвідчують, що просторові чинники є вагомим каталізатором розвитку економіки, однак у більшості випадків дослідження їх впливу зосереджено на галузевих (географічних, транспортних, архітектурно-планувальних) аспектах.

У зв'язку з цим **метою статті** є узагальнення глобальних орієнтирів та викликів просторового розвитку в умовах європейської інтеграції України та розбудови мережевої економіки.

Основні результати дослідження. В умовах сьогодення просторову економіку не виділяють в окрему наукову дисципліну, як наприклад, макро- та мікроекономіку, однак важливість дослідження цієї проблематики визнано в усьому світі. Вивчення просторових аспектів економічного життя розпочалося з моменту зародження географічної та економічної науки. У кінці XIX століття у Європі загострився інтерес до осмислення просторових аспектів розвитку як фундаментального явища, яке характеризує весь спектр життєдіяльності людства. У цей період, якому притаманні бурхлива урбанізація, виникнення нових засобів зв'язку, концентрація політики, економіки та культурного життя, тема взаємозалежності та співвідношення часового і просторового аспектів існування людини стала предметом вивчення багатьох дослідників.

Уперше економіку почали розглядати не як точкову, а як просторову категорію, у теорії розміщення виробництва (В. Лаунхардт, Й. Тюнен, А. Льош, А. Вебер та інші). Й. Тюнен ввів у науковий обіг поняття економічного простору, його властивості, градієнти цін і рентних платежів, зональні або поясні структури, економічну відстань та фактори розміщення. В. Кристаллер у теорії центральних місць розглядав економічний простір як ієрархічну структуру. На думку Т. Поландера, економічному простору характерна властивість неоднорідності простору.

Подальший розвиток теорія економічної взаємодії у просторі набула у концепції А. Леша (неокласична теорія штандорту), яка припускає, що у якості критерію при виборі розміщення виробництва в просторі фірми використовують не тільки виробничі та транспортні витрати, а й інші параметри економічного та інституційного середовища, в якому функціонують підприємства (ефекти монополії й олігополії, податки, мита тощо). А. Леш розглядав економічний простір не на рівні окремих поселень чи підприємств, а на рівні економічних регіонів. При проведенні моніторингу розміщення виробників в умовах конкуренції він виявив тенденцію якнайщільнішого заповнення регіонального економічного простору, під яким розумівся ринок з межами, обумовленими міжрегіональною конкуренцією, економічними агентами.

В основі теорії структуризації та ефективної організації економічного простору лежать функціональні властивості форм організації виробництва та розселення у просторі – промислові та транспортні вузли, агломерації, територіально-виробничі комплекси, міські та сільські поселення різного виду (Ф. Перру, П. Потье, Ж.-Р. Будвіль та інші). Так, автор теорії полюсів зростання, Ф. Перру, повністю відійшов від принципу рівномірності та гомогенності розвитку. Під економічним простором він розумів деяке абстрактне силове поле, напруженість якого нерівномірна і в якому діють певні доцентрові сили, спрямовані до деяких центрів, полюсів, або фокусів, і сили відцентрові, що з них виходять. Кожен фокус має своє власне силове поле, що поміщається в системі інших фокусів, до яких і приурочені функціональні полюси зростання. Ж.-Р. Будвіль розкрив регіональну сутність полюса зростання та класифікував економічний простір на гомогенний, поляризований, плановий. Для слаборозвинених територій характерний гомогенний вигляд простору, однак в ході розвитку простір поляризується.

Основною характеристикою економічного простору є ступінь його концентрації. У другій половині XX століття дослідники проблематики концентрації економічного простору дійшли висновку, що економічний простір біля великих фінансових і промислових центрів деформується і набуває певних властивостей, які сприяють економічному зростанню в регіоні (Е. Гувер); простежується ефект економії на масштабах споживання в мегаполісах (Дж. Якобс); простір має тенденцію до концентрації в місцях найбільшого розташування фірм, а фірми прагнуть у найбільш концентрований економічний простір (концепція «сукупної причинної обумовленості» П. Кругмана); тенденція концентрації фірм за географічною близькістю – концепція кластерів (М. Портер, автор поняття економічний кластер, довів, що конкурентоспроможність компанії визначається конкурентоспроможністю її економічного оточення); Д. Майлат, вивчивши синергетичні позиції процесів у кластері, дійшов висновку, що регіон слід розглядати не як географічну рамку, а як складну систему, що має технологічну й економічну складові [8].

Основоположники теорії «центр-периферія» (І. Валлерстайн, Дж. Фрідман та інші) вважали, що простір життєдіяльності людини незалежно від рівня має центр-периферійну організацію, яка проявляється, з одного боку, через його соціально-економічну, політичну або функціональну неоднорідність, а, з іншого – через тяжіння до певного обраного центру. З позиції цієї теорії центри виступають полюсами технологічних інновацій, фокусами фінансових потоків, місцями прийняття комерційних і адміністративних рішень, які впливають на стан економічного життя на периферії, яка тяжіє до них. Для периферійних частин простору характерні такі риси, як відставання від центрів за економічним розвитком, інфраструктурою, освітнім рівнем, переважанням традиційних галузей економіки, обмеженим потенціалом саморозвитку і самоорганізації, менш активним сприйняттям

нововведень, економічною залежністю від центрів. Як наслідок, периферія загалом значно консервативніша, ніж центр.

Від наукових праць французької школи (Ф. Перу, Ж. Будвіль та інші), у рамках якої сформувалося уявлення про поляризований економічний розвиток, і теорії просторової дифузії нововведень (Т. Хегерstrand), і далі до теорії кластерів (М. Портер) прослідковується тенденція розгляду національного ринку як системи взаємодіючих регіональних ринків. При цьому загальноприйнято вважати, що істотним чином змінюється характер взаємодій усередині та між економічними регіонами. Поряд із вузловими районами дедалі більший розвиток отримують мережеві райони, в яких, на відміну від вузлових районів, структура економіки визначається взаємодією автономних і взаємозамінних фірм, що передбачає гнучку спеціалізацію та схильність до інновацій [8].

Трансформація моделі розвитку світової економіки наприкінці 80-х років ХХ століття, обумовлена поширенням процесів глобалізації, проривними технологічними зрушеннями, поступовим укоріненням засад сталого розвитку та мережевих моделей організації виробництва, суттєво вплинула на формування драйверів розвитку регіональних економік. Зростання мобільності капіталів, товарів та послуг сприяло диверсифікації постачальницько-збутових ринків, що знизило вагомість чинників географічного розташування та територіальної близькості для налагодження господарських відносин. Традиційні економіко-географічні чинники забезпечення конкурентоспроможності регіонів (природні, енергетичні, трудові ресурси, якість нагромадження матеріального капіталу) поступово втрачають значущість для просторового розвитку. Територіальний розподіл продуктивних сил не відіграє вирішальне значення при здійсненні процесів виробництва на регіональному рівні. Як наслідок, сформувалася видимість уніфікації засад розвитку регіональних спільнот та «екстериторіальності» локальних територій, при якій їхня приналежність до певних національних економіко-господарських комплексів відіграє меншу роль, ніж включеність до глобальних ланцюгів створення вартості транснаціональних виробничих мереж. Прискорені процеси глобалізації надають національним регіонам статусу стратегічних гравців на світовому ринку, перетворюючи їх на активних відокремлених суб'єктів міжнародної системи конкурентної взаємодії [9].

У ХХІ столітті будуть домінувати не окремі країни – Китай або Америка, Індія чи Бразилія, а саме міста, які як острови належного врядування в усе більш нестабільному зовнішньому середовищі, стануть наріжним каменем нового світового порядку [10]. Згідно з дослідженням, проведеним MIT Media Lab, у майбутньому на міста припадатиме 80 % створення багатства і 60 % – від загального споживання енергії. За 20-50 років урбанізації – до 70 % всього населення планети житиме в містах [11]. Цей новий порядок розподілу світу не буде «глобальним селом» національних держав, оскільки глобалізація роз'їдає національний суверенітет. Скоріше за все, це буде розгалужена мережа напівнезалежних міст-держав, можливо, що нагадуватиме Ганзейський союз чи інші середньовічні торгові альянси [12].

Європу вже сьогодні можна уявити як мережу міст-держав, а не клаптиків національних держав. Їм, звичайно, далеко за розмірами до таких мегаполісів як Мумбаї чи Мехіко, однак найбільші міста Європи вже вийшли за межі своїх країн і мають більше спільних характеристик з аналогічними метрополіями, аніж з глибинкою всередині власної країни [13].

В цілому Європа налічує 305 міст з населенням понад 200 тисяч осіб, а також 99 метрополій з населенням більш 1 млн осіб [14]. Як видно з рис. 1, найбільші з них далеко переросли межі своїх історичних міських ядер. Метрополія Лондона має населення близько 13,6 млн, з яких тільки 24 % живуть у Внутрішньому Лондоні. Метрополія Парижа – це 11,9 млн городян, не більше 19 % з яких живуть в історичних кордонах Віль-де-Париж. На третьому і четвертому місцях знаходяться метрополії в Іспанії: Мадрид (6,4 млн) і Барселона (5,4 млн). П'яте і шосте місце німецькі: Рурська область і Берлін (обидва приблизно по 5 млн).

Подібної думки дотримується й професор Шведської школи економіки, автор книги «Бізнес у стилі фанк» К. Нордстрем, який під час свого виступу на Synergy Global Forum у 2016 році зауважив, що через 50 років замість 218 країн у світі буде 600 міст. Вже через 25 років не буде, наприклад, Австрії, тому що сьогодні Австрія – це Відень і якісь там містечка поряд. Це відбудеться через зміну системи сприйняття інформації, розвитку транспорту та технологій в цілому [15].

У рамках стандартного уявлення щодо природи дисбалансів регіонального розвитку національні держави намагалися долати фрагментацію національного економічного простору за допомогою політики регіонального вирівнювання. З різним ступенем успішності вона зближувала базові характеристики якості життя регіональних спільнот, однак не пододала проблем протистояння

регіонів-«лідерів» та регіонів-«аутсайдерів». Перші, враховуючи тенденції глобалізації, диктували зміст національних економічних політик та поступ суспільно-економічних перетворень, тим самим підсилюючи відкритість економік. Щодо других, ці перетворення посилювали відставання, поглиблювали структурні диспропорції розвитку регіонів та консервували структурні проблеми. Формувалися латентні конфлікти, вихід з яких відстаючі регіональні спільноти вбачали у гальмуванні темпів зростання економічної відкритості [16].

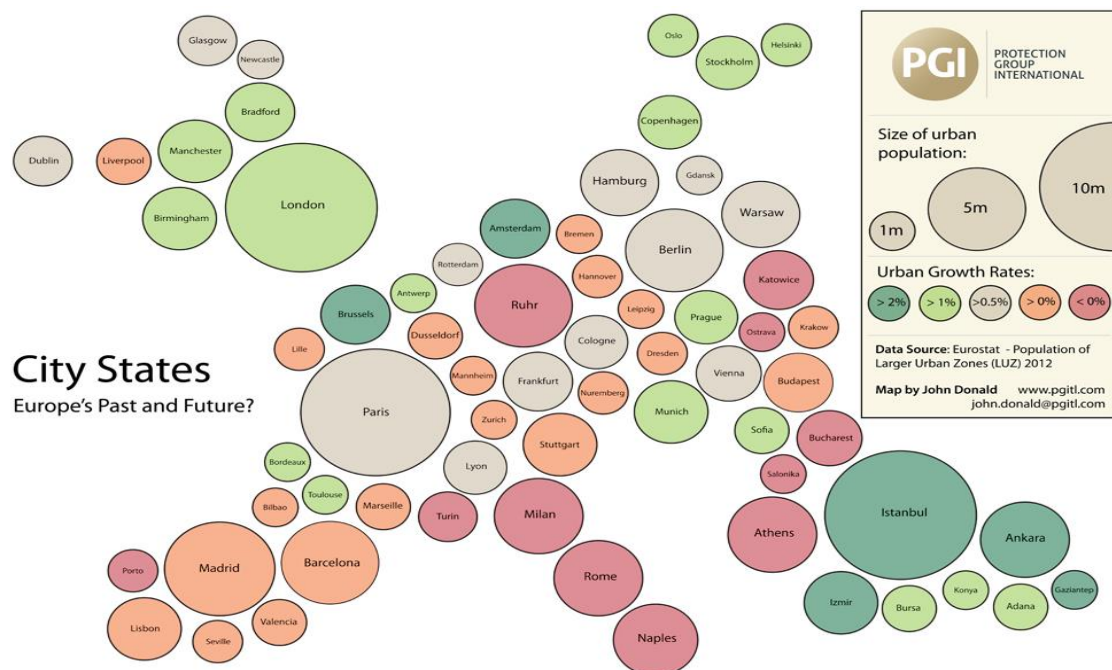

Рисунок 1 – Міста-держави Європи [12]

Відповіддю на зростаючу неефективність політики штучного «вирівнювання результатів» при збільшенні «різниці потенціалів» територій стало посилення вагомості «м'яких» конкурентних переваг регіональних економік, які орієнтовані на створення сприятливих умов для припливу та ефективного використання в регіональній економіці сучасних ресурсів, притаманних постіндустріальним економічним моделям. Загальновідомо, що такі економічні моделі характеризуються значною, а на низці напрямів – визначальною, роллю інституційних чинників, які регулюють процеси взаємодії господарюючих суб'єктів, їхні зв'язки з локальними та центральними органами управління, власне виробництво та споживання [17]. Сприятливість інституційного середовища в регіоні сприяє оптимізації використання ресурсів території, що забезпечують належний рівень життя населення регіону. При цьому поняття регіонального розвитку набуває нових вимірів, які часто далекі від економічної сфери.

Серед системних інституційних чинників, що приваблюють сучасні потоки ресурсів, можна виокремити: відкритість та прозорість влади; спроможність формувати сприятливий діловий клімат та гарантувати його сталість; чутливість регіональної економічної системи до інновацій; здатність економічної структури регіону адаптуватись до глобальної економічної кон'юнктури, організаційних та технологічних трендів; вміння поширювати успішні практики тощо. Як наслідок, це посилює зацікавленість у стратегічній послідовності розвитку регіональних просторових економіко-правових комплексів, інтегрованість яких суттєво зростає на основі поширення мережевого співробітництва. Таким чином, диктуючи принципово нове наповнення сучасної політики розвитку регіонів.

На початку XXI століття відбулася зміна парадигми регіонального розвитку: на зміну патерналістському підходу при реалізації регіональної політики, який базується на засадах вертикально побудованих інструментів вирівнювання, приходять новий, що передбачає створення належних умов для просторового розвитку на принципах підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів, її здатності продукувати ресурси для модернізаційного розвитку, вирішення більшості проблем розвитку на рівні локальних територій на засадах субсидіарності. Через посилення спроможності регіональних спільнот ефективно вирішувати проблеми просторового розвитку, враховуючи виклики національного та глобального економічного середовища досягається інклюзивність (залученість усіх членів спільноти до формування та отримання результату)

регіонального розвитку – добробут регіональної громади та кожного з її членів формується на основі використання наявних ресурсних можливостей та врахування обмежень. Це підвищує рівень згуртованості спільноти та формує консолідовані інтереси регіону. Виникає суб'єктність регіону як інтегрованої спільноти, що спрощує врахування закономірностей та особливостей розвитку регіону при реалізації державної регіональної політики.

В основі сучасної моделі інтегрованого розвитку у країнах Європи лежить підхід «нового регіоналізму», який базується на ідеології перетворення проблем регіонального розвитку на можливості шляхом мобілізації потенціалу регіонів, що неефективно використовувався раніше [17]. В основі реалізації зазначеної моделі лежать керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту [18], які відповідно до концепції сталості враховують потреби населення всіх регіонів Європи, не обмежуючи фундаментальні права та можливості для розвитку майбутніх поколінь. Вони спрямовані на узгодження економічних і соціальних вимог до території з її культурними й екологічними функціями, що сприяє довготривалому, широкомасштабному та збалансованому просторовому розвитку (рис. 2).

Крім того, в Європі на дослідженні питань просторового розвитку економіки спеціалізується багато інституцій. Так 7 листопада 2007 року Європейською Комісією була прийнята програма ESPON (Європейська мережа зі спостереження за розвитком територій і згуртованістю, бюджет 20 млрд євро), мета якої полягає у створенні території єдності та гармонійного розвитку європейської території. Кожні три роки збирається для обговорення питань просторового розвитку Європейська конференція міністрів, відповідальних за регіональне планування (CEMAT).

Рисунок 2 – Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту [18]

В Україні з моменту здобуття незалежності багато програм та інституцій працювали над усуненням перепон в місцевому розвитку – GIZ, Інститут громадянського суспільства, Інститут політичної освіти, проекти МЕРМ, ПРОМІС та інші. Є ряд донорів, які сприяли та сприяють виконанню цього завдання – Європейська комісія, USAID, SIDA, Швейцарський проект DESPRO та інші. Нині діють два великі проекти – U-LEAD та DOBRE, які покликані підтримати новостворені об'єднані територіальні громади [11].

Прискорені темпи інформатизації усіх сфер суспільного життя в умовах сьогодення дозволяють розглядати простір як віртуальне середовище, в якому протікає економічний процес. Таке середовище охоплює як реальний простір (територію), так і простори, в яких розміщуються такі об'єкти, як економічні субпроцеси та економічні інтереси. Тобто прослідковується тенденція «смерті відстаней» [19], коли інформація стає не тільки ресурсом, а й інструментом. У зв'язку з цим локалізація окремих суб'єктів господарювання не обмежується адміністративними кордонами держав чи регіонів, а визначається відстанню та часом, які їх співробітники вважають прийнятними для забезпечення життєдіяльності компаній [20], тим самим суттєво скорочуючи тривалість циклу виробництва продукції чи надання послуг.

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій також обумовлює застосування нових підходів до управління простором. Так, компанія Google у найближчі 10 років планує

перетворити Торонто на Smart City на основі великих даних, впровадивши всілякі датчики повсюдно, для збору інформації про трафік, рівень шуму, повітря, споживання енергії, руху транспорту та вивезення сміття. Камери допоможуть компанії зрозуміти більш неловимі речі: чи насолоджуються люди життям в даному просторі; чи є цей кут оптимальним місцем для магазину продуктів; хто його постійні покупці, місцеві жителі або приїжджі з іншого кварталу; як часто жителі звертаються до лікаря клініки при настанні сезону грипу [21].

В Україні також існують успішні практики реалізації управління просторовим розвитком: у березні 2015 року спільно зі швейцарськими урбаністами Вінницька міська рада розробила першу в Україні Комплексну стратегію міського транспорту і просторового розвитку [22]; у липні 2016 року Львівська міська рада створила ЛКП «Інститут просторового розвитку», завданням якого є проектування міського простору так, щоб він був зручним для всіх [23]. В університетах України ведеться підготовка фахівців з управління просторовим розвитком, зокрема, у 2018 році у Київському національному університеті будівництва і архітектури відкрили факультет урбаністики та просторового планування, а у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна створили нову освітньо-професійну програму «Урбаністичні студії» [24].

В умовах сьогодення основними точками зростання для країн стають міста, які концентрують дедалі більшу частину населення, ресурсів та технологій. Чисельність населення у сільській місцевості поступово зменшується, а географічні простори залишаються незмінними, як і створена під інші потреби інфраструктура, яка вимагає фінансування. Така тенденція може привести до вимирання українського села. Щороку з мапи країни зникає близько 20 сільських населених пунктів, а населення тих, що ще існують, зменшується на 1%. Це обумовлено низькою народжуваністю, високою смертністю та від'їздом молоді в міста. Від початку 1990-х років загальна їх кількість зменшилась на 1,5% (або на 427 сіл) [25]. У таких умовах Україна намагається забезпечити сталий розвиток об'єднаних територіальних громад за рахунок створення комфортних умов життєдіяльності за місцем проживання людини, частково ігноруючи загально розповсюдженні у світі тенденції підвищення спроможності великих міст, які б також забезпечили розвиток приналежних периферійних територій.

Ніколи життя в селі за своїми можливостями не зрівняється з життям у великому місті, однак чому ж не всі люди мешкають, наприклад, у Києві чи Харкові? Ключовою умовою проживання за місцем народження є комфортні умови для життєдіяльності: упорядкованість, спокій, хороші умови для навчання, рекреаційний потенціал, навіть якщо мова йде про менший рівень доходу чи обмежені кар'єрні можливості. За таких умов важливо зробити проживання в малих населених пунктах рівноцінним (але не однаковим) із життям у великих містах. Наприклад, у Польщі для стимулювання конкуренції гмін (аналог об'єднаних територіальних громад в Україні) за мешканців податок на доходи фізичних осіб платиться не за місцем роботи, а за місцем реєстрації проживання, тобто відрахування надходять у бюджет гміни, на території якої людина живе та інфраструктуру якої використовує [26]. Це дозволило уникнути перенаселення великих міст, а у деяких випадках, навіть забезпечити відтік частини міського населення до найближчих сільських гмін.

В економічній науці загального розповсюдження набуло при оцінці рівня просторового розвитку територій у якості індикатора застосовувати показник густоти населення, який характеризує рівень заселеності певної території. Значення цього показника дуже нерівномірне за континентами, країнами та частинами країн залежно від характеру розселення людей, щільності та розмірів поселень. При виборі місця для життєдіяльності людина прив'язується не до окремої території, а керується характеристиками її транспортної доступності, оскільки тривалість перебування «в дорозі» збільшує чи зменшує активний час людини, який вона могла б витратити на спілкування з рідними та друзями, саморозвиток та дозвілля. Час – найцінніший та обмежений ресурс будь-якої людини.

Відповідно до нормативу ДБН 360-92 «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень» витрати часу на пересування від місць проживання до місць прикладення праці для 90% трудящих (в один кінець), як правило, не повинні перевищувати: у містах з населенням понад 1 млн осіб – 45 хвилин, від 500 тис. до 1 млн осіб – 40 хвилин, від 250 до 500 тис. осіб – 35 хвилин, до 250 тис. осіб – 30 хвилин. Для тих, хто щоденно приїжджає на роботу у місто-центр з інших населених пунктів, вказані норми витрат часу допускається збільшувати, але не більше ніж у два рази. Для жителів сільських поселень витрати часу на трудові пересування (пішохідні або з використанням транспорту) у межах сільськогосподарського підприємства, як правило, не повинні перевищувати 30 хвилин [27].

За даними дослідження рухомості киян компанії «А+С» за підтримки Світового банку у Києві витрати часу середнього городянина на переміщення по місту на роботу складають 35,5 хвилин, зворотної поїздки «робота-дім» – 36,6 хвилин, тобто навіть менше, ніж передбачено нормативом. Втім, є декілька нюансів. По-перше, показник не враховує розподіл для окремих видів транспорту. По-друге, у Києві існує суттєвий дисбаланс системи розселення працездатного населення: на лівому березі проживає 36 % населення за наявних 18 % робочих місць, в той час як на правому березі зосереджено 64 % населення і 72 % робочих місць [28]. В середньому жителі Москви витрачають 3 години на день на пробки, а це за умови середньої тривалості життя 70 років, що дорівнює майже 9 рокам. Хоча, за заявами урядовців, цей показник в останні роки має тенденції до суттєвого покращення. Показники тривалості переміщення сільських мешканців в Україні у декілька разів перевищують нормативні значення, оскільки через відсутність робочих місць та неможливість отримати різноманітні послуги належної якості за місцем проживання, вони змушені щоденно їздити у міста та звертатися до вищих рівнів влади публічного управління. З іншого боку, з метою забезпечення упорядкування оцінки просторової локалізації населення доцільно змінити методику розрахунку базового індикатору щільності населення. Потреба зміни зумовлюється тим, що розміщення населення на території відбувається виключно уздовж вулиць та доріг. Саме тому цей показник доцільно розглядати через дві складові: щільність дорожньо-вуличної мережі території та чисельність населення у співвідношенні до дорожньо-вуличної мережі. Застосування такого підходу дасть змогу розкрити особливості якості просторових аспектів соціально-економічного розвитку. Крім того, дозволить чітко визначити вплив проблеми якості дорожнього покриття на якість соціально-економічного та просторового розвитку.

В Україні проблема підвищення якості дорожнього та тротуарного покриття стоїть дуже гостро: 51,1 % з яких не відповідає європейським вимогам за рівністю, 39,2 % – за міцністю. Загалом в Україні площа ям на дорожньому полотні до початку весни склала 12,2 млн м², з яких 4,6 млн м² – на дорогах національного значення і 7,6 млн м² – на дорогах місцевого значення. Це пояснюється низкою причин: великий тягар на утримання транспортної мережі на душу населення порівняно з європейськими країнами через відносно невелику густоту населення (78 осіб/км²), низька купівельна спроможність громадян (1/5 купівельної спроможності громадян Єврозони) [29]. Шляховики кажуть, що більшість об'єктів будувалися ще за часів СРСР і розраховані на інше навантаження, а проводити ремонт і реконструкцію їм заважає нестача фінансування. Середня швидкість руху на автодорогах України у 2-3 рази нижча, ніж у західноєвропейських країнах. Відтак, лише від поганих доріг Україна щорічно втрачає 32 млрд грн або 3 % ВВП [30].

Саме тому, провідний український демограф академік Е. Лібанова вказує, що Україну може врятувати лише масштабне будівництво якісних та зручних доріг. Погане транспортне сполучення сильно гальмує внутрішню міграцію, однак заважає формуванню згуртованості української нації. Дороги повинні стати пріоритетом роботи уряду. Якщо не буде доріг, будь-яка реформа в Україні приречена на провал. Наприклад, сьогодні у рамках реалізації медичної реформи відбувається скорочення кількості медичних закладів, однак якщо ми закриваємо лікарні, то ми повинні мати можливість довести лікаря до пацієнта або пацієнта до лікаря. Така ж ситуація характерна й для шкіл. Зрозуміло, що недоцільно утримувати у кожному селі школу, якщо в ній навчається п'ять учнів, там неможливо забезпечити нормальну соціалізацію дитини, залучити кваліфікованих викладачів. Однак дитина не може проводити по три години у день у транспорті, тобто шкільна реформа також стикається з проблемою забезпечення якості дорожнього покриття [31].

Наявність доріг є ключовою умовою забезпечення інтеграції громади з іншими, більш розвинутими адміністративно-територіальними одиницями з метою отримання усіх без виключення послуг та забезпечення належного рівня зайнятості. На кожне робоче місце у дорожньому будівництві припадає сім додаткових місць у суміжних галузях, якщо використовуються матеріали вітчизняного виробництва. Робоча сила також має бути українською, що призведе до позитивних змін на ринку праці. Біля доріг традиційно розташовуються об'єкти обслуговуючої інфраструктури (АЗС, заклади харчування, готелі), що також є додатковим інструментом підвищення рівня зайнятості місцевого населення. У більшості випадків, це розвиток малого бізнесу, який вирішує безліч соціальних завдань. Тобто у сучасних умовах без належної якості дорожньо-транспортної мережі збалансований розвиток простору практично неможливий.

Висновки. Таким чином, в умовах реформування місцевого самоврядування в Україні одним з ключових інструментів забезпечення інклюзивного просторового розвитку окремих територій є їх дорожньо-транспортна доступність, яка здатна забезпечити формування життєздатного каркасу ареалу розселення населення та забезпечення комфортних і безпечних умов життєдіяльності

безпосередньо за місцем проживання. Саме тому пріоритетним завданням імплементації процесів децентралізації влади є відновлення дорожньо-транспортного покриття, що сприятиме наповненню територій певним типом функціональної активності та досягненню ефекту синергії при певному рівні концентрації ресурсів та формуванні територіальних спільнот, пов'язаних розумінням єдності своїх інтересів.

Крім того, у вітчизняній практиці планування та управління просторовим розвитком необхідно врахувати глобальні тренди, які обумовлені процесами прискореної урбанізації територій та інформатизації суспільства. Так, для Харківської області, враховуючи сучасні тенденції трансформації простору країни, надзавданням є становлення регіону як потужного центру інклюзивного розвитку Східної України та подальше його входження у економічний простір Європейського Союзу у якості рівноправного партнера.

У таких умовах вкрай актуальним завданням для регіону є пошук власних розумних спеціалізацій, що сприятиме розблокуванню його потенціалу для технологічних і структурних змін, а також промисловій модернізації на інноваційних засадах, використовуючи наявний базис знань для формування нових галузей економіки або нових векторів регіональної спеціалізації, заснованих на знаннях. Запорукою успішності входження Харківської області у глобальні ланцюги створення доданої вартості за рахунок зосередження на розумних спеціалізаціях є налагодження співробітництва з іноземними суб'єктами господарювання, оскільки без нього забезпечення інклюзивності розвитку простору неможливе, а також досягнення мультиплікативного ефекту від такого співробітництва.

Література

1. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах. Москва: Прогресс, 1966. 659 с.
2. Krugman P. End this depression now! W.W. Norton & Company, 2012. URL : <http://www.krugmanonline.com/books/end-this-depression-now.php>.3 (дата звернення: 14.03.2018).
3. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the Commission. Brussels, 3.3.2010. COM(2010) 2020 final. 34 p.
4. Year in Review: 2017 in 12 Charts. URL : <http://www.worldbank.org/en/news/feature/2017/12/15/year-in-review-2017-in-12-charts> (дата звернення: 08.04.2018).
5. Геєць В.М. Уроки та перспективи ринкових реформ і довгострокового економічного зростання в Україні // Економічна теорія. 2004. № 2. С. 3–24.
6. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#n11> (дата звернення: 07.04.2018).
7. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади). URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812 (дата звернення: 10.04.2018).
8. Голюкова Т.В. Інструменти регулювання просторово-економічного розвитку України. Київ, 2014. 244 с.
9. Гриценко А., Песоцька Є. Формування інформаційно-мережевої економіки // Економічна теорія. 2013. № 1. С. 5–19.
10. Khanna P. Beyond City Limits. URL : <https://www.paragkhanna.com/home/beyond-city-limits> (дата звернення: 20.04.2018).
11. Рохов Р. Про екосистему стимулювання місцевого розвитку // Стратегія розвитку. 2017. № 2. С. 69–73.
12. Jacobs F. The City States of Europe. URL : <https://bigthink.com/strange-maps/the-city-states-of-europe> (дата звернення: 16.04.2018).
13. Міста-держави Європи. URL : <http://urbanua.org/ideyi-i-proekty/koncepciyi-i-strategiyi/238> (дата звернення: 18.04.2018).
14. Eurostat. URL : <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (дата звернення: 19.04.2018).
15. Хохлова Д. «Через 50 лет стран не будет – останутся только города» : основные тезисы лекции Кьелла Нордстрема о будущем. URL : <https://vc.ru/20347-kjell-nordstom-future> (дата звернення: 15.04.2018).
16. Нова регіональна політика для нової України : Аналітична доповідь. Київ : Інститут суспільно-економічних досліджень, 2017. 76 с.
17. European Regional Policy, an Aspiration for Countries outside the EU& Applying the principles, sharing the lessons, exchanging experience. Luxembourg, 2009.

18. Олещенко В.І. Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту. Київ, 2007. 47 с.
19. Nallari, Raj, and Breda Griffith. Clusters of Competitiveness. Washington : World Bank, 2014.
20. Rosenfeld S. Industry Clusters : Business Choice, Policy Outcome or Branding Strategy? // Journal of New Business Ideas and Trends. 2005. № 3(2). P. 4–13.
21. Alphabet Is Trying to Reinvent the City, Starting With Toronto. URL : <http://urbanua.org/dosvid/ukrayinski-pryklady/266> (дата звернення: 14.04.2018).
22. Транспортно-простова стратегія Вінниці. URL : <https://www.wired.com/story/google-sidewalk-labs-toronto-quaaside/> (дата звернення: 15.04.2018).
23. Інститут просторового розвитку міста Львова. URL : <http://urbanua.org/organizaciyi/prosas/102> (дата звернення: 15.04.2018).
24. В університетах Києва та Харкова відкривають навчальні програми з урбаністики. URL : <https://hmarochos.kiev.ua/2018/02/19/v-universitetah-kiyeva-ta-harkova-vidkrivayut-navchalni-programi-z-urbanistiki/> (дата звернення: 20.04.2018).
25. Юрій Лупенко. Щороку з мапи країни зникає близько 20 сільських населених пунктів. URL : <https://agropolit.com/interview/309-yuriy-lupenko-schoroku-z-mapi-krayini-znikaye-blizko-20-silskih-naselenih-punktiv> (дата звернення: 08.04.2018).
26. Бойко В. Територіальні спільноти – сенс реформи. URL : <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobysci-terytorialni-spilnoty-sens-reformy> (дата звернення: 02.04.2018).
27. ДБН 360-92 «Містбудування. Планування і забудова міських і сільських поселень». URL : <https://kga.gov.ua/files/doc/normy-derjavy/dbn/Mistobuduvannja-Planuvannja-i-zabudova-miskyh-i-silskih-poselen-DBN-360-92.pdf> (дата звернення: 02.04.2018).
28. Хто, Куди й Коли: несподівані результати першого великого дослідження рухомості киян. URL : <https://voxukraine.org/uk/hto-kudi-j-koli-ua/> (дата звернення: 27.03.2018).
29. Rodchenko V., Prus Yu., Svidenska M., Khripunova D. Assessment of the transport complex in providing economic spatial development of the territories // International Journal of Engineering & Technology. 2018.
30. Прейгер Д., Собкевич О., Ємельянова О. Реалізація потенціалу транспортної інфраструктури України в стратегії посткризового економічного розвитку : Аналітична доповідь. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2011. 37 с.
31. Либанова Э. В 2050 году Украину будут строить китайцы и вьетнамцы. URL : <https://realist.online/article/ella-libanova-v-2050-godu-ukrainu-budut-stroit-kitajcy-i-vietnamcy> (дата звернення: 12.04.2018).

References

1. Izard, U. (1966). *Methods of regional analysis: introduction to the science of regions* [“*Metody regionalnogo analizy: vvedenie v nauku o regionakh*”]. Moscow: Progress.
2. Krugman, P. (2012). End this depression now! W.W. Norton & Company. [online] Available at: <http://www.krugmanonline.com/books/end-this-depression-now.php.3> [Accessed 14 Mar. 2018].
3. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the Commission. Brussels, 3.3.2010. COM(2010) 2020 final.
4. Year in Review: 2017 in 12 Charts. [online] Available at: <http://www.worldbank.org/en/news/feature/2017/12/15/year-in-review-2017-in-12-charts> [Accessed 8 Apr. 2018].
5. Geets, V. (2004). Lessons and perspectives of market reforms and long-term economic growth in Ukraine [“*Uroky ta perspektyvy rynkovykh reform I dovgostrokovogo ekonomichnogo zrostantia v Ukraini*”]. *Economic theory*, 2, pp. 3–24.
6. Zakon2.rada.gov.ua. (2014). State Strategy of Regional Development for the period until 2020. [online] Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#n11> [Accessed 7 Apr. 2018].
7. W1.c1.rada.gov.ua. (2015). Draft Law on Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding the Decentralization of Power). [online] Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812 [Accessed 10 Apr. 2018].
8. Golikova, T. (2014). *Tools for regulation of spatial and economic development of Ukraine* [“*Instrumenty reguliuvannia prostoro-ekonomichnogo rozvytku ukrainy*”]. Kyiv.
9. Grytsenko, A. and Pesotska, E. (2013). Formation of information and network economy [“*Formuvannia informatsiino-merezhevoi ekonomiky*”]. *Ekonomichna teoriia*, 1, pp. 5–19.
10. Khanna, P. (2010). Beyond City Limits. [online] Available at: <https://www.paragkhanna.com/>

- /home/beyond-city-limits [Accessed 20 Apr. 2018].
11. Rokhov, R. (2017). About the ecosystem of stimulating local development ["Pro ekosystemu stymuliuвання mistseвого rozvytku"]. *Development Strategy*, 2, pp. 69–73.
  12. Jacobs, F. (2018). The City States of Europe. [online] Available at: <https://bigthink.com/strange-maps/the-city-states-of-europe> [Accessed 16 Apr. 2018].
  13. Urbanua.org. (2018). Cities and states of Europe. [online] Available at: <http://urbanua.org/ideyi-i-proekty/koncepciyi-i-strategiyi/238> [Accessed 18 Apr. 2018].
  14. Ec.europa.eu. (2018). Eurostat. [online] Available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> [Accessed 19 Apr. 2018].
  15. Khokhlova, D. (2016). "After 50 years the countries will not be - only cities will remain": the main theses of Kiella Nordström's lecture on the future. [online] Available at: <https://vc.ru/20347-kjell-nordstrom-future> [Accessed 15 Apr. 2018].
  16. Instytut suspilno-ekonomichnykh doslidzhen. (2017). *New regional policy for a new Ukraine* ["Nova regionalna polityka dlia novoi Ukrainy"]. Kyiv : Instytut suspilno-ekonomichnykh doslidzhen.
  17. European Regional Policy, an Aspiration for Countries outside the EU& Applying the principles, sharing the lessons, exchanging experience. Luxembourg, 2009.
  18. Oleshchenko, V. (2007). *Guiding principles for the sustainable spatial development of the European continent* ["Kerivni pryntsypy stalogo prostorovogo rozvytku Evropeiskogo kontynentu"]. Kyiv.
  19. Nallari, R. and Griffith, B. (2014). Clusters of Competitiveness. Washington : World Bank.
  20. Rosenfeld, S. (2005). Industry Clusters : Business Choice, Policy Outcome or Branding Strategy? *Journal of New Business Ideas and Trends*, 3(2), pp. 4–13.
  21. Urbanua.org. (2018). Alphabet Is Trying to Reinvent the City, Starting With Toronto. [online] Available at: <http://urbanua.org/dosvid/ukrayynski-pryklady/266> [Accessed 14 Apr. 2018].
  22. Wwww.wired.com. (2015). Transport and simple strategy of Vinnitsa. [online] Available at: <https://www.wired.com/story/google-sidewalk-labs-toronto-quayside/> [Accessed 15 Apr. 2018].
  23. Institute of Spatial Development of Lviv. (2016). [online] Available at: <http://urbanua.org/organizaciyi/pro-nas/102> [Accessed 15 Apr. 2018].
  24. Hmarochos.kiev.ua. (2018). In the universities of Kyiv and Kharkiv, curricula for urban studies are opened. [online] Available at: <https://hmarochos.kiev.ua/2018/02/19/v-universitetah-kiyeva-ta-harkova-vidkrivayut-navchalni-programi-z-urbanistiki/> [Accessed 20 Apr. 2018].
  25. Lupenko, Yu. (2017). Every year from the map of the country disappears about 20 rural settlements. [online] Available at: <https://agropolit.com/interview/309-yuriy-lupenko-schoroku-z-mapi-krayini-znikaye-blizko-20-silskih-naselenih-punktiv> [Accessed 8 Apr. 2018].
  26. Boiko, V. (2018). Territorial communities – the meaning of reform. [online] Available at: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/terytorialni-spilnoty-sens-reformy> [Accessed 2 Apr. 2018].
  27. Kga.gov.ua. (1992). SCN 360-92 "Urban construction. Planning and building of urban and rural settlements". [online] Available at: <https://kga.gov.ua/files/doc/normy-derjavy/dbn/Mistobuduvannja-Planuvannja-i-zabudova-miskyh-i-silskyh-poselen-DBN-360-92.pdf> [Accessed 2 Apr. 2018].
  28. Voxukraine.org. (2018). Who, Where and When: unexpected results of the first large study of the mobility of Kiev. [online] Available at: <https://voxukraine.org/uk/hto-kudi-j-koli-ua/> [Accessed 27 Mar. 2018].
  29. Rodchenko, V., Prus, Yu., Svidenska, M. and Khripunova, D. (2018). Assessment of the transport complex in providing economic spatial development of the territories. *International Journal of Engineering & Technology*.
  30. Preiger, D., Sobkevych, O. and Emelianova, O. (2011). *Realization of the potential of Ukraine's transport infrastructure in the strategy of post-crisis economic development* ["Realizatsiia potentsialu transportnoi infrastruktury Ukrainy v strategii poatkryzovogo ekonomichnogo rozvytku"]. Kyiv: National Institute for Strategic Studies.
  31. Libanova, E. (2018). In 2050, Ukraine will build the Chinese and Vietnamese. [online] Available at: <https://realist.online/article/ella-libanova-v-2050-godu-ukrainu-budut-stroit-kitajcy-i-vetnamcy> [Accessed 12 Apr. 2018].

**АКТУАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ
МОДЕЛЕЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ**

Свіденська Марія Сергіївна
аспірант

e-mail: svidenskaya@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0003-3527-5453

Хрипунова Дар'я Михайлівна
аспірант

e-mail: khripunova.daria@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2016-5120

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
вул. Мירוносицька, 1, Харків, 61002, Україна

Важливість дослідження, науки та інновацій, як ключових чинників процвітання, набуває все більшої актуальності через те, що людство знаходиться на порозі нової хвилі трансформаційних нововведень, нової епохи, де цифрові технології все більше зближуються з фізичним світом. Існує гостра необхідність у визначенні пріоритетів у інвестиціях та заповненні прогалів у зв'язку з проривними інноваціями. Важливо сформувати регуляторні рамки, які заохочуватимуть, а не заважатимуть інноваціям, а також сприятимуть інноваційному та діловому середовищам бізнесу. Краще розуміння зміни динаміки науки, досліджень та інновацій та їх впливу на країну дозволить посилити реакцію на швидкозмінний світ, забезпечуючи цим своєчасне втручання у формування інноваційної політики. У статті окреслені сучасні тенденції та представлені основні риси зміни характеру інновацій: швидкість, складність, концентрація переваг, споживачі, витрати. Виявлені та розкриті найвпливовіші проблеми, що стримують інноваційний розвиток: апаратні рамки, заблоковані проблеми, неефективне багаторівневе управління. Сформовані переваги впровадження концепції смарт-спеціалізації у регіонах: дослідження нових ринків можливостей, формування легкого обміну знаннями між різними сферами знань, використання відповідним розмаїттям у сферах знань, спонукання до структурної перебудови економіки шляхом запровадження інноваційних практик в економіці та суспільстві. Розкриті особливості застосування впровадження моделі управління інноваційним розвитком на основі взаємодії Triple Helix, тобто синергії між усіма, пов'язаними з інноваціями сферами суспільної діяльності – дослідницькими установами, бізнесом, державними інститутами на регіональному рівні. Представлені соціальні інновації як інструмент реалізації складних міжсекторальних взаємодій у межах стратегій сталого розвитку та економічного зростання регіону.

Ключові слова: інноваційний розвиток, інноваційна політика, смарт-спеціалізація, соціальні інновації.

**АКТУАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ
МОДЕЛИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ**

Свиденская Мария Сергеевна
аспирант

e-mail: svidenskaya@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0003-3527-5453

Хрипунова Дарья Михайловна
аспирант

e-mail: khripunova.daria@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2016-5120

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
ул. Мироносицкая, 1, Харьков, 61002, Украина

Важность исследования, науки и инноваций в качестве ключевых факторов процветания приобретает все большую актуальность из-за того, что человечество находится на пороге новой волны трансформационных нововведений, новой эпохи, где цифровые технологии все больше сближаются с физическим миром. Существует острая необходимость в определении приоритетов в инвестициях и заполнении пробелов, связанных с прорывными инновациями. Важно сформировать регуляторные рамки, поощрять, а не мешать инновациям, а также способствовать инновационной и деловой средам бизнеса. Лучшее понимание изменения динамики науки, исследований и инноваций и их влияния на страну позволит усилить реакцию на быстроизменяющийся мир, обеспечивая своевременное вмешательство в формирование инновационной политики. В статье обозначены современные тенденции и представлены основные черты изменения характера

інновацій: швидкість, складність, концентрація переваг, споживачі, витрати. Виявлені і розкриті проблеми з найбільшим впливом, які сдерживают інноваційне розвиток: апаратні рамки, заблокованість проблем, неефективне багаторівневе управління. Сформовані переваги впровадження концепції смарт-спеціалізації в регіонах: дослідження нових ринків можливостей, формування легкого обміну знаннями між різними сферами знань, використання відповідним різноманітністю в областях знань, заохочення до структурної перебудови економіки шляхом впровадження інноваційних практик в економіці і суспільстві. Розкриті особливості застосування впровадження моделі управління інноваційним розвитком на основі взаємодії Triple Helix, тобто синергії між всіма, пов'язаними з інноваціями сферами суспільної діяльності – дослідницькими установами, бізнесом, державними інститутами на регіональному рівні. Представлені соціальні інновації як інструмент реалізації складних міжсекторальних взаємодій в рамках стратегій стійкого розвитку і економічного зростання регіону.

Ключові слова: інноваційне розвиток, інноваційна політика, смарт-спеціалізація, соціальні інновації.

ACTUAL TRENDS AND FEATURES OF ORGANIZATIONAL MODELS OF PROVIDING INNOVATIVE DEVELOPMENT OF REGIONS APPLICATION

Mariia Svidenska

Post-graduate

e-mail: svidenskaya@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0003-3527-5453

Daria Khripunova

Post-graduate

e-mail: khripunova.daria@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2016-5120

V.N. Karazin Kharkiv National University

1, Mironositskaya Str., Kharkiv, 61002, Ukraine

The importance of the research, science and innovation as the key factors in prosperity is becoming increasingly relevant because humanity is on the verge of a new wave of transformational innovations, a new era in which digital technology is ever closer to the physical world. There is an urgent need to prioritize investments and to fill the gap with breakthrough innovations. It is important to formulate regulatory frameworks that will encourage, but not interfere innovation, and promote business innovation and business environments. A better understanding of the changes in the dynamics of science, research and innovation and their impact on the country will strengthen the response to a rapidly changing world, providing timely interference in the formation of innovation policy. The article presents the main features of nature of innovation changing: speed, complexity, concentration of benefits, consumers, costs. Identified and noted the most influential problems that hamper innovation development: hardware frameworks, blocked problems, inefficient multilevel governance. The advantages of introducing the concept of smart specialization in the regions are highlighted: the study of new market opportunities, the formation of easy knowledge sharing between different fields of knowledge, the use of appropriate diversity in the fields of knowledge, incentives for structural adjustment of the economy through the introduction of innovative practices in the economy and society. The innovation management model based on the interaction of Triple Helix, as synergy between all the innovation-related areas of social activity: research institutions, business, and government on regional level is presented. Social innovations as an instrument for implementing complex inter-sectorial interactions within the framework of strategies for sustainable development and economic growth of the region are noted.

Key words: Innovation Development, Innovation Policy, Smart Specialization, Social Innovation.

Постановка проблеми. Соціально-економічні перетворення та трансформаційні процеси, які відбуваються в національній економіці, неможливі без стимулювання інноваційного розвитку, що стає пріоритетним напрямком в умовах децентралізації державного управління та глобалізації економіки. Відповідно до значення глобального індексу інновацій Україна в 2018 р. займає 43 місце з 127 країн світу, що є кращим результатом за останні роки (у 2017 р. – 50 місце, у 2016 р. – 56 місце, у 2015 р. – 64 місце) [1]. На запит бізнесу урядом було створено Раду інноваційних технологій з метою надання рекомендації уряду України щодо високотехнологічних кластерів та екосистем, переробної промисловості та виробництва з високою доданою вартістю. Степан Кубив відзначив, що Кабінет Міністрів продовжить підтримувати стратегічне розвиток інноваційної діяльності для підтримки конкурентоспроможності України по сімох напрямках, серед яких енергетика та агропромисловість, авіаційне, судно- та ракетобудування, нанотехнології та робототехніка, медицина та фармацевтика, охорона навколишнього середовища [2]. У проекті Стратегії інноваційного

розвитку України на 2010–2020 роки, розробленій МОН України, виділяється 5 цільових сегментів, кожен з яких потребує власного підходу до регулювання: малі інноваційні підприємства та стартапи, середні і великі ІТ та R&D компанії, середні та великі промислові компанії, наукові установи, університети, та держава, але також доцільно включити до цього переліку регіон, як одного з визначальних учасників, що впливає на формування ефективної моделі сталого розвитку.

Незважаючи на розуміння важливості інноваційного шляху розвитку, механізми регіональної підтримки інновацій в Україні не мають достатньої дієвості, а практика діяльності підприємств свідчить про низку проблем у цій сфері та низку інноваційну активність, що не сприяє підвищенню конкурентоспроможності регіонів. Водночас глобальні фінансово-економічні впливи, територіальна конкуренція за ресурси та їх обмеженість підкреслюють потребу у застосуванні сучасних організаційних моделей забезпечення інноваційного розвитку регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження та інновації розглядаються як найважливіші фактори економічного та соціального процвітання. Їх вплив широко освітлений багатьма науковцями, що демонструє їх вирішальний внесок у сприяння економічному зростанню, створенню нових і кращих робочих місць, поліпшенню результатів охорони здоров'я. Теоретичні засади інноваційного розвитку та питання управління інноваційними процесами висвітлено у роботах таких науковців: М. Landabaso, С. Oughton, К. Morgan [5]. Зв'язок інновацій та потенціалу регіонів досліджені в наукових роботах А. Cornett [6], S. Kergroach, J. Pruess, S. Fraccola та В. Serve [7]. На природу та наслідки наукових досліджень впливає цілий комплекс довготривалих сил, таких як інформатизація, глобалізація, демографія, зміна клімату, який, з одного боку, формує інновації, а з іншого – визначає роль, яку дослідження та інновації грають у забезпеченні процвітання. Саме тому Організація економічного співробітництва та розвитку велику увагу приділяє дослідженням з питань інноваційного розвитку регіонів та становленню регіональних інноваційних систем. Однак, сьогодні теорія ще не дає достатніх відповідей щодо конкретних організаційних моделей забезпечення інноваційного розвитку регіону.

Метою цієї роботи є дослідження особливостей застосування організаційних моделей вирішення основних проблем регіональної інноваційної політики для формування пріоритетних шляхів розвитку регіонів.

Основні результати дослідження. Сьогодні в умовах швидкого розвитку інформаційних технологій та зростання ролі інтелектуальної праці, центрами формування простору стають території з найбільш придатними умовами для життєдіяльності людини. Людство отримує можливість заробляти гроші, отримувати освіту, сплачувати товари та послуги, не виходячи з власної домівки, що призводить до зміни центрів тяжіння людських, промислових, інфраструктурних ресурсів [3].

Підтримка інноваційного розвитку з боку держави має фокусуватися на створенні ефективної системи трансферу технологій задля своєчасної комерціалізації нових продуктів і налагодження їх поширення на ринку. У процесі формування сучасного середовища інноваційних знань і технологій важливо використовувати передовий світовий досвід, а також сприяти об'єднанню розрізнених зусиль окремих потенційних учасників інноваційного процесу на регіональному рівні. При цьому, вибудовуючи пріоритети інноваційного розвитку регіонів, необхідно зважати на фактори та проблеми, що формують цей стан.

Фактори, що викликають та живлять інновації та регіональний розвиток, все більше підвладні впливу глобальних світових факторів. Це зумовлено тим, що швидкоплинні зміни та розвиток суспільства окреслюють нові форми інновацій (рис. 1).

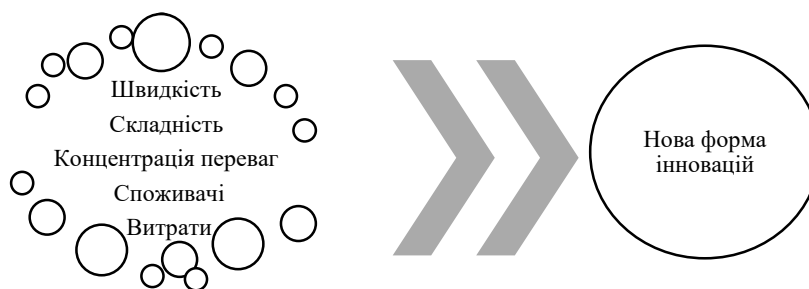

Рисунок 1 – Основні риси зміни характеру інновацій

До основних рис зміни характеру інновацій відносяться:

- швидкість: темпи змін в інноваціях різко прискорилися. Те, що було інноваційним, стає надзвичайно швидко неінноваційним;

- складність: інновації все більше стають результатом конвергенції між різними типами технологій з метою надання рішень для клієнтів. Повні переваги цих технологій не можуть бути отримані без використання інноваційної ділової практики, розвитку навичок, лідерства, бачення та брендингу;

- концентрація переваг: переваги інновацій все більше зосереджуються в компаніях, які домінують на світових ринках, що концентрує продуктивність в конкретних фірмах, секторах та країнах, а також збільшення заробітної плати та створення робочих місць;

- споживачі: все більше споживачів вимагають рішення їх запитів, а не отримання продукту або послуги. Масове виробництво швидко змінюється на індивідуальні рішення. Масштабні ефекти стандартизації стираються. Споживачі все частіше стають чинниками інновацій, а не користувачами. Інновації стають дедалі більш індивідуалізованими та орієнтованими на споживача;

- витрати: важливість матеріального капіталу повільно згасає. Багато інновацій дозволило компаніям працювати за нульовою граничною вартістю [4].

При цьому існує «інноваційний парадокс», згідно з яким ті регіони, що мають більшу потребу в інноваціях, менш залучені до інноваційної політики через їх низький інституційний потенціал, внутрішні можливості та ресурси для використання [5].

Серед загальних проблем, які обмежують інноваційний розвиток країни, можна виділити найвпливовіші з них: апаратні рамки, заблоковані проблеми, неефективне багаторівневе управління (рис. 2).

Рисунок 2 – Основні проблеми регіональної інноваційної політики

Розв'язати заблоковані проблеми можна, поєднуючи локальні або регіональні, а також нерегіональні потоки знань та навчальних взаємодій, а також зосереджуючи політику на галузях діяльності на основі знань з гарним майбутнім ринковим потенціалом через розумні стратегії спеціалізації.

Прийняття відкритої перспективи для регіональної інноваційної політики потребує як вертикальної координації між різними рівнями втручання в політику, так і розробкою політики, що перетинає адміністративні кордони та налаштовується на функціональні регіони, тобто транскордонну інноваційну політику, що допоможе вирішити проблему апаратних рамок.

Неможливість досягти ефективного багаторівневого управління пов'язана зі слабким інформаційним обміном між рівнями управління, відсутністю спроможності на субнаціональному рівні розробляти та проводити політику, недостатністю фінансових ресурсів для деяких регіонів або об'єднаних територіальних громад, нездатністю вирішувати проблему розповсюдження програм, що походять з різних рівнів, та прогалин у розподілі обов'язків.

Підходи до управління інноваційною діяльністю мають акцентуватись на зміні вимог до формування обмежень, що не мають штучно стримувати ініціативу держави, науки та бізнесу у праві комерціалізації. Кращий світовий досвід свідчить, що ефективним розв'язанням цих проблем є

розбудова мережі на принципах кластерної організації. Вона є плацдармом для інтенсифікації процесів генерації ідей, зумовлює виникнення можливостей практичного використання передового досвіду.

Перш за все акцент зміщується на необхідність враховувати багаторівневу державну інноваційну політику, що відповідає європейським принципам, при цьому, доцільно врахувати можливості поширення інноваційних процесів поза межами наукових центрів та акцентувати увагу на інновації, як ключовому факторі формування добробуту та сталого розвитку територій. Європейські принципи стратегічного планування інноваційного розвитку орієнтовані на підтримку інновацій «знизу-вгору». Саме врахування кращого досвіду Європейського Союзу, де розвиток смарт-спеціалізацій став новою парадигмою інноваційної політики та підтримка стратегій розумних спеціалізацій, за допомогою яких економіка та безпосередньо регіони стануть конкурентоспроможними на глобальному рівні, можуть допомогти збільшити вплив досліджень та інновацій з метою залучення інвестицій у регіон. Розвиток смарт-спеціалізацій важливий для усунення прогалин у існуючих секторальних регіональних ланцюжках доданої вартості та підтримки міжнародного аспекту для інтеграції економіки України в глобальні ланцюжки вартості.

Ця концепція полягає в тому, щоб приділяє більше уваги інноваціям і має інноваційні стратегії розвитку, які зосереджуються на конкурентних перевагах регіону. Адже кожен регіон має конкретні активи, унікальні можливості та промислову політику, яка робить її відмінною від інших регіонів [6]. Отже, регіональне зростання є ендогенним явищем і це потрібно враховувати при розробці політики для сприяння розповсюдженню знань, інновацій та підприємництва.

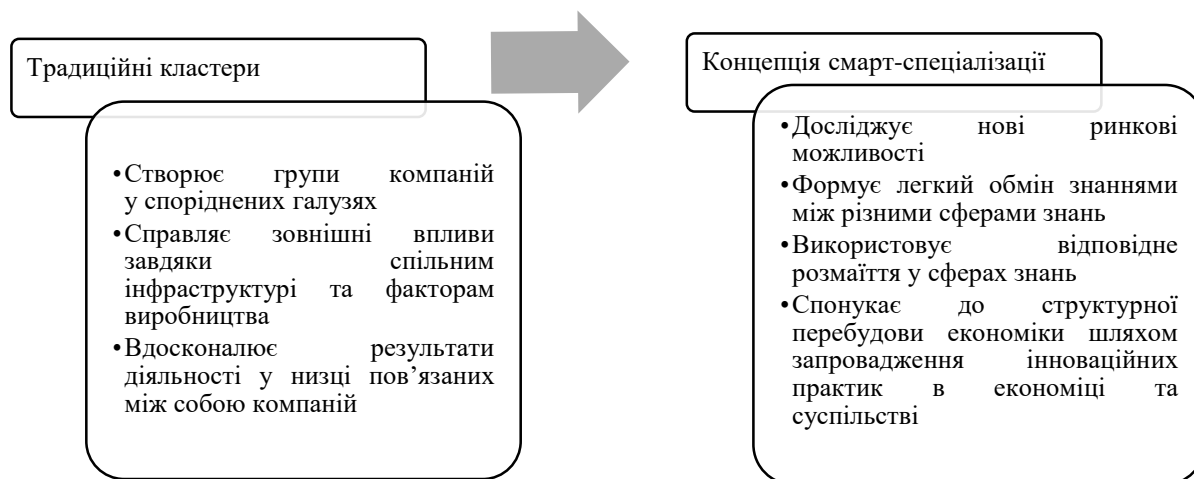

Рисунок 3 – Трансформаційний зв'язок між кластерною політикою та концепцією смарт-спеціалізації

Останнім часом країни ОЕСР йдуть шляхом реформування своїх національних кластерних стратегій, спрямованих на заохочення моделі розвитку кластерів та активізацію впровадження концепцій смарт-спеціалізацій на основі кластерних мереж, розташованих в різних областях та активних в різних галузях промисловості. Це відбулося, наприклад, у таких країнах, як Фінляндія та Німеччина (інтернаціоналізація провідних кластерів в рамках нової стратегії високих технологій). Елементи цього мережевого підходу часто включають посилення дослідницької складової кластерів та міждисциплінарних та міжгалузевих підходів [7]. Європейська Кластерна Обсерваторія Європейської Комісії проводить порівняльний аналіз для вивчення цієї динаміки на європейському рівні, що дає можливість дослідити зміни активності серед впроваджуваних ініціатив у сфері науки, технологій та промисловості (табл. 1).

З наведених даних можна зазначити найбільш активні напрями політик, серед яких найвагоміші коефіцієнти змін спостерігаються у кластерній та регіональній політиці, стратегії смарт-спеціалізацій та програмах, орієнтованих на ІКТ. Середня зміна показників серед всіх сфер впроваджуваних політик складає 35,1 %, в той час коли найбільша зміна показників – 60,8 %, а найменша зміна показників – 5,3 % (рис. 4).

Саме тому, враховуючи досвід країн ОЕСР, для України підкреслюється необхідність активних змін у кластерних та регіональних політиках, а також активізація впровадження стратегій смарт-спеціалізацій, як один з найбільш пріоритетних та ефективних шляхів розвитку регіонів.

Протягом останніх десятиліть спостерігається перехід від сприйняття інновацій, що обмежуються єдиним інституційним розвитком галузі, до інтеграційної взаємодії ключових учасників, що отримали назву Triple Helix. У цьому контексті інновації розглядаються як результат взаємодії всередині та між дослідницькими установами, бізнесом, державними інститутами, при цьому дослідницькі установи переходять від другорядної до первинної інституційної сфери та рівноправного партнера для промисловості, а уряд в свою чергу, займає провідну роль у впровадженні інновацій.

Таблиця 1 – Тенденції змін основних напрямків впроваджуваних політик країн ОЕСР у сфері науки, технології та промисловості у 2016 р.

Напрямок	Загальна кількість ініціатив, од.	Коефіцієнт змін (%)
Кластерна та регіональна політика	206	40,8
Стратегії смарт-спеціалізацій	93	38,7
Співпраця з мережами з МСП	102	33,3
Індустріально-наукова співпраця в галузі НДР	230	30,4
Секторально орієнтовані програми	1074	29,1
Біотехнологічні програми	108	37,0
Нанотехнологічні програми	64	31,3
Програми, орієнтовані на ІКТ	108	41,7
Всього	10 455	35,1

Джерело: побудовано автором за даними [8]

Зростаючу складність розповсюдження інновацій, де найбільш важливими є взаємодія, відображає наступне:

- перехід від слабо диференційованого інноваційного потенціалу до розумної спеціалізації регіонів з метою визначення конкретних регіональних конкурентних переваг та вкладання коштів у їх розвиток;
- створення консорціумів для поєднання та посилення сильних сторін, визначення лідерів;
- перехід від традиційної екзогенної стратегії розвитку та залучення дочірніх компаній багатонаціональних компаній в регіони, до ендогенного – на основі розвитку місцевого потенціалу та інвестування в місцеві таланти та інфраструктуру з метою посилення розвитку;
- перехід від інновацій, як специфічного для фірми процесу (особливо до великих фірм), залучаючи також малі та середні підприємства та безліч інших зацікавлених сторін;
- перехід від монодисциплінарних досліджень, окремих професій та лінійного професійного розвитку до багатопрофільних досліджень, професійного розвитку та професійної гнучкості;
- перехід від закритих до відкритих інноваційних систем, мереж, кластерів;
- перехід від потужних інноваційних стратегій зверху донизу до все більш важливих стратегій знизу-вгору.

Такі зміни тягнуть за собою не тільки різні механізми інституціональної реструктуризації джерел та шляхів розвитку інновацій, а також переосмислення основних моделей.

Але інноваційний розвиток неможливий без трансформації соціального середовища, тому чи не найголовнішим питанням України є ініціація та впровадження соціальних інновацій. За визначенням ОЕСР, соціальні інновації – це інновації, які стосуються змін у концепціях, процесах або продуктах, організаційних змін та змін у фінансуванні, а також можуть мати справу з новими відносинами між зацікавленими сторонами та територіями [9]. Вони сприятимуть підвищенню якості життя людей через визначення та надання нових послуг, а також впровадженню нових інтеграційних процесів на ринку праці, нових компетенцій та робочих місць, нових форм участі, як різноманітних елементів, що відображає дуальний підхід до розуміння соціальних інновацій, а саме, одночасного сприйняття їх як багаторівневого процесу і як результату різноманітних керованих соціальних змін, що збагачують продуктивні здібності людського капіталу.

Метою соціальних інновацій є якісний розвиток людського капіталу і його ефективне використання в економіці на основі створення кращих умов для задоволення актуальних соціальних потреб, розширення трудових можливостей людини на ринку праці, всебічного розвитку її здібностей, соціальної захищеності у сфері праці [10]. Соціальні інновації є важливим інструментом підвищення якості людського капіталу та дієвим засобом поліпшення умов його використання.

Рисунок 4 – Місце кластерних політик та стратегій смарт-спеціалізацій в змінах напрямків політик країн ОЕСР

Джерело: побудовано автором за даними [8]

Висновки Саме на рівні регіонів існують можливості для інноваційного зростання, але фактичне зростання буде залежати від того, наскільки добре регіон здатний мобілізувати свої активи, щоб повністю використати потенціал. Різницю в розвитку регіонів можна пов'язати з недосконалою роботою трьох творчих процесів: інновацій, впливом на підприємництво, тобто нових фірм, що створюють робочі місця, та інтернаціоналізацією. Важливою особливістю є те, що дані процеси не тільки сильно пов'язані з економічним зростанням, а також є ендогенними. Визнаючи важливість і взаємодію між усіма трьома творчими процесами для розвинених регіонів, акцент чітко перемістився на інновації як ключовий фактор створення подальшого добробуту та сталого розвитку.

Узагальнення аналізу тенденції інноваційного розвитку, дозволило констатувати те, що постійні зміни та незупинний розвиток суспільства потребують нових форм інновацій у зв'язку з прискореним темпом змін в інноваціях, їх складністю, концентрацією переваг у домінуючих світових компаніях, впровадженням індивідуальних рішень для споживачів та зниженням необхідності матеріального капіталу. Проблема обмеження інноваційного розвитку має вирішуватися за рахунок досягнення ефективного багаторівневого управління, відкритості до зовнішніх джерел знань та ідей, підтримки шляхів розвитку, спрямованих на майбутнє. Важливим є застосування організаційних моделей щодо подолання цих проблем, які включають в себе впровадження концепції смарт-спеціалізації для регіонів на основі моделі Triple Helix, що розглядається як результат взаємодії всередині та між дослідницькими установами, бізнесом, державними інститутами та зосередження і підтримку соціальних інновацій. Незважаючи на те, що в Україні впровадження концепції смарт-спеціалізації, моделі Triple Helix та напрями реалізації соціальних інновацій ще досить обмежені та потребують інформаційної, інституційної та фінансової підтримки, вони займають провідну роль у вирішенні проблем розбудови інноваційної інфраструктури регіону.

Література

1. The Global Innovation Index. Explore the interactive database of the gii 2018 indicators. URL : <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator> (дата звернення: 14.05.2018).
2. У проекті Бюджету-2018 ми заклали 50 млн грн. на фінансування підтримки інновацій // Урядовий портал. URL: http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/printable_article?art_id=250421712 (дата звернення: 14.05.2018).
3. Родченко В. Б., Прус Ю. І. Теоретико-методичні засади розвитку регіонального економічного простору в умовах трансформаційних зрушень. *Соціальна економіка*. 2016. № 2. С. 46–53.

4. Innovation Performance, Science, Research, EU 2018. Strengthening the foundations for Europe's future. URL : https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/rec-17-015-srip-report2018_mep-web-20180228.pdf (дата звернення: 14.05.2018).
5. Landabaso M., Oughton C., Morgan K. Learning regions in europe: theory, policy and practice through the ris experience. 3rd International Conference on Technology and Innovation Policy: Global knowledge Partnerships, Creating value for the 21st Century. Austin, USA (August 30 – September 2, 1999), 1999. P. 10–11
6. Cornett A.P. A new regional balance: Regional specialization and growth: An analysis of spatial divergence. 55th Congress of the European Regional Science Association (25-28 August 2015). Lisbon, Portugal, European Regional Science Association (ERSA), Louvain-la-Neuve, 2015. P. 44–49.
7. Kergrach S., Pruess J., Fraccola S., Serve B. Measuring some aspects of the policy mix: exploring the EC/OECD International STI Policy Database for policy indicators. OECD Science, Technology and Industry Working Papers. 2016. P. 11–13.
8. Science, Technology and Industry Outlook 2016. Paris: OECD Publishing, 2016. URL : www.innovationpolicyplatform.org (дата звернення: 14.05.2018).
9. Perspectives on Global Development 2012: Social Cohesion in a Shifting World, OECD Publishing. URL : http://dx.doi.org/10.1787/persp_glob_dev-2012-en (дата звернення: 14.05.2018).
10. Семикіна А. В. Управління соціальними інноваціями в контексті завдань ефективного розвитку та використання людського капіталу. URL : <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/5264/1/377-384.pdf> (дата звернення: 14.05.2018).

References

1. www.globalinnovationindex.org. (2018). Global innovation index. Explore the interactive database of the gii 2018 indicators. [online] Available at: <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator> [Accessed 14 May 2018].
2. Old.kmu.gov.ua. (2017). In the draft budget of 2018, we have invested UAH 50 million to finance innovation support [“U proekti Byudzhetu-2018 my` zaklaly` 50 mln grn. na finansuvannya pidtry`mky` innovacij”]. [online] Available at: http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/printable_article?art_id=250421712 [Accessed 14 May 2018].
3. Rodchenko V.B., Prus Yu.I. (2016). Theoretical and methodical principles of development of the regional economic space in the conditions of transformational shifts [“Teorety`ko-metody`chni zasady` rozvy`tku regional`nogo ekonomichnogo prostoru v umovax transformacijny`x zrushen`”]. *Social Economics*, 2, pp. 46–53.
4. Ec.europa.eu. (2018). Strengthening the foundations for Europe's future. [online] Available at: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/rec-17-015-srip-report2018_mep-web-20180228.pdf [Accessed 14 May 2018].
5. Landabaso, M., Oughton, C. and Morgan, K. (1999). Learning regions in europe: theory, policy and practice through the ris experience. 3rd International Conference on Technology and Innovation Policy: Global knowledge Partnerships, Creating value for the 21st Century. Austin, USA (August 30 – September 2, 1999).
6. Cornett, A.P. (2015). A new regional balance: Regional specialization and growth: An analysis of spatial divergence. 55th Congress of the European Regional Science Association (25-28 August 2015). Lisbon, Portugal, European Regional Science Association (ERSA), Louvain-la-Neuve.
7. Kergrach, S., Pruess, J., Fraccola, S. and Serve, B. (forthcoming). (2016). Measuring some aspects of the policy mix: exploring the EC/OECD International STI Policy Database for policy indicators. OECD Science, Technology and Industry Working Papers.
8. OECD. (2016). Science, Technology and Industry Outlook 2016. Paris: OECD Publishing. [online] Available at: www.innovationpolicyplatform.org P.10-11 [Accessed 14 May 2018].
9. OECD. (2012). Perspectives on Global Development 2012: Social Cohesion in a Shifting World. [online] Available at: http://dx.doi.org/10.1787/persp_glob_dev-2012-en [Accessed 14 May 2018].
10. Semikina, A.V. (2010). Management of social innovations in the context of tasks of effective development and use of human capital [“Upravlinnya social`ny`my` innovacijamy` v konteksti zavdan` efekty`vnogo rozvy`tku ta vy`kory`stannya lyuds`kogo kapitalu”]. [online] Available at: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/5264/1/377-384.pdf> [Accessed 14 May 2018].

БАГАТОВИМІРНА БІДНІСТЬ ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Тютюнникова Світлана Володимирівна

доктор економічних наук, професор

e-mail: svetatutunnikova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3317-1386

Пивоварова Кристина Леонідівна

студентка

e-mail: kristianna864@mail.ru

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

вул. Мירוносицька, 1, Харків, 61002, Україна

У статті доводиться, що бідність у сучасних умовах не тільки є тяжким, до сих пір не подоланим супутником економічного розвитку, але й явищем, яке стає все більш різноманітним. Саме зниження рівня бідності є однією з необхідних умов переходу до економіки сталого розвитку і підвищення якості життя.

Сформульовано висновок про те, що бідність є багатовимірною категорією, для оцінювання якої необхідно використовувати комплексний підхід, аналізуючи бідність з різних точок зору. На основі аналізу сучасних концептуальних підходів до оцінки добробуту запропонована система різних аспектів бідності, в яку входять не тільки недостатній дохід або споживання, але і недостатній рівень здоров'я, харчування та освіти, брак соціальних зв'язків, незахищеність і безпорадність.

Систематизовано економічні, соціальні, демографічні, освітньо-кваліфікаційні, інституціональні, регіонально-географічні причини бідності.

Розглянуто нові аспекти бідності: гендерна, вікова, дитяча. Розглянуто специфіку гендерної нерівності, а також підтверджується вплив гендерної нерівності на соціально-економічний і демографічний розвиток суспільства.

Досліджується таке економічне явище як «пастка бідності», яка набуває значимість і актуальність в силу своєї соціальної гостроти і можливих негативних і, при певних умовах, неконтрольованих наслідків. Розглядаються джерела формування «пастки бідності», її етапи та позначені можливі шляхи подолання «пасток бідності» за допомогою ефективних інститутів і громадянського суспільства.

Розглянуто поділ бідності на економічну та соціальну, а також доведена їх взаємообумовленість.

Проаналізовано специфіку інклюзивних та екстрактивних інститутів і доведено, що модель розвитку з домінуванням інклюзивних інститутів – ефективний метод боротьби з бідністю. Розроблено пропозиції щодо зниження темпів падіння життєвого рівня через удосконалення інституційних механізмів.

Досліджена проблема бідності в Україні і доведено, що в нашій країні вона має катастрофічні масштаби і наслідки. Запропоновано ряд змін в економічній, політичній, соціальній та культурній сферах, щоб знизити рівень бідності в Україні.

Ключові слова: багатовимірна бідність, нерівність, інклюзивні та екстрактивні інститути, пастка бідності.

МНОГОМЕРНАЯ БЕДНОСТЬ КАК ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Тютюнникова Светлана Владимировна

доктор экономических наук, профессор

e-mail: svetatutunnikova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3317-1386

Пивоварова Кристина Леонидовна

студентка

e-mail: kristianna864@mail.ru

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ул. Мироносицкая, 1, Харьков, 61002, Украина

В статье доказывається, что бедность в современных условиях не только является тяжелым, до сих пор не преодоленным спутником экономического развития, но и явлением, которое становится все более разнообразным. Именно снижение уровня бедности является одним из необходимых условий перехода к экономике устойчивого развития и повышению качества жизни.

Сформулирован вывод о том, что бедность является многомерной категорией, для измерения которой необходимо использовать комплексный подход, оценивая бедность с разных точек зрения. На основе анализа

современных концептуальных подходов к оценке благосостояния предложена система различных аспектов бедности, в которую входят не только недостаточный доход или потребление, но и недостаточный уровень здоровья, питания и образования, недостаток социальных связей, незащищенность и беспомощность.

Систематизированы экономические, социальные, демографические, образовательно-квалификационные, институциональные, регионально-географические причины бедности.

Рассмотрены новые аспекты бедности: гендерная, возрастная, детская. Рассмотрена специфика гендерного неравенства, а также подтверждается влияние гендерного неравенства на социально-экономическое и демографическое развитие общества.

Исследуется такое экономическое явление как «ловушка бедности», которое приобретает значимость и актуальность в силу своей социальной остроты и возможных негативных и, при определенных условиях, неконтролируемых последствий. Рассматриваются источники формирования «ловушки бедности», ее этапы и обозначены возможные пути преодоления «ловушек бедности» с помощью эффективных институтов и гражданского общества.

Рассмотрено разделение бедности на экономическую и социальную, а также доказана их взаимообусловленность.

Проанализировано специфику инклюзивных и экстрактивных институтов и доказано, что модель развития с доминированием инклюзивных институтов – эффективный метод борьбы с бедностью. Разработаны предложения по снижению темпов падения жизненного уровня через совершенствование институциональных механизмов.

Исследована проблема бедности в Украине и доказано, что в нашей стране она имеет катастрофические масштабы и последствия. Предложен ряд изменений в экономической, политической, социальной и культурной сферах, чтобы снизить уровень бедности в Украине.

Ключевые слова: многомерная бедность, неравенство, инклюзивные и экстрактивные институты, ловушка бедности.

MULTIDIMENSIONAL POVERTY AS A GLOBAL PROBLEM OF MODERN SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

Svitlana Tutunnikova

Doctor of Sciences (Economic), Professor

e-mail: svetatutunnikova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3317-1386

Christina Pivovarova

Student

e-mail: kristianna864@mail.ru

V.N. Karazin Kharkiv National University

1, Mironositskaya Str., Kharkiv, 61002, Ukraine

The article proves that poverty in today's conditions is not only a difficult, but still not overcome, satellite of economic development, but also a phenomenon that is becoming more diverse. Poverty reduction is one of the necessary conditions for the transition to sustainable development and the improvement of the quality of life.

A conclusion is made that poverty is a multidimensional category, for measuring which requires an integrated approach, assessing poverty from different points of view. Based on the analysis of modern conceptual approaches to the assessment of well-being, a system of various aspects of poverty is proposed, which includes not only insufficient income or consumption, but also poor health, nutrition and education, lack of social connections, insecurity and helplessness. The economic, social, demographic, educational, qualification, institutional, regional-geographical causes of poverty are systematized.

The specificity of gender inequality is considered, and the influence of gender inequality on the socio-economic and demographic development of society is confirmed. New aspects of poverty are considered: gender, age, children.

A «poverty trap» is studied as an economic phenomenon, which becomes significant and relevant due to its social acuity and possible negative and, under certain conditions, uncontrollable consequences. The sources of «poverty trap» formation, its stages and possible ways of overcoming «poverty trap» with the help of effective institutes and civil society are considered.

The division of poverty into an economic and social one is considered, and their interdependence is proved.

The specifics of inclusive and extractive institutes are analyzed and it is proved that the model of development with domination of inclusive institutions is an effective method of struggle against poverty. Proposals for reducing the rates of falling of living standards through the improvement of institutional mechanisms have been developed.

The problem of poverty in Ukraine is investigated and it is proved that in our country it has catastrophic scales and consequences. A number of changes in the economic, political, social and cultural spheres are proposed to reduce the level of poverty in Ukraine.

Key words: Multidimensional Poverty, Inequality, Inclusive and Extractive Institutions, Trap of Poverty.

Постановка проблеми. Світ розвивається нерівномірно, але залишається те, що не є ліквідованим у всіх країнах, – це бідність. Бідність – одна з глобальних проблем, що стоїть перед світовою спільнотою. Вона здійснює вплив на економіку, соціальні відносини, політику, культуру; безпосередньо впливає на такі основні характеристики життя будь-якої людини, як стан здоров'я, рівень освіти, житлові умови, безпека та ін.

Як наслідок, наявне поглиблення диспропорцій у людському розвитку між різними верствами населення. Подібні види нерівності посилюють відчуття знедоленості, яке супроводжує людей протягом усього їхнього життя і, скоріш за все, буде передаватися з покоління в покоління. Саме тому час від часу загострюються суперечності між людьми, що належать до різних верств населення. Це є причиною дестабілізації політичної та соціально-економічної ситуації у світі.

Масштаби бідності величезні: менше 1,9 дол. США в день споживають товарів і послуг 57,5 % населення Замбії, 49,5 % Беніну, 49,1 % Того [1].

Сьогодні близько 800 млн чол., або 14 % населення світу не отримують необхідного мінімального рівня харчування, майже півмільйона осіб хронічно недоїдають, з них третина – діти.

1,3 млрд чол. у світі (більше 22 %) не мають джерел чистої питної води, 2 млрд чол. (34 %) мешкає у антисанітарних умовах, 2 млрд чол. – без електрики [2, с. 11-12].

Предметом дослідження є багатовимірна бідність як соціальний фактор глобального економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним з центрів організації боротьби з бідністю є Всесвітній банк – міжнародна фінансова організація, створена з метою стимулювання соціально-економічного розвитку в першу чергу країн, що розвиваються. Його девіз: «Наша мрія – це світ без бідності». У великій мірі вирішенням цієї проблеми займаються численні організації, створені під егідою ООН: Дитячий фонд (ЮНІСЕФ), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Міжнародна організація праці (МОП), Продовольча і сільськогосподарська організація (ФАО) та ін.

Серед вагомих наукових публікацій, що відображають не тільки зміст багатовимірної бідності, її просторові прояви, але й технології боротьби з нею міжнародних організацій та центрів боротьби з бідністю є монографія А. Банерджи, Е. Дуфло «Економіка бідності» [3].

Слід відзначити також публікацію С. Задорожної «Інституційні механізми подолання бідності в Україні» [4], в якій автор визначає критерії оцінки й фактори поглиблення бідності в Україні, оцінює державні стратегії подолання бідності завдяки удосконаленню інституційних механізмів.

Мета статті. Головна мета полягає у дослідженні сутності бідності як багатовимірного явища, розкритті причин її формування та моделей економічного розвитку, які призводять до бідності або багатства населення, розгляді стратегій, що вирішують цю проблему, і визначенні основних заходів щодо зниження рівня бідності в Україні.

Основні результати дослідження. Спеціалісти Всесвітнього Банку визначають бідність не тільки як низький рівень доходів та споживання, але й низький рівень освіти, недостатнє харчування і погане здоров'я. Визначення бідності поширюється за рахунок оцінки неякісних умов людського існування у всіх її проявах.

Під бідністю в широкому значенні розуміється такий стан, за якого виникає невідповідність між досягнутим середнім рівнем задоволення потреб і можливостями їх задоволення в окремих соціальних групах, верствах населення [5, с. 42].

Бідність як явище, супутне всім економічним системам, існувала в усі часи.

Масова бідність з'являється в людстві з тих пір, як виникає значна нерівність в розподілі багатств. Причини, що викликають масову бідність різні. Вчені об'єднують їх в такі групи:

- 1) економічні (безробіття, низька заробітна плата, низька продуктивність праці, інфляція, неконкурентоспроможність галузі);
- 2) соціально-медичні (інвалідність, старість, високий рівень захворюваності);
- 3) демографічні (неповні сім'ї, велика кількість утриманців у родині, швидке зростання населення);
- 4) соціально-економічні (низький рівень соціальних гарантій);
- 5) освітньо-кваліфікаційні (низький рівень освіти, недостатня професійна підготовка);
- 6) політичні (військові конфлікти, вимушена міграція);
- 7) регіонально-географічні (нерівномірний розвиток регіонів).

До основних форм бідності слід віднести об'єктивну і суб'єктивну. В свою чергу об'єктивна поділяється на абсолютну і відносну [6, с. 92].

Бідність є міждисциплінарною проблемою, вона розглядається як негативне відхилення від норми життя, відсутність економічної можливості доступу індивіда до матеріальних і духовних

благ, які забезпечують повноцінне відтворення особистості на даному рівні розвитку суспільства, його економіки, і культури, що призводить до обмеження економічних і соціальних зв'язків, недостатньою забезпеченістю, що в цілому знаходить своє відображення у формуванні почуття соціального дискомфорту, нерівності, соціальної напруженості, наслідком чого є рецесійний розвиток економіки, загострення соціальних суперечностей в суспільстві. Бідність вивчають політологи, соціологи, психологи, економісти та інші фахівці. Як кожен міждисциплінарну проблему, її можливо вирішити тільки комплексно.

Бідність розглядається як абсолютний або відносний фінансовий індикатор. Для визначення критерію абсолютної бідності необхідно з'ясувати мінімальний рівень доходів, необхідний для підтримки життя, наприклад оцінити мінімальні потреби в їжі та можливості її придбання за найнижчою ціною. Проте об'єктивна бідність визначається не тільки за прийнятими критеріями доходу, але і доступу до тих чи інших матеріальних та духовних благ, що відповідають прийнятним в країні стандартам. Вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, потрібних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості, називають прожитковим мінімумом [7].

Вважається, що прожитковий мінімум забезпечує рівень споживання, достатній для виживання й підтримки нормального стану здоров'я окремої особи або сім'ї.

В якості тотожного вживається поняття «порог бідності», авторство якого належить С. Раунтрі, який один з перших займався визначенням абсолютної бідності та методики її вимірювання.

С. Раунтрі розраховував прожитковий мінімум опираючись на рекомендації, що точно визначають раціон, мінімум одягу і оренду плати.

Але у цього підходу є недоліки. По-перше, не враховуються статеві-вікові відмінності, які можуть бути у дитини, старого, чоловіка і жінки. По-друге, не враховуються також соціально-економічні та географо-кліматичні особливості при розрахунку споживчого кошика. По-третє, суцільне ігнорування інших потреб, оскільки увага повністю концентрується на мінімальних ресурсах, необхідні для підтримання життя. Не включаються, наприклад, до розрахунку базові потреби в освіті, транспорті, відпочинку та ін.

Більш розробленою та вживаною є концепція відносної бідності.

Бідність, як відносний індикатор, визначають, порівнюючи різноманітні групи населення. Навіть якщо індивід має такий дохід, який перевищує необхідний для підтримки життя рівень доходу, але нижчий, ніж доходи інших членів суспільства, то його можна розглядати як бідного. Зростання багатства суспільства супроводжується зростанням і рівня доходів, який визначає межу бідності – рівень доходу, нижче від якого є неможливим задоволення основних потреб [8, с. 85].

Позитивною складовою цього підходу є те, що він враховує різноманітні потреби, які мають значення для повноцінного життя (освіта, відпочинок, спілкування тощо).

Суб'єктивна бідність базується на оцінках власного положення самими людьми, які відчувають, що мають достатньо, щоб жити, самі визначають рівень бідності [9, с. 64].

Межі абсолютної і відносної бідності не збігаються. У суспільстві може бути ліквідована абсолютна бідність, але завжди буде зберігатися відносна. Адже нерівність – це незмінний супутник складних суспільств. Треба розуміти, що бідність властива деякій частині населення, у той час як нерівність розповсюджується на всіх мешканців світу. Оскільки бідність – це не тільки недостатній дохід або споживання, але і недостатній рівень здоров'я, харчування та освіти, брак соціальних зв'язків, незахищеність, низька самооцінка і безпорадність, цей підхід, будучи комплексним, виділяє масу причин бідності та можливих шляхів її подолання. Домогосподарства або індивіди можуть споживати мало і бути вразливими через відсутність активів, неадекватного доходу, поганого здоров'я, освіти або втрати виробничих активів в результаті несприятливих обставин. Відсутність прав людини або політичних свобод, вразливість і соціальна ізоляція обмежують людські і політичні можливості, скорочуючи дохід і активи.

Останнім часом дослідники звертають увагу на гендерну нерівність та бідність. Гендерна нерівність зачіпає всі вимірювання бідності. Процеси, які породжують бідність, впливають на чоловіків і жінок по-різному і в різній мірі. Жіноча бідність є більш поширеною і більш жорстокою, ніж чоловіча.

Проблема гендера, що розглядається в контексті розвитку, закономірно пов'язується з іншою актуальною проблемою сучасності – бідністю. Ці поняття взаємопов'язані і створюють гендерну бідність.

Наприклад, зазвичай середня заробітна плата жінок менша за заробітну плату чоловіків у всіх галузях економіки. Оскільки жінка в основному несе навантаження по вихованню дітей, вона не тільки відчуває дискримінацію на ринку праці за ознакою статі, а й сама змушена нерідко вибирати менш прибуткову роботу. Саме жінки, які складають більшість населення, частіше знаходяться за межею бідності.

Роботодавці часто уникають брати на роботу дівчат, які в недалекому майбутньому можуть піти в декрет або молодих мам, особливо якщо жінка одна виховує дитину.

Також воліють відмовляти в роботі людям у віці. Молоді люди більш енергійні, амбітні, перспективні, «йдуть в ногу з часом». Це вікова дискримінація.

Особливо важким віковим різновидом бідності є дитяча бідність.

Щороку 9 млн дітей помирає до свого п'ятого дня народження. Це майже 25 тис. щодня. Кожні 12 днів від недоїдання і хвороб, які можна вилікувати, помирає стільки дітей, скільки їх загинуло унаслідок землетрусу на Гаїті [3, с. 13].

Таким чином, з'являються нові аспекти бідності, такі як гендерна, вікова, дитяча, що є наслідками дискримінації та нерівності.

В умовах зростання невизначеності та ризикованості сучасного соціально-економічного розвитку виникає потреба розширення спектра характеристик, що дозволяє оцінювати нестачу коштів для існування людини. Сьогодні не можна обмежуватися тільки матеріальними ресурсами при визначенні бідності. Поглиблення екологічної кризи веде до зростання кількості землетрусів, цунамі, пожеж та інших лих, які найбільш трагічно відображаються на бідних та одночасно ведуть до появи нових бідних серед тих, хто втратив майно під час стихійних явищ.

Не менш складний вплив на бідність створює глобальна нерівність доходів та майна, що поширюється у світі в останні декілька десятиріч. Для порівняння наведемо наступні дані: за розрахунками Світового Банку у світі 1,374 млрд бідних [10]. Але бідність це не тільки незадовільне споживання, це набагато гірше явище, що веде до руйнування людської особистості.

Не можливо не погодитися з лауреатом Нобелівської премії А. Сеном, що бідність призводить до безповоротної втрати здібностей. Він говорить, що бідність – це не просто брак грошей, це відсутність можливості певною мірою реалізувати свій людський потенціал [11].

Б. Міланович, американський дослідник нерівності, наводить наступні розрахунки: якщо володар 1 млрд дол. буде витратити по 1000 дол. в день, то ця сума буде витрачена більш ніж за 2700 років [12, с. 62].

Узагальнюючи сучасні тенденції розвитку та їх вплив на бідність підкреслимо, що бідність набуває нові види та форми, нові окраси, тому її вивчення потребує комплексного системного підходу. Необхідно враховувати стан навколишнього середовища країни та регіону, соціальні протиріччя, рівень економічного розвитку.

Важлива характеристика бідності це її глибина, оцінка того, наскільки бідні люди, що живуть за межею бідності. Вона вимірюється як дефіцит доходів бідних сімей по відношенню до прожиткового мінімуму. Зрозуміло, що якщо більшість бідних лише трохи недобирають до величини прожиткового мінімуму, то їх потреба не настільки велика в порівнянні з ситуацією, коли доходи людей складають лише половину прожиткового мінімуму і менше, що характеризується як злидні.

Соціальна поляризація розвитку проявляється не лише в рівнях бідності, а й нерівномірності розподілу доходів у світі, яка впродовж останніх років залишається невирішеною проблемою, адже збагачення одних країн або верств населення відбувається за рахунок зубожіння інших.

За дослідженнями лауреата Нобелівської премії миру М. Юнуса, близько 94 % світових багатств отримує 40 % населення планети, тоді як решта 60 % володіють лише 6 % багатств [13].

Бідність також поділяють на економічну (або матеріальну) і соціальну.

Матеріальна бідність – нестача продовольства, житла, одягу і т. д. З другої складніше. Це недолік в суспільстві деяких норм та правил поведінки, традицій, звичок, навичок, ціннісних орієнтацій, які зумовлюють хорошу чи погану роботу мас людей. Економічна і соціальна бідність взаємообумовлені. Економічна бідність породжує соціальну та навпаки.

Наприклад, економічно бідні люди вважають, що гроші всемогутні. Стверджувати, що все купується і продається, може тільки людина, яка не визначилася зі змістом свого життя. Цікаво відзначити, що саме психологія бідності передбачає такий світогляд. Але зазначимо, що соціальна бідність поширюється і серед багатих прошарків населення, коли людині бракує соціальних зв'язків, довіри, вона слабо інтегрована в інститути громадянського суспільства. Наприклад, соціальна інклюзія існує як у розвинутих країнах, так і у країнах, що розвиваються.

Відповідно до першої думки можна зробити висновок, що якби ми якимось чином змогли в наше суспільство включити інше ставлення до праці, до себе, до оточуючих, то всі наші матеріальні проблеми були б вирішені.

Але зрозуміло, що розвиток людської культури – це тривалий історичний процес. Так, в сучасному світі глобалізаційні та інтеграційні процеси прискорюють його, але цього недостатньо. Зміни все одно відбуваються повільно.

Універсальний словник-енциклопедія визначає культуру як сукупність матеріального і духовного надбання людства, нагромадженого, закріпленого і збагаченого упродовж історії, яке передається від покоління до покоління [14].

Культурна визначеність в окремої особистості і суспільстві в цілому залягає дуже глибоко, тому дуже рідко усвідомлюється і обмірковується.

Філософи вважають, що культура – це те, що залишається в людині, коли вона все забула. Це враз не виймеш, навіть якщо і розумієш, як це кепсько.

Але не завжди економічно бідні люди бідні і соціально. З іншого боку, економічно багаті люди можуть бути соціально бідні.

Соціальні опитування вчених Гарвардського Університету допомогли виявити прямий зв'язок між соціальним статусом і щастям людини. Чим більше у людей грошей, тим вони найщасливіші. Вчені давно довели, що гроші не можуть замінити людині прості речі – дружбу, любов, довіру. Соціальне становище і відсутність обмежень у коштах тільки на час замінюють всі почуття, підміняючи їх гормоном радості ендорфіном.

Коли бідність стає звичним способом життя, гомеостатичним (самопідтримуваним) процесом, людина потрапляє у пастку бідності. Механізм цього гомеостазиса треба знати, щоб його подолати.

Існує багато емпіричних описів того, як людина затягується в пастку бідності. Наприклад, згідно з дослідженнями Центру аналізу доходів і рівня життя Вищої школи економіки [15], поведінку людей, які потрапляють в категорію бідних, змінюється наступним чином.

У перший рік люди різними способами намагаються зберегти досягнутий рівень життя і всіма силами намагаються знайти нову або додаткову роботу.

Наступний етап триває два роки. Люди починають змінювати структуру споживання. Купують дешевші товари, змінюють поїздки за кордон на внутрішній туризм. Але споживання м'яса, молока і яєць поки тримають на колишньому рівні. А далі, якщо за три роки не вдається влаштуватися на роботу, люди прагнуть шукати інші джерела доходів, навіть незаконні. Вони різко мінімізують споживання.

Нарешті, на сьомий рік людина до бідності звикає, і повернути його до продуктивної праці дуже важко. Живе на соціальні виплати, користується допомогою родичів і вважає такий спосіб життя більш успішним, ніж вихід на роботу.

Підступність пастки бідності в тому, що, навіть вибравшись з матеріальної скрути, навіть ставши капіталістом, колишній бідняк не втрачає бідняцьку психологію і продовжує триматися бідняцької моделі економічної поведінки.

Таким суб'єктам необхідно надавати психологічну допомогу. Це допомога людям, що опинилися у пастці бідності.

Люди, які мають психологію бідняка, віддають перевагу стабільності і надійності (як правило ілюзорною), за що доводиться платити низькою оплатою праці.

Психологічний комплекс – не тільки небажання робити що-небудь, але небажання докладати більше зусиль. Такі люди не працюють – вони просиджують час і роблять те, що необхідно лише з тим, щоб їх не звільнили. Ніякої ініціативи, побажань і пропозицій – цінність таких співробітників низька. Тому держава має проводити стимулюючі заходи, щоб заохотити більше людей змінити своє життя.

Україна – одна з найбільших країн в центрі Європи, що володіє колосальним потенціалом, в тому числі інтелектуальним, для того щоб побудувати процвітаючу економіку, заможне і благополучне суспільство. Замість цього наша економіка деградує, населення скорочується, рівень життя катастрофічно падає, а країна в цілому все далі скочується по колії пастки бідності.

За рівнем життя Україна є однією з найбідніших країн у світі. Основна частина доходів більшості українців йде на покупку продуктів харчування. Про інші категорії витрат, які доступні багатьом громадянам в більшості розвинених країн – поїздки за кордон на відпочинок, регулярний культурне дозвілля, покупка автомобіля, нерухомості – більшість українців навіть не мріють.

Відповідно до недавнього дослідження рівня життя українців, який проводили експерти ООН, близько 80 % співгромадян живуть за межею бідності. Тобто витрачають до 5 дол. США в день

(за нинішнім курсом, це близько 130 грн). Відповідно, згідно з показниками мінімальної зарплати (навіть з підняттям її з 01.01.2018 до 3723,00 грн), на добу навіть працюючий українець може дозволити собі витратити не більше 120 грн (4,5 дол. США) і ще потрібно врахувати інфляцію в 13,7%. Ці показники не набагато краще реалій найбідніших країн Африки, де подібний рівень витрат людини знаходиться в межах 1-1,2 дол. США/день, але набагато гірше, ніж у розвинутих країнах. Для порівняння прожитковий мінімум в Україні та Великій Британії співвідносяться між собою як набір з хліба та маргарину співвідноситься з набором з шампанського та біфштекса [16].

Пастка бідності формується і постійно підживлюється з трьох взаємопов'язаних джерел:

- панівної парадигми розуміння економічних процесів;
- проблем з правами власності і корупцією;
- відсутності правильного економічного курсу.

Дуже важливими для країни є види діяльності, які переважають в її економіці. Одні види мають властивість приводити країну до «спеціалізації на бідності» і затвердження її відсталості, інші – до «спеціалізації на зростанні багатства» і стимулювання її розвитку. Якщо в економіці домінують види діяльності першого типу, то навіть при зростанні ВВП країна все глибше занурюється в пастку бідності і все більш міцно консервує свою відсталість. У цьому випадку зростання ВВП є нестійким і легко може змінитися падінням економіки, валюта країни часто знецінюється, інфляція росте, розшарування суспільства за рівнем доходів посилюється, основна маса населення стає все біднішими, і все частіше відбуваються кризи і революції.

Усі багаті країни розбагатіли тому, що зуміли приручити і поставити собі на службу зростаючу віддачу. Це допомогло їм перейти від слабкості і бідності до економічної могутності. Десятиліттями уряд і правляча еліта цих країн проводили активну промислову політику – засновували, субсидували і захищали динамічні галузі обробної промисловості та розвиток технологій. Вони використовували одну і ту ж стратегію – відмовлялися від експорту сировинних товарів і спадної віддачі і розвивали виробництва в тих галузях, де був сконцентрований технологічний прогрес.

Звернемо увагу на той факт, що бідність не тільки поширене явище у сучасному світі, але й дуже складне та багатовимірне. В останні роки вивчення багатовимірної бідності набуває особливої актуальності. Це пов'язано, на нашу думку, з наступними причинами:

- 1) по-перше, бідність набуває нових форм та проявів;
- 2) по-друге, населення, що потрапило у стан бідності, негативно впливає на згуртованість суспільств та породжує різні форми ізоляції;
- 3) по-третє, зростаючі розриви між бідними та багатими роблять світ нестійким та уразливим.

Невипадково в Резолюції 70/1 Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 року «Перетворення світу. Порядок денний на період до 2030 року» серед глобальних цілей розвитку на перше місце була поставлена ціль повсюдного ліквідування злиденності у всіх її формах та суттєве скорочення бідності.

Європейська стратегія «Європа 2020» направлена на скорочення бідності на 20 млн чол. До 2021 року.

Найбільш розповсюдженим є метод оцінки багатовимірної бідності на основі депривацій з використанням метода Алкіре-Фостера. При цьому враховуються не тільки грошові показники, але й різні види депривації, які виділяються за тими самими параметрами, що й Індекс людського розвитку. Виділяється десять показників (здоров'я, продовольство, дитяча смертність, освіта, кількість дітей, що охоплені освітою, рівень життя, вид палива, що використовується, туалет, вода, електрика, підлога в будинку, активи). Підхід до вимірювання багатовимірної бідності полягає в пошуку кількості осіб або домогосподарств, які піддаються депривації не менше ніж за двома показниками.

Процвітання або занепад держав обумовлені, в першу чергу, характером їх економічних і політичних інститутів. Центральним для моделі Аджемоглу і Робінсона є зіставлення «екстрактивних» і «інклюзивних» соціальних інститутів.

Екстрактивні інститути не залучають широкі верстви населення до активної участі та контролю економічних процесів при одночасній зосередженості влади в руках еліти, яка перерозподіляє багатство на свою користь і обмежує вплив інших громадян [17, с. 125].

Інклюзивні (від include – включати, залучати) інститути функціонують у прямому зв'язку з громадянами, підтримуючи приватну і групову ініціативу, захищаючи приватні й групові інтереси незалежно від майнового стану чи соціального статусу особи/групи. Саме інклюзивні інститути здатні забезпечувати довготерміновий стійкий розвиток суспільства [18, с. 413].

Екстрактивна модель передбачає, що невелика кількість людей отримує всю вигоду від країни. Ця група обраних ізолює інших громадян від можливості отримання прибутку в економічних відносинах. Для цієї моделі характерне відчуження власності або доходів на користь вузької групи людей. Побудувати таку модель можна виключно опираючись на екстрактивні політичні інститути, які захищають привілейовану групу.

Інклюзивна модель дозволяє брати участь в економічних відносинах більшої частини населення. В такій державі недоторканність приватної власності гарантована на законодавчому рівні. Звичайно, такі моделі можуть будуватися тільки на базі інклюзивних політичних інститутів.

Джеймс Робінсон і Дарон Аджемоглу у книзі «Чому одні країни багаті, а інші бідні» приходять до висновку про те, що інклюзивні інституційні режими розвиваються більш швидко і якісно, ніж екстрактивні. Це природно, адже держава, в якій майже кожен його член займається законним добуванням вигоди, домагається економічного розквіту набагато швидше. У такій країні не буде місця бідності. Вважається, що інклюзивні моделі дозволяють державам легше переносити зовнішні і внутрішні кризові ситуації, тоді як екстрактивні моделі можуть тільки погіршити становище.

Модель розвитку з домінуванням інклюзивних інститутів – найефективніший метод боротьби з бідністю.

Р. Нурксе вказує, що вузькість внутрішнього ринку і брак ресурсів призводить до низької продуктивності праці, а значить до низького рівня доходу. Через низьку купівельну спроможність відсутні стимули для інвестування, через обмеженість заощаджень і відсутність капіталовкладень і виникає порочне коло бідності.

Бруно Кналл відзначає, що відстала економіка не дозволяє виділити достатніх коштів для розвитку освіти і професійної підготовки та перепідготовки кадрів, що призводить до низького рівня кваліфікації робочої сили, постійну нестачу фахівців, що в свою чергу призводить до низької продуктивності праці, а значить ще більше сприяє відсталості економіки, яка вже не може виділити достатньо коштів для подолання існуючого тренда.

Висновки. Щоб знизити бідність в Україні, треба провести ряд суттєвих змін в економічній, політичній, соціальній та культурних сферах.

1. У політичній сфері – усунення від влади кримінальних олігархів, зниження рівня корупції, демократизація суспільного життя. На нашу думку, успішними стають країни, які, обмежуючи корупцію, розвивають сферу послуг і електронну промисловість. Для надання банківських, страхових, інвестиційних, інших послуг залізниця не потрібна, для цього достатньо електронної пошти, цифрових технологій і головне – сприятливих умов ведення бізнесу.

У сфері державного регулювання економіки – створити справедливу і ефективну грошово-фінансову та податкову системи.

2. В економічній сфері – побудування інклюзивної моделі інститутів, забезпечення зайнятості населення, підвищення інвестицій в освіту.

Економічні інститути мають заохочувати громадян інвестувати, накопичувати заощадження і розвивати нові технології, унаслідок чого суспільство буде процвітати.

Система освіти має мультиплікативний ефект. З одного боку, це підвищує конкурентоспроможність на ринку праці, і отже, по ідеї, веде до зникнення такого феномену, як «працюють бідні». З іншого боку, це розвиває сам ринок праці. В кінцевому підсумку людський капітал завжди є фактором економічного зростання.

У виробничій сфері потрібно забезпечити державну підтримку та протекціоністські заходи для розвитку наукомістких, енергозберігаючих технологій в промисловості та сільському господарстві, спеціалізацію країни на діяльності зі зростаючою віддачею.

3. У соціальній сфері – не протиставлення людини суспільству, а справжня турбота про неї, яка, не обмежуючи її прав і свобод, гарантувала б їй можливість отримати якісну освіту і медичне обслуговування, психологічну допомогу у разі потреби.

4. У культурній сфері – зробити ставку на розвиток інтелекту і культури нації в широкому розумінні слова: культури матеріальної (що спирається на високі технології) і духовної.

Література

1. World Bank. World Development Report. Washington, DC: World Bank, 2015. 58 p. URL : <http://documents.worldbank.org/curated/en/645741468339541646/pdf/928630WDR0978100Box385358B00PUBLIC0.pdf> (дата звернення: 17.05.2018).
2. Румянцева Е.Е. Стратегия преодоления бедности : монография. Берлин : Директ-Медиа, 2015. 444 с.

3. Банерджи А., Дуфло Е. Економіка бідності. Як звільнити світ від злиднів / пер. з англ. В. Плискіна. Київ : Наш формат, 2018. 312 с.
4. Задорожна С. М. Інституційні механізми подолання бідності в Україні. *Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток*. 2016. № 2(2). С. 37–55.
5. Бабак І. М. Бідність як критерій оцінювання. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2013. № 57. С. 41–48.
6. Тютюнникова С. В. Бедность как социально-экономический феномен: содержание, формы, стратеги преодоления в современном мире. *Социальная экономика*. 2001. № 3-4. С. 88–102.
7. Про державні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.12.2000. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 48. Ст. 409. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2017-14> (дата звернення: 17.05.2018).
8. Дем'янчук І. А. Бідність як стійка уразливість людського розвитку. *Економічний простір*. 2015. № 95. С. 82–91. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2015_95_10 (дата звернення: 17.05.2018).
9. Бабак І. М. Актуальні проблеми сучасного суспільства. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2012. № 56. С. 61–68.
10. World Bank. Poverty Data: A Supplement to the world development indicators. Washington, DC: World Bank, 2008. URL : <http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/WDI08supplement1216.pdf> (дата звернення: 17.05.2018).
11. Sen A. Development as freedom. NY : Random house, 1999. 289 p.
12. Миланович Б. Глобальное неравенство. Новый поход для эпохи глобализации / пер. с англ. Д. Шестакова. Москва : Из-во Института Гайдара, 2017. 336 с.
13. Юнус М., Жоли А. Создавая мир без бедности: Социальный бизнес и будущее капитализма. Москва : ЦИПСИР, 2010. 306 с.
14. Полярчук Б. Універсальний словник – енциклопедія. 4-те вид., допов. і переробл. Львів : ТЕКА, 2006. 1430 с.
15. Высшая школа экономики. Центр анализа доходов и уровня жизни. URL : <https://csils.hse.ru> (дата звернення: 17.05.2018).
16. Мичковская Н., Ручко С., Беляков Е. Прожиточный минимум в мире: в Украине – хлеб и маргарин, а в Великобритании – шампанское и бифштекс. *Комсомольская правда*. 2016. № 2257. URL : <https://kp.ua/economics/536706-prozhytochnyi-minimum-v-myre-v-ukrayne-khleb-y-marharyn-a-v-velykobrytanyu-shampanskoe-y-byfshteks> (дата звернення: 17.05.2018).
17. Бузько І. Р., Д'яченко Ю. Ю., Немашкало О. А. Інституційні реформи та організаційно-економічні механізми регулювання регіонального розвитку в умовах європейської інтеграції. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. 2015. № 4. С. 123–128.
18. Дем'янчук О. П. Політична і громадянська освіта як політичний інститут: потреба формування в Україні. *Гілея: науковий вісник*. 2015. № 102. С. 412-416. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_102_110 (дата звернення: 17.05.2018).

References

1. World Bank. (2015). World Development Report. [online] Available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/645741468339541646/pdf/928630WDR0978100Box385358B00PUBLIC0.pdf> [Accessed 17.05. 2018].
2. Rumyantseva, E. E. (2015). *Strategy of Overcoming Poverty: monograph* [“Strategiya preodoleniya bednosti”]. Moscow: Direct Media.
3. Banerjee, V. and Duflo, E. (2018). *Poor Economy. How to free the world from poverty*. [“Ekonomika bidnosti. Yak zvilnyty svit vid zlydniv”]. Kyiv: Nash format.
4. Zadorozhna, S. M. (2016). Institutional mechanisms for combating poverty in Ukraine [“Instytutsiini mekhanizmy podolannia bidnosti v Ukraini”], *Publichne administruvannia: naukovyi doslidzhennia ta rozvytok*, 2(2), pp. 37–55.
5. Babak, I. M. (2013). Poverty as a criterion for evaluation [“Bidnist yak kryterii otsiniuvannia”]. *Sotsialni tekhnolohii: aktualni problemy teorii ta praktyky*, 57, pp. 41–48.
6. Tyutyunnikova, S. V. (2001). Poverty as a socio-economic phenomenon: content, forms, strategies of overcoming in the modern world [“Bednost kak sotsialno-ekonomicheskii fenomen: sodержanie, formy, strategi preodoleniya v sovremennom mire”]. *Sotsialnaya ekonomika*, 3-4, pp. 88–102.

7. Zakon Ukrainy “Pro derzhavni standarty ta derzhavni sotsialni harantii” (05.12.2000). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 48, St. 409. [online] Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2017-14> [Accessed 17.05.2018].
8. Demianchuk, I. A. (2015). Poverty as a Sustainable Human Development Vulnerability [“Bidnist yak stiika urazlyvist liudskoho rozvytku”]. *Ekonomichniy prostir*, 95, pp. 82–91. [online] Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2015_95_10 [Accessed 17.05.2018].
9. Babak, I. M. (2012). Actual problems of modern society [„Aktualni problemy suchasnoho suspilstva”]. *Sotsialni tekhnologii: aktualni problemy teorii ta praktyky*, 56, pp. 61–68.
10. World Bank. (2008). Poverty Data: A Supplement to the world development indicators. [online] Available at: <http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/WDI08supplement1216.pdf> [Accessed 17.05.2018].
11. Sen, A. (1999). *Development as freedom*. New York: Random house.
12. Milanovich, B. (2017). Global inequality. New campaign for the era of globalization [“Globalnoe neravenstvo. Novyyi pohod dlya epohi globalizatsii”]. Moscow: Izdatelstvo Instituta Gaydaya.
13. Yunus, M. and Zholi, A. (2010). *Creating a Peace Without Poverty: Social Business and the Future of Capitalism* [“Sozdavaya mir bez bednosti: Sotsialniy biznes i budushee kapitalizma”]. Moscow: TsIPSiR.
14. Poliarchuk, B. (2006). *Universal Dictionary – Encyclopedia* [“Universalnyi slovnyk – entsyklopediia”]. Lviv: TEKA.
15. Vysshaya shkola ekonomiki. Tsentralna analiza dohodov i urovnya zhidni. [online] Available at: <https://csils.hse.ru> [Accessed 17.05.2018].
16. Mychkovskaia, N., Ruchko, S. and Beliakov, E. (2016). The subsistence minimum in the world: in Ukraine – bread and margarine, and in the UK – champagne and beefsteaks [“Prozhytochnyyi mynymum v myre: v Ukrainy - khleb y marharyn, a v Velykobrytanyy - shampanskoe y byfshteks”]. *Komsomolskaia Pravda*, 2257. [online] Available at: <https://kp.ua/economics/536706-prozhytochnyi-mynimum-v-myre-v-ukrayne-khleb-y-marharyn-a-v-velykobrytanyy-shampanskoe-y-byfshteks> [Accessed 17.05.2018].
17. Buzko, I. R., Diachenko, Y. Y. and Nemashkalo, O. A. (2015). Institutional Reforms and Organizational and Economic Mechanisms for Regulating Regional Development in the Conditions of European Integration [“Instytutsiini reformy ta orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizmy rehuliuвання rehionalnoho rozvytku v umovakh yevropeiskoi intehratsii”]. *Visnyk Kremenchutskoho natsionalnoho universytetu imeni Mykhaila Ostrohradskoho*, 4, pp. 123–128.
18. Demianchuk, O. P. (2015). Political and civic education as a political institution: the need for formation in Ukraine [“Politychna i hromadianska osvita yak politychnyi instytut: potreba formuvannya v Ukraini”]. *Hileia: naukovyi visnyk*, 102, pp. 412–416. [online] Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_102_110 [Accessed 17.05.2018].

Стаття надійшла до редакції 20.05.2018.

СТАТИСТИЧНІ КЛАСИФІКАЦІЇ ЯК ОСНОВА МЕТАДАНИХ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Чала Тетяна Георгіївна

кандидат економічних наук, доцент

e-mail: t.g.chala@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0001-7499-0308

Корепанов Георгій Сергійович

кандидат економічних наук, старший викладач

e-mail: g.s.korepanov@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0001-7724-9339

Черненко Дарина Ігорівна

кандидат економічних наук, старший викладач

e-mail: d.i.chernenko@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0001-8655-0019

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

вул. Мירוносицька, 1, Харків, 61002, Україна

Визначено, що міжнародні статистичні класифікації грають роль стандартних класифікацій в одній або кількох статистичних областях. Роль центрального органу координації роботи над усіма статистичними класифікаціями грає Група експертів з міжнародних статистичних класифікацій, створена з метою поліпшення співробітництва в галузі вдосконалення міжнародних класифікацій, забезпечення гармонізації та зближення між класифікаціями в родинних класах Міжнародних статистичних класифікацій.

Визначено, що еталонною структурою інформаційних об'єктів, яка дає можливість універсального опису визначення, управління та використання даних і метаданих в наукових дослідженнях є Типова (Загальна) модель статистичної інформації (GSIM – Generic Statistical Information Model).

Відповідно до термінології Моделі Статистичних Класифікацій, яку включає GSIM, розглянуто випадки використання терміну «класифікація» у статистиці.

Вказано, що класифікація може бути лінійною або мати ієрархічну структуру.

Наведено принципи статистичної класифікації, яких необхідно дотримуватись під час її побудови, серед яких: взаємовиключність, вичерпність, статистична доцільність.

Наведена структурна схема GSIM Моделі статистичних класифікацій, яка забезпечує концептуальну основу для розвитку бази даних класифікацій. GSIM Модель статистичних класифікацій визначає поняття в дворівневій структурі типів об'єктів і атрибутів. Вказано, що на першому рівні, вона визначає основні типи об'єктів бази даних класифікації, а на другому рівні, в ній перераховані атрибути, пов'язані з кожним типом об'єкта.

Визначено типи статистичних класифікацій за рівнем поширення, серед яких: довідкові, пов'язані та похідні класифікації.

Розглянуто види варіантів статистичних класифікацій: розширення, агрегування, перегрупування. Зазначено, що конкретний варіант може включати в себе елементи більш ніж з одного з цих видів варіантів.

Вказано основні напрями діяльності Групи експертів за міжнародними статистичними класифікаціями на сучасному етапі.

Визначено, що основними джерелами інформації про міжнародні класифікації є сервер РАМОН та веб-сайт Організації Об'єднаних Націй.

Ключові слова: класифікація, метаоб'єкт, стандартизація, статистична класифікація, GSIM.

СТАТИСТИЧЕСКИЕ КЛАССИФИКАЦИИ КАК ОСНОВА МЕТАДАНЫХ В НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Чалая Татьяна Георгиевна

кандидат экономических наук, доцент

e-mail: t.g.chala@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0001-7499-0308

Корепанов Георгий Сергеевич

кандидат экономических наук, старший преподаватель

e-mail: g.s.korepanov@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0001-7724-9339

Черненко Дарина Игоревна
кандидат экономических наук, старший преподаватель
e-mail: d.i.chernenko@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0001-8655-0019
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
ул. Мироносицкая, 1, Харьков, 61002, Украина

Определено, что международные статистические классификации играют роль стандартных классификаций в одной или нескольких статистических областях. Роль центрального органа координации работы над всеми статистическими классификациями играет Группа экспертов по международным статистическим классификациям, созданная с целью улучшения сотрудничества в области совершенствования международных классификаций, гармонизации и сближения между классификациями в родственных классах Международных статистических классификаций.

Определено, что эталонной структурой информационных объектов, которая дает возможность универсального описания, определения, управления и использования данных и метаданных в научных исследованиях является Типичная (Общая) модель статистической информации (GSIM – Generic Statistical Information Model).

Согласно терминологии Модели статистических классификаций, которую включает GSIM, рассмотрены случаи использования термина «классификация» в статистике.

Указано, что классификация может быть линейной или иметь иерархическую структуру.

Приведены принципы статистической классификации, которые необходимо соблюдать во время ее построения, среди которых: взаимоисключаемость, полнота, статистическая целесообразность.

Приведена структурная схема GSIM Модели статистических классификаций, которая обеспечивает концептуальную основу для развития базы данных классификаций. GSIM Модель статистических классификаций определяет понятие в двухуровневой структуре типов объектов и атрибутов. Указано, что на первом уровне, она определяет основные типы объектов базы данных классификации, а на втором уровне, в ней перечислены атрибуты, связанные с каждым типом объекта.

Определены типы статистических классификаций по уровню распространения, среди которых: справочные, связанные и производные классификации.

Рассмотрены виды вариантов статистических классификаций: расширение, агрегирование, перегруппировка. Отмечено, что конкретный вариант может включать в себя элементы более чем с одной из этих видов вариантов.

Указаны основные направления деятельности Группы экспертов по международным статистическим классификациям на современном этапе.

Определено, что основными источниками информации о международных классификациях является сервер РАМОН и сайт Организации Объединенных Наций.

Ключевые слова: классификация, метаобъект, стандартизация, статистическая классификация, GSIM.

STATISTICAL CLASSIFICATIONS AS THE BASIS FOR METADATA IN SCIENTIFIC RESEARCH

Tatyana Chala
PhD, Associate professor
e-mail: t.g.chala@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0001-7499-0308

George Korepanov
PhD, Senior Lecturer
e-mail: g.s.korepanov@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0001-7724-9339

Daryna Chernenko
PhD, Senior Lecturer
e-mail: d.i.chernenko@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0001-8655-0019

V.N. Karazin Kharkiv National University
1, Mironositskaya Str., Kharkiv, 61002, Ukraine

It has been determined that international statistical classifications play the role of standard classifications in one or several statistical areas. The role of the central authority for coordinating work on all statistical classifications is played by the Group of Experts on International Statistical Classifications, created to improve cooperation in the field of improving international classifications, ensuring harmonization and convergence between classifications in the family classes of the International Statistical Classes.

It has been determined that the reference structure of information objects that allows universal description of the definition, management and use of data and metadata in scientific research is the GSIM (Generic Statistical Information Model).

According to the terminology of the Model of Statistical Classifications, which includes GSIM, the cases of using the term «classification» in statistics are considered.

It was specified that the classification can be linear or have a hierarchical structure.

The principles of statistical classification, which must be observed during its construction, include: mutually exclusive, completeness, statistical expediency are provided.

The GSIM structural chart of the Statistical Classification Model is given, which provides a conceptual basis for the development of the classification database. The GSIM model of statistical classifications defines a concept in a two-level structure of object types and attributes. It is indicated that on the first level, it defines the main types of objects in the classification database, and at the second level, it lists the attributes associated with each type of object.

The types of statistical classifications by the level of distribution are determined, among them: reference, related and derivative classifications.

Types of variants of statistical classifications: expansion, aggregation, regrouping are considered. It is noted that a particular version may include elements from more than one of these variants.

The main directions of activity of the Group of Experts on international statistical classifications at the present stage are indicated.

It has been determined that the main sources of information on international classifications are the RAMON server and the United Nations website.

Key words: Classification, Metaobject, Standardization, Statistical Classification, GSIM.

Постановка проблеми. Особливим та надзвичайно важливим видом метаданих, що використовуються в наукових дослідженнях, є статистичні класифікації. Вони є контекстно-орієнтованими метаданими, що впорядковують і надають якісне визначення структурних елементів досліджуваних систем. База даних будь-якої статистичної класифікації може бути описана як реєстр метаоб'єктів, тобто класифікацій та пов'язаних з ними типів об'єктів, які, в свою чергу, мають свій власний набір метаданих. Класифікації утворюють технічно інтегровану частину всієї інформаційної системи метаданих, яка має використовуватись в ході досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вважається, що історія світової стандартизації статистичних даних почалася у 1928 р. на Міжнародній конференції з економічної статистики (International Conference Relating to Economic Statistics), організованої Лігою Націй (League of Nations) [11].

Після Другої світової війни історія створення міжнародних стандартів продовжилася випуском у 1947 р. документа «Система заходів для оцінки національного доходу і складання соціальних рахунків» (Measurement of National Income and the Construction of Social Accounts), створеного під егідою ООН, і «Керівництва по складанню платіжного балансу» (Balance of Payments Manual) від Світового банку у 1948 р. [11].

Сплеск активності в галузі стандартизації даних почався з появою комп'ютерів у 1953 р. Спочатку ця діяльність обмежувалася створенням внутрішніх стандартів кодування статистичних даних, а наприкінці 20-го століття, з розвитком недорогих електронних засобів комунікації, на перший план вийшло завдання розробки стандартів для електронного обміну інформацією. Першими тут опинилися комерційні корпорації – авіакомпанії та банки, за ними пішли й організації державного сектору. На початку 21-го століття електронний обмін статистичними даними став стандартною практикою для таких організацій, як Статистичне бюро європейського союзу (Statistical Office of the European Communities – EUROSTAT) [5], Статистичний департамент ООН (United Nations Statistical Division – UNSD) [16], Організація економічного співробітництва та розвитку (Organization for Economic Co-operation and Development – OECD) [10], Міжнародний валютний фонд (International Monetary Fund – IMF) [8], Банк міжнародних розрахунків (Bank for International Settlements – BIS) [2], Європейський Центральний Банк (European Central Bank – ECB) [4] і країн – членів цих організацій [11].

Мета статті, завдання та методологія дослідження. Метою дослідження є визначення та аналіз ролі міжнародних статистичних класифікацій в ході проведення наукових досліджень.

Основні результати дослідження. Міжнародні статистичні класифікації грають роль стандартних класифікацій в окремій або кількох статистичних областях, розглядаються і затверджуються в якості керівних принципів Статистичною комісією або іншим компетентним міжурядовим органом.

Роль центрального органу координації поточної і майбутньої роботи над усіма статистичними класифікаціями грає Група експертів з міжнародних статистичних класифікацій. Група експертів

була утворена Статистичною комісією на її тридцятій сесії, що відбулася з 1 по 5 березня 1999 р., з метою поліпшення співробітництва в галузі вдосконалення міжнародних класифікацій, забезпечення гармонізації та зближення між класифікаціями в родинних класах Міжнародних статистичних класифікацій [14].

Еталонною структурою (reference framework) інформаційних об'єктів, яка дає можливість універсального опису визначення, управління та використання даних і метаданих в наукових дослідженнях є Типова (Загальна) модель статистичної інформації (GSIM – Generic Statistical Information Model) [6].

GSIM пов'язана зі стандартами, що відносяться до даної проблеми, такими як DDI [3] і SDMX [12], але безпосередньо не прив'язана ні до них, ні до конкретних методів, ні до інших конкретних деталей застосування. GSIM надає загальну семантику, яка може бути недвозначно використана в рамках одного або різних застосувань.

GSIM включає в себе Модель Статистичних Класифікацій, яка дозволяє здійснювати ідентифікацію великої кількості інформаційних об'єктів.

Відповідно до термінології Моделі Статистичних Класифікацій (Statistical Classifications Model GSIM) [7] термін класифікація використовується у статистиці для позначення наступних понять [15]:

1. Класифікація – загальна ідея віднесення статистичних одиниць до певних категорій.
2. Класифікація – загальна концепція структурованого списку взаємо-виключних категорій, кожна з яких описує можливе значення змінної. Такий структурований перелік може бути лінійним або мати ієрархічну структуру.

Лінійна класифікація – це список категорій, які розташовані в одному і тому ж рівні (наприклад, список кодів країн ISO 3166 або класифікація сімейного стану).

В ієрархічній класифікації категорії розташовані у вигляді дерева з двома або більше рівнями, де кожен рівень містить набір взаємовиключних категорій. Елементи кожного рівня агрегуються до найближчого вищого рівня, за винятком найвищого (найбільш агрегованого). Здебільшого під терміном «класифікація» часто мають на увазі ієрархічну класифікацію.

3. Класифікація – один конкретний структурований список взаємовиключних категорій, який має назву, певну стабільність і нормативний статус і діє протягом певного часу.

4. Класифікація – один конкретно названий (іменований) набір, що складається з декількох структурованих списків взаємовиключних категорій, які послідовно описують можливі значення змінної.

Різниця між поняттями 3 і 4 рідко є явною. Переважно під цим терміном мають на увазі ієрархічну класифікацію, і особливо одну з групи «великих», традиційних, нормативних стандартних класифікацій.

Тісно пов'язаний із терміном «класифікація» термін «номенклатура», що, в основному, означає список найменувань об'єктів. Додавання системи і структури до списку перетворює його на класифікацію. Незважаючи на те, що ці терміни не мають ідентичного значення, класифікація та номенклатура часто розглядаються як синоніми і використовуються як взаємозамінні.

На рис. 1 наведені принципи статистичної класифікації, яких необхідно дотримуватись під час її побудови.

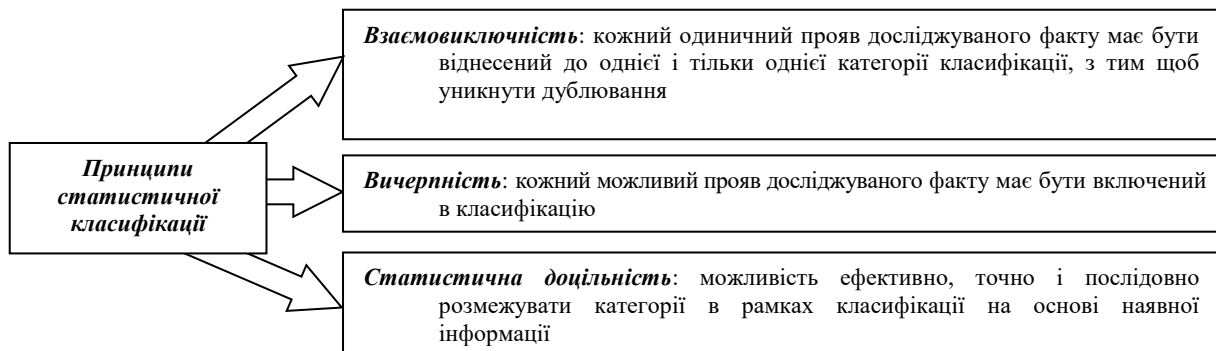

Рисунок 1 – Принципи статистичної класифікації [1]

GSIM Модель статистичних класифікацій визначає поняття в дворівневій структурі типів об'єктів і атрибутів. На першому рівні, вона визначає основні типи об'єктів бази даних класифікації (наприклад, Класифікаційне Сімейство, Класифікаційна Серія, Статистична Класифікація, Таблиця

Відповідності, класифікаційний індекс) і, на другому рівні, в ній перераховані атрибути, пов'язані з кожним типом об'єкта. Це і термінологія, і концептуальна модель. Вона забезпечує концептуальну основу для розвитку бази даних класифікацій.

Елементи класифікації (Classification Items) визначаються з посиланням на одну або більше характеристик конкретної сукупності одиниць спостереження. Елементи на кожному структурному рівні класифікації повинні бути взаємовиключними і вичерпними спільно з усіма елементами в сукупності.

На рис. 2 наведена структурна схема GSIM Моделі статистичних класифікацій.

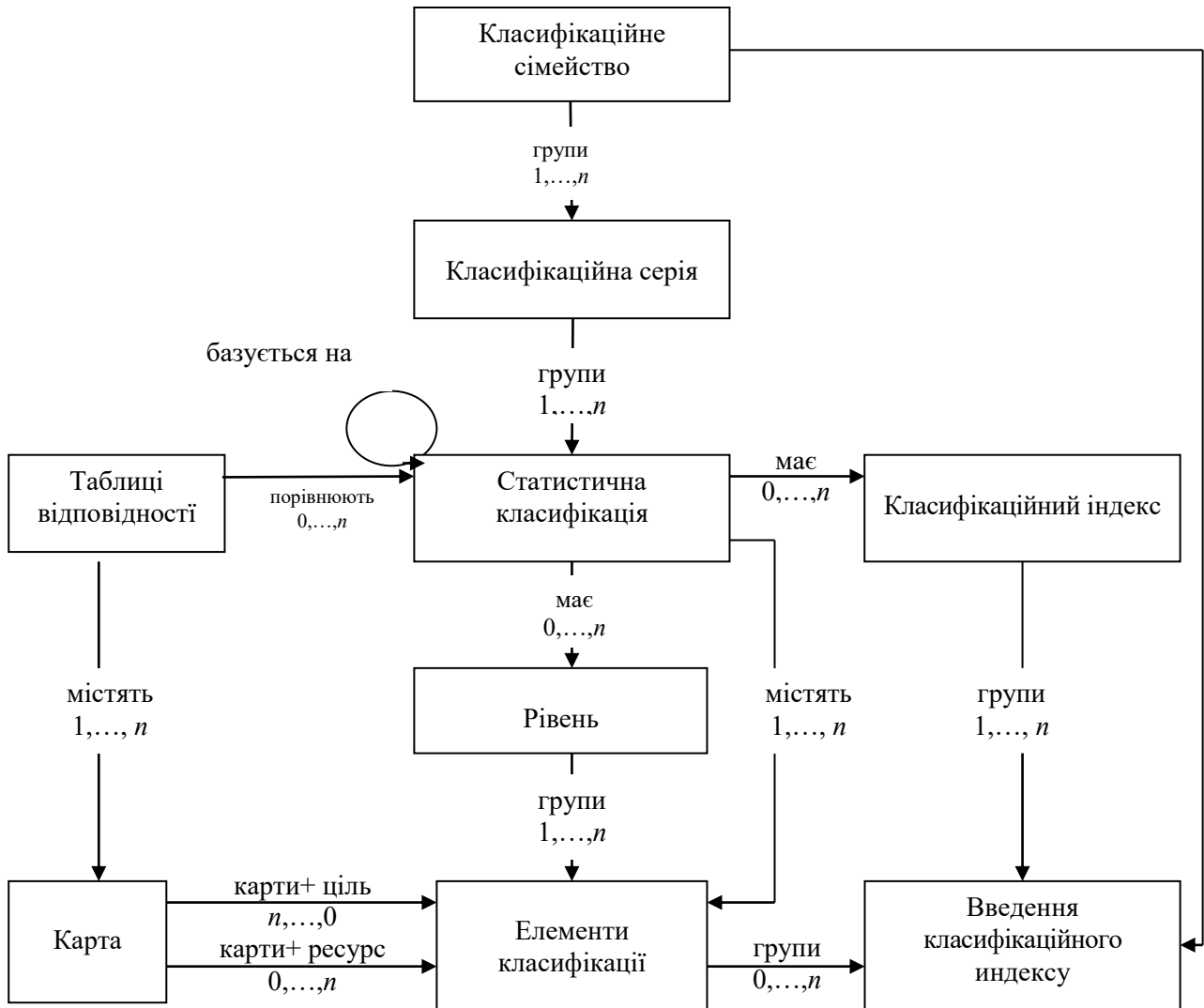

Рисунок 2 – Структурна схема GSIM Моделі статистичних класифікацій

Джерело: побудовано авторами відповідно до [7]

Виділяються такі сімейства міжнародних статистичних класифікацій:

- агреговані класифікації (Aggregate Classifications);
- види діяльності (Activities);
- сільське господарство (Agriculture);
- освіта (Education);
- довкілля (Environment);
- рибальство (Fishery);
- географія (Geographic);
- охорона здоров'я (Health);
- землекористування / рослинний покрив (Land Use / Land Cover);
- вимірювання (Measurement);
- національні рахунки (National Accounts);
- зайнятість (Occupations);

- продукти (Products);
- туризм (Tourizm);
- транспорт (Transport);
- інші (Other) [9].

Міжнародне сімейство економічних і соціальних класифікацій за рівнем поширення складається з трьох основних типів: довідкові, похідні та пов'язані класифікації (рис. 3).

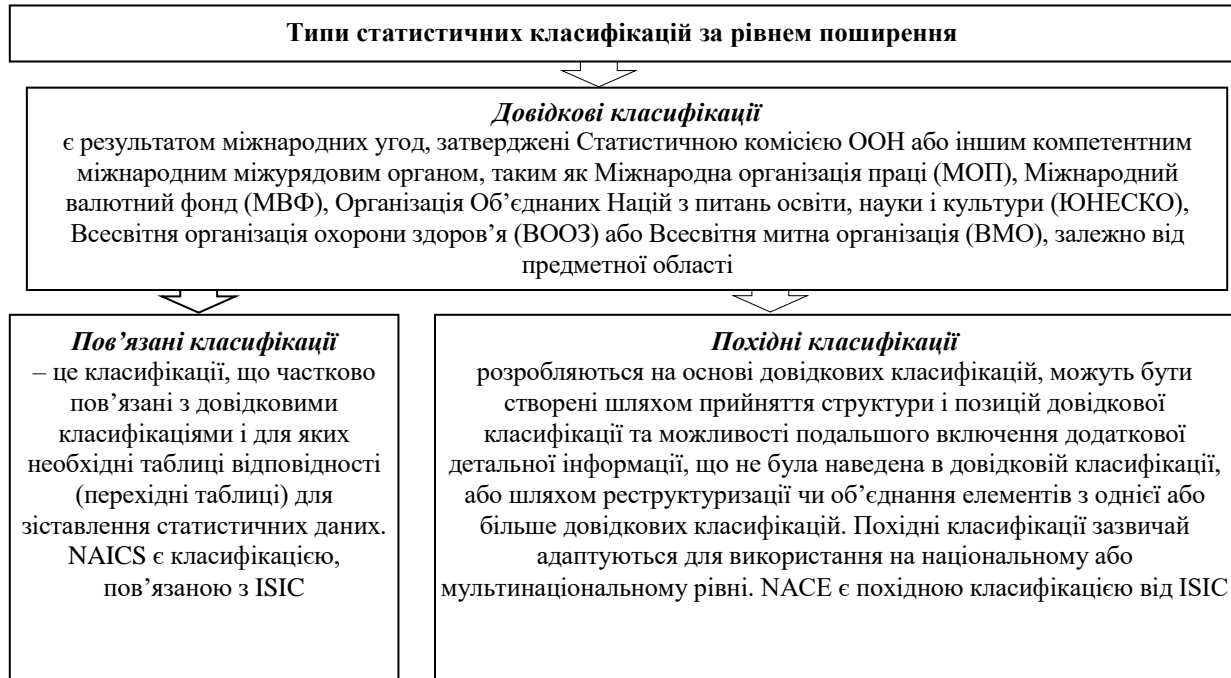

Рисунок 3 – Типи статистичних класифікацій за рівнем поширення [1]

Статистична класифікація є версією, якщо вона має певний нормативний статус і діє з певної дати на певний період. Нова версія створюється, коли діюча статистична класифікація замінюється введенням нової статистичної класифікації, яка суттєво відрізняється від попередньої версії.

Істотними є зміни, які зміщують кордони між категоріями, тобто статистичний об'єкт/блок може належати до різних категорій у нових і старих версіях. Прикордонні зміни можуть бути викликані створенням або видаленням категорій або переміщенням частини категорії до іншої категорії. Ці зміни можуть статися на будь-якому рівні класифікації. Додавання прецедентного права, зміни в пояснювальних примітках або в назвах пунктів класифікації не призводять до нової версії статистичної класифікації.

Слід зазначити, що якщо статистична класифікація замінюється новою версією, дві версії, швидше за все, виконують ті ж завдання або цілі.

Статистичні класифікації, які пов'язані як версії, належать до тієї ж класифікаційної серії.

Конкретна статистична класифікація не може задовольнити всі потреби своїх користувачів. Якщо класифікація використовується для поширення інформації або в інших цілях, а структура класифікації погано для цього пристосована (наприклад, рівні або категорії носять занадто загальний характер або занадто вузький, занадто деталізовані в одній області і дуже широкі в іншій), може бути створена низка альтернативних варіантів, в яких вихідні категорії розділені або перегруповані для забезпечення контекстно-залежних доповнень або альтернативи стандартної структури агрегації. Вони називаються варіантами класифікації.

Статистична класифікація являє собою варіант іншої статистичної класифікації, якщо вона побудована з пунктів цієї класифікації на базі цієї статистичної класифікації. Ці пункти класифікації не повинні бути всі на тому ж рівні в базовій статистичній класифікації. Для цих пунктів класифікації можна додати один або кілька нових рівнів.

Розширення бази статистичної класифікації може включати в себе створення одного або декілька нових нижчих рівнів в нижній частині її структури. Слід зазначити, що варіанти, як правило, розробляються для досягнення певної мети.

Варіанти статистичних класифікацій, як правило, бувають трьох видів: розширення, агрегування, перегруповання (рис. 4).

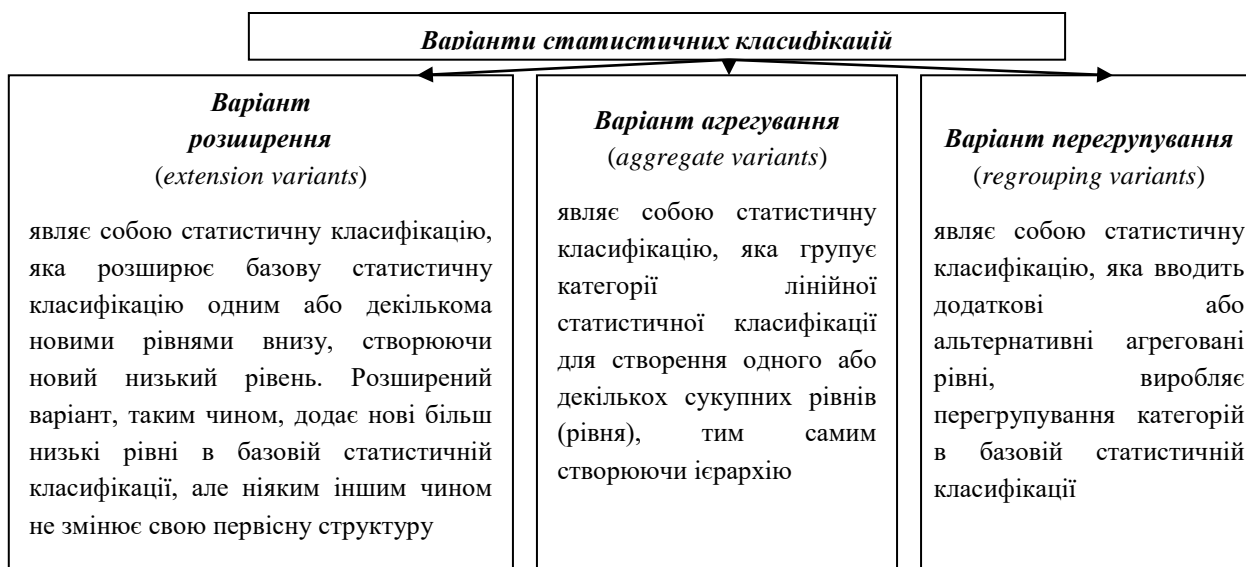

Рисунок 4 – Варіанти статистичних класифікацій [1]

Конкретний варіант може включати в себе елементи більш ніж з одного з цих видів варіантів.

Статистична класифікація називається плаваючою, якщо це дозволяють поновлення і суттєві зміни, які не потребують їх визнання шляхом випуску нової статистичної класифікації.

Діяльність Групи експертів за міжнародними статистичними класифікаціями на сучасному етапі спрямована на:

- 1) обговорення широкого кола тем, що стосуються охоплення Міжнародного зводу економічних і соціальних класифікацій та керівних принципів, що регулюють роботу над ним;
- 2) розроблення та перегляд низки міжнародних класифікацій у співпраці з відповідальними за них організаціями;
- 3) координацію діяльності, пов'язаної з класифікаціями;
- 4) поліпшення контактів із користувачами класифікацій;
- 5) національну та регіональну діяльність із досягнення подальшого прогресу у впровадженні переглянутих класифікацій національними статистичними відомствами;
- б) ефективне регулювання роботи над класифікаціями.

Основними джерелами інформації про міжнародні класифікації є сервери, наведені нижче.

РАМОН, статистичний сервер метаданих Євростату, має повну інформацію, що стосується основних міжнародних статистичних класифікацій, які використовуються в різних областях: економічного аналізу, навколишнього середовища, освіти, занять, національних рахунків і т.д.

Сервер не обмежується класифікаціями ЄС, а надає посилання на всі міжнародні (більше двох залучених країн) статистичні класифікації.

Наявна інформація охоплює такі аспекти: загальний опис, структуру класифікацій (тобто коди і заголовки), пояснювальні записки, постанови, таблиці відповідності між класифікаціями, правові акти, методичні документи, інші загальні відомості, що стосуються класифікацій (рис. 5).

Інформація представлена всіма мовами, якими вона доступна (наприклад, НАСЕ, rev. 2 доступна 26 мовами, включаючи грецьку, болгарську, хорватську, російську і т.д.).

Сервер РАМОН є у відкритому доступі в інтернеті за такою адресою: <http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/> [9].

З інформацією, що розміщена на РАМОН, можна ознайомитися і/або скачати безкоштовно.

Веб-сайт Організації Об'єднаних Націй: Реєстр класифікацій ООН має оновлену інформацію про статистичні класифікації, що підтримуються Статистичним відділом Організації Об'єднаних Націй (ООН). Він доступний за адресою: <https://unstats.un.org/unsd/classifications/> [13].

Висновки. Міжнародний звід економічних і соціальних класифікацій – це система стандартних класифікацій, які відіграють важливу роль в одній або декількох галузях статистики і які затверджені та/або переглянуті або Статистичною комісією, або іншим компетентним міжурядовим органом в якості керівництва щодо організації статистичного обліку в таких областях, як економічна діяльність, національні рахунки, сільське господарство, зайнятість населення, здоров'я, освіта, соціальне забезпечення, географія, навколишнє середовище, туризм, транспорт і т.д.

Legal notice | Contact | English (en)

eurostat

RAMON - Reference And Management Of Nomenclatures

European Commission > Eurostat > RAMON > Metadata

Introduction | **Metadata** | Correspondence Tables | Search Engine | What's new

METADATA CLASSIFICATIONS

Search an entry on this page from its name or abbreviation.

Select the classification from the list in order to view its structure

Select a Family: All | Select language: English

Name	English abbreviation	Family	General description
1 General		Other	
2 Reading		Other	
3 Activity codi	ACL 2000	Activities	View
4 Activity codi	ACL 2008	Activities	View
5 Australian ar		Other	
6 Central Prod	CPC Prov. (1991)	Products	View
7 Central Prod	CPC Ver. 1.0 (1998)	Products	View
8 Central Prod	CPC Ver. 1.1 (2002)	Products	View
9 Central Prod	CPC Ver. 2 (2008)	Products	View
10 Central Prod	CPC Ver. 2.1 (2013)	Products	View

Рисунок 5 – Сторінка міжнародних класифікацій серверу метаданих Євростату [9]

Група експертів продовжує підтримувати контакти і взаємодію з відповідальними організаціями, які проводять перегляд своїх статистичних класифікацій, шляхом консультування з питань оптимальної практики, вивчення концепцій і принципів існуючих і міжнародних класифікацій, що готуються, сприяння гармонізації суміжних класифікацій, перегляду класифікацій з урахуванням критеріїв їх включення в міжнародний звід, і сприяння при проведенні або здійсненні перегляду класифікацій, коли це доцільно.

Література

1. Економічна статистика : навчальний посібник / за ред. В. М. Соболева. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. 388 с.
2. Bank for International Settlements (BIS). URL : <https://www.bis.org/> (дата звернення: 25.05.2018).
3. DDI Alliance. URL : <https://www.ddialliance.org/> (дата звернення: 25.05.2018).
4. European Central Bank (ECB). URL : <https://www.ecb.europa.eu/> (дата звернення: 25.05.2018).
5. Eurostat // European Commission. URL : <http://ec.europa.eu/eurostat> (дата звернення: 25.05.2018).
6. Generic Statistical Information Model (GSIM) // UNECE. URL : <https://statswiki.unece.org/display/gsim/Generic+Statistical+Information+Model> (дата звернення: 25.05.2018).
7. Generic Statistical Information Model (GSIM): Statistical Classifications Model // UNECE, 2015. URL : <http://unstats.un.org/unsd/class/intercop/expertgroup/2015/AC289-22.PDF> (дата звернення: 25.05.2018).
8. International Monetary Fund (IMF). URL : www.imf.org/ (дата звернення: 25.05.2018).
9. Metadata Classifications. RAMON – Reference And Management Of Nomenclatures // Eurostat. European Commission. URL : http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nomenclatures/index.cfm?TargetUrl=LST_NOM&StrGroupCode=CLASSIFIC&StrLanguageCode=EN (дата звернення: 25.05.2018).
10. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). URL : <http://www.oecd.org/> (дата звернення: 25.05.2018).
11. Report of the Expert Group on International Statistical Classifications Statistical Commission Forty-seventh session 8-11 March 2016 // United Nations. URL : <https://unstats.un.org/unsd/statcom/47th-session/documents/2016-11-EG-on-International-statistical-classifications-E.pdf> (дата звернення: 25.05.2018).
12. SDMX // Eurostat. URL : <https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/sdmx/index.php/SDMX>

- (дата звернення: 25.05.2018).
13. Statistical Classifications // United Nations. URL : <https://unstats.un.org/unsd/classifications/> (дата звернення: 25.05.2018).
  14. Statistical Commission Report on the thirtieth session (1–5 March 1999) // United Nations. URL : <http://www.un.org/documents/ecosoc/docs/1999/e1999-24.htm> (дата звернення: 25.05.2018).
  15. United Nations Glossary of Classification Terms. Working document // United Nations. URL : <https://unstats.un.org/unsd/class/intercop/expertgroup/1999/AC75-8a.PDF> (дата звернення: 25.05.2018).
  16. *United Nations Statistics Division* (UNSD). URL : <https://unstats.un.org/home/> (дата звернення: 25.05.2018).

References

1. Sobolyev, V. M., Chala, T. G. and Korepanov O. S. (2017). Economic statistics [*“Ekonomichna statystyka”*]. In Sobolyev V. M. (Ed.). Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University.
2. Bank for International Settlements (BIS). (2018). The official site of Bank for International Settlements. [online] Available at: <https://www.bis.org/> [Accessed 25 May 2018].
3. DDI Alliance. (2018). The official site of DDI Alliance. [online] Available at: <https://www.ddialliance.org/> [Accessed 25 May 2018].
4. European Central Bank (ECB). (2018). The official site of European Central Bank (ECB). [online] Available at: <https://www.ecb.europa.eu/> [Accessed 25 May 2018].
5. European Commission. (2018). «Eurostat». [online] Available at: <http://ec.europa.eu/eurostat> [Accessed 25 May 2018].
6. Generic Statistical Information Model (GSIM), UNECE. [online] Available at: <https://statswiki.unece.org/display/gsim/Generic+Statistical+Information+Model> [Accessed 25 May 2018].
7. UNECE. (2015). Generic Statistical Information Model (GSIM): Statistical Classifications Model. New York. [online] Available at: <http://unstats.un.org/unsd/class/intercop/expertgroup/2015/AC289-22.PDF> [Accessed 25 May 2018]
8. International Monetary Fund (IMF). (2018). The official site of International Monetary Fund. [online] Available at: www.imf.org/ [Accessed 25 May 2018].
9. European Commission. (2018). Metadata Classifications. RAMON – Reference And Management Of Nomenclatures. [online] Available at: http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nomenclatures/index.cfm?TargetUrl=LST_NOM&StrGroupCode=CLASSIFIC&StrLanguageCode=EN [Accessed 25 May 2018].
10. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2018). The official site of Organisation for Economic Co-operation and Development. [online] Available at: <http://www.oecd.org/> [Accessed 25 May 2018].
11. United Nations. (2014). Report of the Expert Group on International Statistical Classifications Statistical Commission Forty-seventh session 8-11 March 2016. [online] Available at: <https://unstats.un.org/unsd/statcom/47th-session/documents/2016-11-EG-on-International-statistical-classifications-E.pdf> [Accessed 25 May 2018].
12. Eurostat. (2018). SDMX. [online] Available at: <https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/sdmx/index.php/SDMX> [Accessed 25 May 2018].
13. United Nations. (2018). Statistical Classifications. [online] Available at: <https://unstats.un.org/unsd/classifications/> [Accessed 25 May 2018].
14. United Nations. (1999). Statistical Commission Report on the thirtieth session (1–5 March 1999). [online] Available at: <http://www.un.org/documents/ecosoc/docs/1999/e1999-24.htm> [Accessed 25 May 2018].
15. United Nations. (2018). United Nations Glossary of Classification Terms. Working document. [online] Available at: <https://unstats.un.org/unsd/class/intercop/expertgroup/1999/AC75-8a.PDF> [Accessed 25 May 2018].
16. *United Nations Statistics Division* (UNSD). (2018). The official site of *United Nations Statistics Division*. [online] Available at: <https://unstats.un.org/home/> [Accessed 25 May 2018].

СИСТЕМИ ТА МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ Й АДМІНІСТРУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

УДК 339.138

РОЗРОБКА КОМПЛЕКСУ КОНЦЕПЦІЇ МАРКЕТИНГ-МІКС 11Р НА ПІДПРИЄМСТВАХ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

Давидова Оксана Юрїївна
кандидат технічних наук, доцент
Харківський державний університет харчування та торгівлі
вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна
e-mail: *davydova_oks@ukr.net*
ORCID ID: 0000-0003-3045-9464

В статті розглянуто формування підходу щодо розробки комплексу концепції маркетинг-мікс 11Р на підприємствах готельно-ресторанного господарства задля впровадження інноваційного інструментарію в управлінні розвитком підприємств в сучасних реаліях. Розглянуто елементи комплексу концепції маркетинг-мікс (Marketing Mix) «4Р», «7Р», «9Р». Проаналізовано елементи комплексу концепції маркетинг-мікс (Marketing Mix) та запропоновано впровадження ще двох компонент, які в сучасних динамічних умовах відіграють велику роль, а саме: P10 – possibility – можливість та P11 – position – позиція (позиція на ринку). Автором сформовано сутнісну характеристику поняття «можливість». Визначено, що саме можливість є одним із рушійних напрямів формування стратегічних планів інноваційного управління розвитком підприємств готельно-ресторанного господарства. З метою проведення оцінки позиції підприємств готельно-ресторанного господарства на ринку, виявлення їх переваг, можливостей та недоліків в порівнянні з конкурентами, запропоновано методіку проведення порівняльної оцінки підприємств готельно-ресторанного господарства та основних конкурентів. Для партнерів, інвесторів, а також підприємців, які хотіли б вкласти капітал у розвиток підприємства готельно-ресторанного господарства, важливо знати надійність його діяльності з позиції одержання гарантованого доходу. Тому саме оцінка позиції підприємства на ринку надасть можливість підприємствам готельно-ресторанного господарства впроваджувати інноваційні заходи та мати тенденцію до розвитку. Розроблено модель формування елементів комплексу концепції маркетинг-мікс (Marketing Mix) 11Р, що дозволить керівництву підприємств готельно-ресторанного господарства формувати тактичні та стратегічні напрямки інноваційного управління розвитком підприємств, що надасть можливість задовольнити попит споживачів, розширити ринки, вийти на нові конкурентні ринки, отримати додатковий дохід.

Ключові слова: маркетинг, тактика, стратегія, концепція маркетинг-мікс, розвиток підприємств, конкурентоспроможність.

РАЗРАБОТКА КОМПЛЕКСА КОНЦЕПЦИИ МАРКЕТИНГ-МИКС 11Р ДЛЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО ХОЗЯЙСТВА

Давидова Оксана Юрьевна
кандидат технических наук, доцент
Харьковский государственный университет питания и торговли
ул. Клочковская, 333, Харьков, 61051, Украина
e-mail: *davydova_oks@ukr.net*
ORCID ID: 0000-0003-3045-9464

В статье рассмотрено формирование подхода по разработке комплекса концепции маркетинг-микс 11р на предприятиях гостинично-ресторанного хозяйства с целью внедрения инновационного управления развитием предприятий в современных условиях. Рассмотрены элементы комплекса концепции маркетинг-микс (Marketing Mix) «4Р», «7Р», «9Р». Проанализированы элементы комплекса концепции маркетинг-микс (Marketing Mix) и предложено внедрение еще двух компонент, которые, в современных динамичных условиях, играют большую роль, а именно: P10 – possibility – возможность и

P11 – position – позиція (позиція на ринку). Автором сформована характеристика сутності поняття «возможность». Определено, что именно возможность является одним из движущих направлений формирования стратегических планов инновационного управления развитием предприятий гостинично-ресторанного хозяйства. С целью проведения оценки позиции предприятий гостинично-ресторанного хозяйства на рынке, выявления их преимуществ, возможностей и недостатков по сравнению с конкурентами, предложена методика проведения сравнительной оценки предприятий гостинично-ресторанного хозяйства и основных конкурентов. Для партнеров, инвесторов, а также предпринимателей, которые хотели бы вложить капитал в развитие предприятия гостинично-ресторанного хозяйства, важно знать надежность его деятельности с позиции получения гарантированного дохода. Поэтому именно оценка позиции предприятия на рынке позволит предприятиям гостинично-ресторанного хозяйства внедрять инновационные мероприятия и иметь тенденцию к развитию. Разработана модель формирования элементов комплекса концепции маркетинг-микс (Marketing Mix) 11P, что позволит руководству предприятий гостинично-ресторанного хозяйства формировать тактические и стратегические направления инновационного управления развитием предприятий, предоставит возможность удовлетворить спрос потребителей, расширить рынки, выйти на новые конкурентные рынки, получить дополнительный доход.

Ключевые слова: маркетинг, тактика, стратегия, концепция маркетинг-микс, развитие предприятий, конкурентоспособность.

DEVELOPMENT OF THE COMPLEX OF MARKETING-MIX 11P CONCEPT ON ENTERPRISES OF HOTEL AND RESTAURANT INDUSTRY

Oksana Davydova

Ph.D in Technical, Associate Professor

Kharkiv State University of Food Technology and Trade

333, Klochkivska Str., Kharkiv, 61051, Ukraine

e-mail: davydova_oks@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-3045-9464

The article deals with the formation of the approach to the development of the concept of marketing mix-11P in the hotel and restaurant business enterprises in order to introduce innovative tools in managing the development of enterprises in modern realities. The elements of the marketing-mix concept 4P, 7P, and 9P are considered. The elements of the marketing-mix concept are analyzed, and two other components are proposed which, in the current dynamic conditions, play a big role, namely: P10 – opportunity and P11 – position (market position). The author formed the essential characteristic of the concept of «possibility». It is determined that this opportunity is one of the driving directions for the formation of strategic plans for innovative management of the development of enterprises in the hotel and restaurant industry. In order to assess the position of enterprises of the hotel and restaurant industry in the market, to identify their advantages, opportunities and disadvantages compared with competitors, a method for conducting a comparative assessment of enterprises of the hotel and restaurant industry and major competitors is proposed. For partners, investors, as well as entrepreneurs who would like to invest in the development of the hotel and restaurant business, it is important to know the reliability of its activities in terms of obtaining guaranteed income. Therefore, the assessment of the position of the company on the market will enable the enterprises of the hotel and restaurant industry to innovate and have a tendency to develop. The model of formation of elements of the marketing-mix concept 11P, which will allow the management of enterprises of hotel and restaurant economy to form tactical and strategic directions of innovative management of enterprise development that will provide an opportunity to satisfy the demand of consumers, expand the markets, to enter new competitive markets, to get additional income.

Key words: Marketing, Tactics, Strategy, Marketing Mix Concept, Enterprise Development, Competitiveness.

Постановка проблеми. В умовах нестабільної економічної ситуації підприємствам готельно-ресторанного господарства досягти поставлених цілей можна лише використовуючи комплексний маркетинговий підхід. Існує кілька моделей, на підставі яких підприємства готельно-ресторанного господарства можуть здійснювати комплексний маркетинговий вплив на споживачів своїх послуг, за рахунок застосування широкого асортименту взаємопов'язаних інструментів маркетингу, використовуючи комплексний маркетинговий підхід. Найбільш поширеними і часто вживаними є концепції marketing-mix «4P» та модель «7P».

Комплексність означає, що маркетингові дії (проведення маркетингових досліджень, реалізація цінової політики, розробка та надання послуг, їх просування на ринок), що застосовуються окремо одна від одної, не здатні привести до того ефекту, як забезпечує здійснення маркетингу як системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями формування та продукування ефективних управлінських рішень з використанням маркетингових підходів займалися такі науковці, як: Є. Байбарак [1], Н. Будченко [2], О. Бунчак [3], Н. Кудла [4], М. Маєвська [5], Ю. Мохова [6], Ю. Правик [7] та ряд інших учених.

Мета статті, завдання та методологія дослідження. Метою роботи є формування підходу щодо розробки комплексу концепції маркетинг-мікс 11Р на підприємствах готельно-ресторанного господарства задля впровадження інноваційного інструментарію в управлінні розвитком підприємств в сучасних реаліях.

Основні результати дослідження. На нашу думку, термін «інноваційне управлінське рішення» вживається як вибір альтернативи; акт, спрямований на вирішення проблемної ситуації, що виникає під впливом перманентного зовнішнього та внутрішнього середовища.

Зрештою, інноваційне управлінське рішення представляється як результат креативної управлінської діяльності.

У ширшому розумінні інноваційне управлінське рішення розглядають як основний (вид) вигляд креативної управлінської праці, сукупність взаємопов'язаних, цілеспрямованих і логічно-послідовних інноваційних управлінських дій, що забезпечують реалізацію поставленої мети.

Отже, управлінське рішення щодо інноваційного управління розвитком підприємства готельно-ресторанного господарства на основні прогнозних показників – це рішення, яке спрямоване на вирішення проблеми та досягнення певної мети, для реалізації якого потрібно обрати такі креативні методи виконання, що зроблять результат, якого ми прагнемо, реальним.

З метою підвищення ефективності роботи підприємств готельно-ресторанного господарства запропоновано використовувати концепцію Marketing Mix.

Дана концепція має декілька базових і додаткових елементів комплексу концепції маркетинг-мікс (Marketing Mix), сутність яких розкрито в табл. 1.

Таблиця 1 – Елементи комплексу концепції маркетинг-мікс (Marketing Mix)

Назва маркетингової програми підприємства	Склад та сутність маркетингової програми підприємства
Маркетингова програма підприємства «4Р»	P1 – product – продукт, P2 – price – ціна, P3 – promotion – просування, P4 – place – місце продажу.
Маркетингова програма підприємства «7Р»	P1 – product – продукт, P2 – price – ціна, P3 – promotion – просування, P4 – place – місце продажу, P5 – people – персонал, P6 – physical evidence – матеріальні та фізичні свідчення, P7 – process – спосіб надання послуг.
Маркетингова програма підприємства «9Р»	P1 – product – продукт, P2 – price – ціна, P3 – promotion – просування, P4 – place – місце продажу, P5 – people – персонал, P6 – partnership – партнерство, P7 – process – спосіб надання послуг, P8 – packaging – пакування, P9 – programming – програмування.

В цілому – це комплекс заходів, які підприємства готельно-ресторанного господарства можуть розробити та запропонувати для того, щоб задовольнити попит споживачів.

Проаналізувавши елементи комплексу концепції маркетинг-мікс (Marketing Mix) можна запропонувати впровадження ще двох компонент, які в сучасних динамічних умовах відіграють велику роль, а саме: P10 – possibility – можливість та P11 – position – позиція (позиція на ринку).

Відповідно до академічного тлумачного словника, «можливість» – це внутрішні сили, ресурси, здатності. Якщо керівництво підприємства не буде усвідомлювати, який внутрішній потенціал має його підприємство, то не буде можливості досягти поставленої мети. На цьому етапі необхідно

розуміти, які інноваційні рішення продукувати, яких залучувати фахівців, де брати інвестиції та ін.

Узагальнюючи дослідження [5; 8; 10], надамо визначення, що можливість – це система зв'язків і відносин, що зумовлюють виникнення тенденцій, передумов змін, розвитку у певному напрямку, з певними передбачуваними результатами; це майбутнє в сьогоденні, що при певному збігу обставин може стати реальним фактом.

На нашу думку, можливість включає в себе перспективу, ймовірність, альтернативу, потенціал та спроможність, що є напрямками інноваційного управління розвитком підприємств готельно-ресторанного господарства (рис. 1).

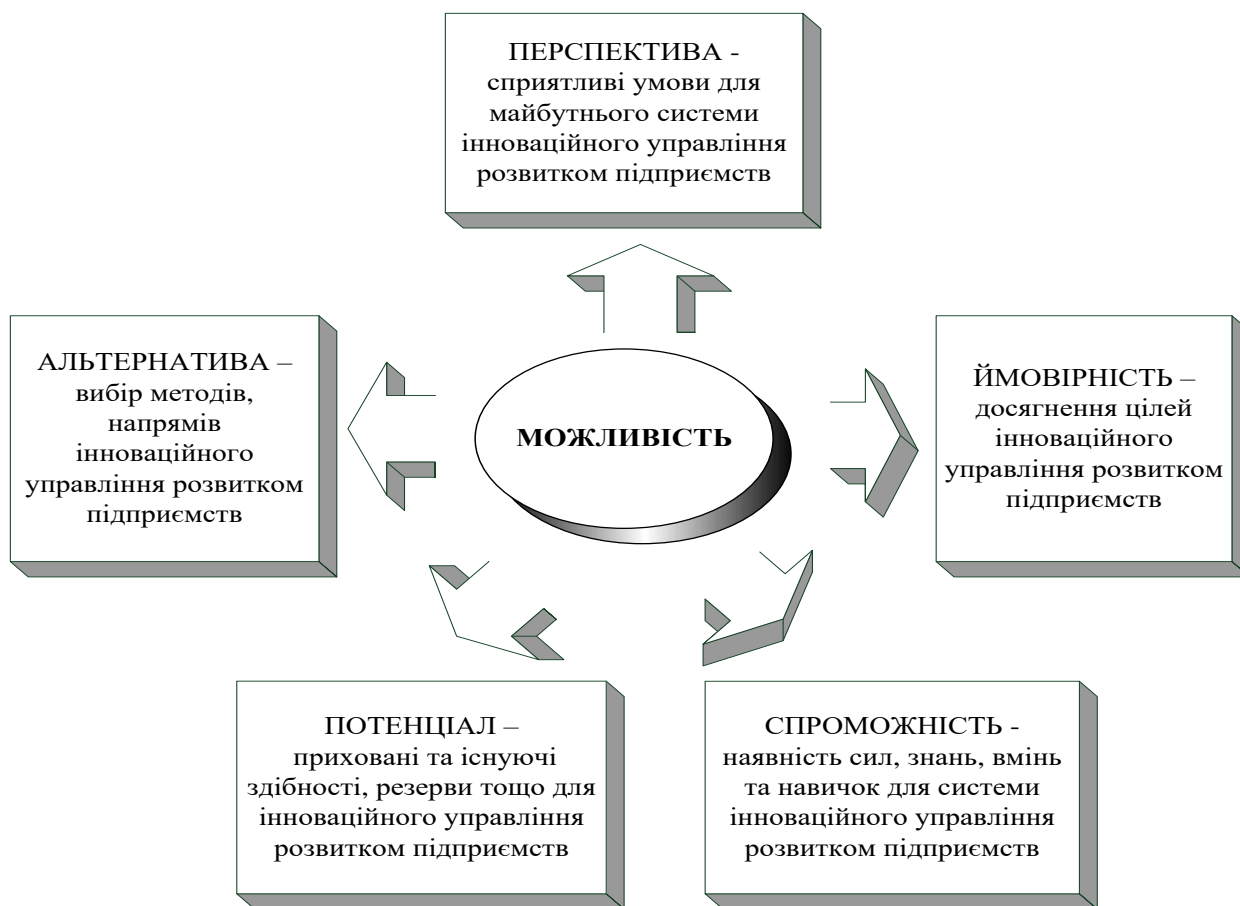

Рисунок 1 – Сутнісна характеристика поняття «можливість»

Тому, на нашу думку, саме можливість є одним із рушійних напрямів формування стратегічних планів інноваційного управління розвитком підприємств готельно-ресторанного господарства.

Позиція (позиція на ринку) – систематична оцінка конкурентної позиції підприємств готельно-ресторанного господарства у порівнянні з найближчими конкурентами – вважається одним з найголовніших етапів у аналізі ринкового становища підприємств готельно-ресторанного господарства. Міцність конкурентної позиції підприємств готельно-ресторанного господарства оцінюється не тільки за витратами, але і за такими важливими, з погляду конкуренції, показниками, як якість товару чи послуги, фінансова стійкість, технологічні можливості та інші, стосовно основних конкурентів [1; 4; 5].

З метою проведення оцінки позиції підприємств готельно-ресторанного господарства на ринку, виявленні їх переваг, можливостей та недоліків в порівнянні з конкурентами, запропоновано методіку проведення порівняльної оцінки підприємств готельно-ресторанного господарства та основних конкурентів, яка наведена на рис. 2.

З метою отримання позитивного результату для оцінки позиції підприємств готельно-ресторанного господарства на ринку необхідно залучити експертів, які нададуть об'єктивну оцінку підприємству та його основним конкурентам за кожним ключовим фактором, що надасть можливість сформувати зважену і незважену оцінку конкурентної сили.

Оцінка позиції на ринку підприємств готельно-ресторанного господарства здійснюється за багатьма параметрами інноваційного управління розвитком.

При незваженій оцінці передбачається, що кожен ключовий фактор успіху/конкурентна сила однаково важливі, але звичайно вони неоднаково значущі. Тому вважається, що система зважених оцінок конкурентної сили підприємств готельно-ресторанного господарства більш досконала [4; 5].

У процесі проведення аналізу ринкової позиції підприємства готельно-ресторанного господарства зазвичай застосовуються такі прикладні прийоми і методи: STEP-аналіз; SWOT-аналіз; SPACE-аналіз; GAP-аналіз; метод аналізу LOTS; PIMS-аналіз; вивчення профілю об'єкта; модель GE/McKinsey; система 111-555.

Метою проведення таких видів аналізу оцінки позиції на ринку підприємств готельно-ресторанного господарства є формування інформаційної платформи параметрів потенціалу прибутковості проектів для партнерів, інвесторів, а також підприємців, які хотіли б вкласти капітал у їх розвиток.

Рентабельність продажу є одним з найважливіших таких параметрів, що дає змогу оцінити ринкову позицію підприємства готельно-ресторанного господарства на ринку. Значення цього показника проявляється, по-перше, у демонстрації частки прибутку у валовому обороті підприємства, а, по-друге, у спроможності оцінити його цінову конкурентоспроможність. Оцінка його динаміки і порівняння з аналогічним показником інших підприємств дозволяє зробити висновок про доцільність вибору даного підприємства готельно-ресторанного господарства як партнера або як об'єкта інвестицій [3; 5].

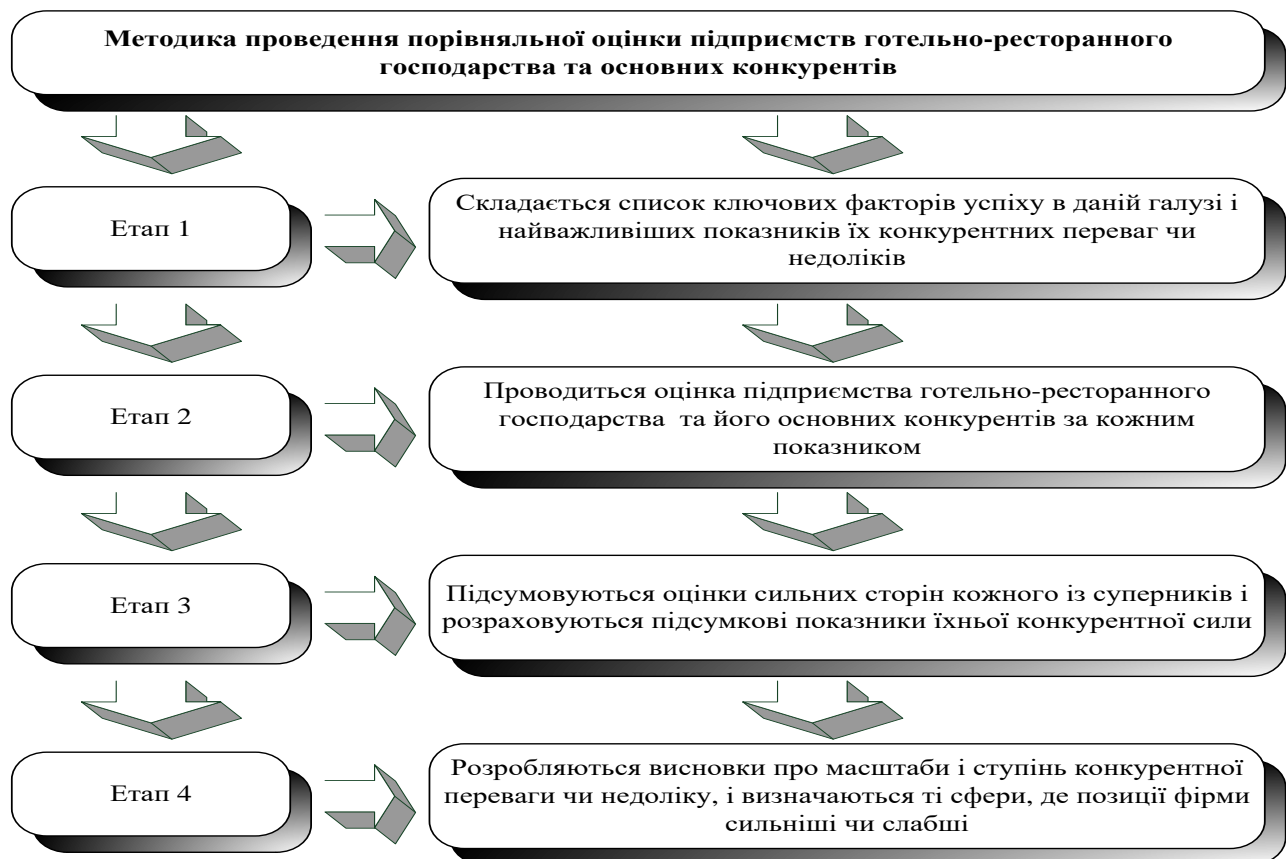

Рисунок 2 – Методика проведення порівняльної оцінки підприємств готельно-ресторанного господарства та основних конкурентів

Для партнерів, інвесторів, а також підприємців, які хотіли б вкласти капітал у розвиток підприємства готельно-ресторанного господарства, важливо знати надійність його діяльності, з позиції одержання гарантованого доходу.

Тому, на нашу думку, саме оцінка позиції підприємства на ринку надасть можливість підприємствам готельно-ресторанного господарства впроваджувати інноваційні заходи та мати тенденцію до розвитку.

Отже, за результатами проведеного дослідження, розроблено модель формування елементів комплексу концепції маркетинг-мікс (Marketing Mix)11P (рис. 3), яка включає в себе:

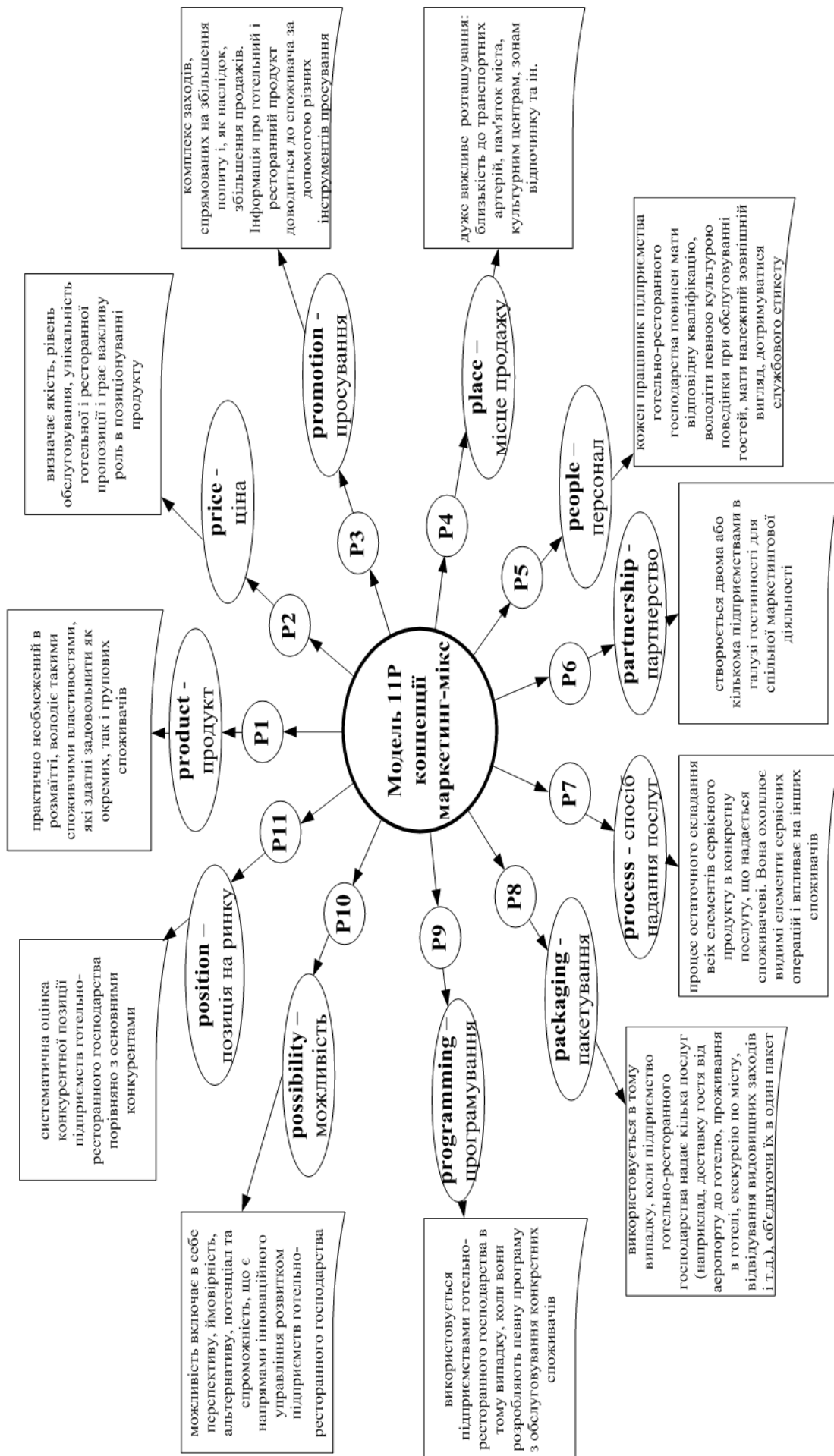

Рисунок 3 – Модель формування елементів комплексу концепції маркетинг-мікс (Marketing Mix) 11P

P1 – product – продукт; P2 – price – ціна; P3 – promotion – просування; P4 – place – місце продажу; P5 – people – персонал; P6 – partnership – партнерство; P7 – process – спосіб надання послуг; P8 – packaging – пакування; P9 – programming – програмування; P10 – possibility – можливість; P11 – position – позиція (позиція на ринку).

Таким чином, запропонована модель формування елементів комплексу концепції маркетинг-мікс (Marketing Mix) 11P надасть можливість визначити сукупність економічних відносин, що базуються на регулярних обмінних операціях між підприємствами готельно-ресторанного господарства і споживачами, які об'єднують попит і пропозицію для забезпечення купівлі-продажу готельних та ресторанних продуктів і послуг в певний час і в певному місці.

Висновки. Отже, основними поняттями дослідження ринку на рівні готельної галузі в цілому виступають: попит, пропозиція, ринкова рівновага, продавець, покупець, продукт. Під ринком в даному випадку мається на увазі механізм взаємодії покупців, що представляють ринковий попит, і продавців, які надають ринкові пропозиції.

Все це дозволить керівництву підприємств готельно-ресторанного господарства формувати тактичні та стратегічні напрямки інноваційного управління розвитком підприємств, що надасть можливість задовольнити попит споживачів, розширити ринки, вийти на нові конкурентні ринки, отримати додатковий дохід.

Література

1. Байбарак С. В. Значення маркетингу в туризмі. Перспективи розвитку туристичної індустрії в Україні: регіональні аспекти // Збірник тез за матеріалами Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. Умань : ВПЦ «Візаві», 2013. С. 163–165.
2. Будченко Н. В. Особливості маркетингу туристичних підприємств // Перспективи розвитку туристичної індустрії в Україні: регіональні аспекти : збірник тез за матеріалами Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2013. С. 222–225.
3. Бунчак О. Організація маркетингу в сфері туристичних послуг // Організація діяльності підприємств туристичної індустрії в умовах інтеграційних процесів : збірник тез доповідей Міжн. наук.-практ. конф. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. С. 57–59.
4. Кудла Н. Є. Маркетинг туристичних послуг. К. : Знання, 2011. 351 с.
5. Маєвська М. Маркетинг як передумова успіху туристичного підприємства // Організація діяльності підприємств туристичної індустрії в умовах інтеграційних процесів : збірник тез доповідей Міжн. наук.-практ. конф. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. С. 173–175.
6. Мохова Ю. А., Мохов Г.А. Турфирма: с чего начать, как преуспеть. СПб. : Питер, 2009. 240 с.
7. Правик Ю. М. Маркетинг туризму : [підручник]. К. : Знання, 2008. 303 с.
8. Doyle Ch. Collins internet-linked dictionary of marketing. Glasgow : HarperCollins Publishers, 2005. 368 p.
9. Chekitan S., DevandDon E. Schultz In the Mix: A Customer-Focused Approach Can Bring the Current Marketin Mix into the 21st Century / S. Chekitan, E. DevandDon // Marketing Management. 2005. № 14(1). Pp. 16–22.
10. Lauterborn R. New Marketing Litany: 4P Passes, C-Words Take Over // Advertising Age, October 1. 1990. P. 26.

References

1. Baibarak, Ye. V. (2013). The Importance Marketing in Tourism The Prospects for the Development the Tourist Industry in Ukraine: Regional Aspects [“Znachennia marketynhu v turyzmi”]. *Perspektyvy rozvytku turystychnoi industrii v Ukraini: rehionalni aspekty : zbirnyk tez za materialamy Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf.* Uman : VPTs “Vizavi”, pp. 163–165.
2. Budchenko, N. V. (2013). Peculiarities of marketing of tourist enterprises [“Osoblyvosti marketynhu turystychnykh pidpriemstv”]. *Perspektyvy rozvytku turystychnoi industrii v Ukraini: rehionalni aspekty : zbirnyk tez za materialamy Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf.* – Uman : VPTs “Vizavi”, pp. 222–225.
3. Bunchak, O. (2013). Organization of marketing in the field of tourist services [“Orhanizatsiia marketynhu v sferi turystychnykh posluh”]. *Orhanizatsiia diialnosti pidpriemstv turystychnoi industrii v umovakh intehratsiinykh protsesiv : zbirnyk tez dopovidei Mizhn. nauk.-prakt. konf.* Ternopol : TNEU, pp. 57–59.

4. Kudla, N. Ye. (2011). Marketing of tourism services ["Marketynh turystychnykh posluh"]. K. : Znannia.
5. Maievska, M. (2013). Marketing as a prerequisite for the success of the tourist enterprise ["Marketynh yak peredumova uspikhu turystychnoho pidpriemstva"]. *Orhanizatsiia diialnosti pidpriemstv turystychnoi industrii v umovakh intehratsiinykh protsesiv : zbirnyk tez dopovidei Mizhn. nauk.-prakt. konf.* Ternopil : TNEU, pp. 173–175.
6. Mokhova, Yu. A., Mokhov, H. A. (2009). Travel agency: where to start, how to succeed ["Turfyрма: s cheho nachat, kak preuspet"]. SPb. : Pyter.
7. Pravyk, Yu. M. (2008). Tourism Marketing ["Marketynh turyzmu"]. K. : Znannia.
8. Doyle, Ch. (2005). Collins internet-linked dictionary of marketing. Glasgow : HarperCollins Publishers.
9. Dev, C. S. & Schultz, D. E. (2005). A customer-focused approach can bring the current marketing mix into the 21 st century. *Marketing Management*, 14(1), pp. 18-24.
10. Lauterborn, R. (1990). New Marketing Litany: 4P Passes, C-Words Take Over. *Advertising Age*, October 1, p. 26.

Стаття надійшла до редакції 21.05.2018.

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЯКОСТІ ПОСЛУГ

Дикань Валерія Володимирівна
доктор економічних наук, професор

e-mail: valeriya.dykan@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0002-0615-919X

Гречана Олеся Ігорівна

студентка

e-mail: olesyagrecha@gmail.com

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

вул. Миросицька, 1, Харків, 61002, Україна

У статті розкрито сутність поняття «якість послуг». Якість послуг, можемо визначити, як набір її характеристик, які визначають певний ступінь задоволення потреб споживачів. Відповідно для кожного рівня потреб розробляється послуга відповідної якості, що дозволяє їх стандартизувати.

Узагальнено основні сучасні методичні підходи до оцінки якості послуг з позицій виробничого та споживчого підходів. Виробничий підхід передбачає оцінку якості на основі порівняння фактичних показників надання послуг (час очікування, час обслуговування тощо) з проектними, плановими. Споживчий підхід акцентує увагу на користі для споживача від споживання послуги. На нашу думку, при оцінці якості послуг доцільно поєднувати ці два підходи. Розглянуто векторний метод оцінювання якості послуг, метод розкладання послуги, метод SERVQUAL, метод діаграмного проектування, метод точок дотику, метод споживчого сценарію, метод реінжинірингу, метод «Mystery Shopping», систему збалансованих показників тощо.

Надано рекомендації щодо оцінювання якості послуг торгово-ринкового комплексу як з точки зору орендодавців, так і відвідувачів. Орендаторам запропоновано оцінювати якість послуг торгово-ринкового комплексу за такими критеріями: стан торгового приміщення, справність роботи комунікацій, паркування, пожежна безпека, охорона, документально-договірна робота, фінансово-розрахункова робота, прибирання, торгівельна онлайн-платформа, рекламний супровід, організація розважальних заходів, організація діалогу з керівництвом. Відвідувачі торгово-ринкового комплексу можуть оцінювати якість послуг за такими основними критеріями: зручність транспортної розв'язки, паркування, стан торговельних приміщень, чистота, логістика територією комплексу, розвиток інфраструктури (заклади громадського харчування, кімнати для дітей тощо), розважальні заходи.

Ключові слова: якість послуг, потреба, споживчий підхід, виробничий підхід, метод SERVQUAL.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ КАЧЕСТВА ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ УСЛУГ

Дикань Валерія Владимировна
доктор экономических наук, профессор

e-mail: valeriya.dykan@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0002-0615-919X

Гречана Олеся Игоревна

студентка

e-mail: olesyagrecha@gmail.com

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ул. Миросицкая, 1, Харьков, 61002, Украина

В статье раскрыта сущность понятия «качество услуг». Качество услуг, можем определить, как набор ее характеристик, которые определяют определенную степень удовлетворения потребностей потребителей. Соответственно для каждого уровня потребностей разрабатывается услуга соответствующего качества, что позволяет их стандартизировать.

Обобщены основные современные методические подходы к оценке качества услуг с позиций производственного и потребительского подходов. Производственный подход предполагает оценку качества на основе сравнения фактических показателей предоставления услуг (время ожидания, время обслуживания и т.п.) с проектными, плановыми. Потребительский подход акцентирует внимание на пользе для потребителя от потребления услуги. По нашему мнению, при оценке качества услуг целесообразно сочетать эти два подхода. Рассмотрены векторный метод оценки качества услуг, метод разложения услуги, метод SERVQUAL, метод диаграммного проектирования, метод точек соприкосновения, метод потребительского сценария, метод реинжиниринга, метод «Mystery Shopping», система сбалансированных показателей и т.д.

Дані рекомендації по оцінці якості послуг торгово-риночного комплексу як з точки зору арендодателів, так і посетителів. Арендаторам пропонується оцінювати якість послуг торгово-риночного комплексу по наступним критеріям: стан торгового приміщення, справність роботи комунікацій, парковки, пожежна безпека, охорона, документально-договорна робота, фінансово-розрахункова робота, уборка, торговий онлайн-платформа, рекламне супроводження, організація розважальних заходів, організація діалогу з керівництвом. Посетителі торгово-риночного комплексу можуть оцінювати якість послуг по наступним основним критеріям: зручність транспортної розв'язки, парковки, стан торгових приміщень, чистота, логістика території комплексу, розвиток інфраструктури (заведення громадського харчування, кімнати для дітей і т.п.), розважальні заходи.

Ключові слова: якість послуг, потреба, споживчий підхід, виробничий підхід, метод SERVQUAL.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ASSESSMENT OF SERVICE QUALITY

Valeriia Dykan

Doctor of Sciences (Economic), Professor

e-mail: valeriya.dykan@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0002-0615-919X

Olesia Hrechana

Student

e-mail: olesyagrecha@gmail.com

V.N. Karazin Kharkiv National University

1, Mironositskaya Str., Kharkiv, 61002, Ukraine

The article reveals the essence of the concept of «quality of services». The quality of services can be defined as a set of its characteristics, which determine a certain degree of satisfaction of consumers' needs. Accordingly, for each level of needs a service of the appropriate quality is developed that allows them to be standardized.

The main modern methodical approaches to assessing the quality of services from the standpoint of production and consumer approaches are generalized. The production approach involves a quality assessment based on a comparison of the actual performance indicators (waiting time, service time, etc.) with the project, planned indicators. The consumer approach focuses on consumer benefits from the consumption of the services. In our opinion, when assessing the quality of services, it is advisable to combine these two approaches. The vector method of service quality estimation, the method of service expansion, the SERVQUAL method, the method of chart design, the method of points of contact, the method of the consumer scenario, the method of reengineering, the method of «Mystery Shopping», the system of balanced indicators etc. are considered.

Recommendations for assessing the quality of the services of the commercial and market complex from the tenants and visitors point of view are given. The tenants are offered to evaluate the quality of the services of the market and trade complex according to the following criteria: the condition of commercial premises, the workability of communication, parking, fire safety, security, documentary and contract work, financial and accounting work, cleaning, online trading platform, advertising support, entertainment organization measures, organization of dialogue with management. Visitors of the trade and market complex can evaluate the quality of services on the basis of such basic criteria: convenience of the traffic junction, parking, the condition of retail premises, cleanliness, logistics by the complex territory, infrastructure development (catering establishments, rooms for children etc.) and entertainment events.

Key words: Quality of Services, Needs, Consumer Approach, Production Approach, SERVQUAL Method.

Постановка проблеми. Визначальним фактором конкурентоспроможності підприємства, яке працює в сфері обслуговування, є забезпечення високого рівня якості послуг. Специфіка послуг, а саме їх невідчутність, невіддільність від джерела, непостійність якості та небережність, вимагає розробки нестандартних підходів до оцінки їх якості. Крім того, оцінка якості послуг буде залежати також від специфіки галузі, в якій вони надаються.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблематика оцінювання якості послуг, як загалом, так і в окремих галузях, є предметом дослідження таких вітчизняних науковців як В.С. Артеменко, С.З. Весперіс, А.В. Дубодєлова, О.Я. Іванків, А.А. Котвіцька, О.О. Курносова-Юркова, Г.Ю. Кучерук, Л.С. Лісовська, А.О. Нищота, О.В. Ольшанський, В.Г. Стаднік, В.В. Токарчук, Л.А. Траченко, О. Чабан та інші. Дослідники вивчають оцінювання якості послуг у парфумерно-косметичних підприємствах сфери послуг, логістичних компаніях, банках, закладах тимчасового розміщення тощо. Проблематика оцінки якості послуг торгово-ринкових комплексів не є предметом широкої наукової дискусії, що зумовило вибір теми дослідження.

Мета статті, завдання та методологія дослідження. Мета статті полягає у визначенні методичного підходу та критеріїв оцінки якості послуг торгово-ринкового комплексу. З метою досягнення поставленої мети було визначено такі основні завдання: з'ясувати сутність поняття «якість послуг», узагальнити сучасні методологічні підходи до оцінки якості послуг та визначення критеріїв якості послуг торгово-ринкового комплексу.

Основні результати дослідження. Перед тим, як перейти безпосередньо до огляду методичних підходів до оцінки якості послуг, дамо визначення самому поняттю «якість послуг». У наукових джерелах поряд з поняттям «якість послуг» також використовуються такі поняття, як «якість сервісу», «якість обслуговування». Вважаємо, що в цілому ці поняття можна вживати як синоніми. У таблиці 1 узагальнено основні підходи до визначення цих понять у фахових публікаціях.

На основі аналізу визначень, наведених у табл. 1, можемо зробити висновок, що якість послуг – це набір її характеристик, які визначають певний ступінь задоволення потреб споживачів. Відповідно для кожного рівня потреб розробляється послуга відповідної якості, що дозволяє їх стандартизувати.

Аналіз літературних джерел показав, що, у найбільш загальному випадку, існує два основні підходи до оцінки якості послуг – виробничий та споживчий. Виробничий підхід передбачає оцінку якості на основі порівняння фактичних показників надання послуг (час очікування, час обслуговування, тощо) з проектними, плановими. Споживчий підхід акцентує увагу на користі для споживача від споживання послуги. На нашу думку, при оцінці якості послуг доцільно поєднувати ці два підходи. Оцінку якості послуг у літературних джерелах також розглядають як процес на різних етапах життєвого циклу послуги.

Розглянемо основні методичні підходи до оцінки якості послуг, які пропонуються у сучасних вітчизняних наукових дослідженнях. Дослідник Чабан О.П. пропонує векторний метод оцінки якості послуг. На думку дослідника, практичний досвід та теоретичне обґрунтування свідчать: якщо відношення значення сумарного вектору оцінювального об'єкту до еталонного становить 80 %, то послуга надається відмінно, при значеннях 85-90 % – дуже добре, від 80 до 85 % – добре, 75-80 % – гранична межа, а нижче за 75 % – такі послуги є приводом для негайного покращення [12].

Таблиця 1 – Підходи до визначення категорії «якість послуг», «якість сервісу», «якість обслуговування»

Автор	Визначення
Весперіс С.З. [2]	Якість послуг – це відповідність наданих послуг очікуваним або встановленим стандартам
Дубоделова А.В. [3]	Якість послуг – це сукупність властивостей і характеристик, що викликають задоволення клієнтів
Котвіцька А.А. [5]	Якість послуг – сукупність її особливостей, ознак і характеристик, що спираються на її здатність задовольнити заявлену або очікувану потребу клієнта (споживача)
Кучерук Г.Ю. [7]	Під якістю послуги пропонується розуміти сукупність властивостей і характеристик послуги, рівень яких формується взаєминами всіх зацікавлених сторін і дозволяє задовольняти різні рівні потреб, що постійно змінюються
Токарчук В.В. [10]	Якщо потреби та очікування клієнта повністю задоволені або й навіть перевищені після відвідування банку, то говорять, що є якісне обслуговування клієнта
Траченко Л.А. [11]	Якість послуги – сукупність властивостей, що визначають її придатність задовольняти індивідуальні потреби конкретного споживача. Причому в цих властивостях відбивається єдність якісного виконання (виробництва) послуги та особистого обслуговування споживача.

Джерело: побудовано за даними [4]

Іванків О.Я. пропонує альтернативний підхід до оцінювання якості послуги – метод розкладання послуги на складові процеси, для кожного з яких визначаються показники якості, що характеризують процеси та етапи надання послуги. У цьому випадку оцінка якості послуги дорівнює сумі оцінок складових процесів. Встановлення рівня ефективності процесів створення послуги, тобто їх якості, а також ідентифікація можливих невідповідностей та виявлення причин їх виникнення, здійснюється шляхом проведення вимірювань і оцінки показників якості послуги [4].

Також дослідники адаптують метод SERVQUAL для різних видів послуг. Цей метод дає загальне уявлення про якість послуг і має в основі припущення про те, що якість послуги – це результат споживчого порівняння своїх очікувань і сприйняття за 16 аспектами, згрупованими навколо п'яти головних критеріїв якості послуги (quality dimensions). За цими п'ятьма критеріями оцінюються відмінності, які називаються «розбіжностями» (табл. 2) [9].

Таблиця 2 – Характеристика параметрів якості послуг на підставі моделі SERVQUAL

Параметр	Характеристика
Надійність	здатність надати послуги якісно й у визначений термін.
Матеріальність	позитивне сприйняття приміщень та зовнішнього вигляду персоналу підприємства, де надаються послуги. Використання якісного та сучасного устаткування. Наявність зручних засобів розрахунку за послуги та інші фізичні свідчення щодо надання послуги.
Чуйність або відповідна реакція	бажання персоналу своєчасно допомогти клієнтові в наданні послуги.
Гарантія	сприймана споживачем компетентність і ввічливість персоналу в процесі надання послуг. Сформована у клієнта довіра до підприємства та персоналу. Безпека та гарантія надання послуг.
Співчуття	доступність (фізичні і психологічні взаємовідносини із персоналом мають бути легкими та невимушеними). Упевненість споживача в ідентифікації рішення його проблеми.
Комунікативність	інформування клієнта щодо надання послуг на зрозумілій йому мові. Прагнення до кращого розуміння специфічних потреб споживача й адаптація професійних якостей персоналу до їх задоволення.

Джерело: побудовано за даними [9]

Метод SERVQUAL був розроблений на базі концепції якості сервісу, створеної в свою чергу у 1985 році Паразурманом Беррі. Основою цього методу є алгоритм «Очікування-Сприйняття» (Expectation – Perception, P-E). Сприйняття в методиці розглядається як вимірне ставлення споживача до послуги, яку він отримав.

Дослідники Артеменко В.С. та Ольшанський О.В. у своїх дослідженнях зосереджують увагу на маркетингових підходах до оцінки якості послуг. Зокрема, до них належать такі методи як метод діаграмного проектування, метод точок дотику, метод споживчого сценарію, метод реінжинірингу, метод «Mystery Shopping» (табл. 3).

Таблиця 3 – Характеристика маркетингових підходів до оцінки якості послуг

Метод	Характеристика
Метод діаграмного проектування	Становить схематичне подання всіх етапів процесу надання послуг з урахуванням поділу їх на видиму й невидиму зону для клієнта.
Метод точок дотику	Процес взаємодії персоналу підприємства зі споживачами в момент надання послуги називають «точкою дотику». Саме цей момент вважається контрольованим, і тому існує можливість моделювання процесу надання послуги й, відповідно, його контролю.
Метод споживчого сценарію	Заснований на тому, що, крім менеджера й маркетолога, брати участь у процесі проектування можуть і споживачі послуг.
Метод реінжинірингу	За своєю сутністю схожий на метод діаграмного проектування. Однак відмінність полягає в тому, що аналізом, контролем і корегуванням процесу надання послуги займаються всі відділи підприємства.
Метод «Mystery Shopping»	Метою такого методу є оцінка якості надання послуг. Його сутність полягає в тому, що представники фірм під видом покупця відвідують торговельні заклади, а потім отримують «послуги». Перевагою цього методу є несподіваний контроль, таємність, пряме спостереження.

Джерело: побудовано за даними [1]

Дослідниця Курносова-Юркова О.О. [6] адаптувала для потреб оцінки якості послуг методичку системи збалансованих показників Р. Каплана та Д. Нортон. Для цілей оцінки якості послуг запропоновано для кожної групи показників – фінанси, споживачі, бізнес-процеси та персонал – відповідні показники, що характеризують саме якість надання послуг споживачеві. Далі на основі цих показників дослідниця пропонує розраховувати інтегральний показник якості послуги.

Таким чином, на основі проведеного аналізу підходів до оцінки якості послуг можемо зробити висновок, що наразі наявний широкий спектр методів, які враховують специфіку сфери послуг та мають як свої переваги, так і недоліки. Вважаємо, що проблематика оцінки якості послуг потребує подальших досліджень та має бути інтегрована в систему управління якістю послуг організації.

Для оцінки якості послуг торгово-ринкового комплексу запропоновано проводити її на основі опитування відвідувачів та орендарів. З цією метою їм пропонуються критерії оцінки, кожен з яких вони оцінюють за 10-ти бальною шкалою.

Орендарам пропонуємо оцінювати якість послуг торгово-ринкового комплексу за такими критеріями: стан торгового приміщення, справність роботи комунікацій, паркування, пожежна безпека, охорона, документально-договірна робота, фінансово-розрахункова робота, прибирання, торгівельна онлайн-платформа, рекламний супровід, організація розважальних заходів, організація діалогу з керівництвом.

Відвідувачі торгово-ринкового комплексу можуть оцінювати якість послуг за такими основними критеріями: зручність транспортної розв'язки, паркування, стан торговельних приміщень, чистота, логістика територією комплексу, розвиток інфраструктури (заклади громадського харчування, кімнати для дітей тощо), розважальні заходи.

На основі опитування 25 орендарів було визначено наступні середні оцінки якості послуг за переліченими критеріями.

Таблиця 4 – Оцінка якості послуг ТЦ «Барабашово» орендарями торговельних площ

Критерій	Середній бал
Стан торгового приміщення	8
Справність комунікацій	7
Паркування	7
Пожежна безпека	7
Охорона	7
Документально-договірна робота	6
Фінансово-розрахункова робота	6
Прибирання	8
Торгівельна онлайн-платформа	6
Рекламний супровід	7
Організація розважальних заходів	7
Організація діалогу з керівництвом ТЦ	7

Джерело: розраховано авторами за результатами анкетування

За даними табл. 4 можемо зробити висновок про наявність суттєвих резервів для підвищення якості послуг оренди комерційної нерухомості, оскільки за жодним критерієм ТЦ «Барабашово» не отримало максимальні значення (9 та 10 балів).

Найбільшою мірою задоволені орендарі станом торговельних приміщень, які було модернізовано у 2008 році та які постійно підтримуються у хорошому стані, а також прибиранням, особливо після того як для прибирання території було найнято клінінгову компанію, яка на умовах аутсорсингу надає відповідні послуги.

Найменшою мірою орендарі задоволені якістю документарно-договірної та фінансово-розрахункової роботи, зазначаючи, що часто договори укладаються несвоєчасно, документи на оплату орендних послуг містять помилки тощо. Більшість опитаних підтримує створення електронної платформи для розрахунків.

Також нами було опитано 50 відвідувачів ТЦ «Барабашово» на предмет оцінки якості послуг за такими основними критеріями: зручність транспортної розв'язки, паркування, стан торговельних приміщень, чистота, логістика територією комплексу, вбиральні, розвиток інфраструктури (заклади громадського харчування, кімнати для дітей тощо), розважальні заходи.

Середні оцінки респондентів узагальнено у табл. 5.

За даними табл. 5 також можемо зробити висновок про значні резерви підвищення якості послуг торгово-ринкового комплексу. Найвищий бал отримав критерій зручності проїзду, оскільки поряд знаходяться станція метро, зупинки громадського транспорту тощо. Також високий бал отримав стан торговельних приміщень, респонденти відмітили, що постійно проводяться ремонти, благоустрій території ринку.

Таблиця 5 – Оцінка якості послуг ТЦ «Барабашово» відвідувачами

Критерій	Середній бал
Зручність транспортної розв'язки	9
Паркування	7
Стан торговельних площ	8
Чистота	6
Логістика територією комплексу	6
Вбиральні	7
Розвиток інфраструктури (заклади громадського харчування, кімнати для дітей тощо)	7
Розважальні заходи	7

Джерело: розраховано авторами за результатами анкетування

Найнижчі бали відвідувачі поставили за логістику територією комплексу та чистоту. На думку респондентів, торгово-ринковий комплекс містить недостатню кількість вказівників і, зазвичай, вони відвідують окремі частини ринку, з якими знайомі.

Таким чином, результати опитування орендарів та відвідувачів торгово-ринкового комплексу «Барабашово» можуть стати основою для розробки рекомендацій щодо підвищення якості сервісу.

З метою покращення якості сервісу пропонуємо впровадити на підприємстві систему управління клієнтським досвідом та нові технологічні рішення.

Для забезпечення функціонування системи управління клієнтським досвідом ПрАТ «Концерн АВЕК і КО» має бути сформовано 6 складових. До них належать: представлення бренду, забезпечення комплексу каналів комунікації, надання сервісу, фізичне та соціальне середовище, ціна та просування.

Першим елементом є представлення бренду. Сам продукт є однією з найважливіших точок контакту зі споживачем, оскільки його використання має забезпечити усі емоції, які обіцяє бренд.

Другим елементом є мультиканальна взаємодія зі споживачем. Цей елемент пов'язаний з низкою проблем, які потрібно вирішити, а саме, як інтегрувати дані з різних каналів, як зрозуміти поведінку споживача, як оцінити кожен з каналів, як розподілити ресурси між каналами та як координувати стратегії розвитку кожного з каналів.

Третім елементом є надання сервісу. Сервіс для клієнта має бути зручним та зрозумілим.

Четвертим важливим елементом є фізичне середовище отримання клієнтського досвіду.

Наступним елементом є соціальне середовище, яке включає, в першу чергу, можливості взаємодії з іншими споживачами за допомогою онлайн-додатків, платформ, соціальних медіа, які допомагають поширювати корисний для клієнта контент. Крім того, саме інформація від інших споживачів про їх досвід викликає найбільшу довіру. Також для компанії це можливість отримати зворотній зв'язок від споживачів про їх клієнтський досвід.

Останнім елементом у цьому блоці є ціна та просування. Клієнтський досвід також визначається ціною, яку він сплатив за товар або послугу.

Другим блоком моделі є безпосередньо клієнтський досвід, який включає різні його аспекти – ціннісний, ресурсний, емоційний, раціональний, прагматичний, налагодження відносин. Елементи клієнтського досвіду можуть розглядатись в аспекті їх представлення або контексту. В аспекті представлення розглядається функціональність продукту та сервіс. Контекстний аспект пов'язаний з атмосферою, наприклад, звуком, дотиком, смаком, запахом тощо. Інший підхід до структуризації клієнтського досвіду передбачає виділення трьох аспектів клієнтського досвіду – функціональний, механічний та людський. Функціональний аспект пов'язаний з якістю сервісу, механічний – з дизайном, кольором тощо, а людський – з поведінкою працівників компанії. Ще один підхід передбачає виділення вже 6 складових клієнтського досвіду – сенсорний, емоційний, когнітивний, прагматичний, стиль життя та розвиток відносин.

Третій блок моделі включає в себе емоційний стан клієнта після здійснення покупки або отримання послуги та також визначає можливість здійснення повторної покупки. Коли споживач отримує позитивний клієнтський досвід, це створює відчуття задоволення. Також в процесі покупки і

використання продукту покупець отримує нові знання та навички. Можливі випадки, коли клієнт відчуває ностальгію. Тому компанії приділяють увагу також дослідженню емоційного стану та рівня задоволеності у післяпродажний період.

Виходом моделі є задоволення споживачів, яке безпосередньо впливає на ймовірність повторних покупок. Також результатом позитивного клієнтського досвіду є лояльність споживача. Третій результат – це споживчий капітал. Драйверами споживчого капіталу є ціннісний капітал, капітал бренду та капітал утримання. Дослідження свідчать про позитивний ефект клієнтського досвіду на всі складові капіталу бренду – обізнаність про бренд, асоціацію з брендом та лояльність до бренду.

Карта подорожі споживача за своїм змістом є історією клієнтського досвіду, починаючи з першого контакту через процес залучення і закінчуючи довгостроковими відносинами з компанією. Ця карта може показувати як один аспект подорожі, так і давати загальну картину про всі її етапи. Часто в ній знаходять своє відображення ключові аспекти взаємодії, які розкривають, що відчуває клієнт, чого він хоче та які емоції і питання у нього виникають. Тобто це ще один інструмент, який дозволяє детально охарактеризувати взаємодію компанії зі своїми клієнтами.

Отже, подорож споживача можна представити у вигляді карти, яка за своїм змістом є ілюстрацією усіх кроків взаємодії споживача з компанією, включаючи взаємодію з продуктом, онлайн-досвід, покупку, сервіс тощо. Карта подорожі споживача включає, як правило три зони: А – лінза, В – досвід користувача та С – інсайти. Зона А забезпечує зфокусованість на цілях, зона В – описує досвід користувача, зона С передбачає збір даних та аналіз результатів. Згідно досліджень, до карти, переважно, включають зони А та В, використовуючи прототипи та сценарії. Крім того, до карти включають дії, думки та емоції. Таким чином, карта подорожі споживача включає такі компоненти: канали комунікації та точки контакту; персони; час, витрачений на прийняття рішення споживачем та саму покупку; емоційні підйоми та спади, які характерні для клієнта в процесі взаємодії з компанією; таймлайн – кількість часу, відведена на прийняття рішення про покупку.

Сам процес створення карти подорожі споживача передбачає, в першу чергу, визначення мети її складання, по-друге, проведення дослідження шляхом опитування споживачів, опрацювання скарг тощо, по-третє, складання переліку усіх точок контакту та каналів комунікації, по-четверте, складання попереднього ескізу карти. У більш деталізованому вигляді процес створення карти подорожі споживача передбачає такі кроки:

- 1) характеристика споживача, опис його, виділення типів клієнтів;
- 2) з'ясування етапів взаємодії клієнта з компанією;
- 3) визначення очікувань споживачів та ступеня відповідності товару чи послуги цим очікуванням;
- 4) опис ситуацій, які виникають на шляху клієнта;
- 5) фіксація емоційних реакцій клієнта на кожному етапі подорожі;
- 6) визначення моментів прийняття рішень клієнтом;
- 7) ідентифікація потенційних можливостей для покращення якості обслуговування споживачів;
- 8) складання плану дій з реалізації заходів, визначених у попередньому пункті.

Для того, щоб скласти ефективну карту подорожі споживача, необхідно, в першу чергу, подивитись на сам процес продажу з точки зору покупця, оскільки карта повинна відображати усі процеси, у яких він бере участь. Особливо слід звернути увагу на процеси, які відбуваються поза контролем компанії, наприклад, спілкування споживачів у соціальних мережах.

Складання карти передбачає акумулювання значного обсягу інформації і для того, щоб зробити її якісно, недостатньо використовувати лише стандартні дані. Доцільно провести більш глибоке дослідження цільової аудиторії за допомогою тих же соціальних мереж.

Карту подорожі клієнта доцільно скласти окремо для різних груп покупців, клієнтський досвід яких різниться. Наприклад, для покупців, які надають перевагу придбанню товару в магазині, та покупців, які здійснюють лише онлайн-покупки, ці карти будуть різними. Відмінною рисою управління клієнтським досвідом, як концепції, є акцентування уваги на емоціях клієнтів. Тому емоційна складова повинна знайти своє відображення на карті подорожі споживача. Точки контакту також мають знайти своє відображення на карті досвіду споживача. Знову ж таки необхідно визначити і точки, які знаходяться поза зоною прямого контролю компанії. Далі слід синтезувати отримані дані, виділивши ключові етапи у взаємодії зі споживачем, та, відповідно до принципу Парето, визначити ті 20 % взаємодії, які забезпечують 80 % позитивного клієнтського досвіду.

Рисунок 1 – Карта подорожі відвідувача ТЦ «Барабашово»

Одним з основних трендів сьогодні є омніканальність при здійсненні покупок споживачами, як роздрібними, так і гуртовими способами. Наразі поширеними є такі нові моделі здійснення покупок, по-перше, коли відвідувачі обирають товар в торгово-ринковому центрі, а покупку здійснюють за допомогою інтернету. По-друге, не менш популярна модель, коли покупець шукає товари в інтернеті, а купує у торгово-ринковому центрі. Згідно з дослідженнями близько 50 % покупок в офлайн відбувається після того, як споживачі познайомляться з інформацією про товар в інтернеті. Основні причини для здійснення покупки по інтернету згідно з дослідженнями Merchant Warehouse:

- 47 % покупців не хочуть платити за доставку.
- 46 % покупцям потрібно побачити товар перед покупкою;
- 23 % не хочуть чекати доставки, а хочуть зробити покупку негайно.
- для 37 % покупців важлива наявність опції повернення товару в конкретному магазині [8].

Тобто для того, щоб клієнт зробив покупку в торгово-ринковому центрі, потрібно бути присутнім онлайн і створити привабливі умови для пошуку товарів і здійснення покупки. Наразі ТЦ «Барабашово» має онлайн-майданчик для продажу продукції своїх орендарів <https://barabashovo.ua>. Але він потребує удосконалення та доповнення сервісів. Омніканальність не обмежується тільки реалізацією нових способів пошуку і замовлення товарів. Є інша складова, пов'язана з логістикою.

Вартість і терміни доставки є ключовими факторами прийняття рішення про покупки в інтернеті. Тому торгові центри можуть залучати покупців за рахунок пропозиції вигідних умов доставки покупок. Подібні схеми доставки вкрай привабливі для орендарів торгово-ринкових центрів. За дослідженнями А.Т. Kerney 23 % клієнтів купують більше товарів при замовленні онлайн. При цьому згідно з тим же дослідженням 20 % покупців, які повернули замовлення назад в магазин, тут же роблять інше замовлення.

Згідно з дослідженнями Fung Business Intelligence Centre на сьогоднішній день покупці активно використовують мобільні телефони для пошуку інформації під час відвідування торгово-ринкового центру. На сьогоднішній день типовий мобільний додаток торгово-ринкового центру – статичний і малоінформативний дубль сайту часто з неактуальною інформацією і купую негативних відгуків на маркетплейсах.

Останнім часом зароджується нове покоління мобільних рішень для торгово-ринкових центрів. Активне використання геолокаційних технологій, реалізація моделей персоналізованих комунікацій, об'єднання онлайн і офлайн клієнтського досвіду є сьогодні найбільш актуальними [8].

Один з напрямків застосування мобільних технологій – підвищення зручності здійснення покупок і комфортабельності перебування в торгово-ринковому центрі. Відмінна ілюстрація даного підходу – сервіс пошуку місця для паркування. Спеціальні датчики фіксують наявність вільних місць і відображають дану інформацію в мобільному додатку торгово-ринкового центру. Вбудована система навігації дозволяє відвідувачам знайти вільне місце і припаркуватися. Цей і подібні сервіси змінюють модель взаємодії торгово-ринкового центру і відвідувачів. Онлайн-бронювання столика в ресторані, оплата квитків в кіно і паркувального місця через мобільний додаток – це корисні функції, які необхідні торгово-ринковому центру.

Потрібно змінити не тільки інтерфейси взаємодії, але і процеси в цілому. Потрібно радикально переглянути всі елементи роботи торгово-ринкового центру – від способів здійснення покупок до організації торгового простору. Головна мета – поліпшення і персоналізація клієнтського досвіду:

- як покупцеві краще спланувати відвідування ТРЦ;
- як мінімізувати час на пошуки потрібних товарів і послуг; що робити, якщо відвідувач не знайшов потрібний йому товар;
- як зробити покупку вигідніше для конкретного користувача в конкретній категорії;

- коли і як запропонувати клієнту сходити в кіно або відвідати ресторан, щоб перекусити;
- як підвищити задоволеність від відвідування ТРЦ? [8]

Торгово-ринковий центр має набагато менше можливостей з персоніфікації відносин з клієнтами в порівнянні з електронною комерцією, де практично кожен рух мишки може бути вимірний і використаний для підвищення конверсії продажів. У торгово-ринкових центрів мало інформації про клієнтів. Нові технології дозволяють оцифровувати поведінку відвідувачів і створювати персоніфікований клієнтський досвід.

Датчики відвідуваності, wi-fi аналітика, iBeacons, дані з відеокамер з функцією розпізнавання облич – далеко неповний перелік технологій, які можна впровадити у торгово-ринковому центрі.

Наприклад, найбільший американський оператор торговельної нерухомості Simon Property Group встановив в своїх торгових центрах близько 5000 beacon-маячків, за допомогою яких відвідувачі отримують персоніфіковані пропозиції на смартфон. Зміст пропозицій формується динамічно з урахуванням профілю відвідувача – соціо-демографічний профайл, історія попередніх відвідувань, переваги та інтереси.

ТРЦ Trinity Leeds впровадив цікаве ноу-хау. Відвідувачі отримують персональні пропозиції на Apple Watch з урахуванням їх місцезнаходження. У ряді торгових центрів геолокаційні технології використовуються для створення консьерж-сервісів, які допомагають відвідувачам краще орієнтуватися і знаходити потрібні магазини. Оптимальний маршрут будується з урахуванням клієнтських переваг і минулих відвідувань [8].

Wi-fi-аналітика корисна для дослідження споживчого трафіку. Її застосування найбільш ефективно у поєднанні з іншими інструментами відстеження відвідувачів, наприклад, з програмою лояльності. Крім трекінгу місцезнаходження відвідувачів у публічних мережах є ще кілька корисних властивостей.

По-перше, відвідувачі, які користуються wi-fi, проводять в ТРЦ в два рази більше часу, ніж ті, хто не користуються. До такого висновку прийшли в Westlake Shopping Center (США) в результаті досліджень. По-друге, сторінка авторизації користувача – відмінний майданчик для просування мобільного додатка, сервісів ТРЦ, а також акцій орендарів. Сторінка може формуватися динамічно з урахуванням профілю клієнта.

Персоніфікація комунікацій з відвідувачами починається зі встановлення довірчих контактів. Клієнти повинні погодитися надавати дані про себе, свої покупки, місцезнаходження, контакти. Програми лояльності – один з ефективних способів збору даних про відвідувачів і персоніфікацію взаємодії з ними. Нові формати програм дозволяють отримувати велику кількість інформації про відвідувачів і його перевагах. Наприклад, ТЦ «Барабашово» може реалізувати програму лояльності, побудовану на принципі «бонуси за відвідування». Використання даної схеми дозволяє відстежувати переміщення покупців по ТРЦ, визначати поведінкові риси і виявляти переваги. На підставі цих даних будується персоніфікована модель стимулювання відвідувачів. Застосування алгоритмів машинного навчання дозволяє виявляти найбільш привабливі для конкретної людини пропозиції [8].

Наступний крок в області персоніфікації відвідування ТРЦ – використання ботів для онлайн-консультацій відвідувачів під час їх перебування в торговому центрі. Поради віртуальних помічників можуть бути набагато корисніше ніж від ряду співробітників ТРЦ або інформаційних панелей.

Висновки. На основі проведеного дослідження можемо зробити висновок про різноманітність підходів до оцінки якості послуг. Вважаємо, що така оцінка повинна ґрунтуватися на поєднанні виробничого та споживчого підходів. Було виділено складові оцінки якості послуг торгово-ринкового комплексу з позицій орендодавців та відвідувачів.

Подальші дослідження будуть спрямовані на апробацію запропонованого підходу оцінки якості послуг торгово-ринкового комплексу та вироблення пропозицій за результатами оцінювання щодо її підвищення.

Література

1. Артеменко В. С., Ольшанський О. В. Проблеми управління якістю послуг на підприємствах сфери обслуговування. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2013. Вип. 2(2). С. 253–258.
2. Весперіс С. З. Особливості формування і управління якістю послуг. *Актуальні питання сталого розвитку економіки*. 2012. Т. 1. С. 75–80.
3. Дубоделова А. В., Лісовська Л. С., Нищота А. О. Система управління якістю обслуговування клієнтів готельного підприємства. *Вісник Національного університету*

- «Львівська політехніка». *Проблеми економіки та управління*. 2013. № 754. С. 159–165.
4. Іванків О. Я. Сучасні підходи до оцінки якості послуг. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 4. С. 399–403.
  5. Котвіцька А. А., Вороніна О. М. Дослідження маркетингових аспектів якості послуг як головного чинника конкурентоспроможності парфумерно-косметичних підприємств сфери послуг. *Соціальна фармація в охороні здоров'я*. 2016. Т. 2. № 1. С. 70–78.
  6. Курносова-Юркова О. О. Оцінка якості логістичних послуг на основі збалансованої системи показників. *Економіка будівництва і міського господарства*. 2014. Т. 10. № 2. С. 163–168.
  7. Кучерук Г. Ю. Якість транспортних послуг: управління, розвиток та ефективність: монографія. К. : ДЕТУТ, 2011. 208 с.
  8. Стаднік В. Г. Використання методу SERVQUAL для оцінки системи якості транспортно-експедиторського підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 12. Ч. 3. С. 79–83.
  9. Токарчук В. В. Основні компоненти системи якісного обслуговування клієнтів банків. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. 2012. Т. 133. С. 126–131.
  10. Траченко Л. А. Проблеми впровадження систем менеджменту якості у сфері послуг. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 4. С. 165–170.
  11. Чабан О. Векторний метод оцінювання якості. *Вимірювальна техніка та метрологія*. 2008. Вип. 69. С. 126–129.

References

1. Artemenko, V.C. (2013). Problems of quality management of services at the enterprises of the service sector [“Problemy` upravlinnya yakisty poslug na pidpry`yemstvax sfery` obslugovuvannya”]. *Economic strategy and prospects of trade and services development*, 2(2), pp. 253–258.
2. Vesperis, S.Z. (2012). Features of the formation and management of service quality [“Osobly`vosti formuvannya i upravlinnya yakisty poslug”]. *Current issues of sustainable economic development*, 1, pp. 75–80.
3. Dubodelova, A.V., Lisovs`ka, L.S. and Ny`shhota, A.O. (2013). Customer Service Quality Management System [“Sy`stema upravlinnya yakisty obslugovuvannya kliyentiv gotel`nogo pidpry`yemstva”]. *Bulletin of the National University “Lviv Polytechnic”. Problems of Economics and Management*, 754, pp. 159–165.
4. Ivankov, O.Y. (2015). Modern approaches to service quality assessment [“Suchasni pidxody` do ocinky` yakosti poslug”]. *Global and national problems of the economy*, 4, pp. 399–403.
5. Kotvitskaya, A.A. and Voronin, O.M. (2016). Research of marketing aspects of quality of services as the main factor of competitiveness of perfumery-cosmetic enterprises of services [“Doslidzhennya markety`ngovy`x aspektiv yakosti poslug yak golovного chy`nny`ka konkurentospromozhnosti parfumerno-kosmety`chny`x pidpry`yemstv sfery` poslug”]. *Social Pharmacy in Public Health*, 2(1), pp. 70–78.
6. Kurnosova-Yurkova, O.O. (2014). Assessment of the quality of logistic services based on a balanced system of indicators [“Ocinka yakosti logisty`chny`x poslug na osnovi zbalansovanoyi sy`stemy` pokazny`kiv”]. *Economics of construction and urban economy*, 10(2), pp. 163–168.
7. Kucheruk, G.Y. (2011). Quality of transport services: management, development and efficiency [“Yakist` transportny`x poslug: upravlinnya, rozvy`tok ta efekty`vnist`: monografiya”]. Kiev: DETUT.
8. Stadnik, V.G. (2015). Use of SERVQUAL method for assessing the quality system of freight forwarding enterprise [“Vy`kory`stannya metodu SERVQUAL dlya ocinky` sy`stemy` yakosti transportno-ekspedy`tors`kogo pidpry`yemstva”]. *Scientific Bulletin of the Kherson State University*, 12(3), pp. 79–83.
9. Tokarchuk, V.V. (2012). The main components of the system of quality customer service of banks [“Osnovni komponenty` sy`stemy` yakisnogo obslugovuvannya kliyentiv bankiv”]. *Scientific Notes of NaUKMA. Economic sciences*, 133, pp. 126–131.
10. Trachenko, L.A. (2013). Problems of implementation of quality management systems in services [“Problemy` vprovadzhennya sy`stem menedzhmentu yakosti u sferi poslug”]. *Bulletin of social and economic research*, 4, pp. 165–170.
11. Chaban, O. (2008). Vector method of quality evaluation [“Vektorny`j metod ocinyuvannya yakosti”]. *Measuring technique and metrology*, 69, pp. 126–129.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ДРАЙВЕР РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

Квітка Антон Володимирович
кандидат економічних наук, доцент

e-mail: kvitka@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0002-5730-1352

Балаклеєць Кирило Юрійович
студент

e-mail: kirillbalacleets@gmail.com

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
вул. Мירוносицька, 1, Харків, 61002, Україна

Стаття присвячена комплексному дослідженню змін сучасних тенденцій в використанні інноваційних технологій, які характеризуються переходом до економіки знань та інформаційного суспільства, що в багатьох аспектах визначають економічний і соціальний тип розвитку міжнародної й національної економік. У статті розкриваються проблеми, основні напрями та перспективи в категорії «інтелектуальне підприємництво». Основну увагу в роботі автори акцентують на підвищенні ролі інновацій в сучасному світі, їх активному поширенні, впровадженні в усі сфери господарської діяльності, появи нових технологій, інтелектуалізації та інформатизації виробництва. Авторами запропоновано власне визначення категорії «інтелектуальне підприємництво». Особливу увагу приділено актуальності інтелектуального підприємництва у сучасних умовах, що обумовлено в першу чергу активними змінами таких понять, як «знання», «торгівля», а також постійним переорієнтуванням сучасних тенденцій. Підприємницький сектор обумовлює передумови формування якісних змін економічного та соціального характеру, що засновані на впровадженні інновацій та самоорганізації суб'єктів підприємництва. В якості дослідного завдання авторами була визначена спроба оцінити інтелектуальне підприємництво в контексті інноваційності на прикладі розвинених країн. Даний напрямок також доповнюється розглядом сучасних тенденцій розвитку інтелектуального підприємництва в Україні, яке на сьогоднішній день, на відміну від багатьох розвинених країн тільки починає започатковуватися в реаліях українського бізнес-середовища. На закінчення були запропоновані певні заходи, які змогли б забезпечувати необхідні процеси для створення сприятливого середовища, де буде проходити процес формування, наростання, використання і творчої переробки вже існуючих даних та інформації як ресурсу для створення інноваційних рішень сьогодення в Україні.

Ключові слова: підприємництво; інтелектуальне підприємництво; інноваційне підприємництво; інновації.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО КАК ДРАЙВЕР РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ

Квитка Антон Владимирович
кандидат экономических наук, доцент

e-mail: kvitka@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0002-5730-1352

Балаклеец Кирилл Юриевич
студент

e-mail: kirillbalacleets@gmail.com

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
ул. Мироносицкая, 1, Харьков, 61002, Украина

Статья посвящена комплексному исследованию изменений современных тенденций в использовании инновационных технологий, которые характеризуются переходом к экономике знаний и информационному обществу, что во многих аспектах определяет экономический и социальный тип развития международной и национальной экономик. В статье раскрываются проблемы, основные направления и перспективы в категории «интеллектуальное предпринимательство». Основное внимание в работе авторы акцентируют на повышении роли инноваций в современном мире, их активном распространении, внедрении во все сферы хозяйственной деятельности, появлении новых технологий, интеллектуализации и информатизации производства. Авторами предложено собственное определение категории «интеллектуальное предпринимательство». Особое внимание уделено актуальности интеллектуального предпринимательства в современных условиях, что обусловлено, в первую очередь, активными изменениями таких понятий, как «знание», «торговля», а также постоянной

переорієнтацією сучасних тенденцій. Підприємницький сектор обумовлює передумови формування якісних змін економічного і соціального характеру, заснованих на впровадженні інновацій і самоорганізації суб'єктів підприємництва. Як дослідницьке завдання авторами була визначена спроба оцінити інтелектуальне підприємництво в контексті інноваційності на прикладі розвинутих країн. Це напрoдження також доповнюється розглядом сучасних тенденцій розвитку інтелектуального підприємництва в Україні, яке на сьогоднішній день, на відміну від багатьох розвинутих країн, тільки починає з'являтися в реаліях української бізнес-середовища. Висновком були запропоновані певні заходи, які могли б забезпечувати необхідні процеси для створення сприятливого середовища, де буде відбуватися процес формування, нарощування, використання і творчої переробки існуючих даних і інформації як ресурсу для створення інноваційних рішень в Україні.

Ключові слова: підприємництво; інтелектуальне підприємництво; інноваційне підприємництво; інновації.

INTELLECTUAL ENTREPRENEURSHIP AS A DRIVER FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATION ECONOMY

Anton Kvitka

PhD, Associate Professor

e-mail: kvitka@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0002-5730-1352

Kyrylo Balakleiets

Student

e-mail: kirillbalacleiets@gmail.com

V.N. Karazin Kharkiv National University

1, Mironositskaya Str., Kharkiv, 61002, Ukraine

The article is devoted to the comprehensive study of changes in modern trends in the use of innovative technologies characterized by the transition to knowledge economy and information society, which in many respects determine the economic and social type of development of the international and national economy. The article reveals the problems, the main directions and prospects in the category of «intellectual enterprise». The authors focus on the role of innovation in the modern world, its active dissemination, introduction into all spheres of economic activity, emergence of new technologies, intellectualization and informatization of production. The authors propose the proper definition of the category of «intellectual enterprise». Particular attention is paid to the relevance of intellectual entrepreneurship in modern conditions, which primarily happens due to active changes of such concepts as «knowledge», «trade», as well as constant reorientation of modern trends. The entrepreneurial sector determines the preconditions for the formation of qualitative changes of an economic and social nature, based on the introduction of innovations and self-organization of business entities. As exploratory task, the authors identified an attempt to evaluate intellectual entrepreneurship in the context of innovation on the example of developed countries. This direction is also supplemented by consideration of current trends in the development of intellectual entrepreneurship in Ukraine, which today, unlike many developed countries, is just being initiated in the realities of Ukrainian business environment. In the end, certain measures were proposed those could provide the necessary processes for creating a supportive environment where the process of formation, growth, use and creative processing of already existing data and information as a resource for creating innovative solutions in Ukraine will take place.

Key words: Entrepreneurship; Intellectual Entrepreneurship; Innovative Entrepreneurship; Innovations.

Постановка проблеми. На теперішній час науково-технічна діяльність є однією із найважливіших та перспективних сфер в житті людства та драйвером розвитку економіки. Світова економіка все більше надає значення виробництву і реалізації людського капіталу, а саме його інтелектуальній складовій. В цих реаліях з певністю можна стверджувати, що інтелектуальне підприємництво відіграє значну роль в цьому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш вагомий вклад у дослідження категорії інтелектуального підприємництва внесли такі відомі вчені, як Т. Дендрідж, А. Червітц, Б. Йохансонн, С. Квятковський, П. Друкер. Серед вітчизняних вчених можна відзначити М. Ахтямова, А. Гранберга, А. Динкіна, А. Короткого, Б. Салихова, Е. Ясіна та інших. В останні часи цією категорією займалися такі вчені, як Є. Верхогляд, Г. Константинов, А. Масленнікова, Е. Лунева, Г. Островська, К. Полещенко, З. Салихова, С. Філонович.

Мета статті, завдання та методологія дослідження. Метою статті є дослідження економічного змісту категорії інтелектуального підприємництва і виявлення його особливостей у сучасних економічних системах. Для цього потрібно вирішити наступні завдання: розглянути еволюційні погляди на підприємництво, визначити сутність категорії інтелектуального

підприємництва, дослідити актуальність інтелектуального підприємництва у сучасних умовах, розглянути методики оцінки інтелектуального підприємництва, проаналізувати вдалі приклади інтеграції інноваційного підприємництва у розвинених країнах й запропонувати інструменти економічної політики підвищення рівня інтелектуального підприємництва в Україні.

Основні результати дослідження. Саме поняття підприємництва пройшло значний шлях у своїй еволюції. Підприємець в очах простих людей від пов'язування з розоренням бідних еволюціонував до організатора нових підприємств, через якого відбувається розвиток суспільства, створюються нові технології і винаходи.

Погляди на підприємництво почали формуватися ще з XVIII століття. Багато економістів минулого давали своє визначення підприємству. Наприклад, Ж.Б. Сей визначав підприємця як «особу, яка береться за свій рахунок, ризик і на свою користь зробити який-небудь продукт» [1, с. 17].

Німецький соціолог Макс Вебер розглядав підприємця як «особливий носій специфічного духу, що корениться в релігійних і моральних підвалинах народу. Введення економічної моделі підприємництва дозволяє вирішувати утилітарні завдання: удосконалювати організаційну структуру виробництва, забезпечувати ефективну взаємодію великого і малого бізнесу, виробляти форми і методи конкурентної боротьби» [2].

В свою чергу, американській економіст Йозеф Шумпетер робив акцент на новаторство. З його точки зору, «підприємці – це господарські суб'єкти, функцією яких є саме здійснення нових комбінацій і які виступають як їх активний елемент» [3, с. 115-121].

Кожен з них мав свою точку зору. Але, ми не вважаємо, що ці поняття суперечать один одному, навпаки, вони розширюють і доповнюють кожен з них.

Термін «інтелектуальне підприємництво» зовсім новий, з точки зору як економіки, так і підприємництва. Він був запропонований американським професором Техаського університету в Остіні А. Червітцем у 2002 році. У своїй статті «Intellectual Entrepreneurship. A vision for graduate education» [4], він акцентував увагу на соціально значущих аспектах людської діяльності. Як зауважила З. Салихова, інтелектуальне підприємництво по Червітцу «в першу чергу пов'язано з виробництвом нових знань і втіленням їх у конкретні життєві блага за допомогою механізмів співпраці та взаємодії економічних агентів, які беруть на практиці форму різних інтелектуальних спільнот» [5, с. 47].

Існують деякі відмінності інтелектуального підприємництва від класичного, які виражаються у наступному: «...інтелектуальне підприємництво визначає ефективність впровадження в підприємницьку структуру не тільки нових продуктів і технологій, а й прийняття і реалізацію адекватних стратегічних рішень, що визначають довгострокову конкурентоспроможність компанії на ринку; інтелектуальний продукт, отриманий в результаті інтелектуальної діяльності має особливість, де придбання кожним наступним споживачем продукту приносить велику цінність для всіх споживачів; Інтелектуальне підприємництво обумовлює домінування цілей самовираження і соціальної орієнтації діяльності над цілями збагачення (максимізації прибутку)» [5, с. 46].

Як зауважила Г. Островська, «у практичному значенні інтелектуальне підприємництво набуває форми когнітивного менеджменту, який виник з розуміння того, що напрями конкуренції змінилися і боротьба за інтелектуальні ресурси потіснила залежність від природних ресурсів. Когнітивний менеджмент слід розуміти як управління процесами, за допомогою яких знання ідентифікується, накопичується, розподіляється та використовується в компанії для поліпшення її діяльності» [6, с. 89].

Розглядаючи сутність категорії інтелектуального підприємництва, ми вважаємо, що основним економічним продуктом все частіше виступає інтелектуальний продукт (ноу-хау, програмне забезпечення, технологія) і високотехнологічний продукт. Це обумовлює те, що і самі підприємці стають інтелектуалами. Вони активно впроваджують в свою діяльність наукові методи, формують нову філософію підприємництва, цільовим орієнтиром якої є не стільки максимізація прибутку, скільки максимізація самовираження підприємця і суспільної користі продукту його праці.

Тож, розглянувши визначення та характеристику інтелектуального підприємництва, ми також спробуємо дати власне розуміння цієї категорії. На нашу думку, інтелектуальне підприємництво являє собою бізнесову активність, направлену на розвинення у підприємців мислення та внутрішнього відчуття, що реалізує головну підприємницьку мету – досягнення прибутку, при чому як у грошовій формі, так і у моральному сенсі «змінити світ на краще». Ми вважаємо, що інтелектуальне підприємництво треба розглядати з боку успішних бізнес ідей, кінцевим результатом яких користується весь світ. Адже ці самі «знання» є інтелектуальним продуктом, який

перетворився в «готовий» продукт, що і є по суті своєї підприємництво в сенсі практичної реалізації.

Як відмічає А. Квітка в своїй статті «Фактори та перспективи переходу від великого бізнесу до малого та середнього бізнесу», «...беручи до уваги швидкість появи і розширення інновацій, основним джерелом конкуренції стає розвиток інформаційних і комунікаційних технологій. Сучасні засоби інформації і спілкування проникли вже в усі сфери життя. Просування товарів через Інтернет, проведення маркетингових досліджень через соціальні мережі, розробка електронних методів оплати – все це наближає виробника до споживача, збільшуючи шанси продавця отримувати надприбуток завдяки інноваціям» [7]. Сьогодні інтелектуальне підприємництво – це вже не просто зростаюча світова тенденція. В світовому бізнес-середовищі його актуальність не викликає сумнівів.

У сучасному світі для будь-якої успішної господарської діяльності потрібні знання. Дуже вдалим на нашу думку є вислів Г. Константинова й С. Філоновича: «...що толку від ерудита, який миттєво видає відповіді на найскладніші питання – тепер будь-яку інформацію протягом хвилини можна знайти в Інтернеті і цінність того, що ми називаємо енциклопедичними знаннями, катастрофічно швидко знижується. Зараз важливіше творчо переробляти інформацію і формувати якісний інтелектуальний продукт. Для цього потрібно володіти вмінням, яке ми пропонуємо називати «інтелектуальним підприємництвом». Саме воно обумовлює конкурентоспроможність індивіда в новій економіці» [8, с. 48].

Є дуже вдала думка М. Дорофєєва, про те, що «...набагато частіше для нас виявляється у нагоді не збагатитися новими знаннями, а по-новому зрозуміти те, що ми і так знали. І почати діяти у відповідності з цим» [9, с. 4]. Ми вважаємо, що це міркування у більшій мірі характеризує інтелектуальне підприємництво в сучасних реаліях.

У сучасному світі інтелектуальне підприємництво має набагато більше значення ніж ми можемо уявити. Ті речі, які могли здатися вигадкою людині 20 років тому, сьогодні використовуються повсюдно. Так, відомий письменник Ніколас Карр в своїй книзі «Блиск і злидні інформаційних технологій» [10] дуже вдало позначив, яку роль зіграв винахід залізничного транспорту у прогресі людства.

До винаходу паровоза люди стикалися з істотним обмеженням розміщення продуктивних сил. У всьому світі по річках ходили тисячі пароплавів, а по ґрунтових або мощених дорогах курсували тисячі екіпажів. Не дивно, що багато підприємців вважали, що залізничний транспорт буде тільки одним з видів транспорту і дозволить лише незначно поліпшити існуючу в той час логістику. Насправді, більш висока швидкість, вантажопідйомність і протяжність ліній залізничного транспорту в корені змінили бізнес. Несподівано виявилось, що набагато вигідніше перевозити на великі відстані не сировину і матеріали, а готову продукцію. З'явився ринок товарів широкого вжитку. Компанії, які вчасно помітили нові можливості, отримували серйозні, а іноді колосальні переваги [10, с. 27]. Цей приклад є дуже вдалим з точки зору виявлення інтелектуального підприємства. Він дозволяє зрозуміти, що інфраструктурні технології не тільки дозволяють використовувати нові, більш ефективні методи виробництва, але й часто ведуть до глибоких змін на ринках.

Дуже гарним прикладом інтелектуального підприємництва можна вважати ICO (Initial Coin Offering), як революцію в інформаційних технологіях. Це відносно нова форма інвестування, поява якої пов'язана зі становленням криптовалют. Якщо говорити простими словами, то ICO можна порівняти з криптовалютиним краудфандінгом, тобто збором коштів для чогось на стороні. Найчастіше в ICO беруть участь проекти, які так чи інакше пов'язані з технологією блокчейн і криптовалютою. Випускаючи свої власні «гроші» і обмінюючи їх на одну з поширених криптовалют (таку, як «Bitcoin») або навіть на реальні валюти, проект може забезпечити собі фінансування, необхідне для запуску або розвитку. Крім того, випускаючи валюту для проекту, можна прискорити його розвиток (як введення грошей в давнину збільшило торговий оборот) і автоматично вирішити задачу майбутньої монетизації.

Автор статті в CNBC Арі Леві [11], порівнює бум криптовалютних ринків і зростання моди на ICO з вибуховим зростанням акцій компаній інтернет-індустрії в 1999 році і супутніми йому IPO (первинним розміщенням акцій компанії). Це порівняння в деякій мірі дуже вірне: як і інтернет, криптовалюта є всього лише інструментом. Як і у випадку з інтернет-компаніями, багато проектів, що виходять на ICO, просто намагаються заробити на ажіотажі навколо нової теми. Інші, однак, пропонують цікаві рішення, які, цілком можливо, змінять обличчя деяких ринків.

Але за всіма цими розмовами про те, як важливі для нас нові технології і їх використання в повсякденному житті, стоїть дуже велика проблема. Щоб наочніше зрозуміти її, ми приведемо дуже актуальний приклад: телевізор або інтернет. Зараз абсолютна більшість людей до 35 років віддають перевагу інтернету, а телевізор в їх розумінні – «минуле століття». Але ось у чому проблема: якщо

не передбачається цікавих фільмів, можна спокійно вимкнути телевізор: сюрпризів чекати марно. А у інтернеті немає ні структури, ні програми, ні кінцевої точки. Інформаційного потоку не видно кінця, і завжди є відчуття, що ось зараз, за наступним натисканням на екран, з'явиться щось дуже цінне або просто цікаве. У підсумку, часу витрачається набагато більше, і при цьому людину постійно переслідують відчуття незавершеності і незадоволеності.

Багато звичних речей для нас перестають працювати, як було задумано. Ми стикаємося з парадоксами, якими потрібно навчитися керувати. В цьому і є первинне завдання інтелектуального підприємця. Воно принципово переосмислює вже існуючі концепції, надаючи значення найважливішим категоріям.

Для визначення методики оцінки категорії інтелектуального підприємництва здійснюються такі заходи, як «Програма індикатора підприємництва», яка проводиться в Данії й ставить за мету збір порівнянних на міжнародному рівні статистичних даних про високопродуктивні підприємства і про підприємство в цілому; «Глобальний інноваційний індекс» – в Швейцарії, в Женеві, який складає рейтинг країн світу за потенціалом інноваційної діяльності та її результатів; «Індекс підприємництва Кауфмана» – захід, який базується в Сполученій Штатах Америки й фокусується насамперед на підприємницьких результатах – фактичних результатах підприємницької діяльності, таких як нові компанії, щільність бізнесу і темпи зростання. Кожен з цих заходів є головним орієнтиром для бажаючих отримати уявлення про інноваційні процеси, що протікають в світі і за допомогою яких можна зрозуміти, як оцінювати інтелектуальне підприємництво сьогодні.

Ми вважаємо, серед усіх індексів для визначення інтелектуального підприємництва, найцікавішими є наступні:

- індекс дослідницького таланту в бізнесі – безпосередньо означає вироблення тих самих спеціальних знань, мислення і внутрішнього відчуття у підприємців, що гарантує досягнення мети в можливості отримання прибутку;

- індекс TNW (The Next Web) – платформа для стартапів, корпоративних брендів і інвесторів. Вони використовують дані про сотні тисяч компаній для стимулювання зростання та інновацій в усьому світі шляхом підключення інноваційних стартапів до корпоративних брендів і інвесторів;

- індекс активності по стартапам – всеосяжний індикатор створення нового бізнесу в Сполучених Штатах, який об'єднує кілька високоякісних джерел своєчасної інформації про підприємство в один показник;

- завантаження відео на YouTube – досить незвичайний індекс, який не особливо поширений в сфері підприємництва зараз. Через повну оцифровку сучасного світу не дозволено ігнорувати такі великі інтернет-майданчики, як YouTube. Хоч він і позиціонує себе як відео-хостинг, як просто майданчик для розміщення контенту, це вже не зовсім так. YouTube сьогодні – найбільший рекламний ринок, на який немає обмежень для входу і на якому відбувається напевно одна з найбільших віддач для рекламодавців.

Для аналізу вдалих прикладів інтеграції інноваційного підприємництва у розвинених країнах ми вважаємо доцільним розглянути такі країни, як Швейцарія, Німеччина, Естонія, Південна Корея, КНР і США. Кожна з них пройшла свій шлях у досягненні неймовірних результатів, на які рівняється світове співтовариство і на приклад яких варто придивитися при створенні успішної інноваційної політики країни. Наприклад, як показує досвід Південної Кореї, розвиток інноваційного підприємництва може бути успішно реалізований на основі процвітання університету в якості освітнього і наукового закладу, діяльність якого не обмежується трансфером технологій, а культурне середовище університету не вичерпується підприємництвом в чистому вигляді. Для інноваційного розвитку суспільства та системи вищої освіти, як його найважливішої складової, вирішальне значення має зростання рівня освіченості і ступеня кваліфікованості населення країни, а також створення інфраструктури та кадрового ресурсу для проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень.

У Швейцарії склалася сприятлива атмосфера підтримки інновацій за допомогою комплексної системи державної підтримки, ефективність якої підтверджується станом країни на сьогоднішній момент. Найважливішим федеральним інструментом стимулювання інноваційного розвитку країни є державна підтримка дослідницьких проектів прикладного характеру, кінцева мета яких зводиться до трансферу знань між дослідницькими установами та промисловими підприємствами.

Інновації в Німеччині в основному просуваються малим і середнім бізнесом, який переводить результати наукових досліджень в нові технології виробництва. Держава прагне максимально допомагати підприємцям. Так, в 2007 році за допомогою програми «High-Tech», Міністерство освіти і

наукових досліджень допомогло компаніям уникнути ризиків, пов'язаних з впровадженням передових технологій.

Реалізація інноваційної політики в Естонії розглядається як можливість для прискореного зростання економіки. Джерелами фінансування інноваційної діяльності даної країни стали підприємства, фінансово-промислові групи, малий інноваційний бізнес, інвестиційні та інноваційні фонди, приватні особи і т.д. Всі вони беруть участь в господарському процесі і тим або іншим чином сприяють розвитку інноваційної діяльності.

Довгий час Китай відставав від розвинених країн за витратами на фундаментальні дослідження. Кілька років тому ситуація почала швидко змінюватися. Держава усвідомила, що запозичені технології не можуть забезпечити стабільного зростання конкурентоспроможності Китаю, треба вкладатися в власні інновації. І це рішення багато в чому змінило Китай на теперішній момент.

До сильних сторін США з боку інвестицій відносяться наявність першокласних університетів і компаній, що займаються дослідженнями і розробками (НДДКР) в глобальних масштабах, висока якість наукових публікацій, здійснення витрат на розробку програмного забезпечення і стан інноваційних кластерів.

Стратегія соціально-економічного розвитку України на теперішній час спрямувала свій вектор розвитку на процеси так званої «реіндустріалізації», яка покликана збільшити долю доданої вартості у валовому випуску у виробничих видах економічної діяльності. Питання інноваційності для України першочергове, яке ні в якому разі не можна відкладати «в дальній ящик». «На сучасному етапі розвитку економіки України, коли макроекономічна ситуація в країні вирізняється серйозним коливанням і підпадає під вплив негативних факторів, суб'єкти різних організаційно-правових форм господарювання і видів діяльності знаходяться в пошуках нових ефективних методів розробки і реалізації управлінських рішень для здійснення підприємницької діяльності» [12, с. 182].

Зараз, як ніколи, важливість інновацій підтверджена досвідом багатьох розвинених країн, який свідчить про високий ступінь залежності ВВП на душу населення від глобального інноваційного індексу, який є на сьогодні найбільш повним комплексом показників інноваційного розвитку, що розраховується на основі загальної здатності країн до інновацій. «За останніми даними, 84 % країн з топ-50 за рейтингом ВВП збігаються з топ-50 рейтингу найбільш інноваційних країн, який складається шляхом дослідження структури витрат на інновації та результатів, які вони приносять» [13].

У 2017 році Україна піднялася на шість позицій і тепер займає 50-у позицію в Глобальному інноваційному індексі. Також, Україна входить в 20 найбільш ефективних економік з групи країн з низьким доходом. Нижче, в таблиці 1 представлені індекси, які ми взяли за основу визначення інноваційного підприємництва.

Таблиця 1 – Місце України в індикаторах інноваційного підприємництва Глобального інноваційного індексу

Індекс та його номер в Глобальному інноваційному індексі	Місце в світі
2. Людський капітал та дослідження	41
2.3. Дослідження та розробки (НДДКР)	51
2.3.2. Валові витрати на НДДКР, % ВВП	54
2.3.3. Глобальні компанії з досліджень та розробок	43
5.3.5. Дослідницький талант в бізнесі	42
6.1.1. Патенти за походженням	18
6.2.2. Створення нового бізнесу	74
6.2.5. Високі та середні високотехнологічні виробники	56
7.1. Нематеріальні активи	26
7.3.4. Завантаження відео на YouTube	41

Джерело: узагальнено автором на основі даних глобального інноваційного індексу [14]

Безумовно варто відзначити, що Україна поступово прогресує в сфері інновацій. Так, в 2016 році в загальному рейтингу «Глобальний інноваційний індекс» вона істотно відіграла свої позиції, зайнявши 56-е місце в порівнянні з 2015 роком, в якому Україна займала 64 місце. У 2014 році – це було 63 місце, а в 2013 році – 71. З цього випливає, що останнім часом Україна твердо стала на шлях впровадження інноваційної політики, але все таки досягає деяких результатів, хоч і маленькими кроками.

Як зауважив В. Родченко в статті «Сутність інноваційного розвитку у контексті стратегії розумної спеціалізації», сьогодні, зі сторони Європи все частіше виступають вимоги щодо розширення застосування стратегії розвитку з боку інновацій. Враховуючи це, кожній країні та регіону необхідно ідентифікувати галузі та сфери своєї спеціалізації у межах визначення стратегій розвитку. «Розумна спеціалізація передбачає активізацію взаємозв'язків між бізнесом, наукою і громадською сферою. Відповідно до цих відносин, мета розумної спеціалізації – оптимальне використання потенціалу окремих регіонів через найбільше пристосування можливих напрямків розвитку науки й освіти у цих регіонах до їх конкретних соціально-економічних умов. Державне втручання спрямовується у такі ініціативи, заходи і проекти, які унеможливають розумну спеціалізацію на основі розвитку базових технологій чи продуктів і послуг з використанням цих технологій у даному регіоні» [15, с. 161-162]. В багатьох аспектах досвід країн ЄС підтверджує, що саме інноваційна політика, в основі якої лежить концепція «розумна спеціалізація», є передумовою довготривалого загальнонаціонального зростання.

Висновки. В статті розкриваються проблеми, основні напрями та перспективи в категорії «інтелектуальне підприємництво». Ми визначили, що зараз відбувається адаптація бізнесу до нових економічних реалій, яка виражається в прагненні використання інноваційних технологій. Основну увагу ми акцентували на підвищенні ролі інновацій в сучасному світі, їхньому активному поширенні та впровадженні в усі сфери господарської діяльності на прикладі розвинених країн. Було запропоновано власне визначення категорії «інтелектуальне підприємництво». Велика увага приділена вітчизняній інноваційній політиці та сучасним економічним реаліям. Ми вважаємо, що для підвищення рівня інтелектуального підприємництва в Україні необхідно здійснити певні заходи, які змогли б забезпечувати необхідні процеси для створення сприятливого середовища, де буде проходити процес формування, наростання, використання і творчої переробки вже існуючих даних та інформації як ресурсу для створення інноваційних рішень сьогодення. Такими заходами на нашу думку повинні бути:

- наявність ефективної інноваційної системи, що зможе поєднувати в собі освіту, науку та бізнес, тобто систему, яка спроможна відразу зв'язати формування знань з подальшою їх передачею для втілення в нових інноваційних технологіях і продуктах;
- функціонування загальноекономічного середовища, що сприятиме вільному руху знань, впровадженню інформаційно-комунікаційних технологій, появі великої кількості іноземних інвесторів та розвитку підприємництва;
- впровадження нормально функціонуючої науково-технічної інфраструктури, яку не обмежують, а навпаки, суцільно підтримують не тільки з боку держави, а й з боку іноземних науково-технічних кіл, в т.ч. створення мереж дослідних центрів, університетів, приватних фірм та організацій, що займаються створенням нових знань, їх запозиченням ззовні і пристосуванням до місцевих потреб.

Література

1. Сэй Ж. Б. Трактат по политической экономии. М. : Дело, 2000. 425 с.
2. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. М. : Российская политическая энциклопедия, 2006. 352 с.
3. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. М. : ЭКСМО, 2007. 864 с.
4. Chervitz R.A., Sullivan Ch. A. Intellectual entrepreneurship. A vision for graduate education. *Change*. 2002. P. 23–27.
5. Салихова З. М. Интеллектуальное предпринимательство как форма реализации интеллектуального капитала. *Экономический анализ: теория и практика*. 2014. № 2(371). С. 44–52.
6. Островська Г. Й. Інтелектуальне підприємництво в умовах нової парадигми господарювання. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2017. Вип. 2 : квіт.-черв. С. 83–97.
7. Kvitka A., Kramarenko A. From big business to small and medium-sized enterprises: factors and prospects. *Problems and Perspectives in Management*. 2018. № 16(2). P. 42–48.
8. Константинов Г. Н., Филонович С. Р. Интеллектуальное предпринимательство, или принципы обретения конкурентного преимущества в новой экономике. *Harvard Business Review – Россия*. 2005. С. 48–57.
9. Дорофеев М. Джедайские техники. Как воспитать свою обезьяну, опустошить инбокс и сберечь мыслетопливо. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2017. 280 с.
10. Карр Н. Дж. Блеск и нищета информационных технологий : почему ИТ не являются

- конкурентним преимуществом : пер. с англ. М. : ИД Секрет фирмы, 2005. 176 с.
11. Levy A. Here comes the ICO, a wild new way for cryptocurrency start-ups to raise money. 25 May 2017. URL : <https://www.cnbc.com/2017/05/25/bitcoin-ico-cryptocurrency-start-up-civic-raising-money-initial-coin-offering.html> (дата звернення: 29.05.2018).
  12. Юріна Н. О. Діяльність суб'єктів підприємництва України: статистична складова. *Вісник економічної науки України*. 2016. № 1(30). С. 182–187.
  13. Передерий К. Как построить в Украине экономику инноваций. URL : <https://delo.ua/business/kak-postroit-v-ukraine-ekonomiku-innovacij-295863/> (дата звернення: 29.05.2018).
  14. The Global Innovation Index 2017. The Human Factor in Innovation. URL : <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2017-report> (дата звернення: 29.05.2018).
  15. Управління соціально-економічною системою в умовах національних і глобальних викликів : монографія / за ред. І. А. Маркіної. Полтава, 2017. 420 с.

References

1. Say, J.B. (2000). *A Treatise on Political Economy* [“Traktat po politicheskoy ekonomii”]. Moscow: The Case.
2. Weber, M. (2006). *Protestant ethics and the spirit of capitalism* [“Protestantskaya etika i dukh kapitalizma”]. Moscow: The Russian Political Encyclopedia.
3. Schumpeter, J. (2007). *The theory of economic development. Capitalism, socialism and democracy* [“Teoriya ekonomicheskogo razvitiya. Kapitalizm, sotsializm i demokratiya”]. М.: EKSMO.
4. Chervitz, R. (2002). Intellectual entrepreneurship. A vision for graduate education. *Change*, 2002, pp. 23–27.
5. Salihova, Z. (2014). Intellectual entrepreneurship as a form of realization of intellectual capital [“Intellektual'noye predprinimatel'stvo kak forma realizatsii intellektual'nogo kapitala”]. *Ekonomicheskiy analiz: teoriya i praktika*, 20(371), pp. 44–52.
6. Ostrovskaya, G. (2017). Intellectual entrepreneurship in a new paradigm of management [“Intellektual'ne pidpriyemnytstvo v umovakh novoyi paradyhmy hospodaryuvannya”]. *Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu*, 2, pp. 83–97.
7. Kvitka, A. and Kramarenko, A. (2018). From big business to small and medium-sized enterprises: factors and prospects. *Problems and Perspectives in Management*, 16(2), pp. 42–48.
8. Konstantinov, G. and Filonovich, S. (2005). Intellectual entrepreneurship, or principles of gaining a competitive advantage in the new economy [“Intellektual'noye predprinimatel'stvo, ili printsipy obreteniya konkurentnogo preimushchestva v novoy ekonomike”]. *Harvard Business Review – Russia*, pp. 48–57.
9. Dorofeev, M. (2017). *Jedi techniques. How to raise your monkey, empty the inbox and save thought-fuel* [“Dzhedayskiye tekhniki. Kak vospitat' svoyu obez'yanu, opustoshit' inboks i sberech' mysl'etoplivo”]. М.: Mann, Ivanov and Ferber.
10. Carr, N. (2005). *Shine and poverty of information technology. Why IT is not a competitive advantage* [“Blesk i nishcheta informatsionnykh tekhnologiy. Pochemu IT ne yavlyayutsya konkurentnym preimushchestvom”]. М.: Company's secret.
11. Levy, A. (2017). Here comes the ICO, a wild new way for cryptocurrency start-ups to raise money. [online] Available at: <https://www.cnbc.com/2017/05/25/bitcoin-ico-cryptocurrency-start-up-civic-raising-money-initial-coin-offering.html> [Accessed 29 May 2018].
12. Yurina, N. (2016). Activity of Business Entities of Ukraine: Statistical Component [“Diyal'nist' sub'yektiv pidpriyemnytstva Ukrayiny: statystychna skladova”]. *Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 1(30), pp. 182–187.
13. Peredery, K. (2015). How to build an economy of innovation in Ukraine [“Kak postroit' v Ukraine ekonomiku innovatsiy”]. [online] Available at: <https://delo.ua/business/kak-postroit-v-ukraine-ekonomiku-innovacij-295863> [Accessed 29 May 2018].
14. www.globalinnovationindex.org. (2017). The Global Innovation Index 2017. The Human Factor in Innovation. [online] Available at: <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2017-report> [Accessed 29 May 2018].
15. Markina, I.A. (2017). *Management of the socio-economic system in the context of national and global challenges: monograph*. Poltava.

Стаття надійшла до редакції 31.05.2018.

ПРОБЛЕМИ ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ НЕПОВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ НА ТРАВМАТИЗМ ТА ПРОФЕСІЙНУ ЗАХВОРЮВАНІСТЬ

Лазебник Юлія Олександрівна
кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
вул. Мירוносицька, 1, Харків, 61002, Україна
e-mail: y.a.lazebnyk@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0002-2567-9764

У статті особлива увага приділена проблемам оцінювання впливу неповної зайнятості на травматизм та професійну захворюваність. Метою проведеного дослідження є формування теоретико-методологічних засад оцінювання впливу неповної та неформальної зайнятості в її широкому сенсі на рівень охорони праці для вивчення зв'язку між характером зайнятості та високим ризиком травм на робочому місці. Проаналізовано різноманітні визначення неповної зайнятості та понять, споріднених із цим терміном, які досить часто використовуються у наукових дослідженнях. Розглянуті основні характеристики таких понять, як неповна зайнятість, неформальна економіка, неформальний сектор, неформальна зайнятість, умовна зайнятість. Обґрунтовано, що статистичне спостереження неформальної зайнятості має важливе значення не лише для вдосконалення політики зайнятості та статистики національних рахунків, а й для формування та реалізації програм охорони праці, подолання бідності, сприяння розвитку малого та середнього підприємництва, зростання продуктивності та соціально-економічної стратегії розвитку територіальних одиниць, створенню нових робочих місць.

Здійснено аналіз організації праці та стану ринків праці за країнами світу на основі показників недовикористання робочої сили. Проаналізовано тенденції зміни частки працівників з неповною зайнятістю за країнами світу та досліджено, як зміни в організації праці впливають на охорону праці. Визначені та проаналізовані фактори ризику, які відрізняють роботу тимчасових працівників від інших типів зайнятості, а також фактори, що пояснюють причини більш низьких рівнів охорони праці серед тимчасових працівників. Визначені особливості дослідження працівників з неповною зайнятістю. Доведено, що відсутність механізмів моніторингу необхідних аспектів функціонування ринку праці заважає роботі регуляторних, правоохоронних органів та політиків, які у разі наявності відповідного інформаційного забезпечення можуть діяти, щоб зміцнити національні стандарти охорони праці.

Ключові слова: неповна зайнятість, нестабільна зайнятість, охорона праці, неформальний сектор, неформальна зайнятість, ринок праці.

ПРОБЛЕМЫ ОЦЕНИВАНИЯ ВЛИЯНИЯ НЕПОЛНОЙ ЗАНЯТОСТИ НА ТРАВМАТИЗМ И ПРОФЕССИОНАЛЬНУЮ ЗАБОЛЕВАЕМОСТЬ

Лазебник Юлия Александровна
кандидат экономических наук, доцент
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
ул. Мירוносицкая, 1, Харьков, 61002, Украина
e-mail: y.a.lazebnyk@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0002-2567-9764

В статье особое внимание уделено проблемам оценивания влияния неполной занятости на травматизм и профессиональную заболеваемость. Целью проведенного исследования является формирование теоретико-методологических принципов оценивания влияния неполной и неформальной занятости в ее широком смысле на уровень охраны труда для изучения связи между характером занятости и высоким риском травм на рабочем месте. Проанализированы разные определения неполной занятости и понятий, родственных с этим термином, которые довольно часто используются в научных исследованиях. Рассмотрены основные характеристики таких понятий, как неполная занятость, неформальная экономика, неформальный сектор, неформальная занятость, условная занятость. Обосновано, что статистическое наблюдение неформальной занятости имеет важное значение не только для усовершенствования политики занятости и статистики национальных счетов, а и для формирования и реализации программ охраны труда, преодоления бедности, содействия развитию малого и среднего предпринимательства, росту производительности и социально-экономической стратегии развития территориальных единиц, создания новых рабочих мест.

Осуществлен анализ организации труда и состояния рынков труда по странам мира на основе показателей недоиспользования рабочей силы. Проанализирована тенденция изменения доли работников с неполной занятостью по странам мира и исследовано, как изменения в организации труда влияют на охрану труда. Определены и проанализированы факторы риска, которые отличают труд временных работников от других типов занятости, а также факторы, которые объясняют причины более низких уровней охраны труда

среди временных работников. Определены особенности исследования работников с неполной занятостью. Доказано, что отсутствие механизмов мониторинга необходимых аспектов функционирования рынка труда мешает работе регуляторных, правоохранительных органов и политиков, которые в случае наличия соответствующего информационного обеспечения могут действовать, чтобы укрепить национальные стандарты охраны труда.

Ключевые слова: неполная занятость, нестабильная занятость, охрана труда, неформальный сектор, неформальная занятость, рынок труда.

PROBLEMS OF EVALUATION OF TEMPORARY EMPLOYMENT'S INFLUENCE ON INJURIES AND OCCUPATIONAL DISEASES

Yuliya Lazebnyk

PhD, Associate professor

V.N. Karazin Kharkiv National University

1, Mironositskaya Str., Kharkiv, 61002, Ukraine

e-mail: y.a.lazebnyk@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0002-2567-9764

In the article special attention is paid to the problems of estimating the effect of temporary employment on injuries and occupational diseases. The purpose of the research is to form theoretical and methodological basis for assessing the impact of temporary and informal employment in its broad sense on the level of occupational safety to study the connection between the nature of employment and high risk of injury in the workplace. Various definitions of temporary employment and concepts related to this term are analyzed, which are often used in scientific research. The main characteristics of concepts such as temporary employment, informal economy, informal sector, informal employment, conditional employment are considered. It is substantiated that statistical observation of informal employment is important not only for the improvement of employment policy and statistics of national accounts, but also for the formulation and implementation of labor protection programs, poverty reduction, promotion of small and medium enterprises, productivity growth and socio-economic development of territorial units, creating new jobs.

The analysis of the organization of labor and the state of labor markets by countries of the world based on indicators of under-utilization of labor force is carried out. The tendencies of changes in the share of workers with temporary employment by the countries of the world and the changes in the organization of labor influence the labor protection are analyzed. Risk factors that distinguish the work of temporary workers from other types of employment are identified and analyzed, as well as factors that explain the causes of lower levels of occupational safety among temporary employees. The peculiarities of the research of temporary agency workers are determined. It is proved that the lack of mechanisms for monitoring the necessary aspects of the functioning of the labor market impedes the work of regulators, law enforcement agencies and politicians who, in the case of availability of relevant information, can act to strengthen national labor safety standards.

Key words: Temporary Employment, Precarious Employment, Labor Protection, Informal Sector, Informal Employment, Labor Market.

Постановка проблеми. У багатьох країнах світу трансформуються стандартні трудові відносини, зростає нестабільність праці та поширюються нестандартні форми неповної та неформальної зайнятості [15]. Системи соціального захисту і законодавча база майже в усіх країнах світу не змогли йти в ногу з такими дестабілізуючими змінами в тому сенсі, що права, переваги та захист працюючих залишаються пов'язаними зі стандартною зайнятістю. Низка досліджень зосереджена на вивченні явищ, які зумовлюють неповну та неформальну зайнятість, зокрема, глобалізації, технологічних інновацій та прагненні роботодавців до підвищення ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В рамках ряду міжнародних досліджень доведено, що неповна зайнятість часто пов'язана з незадовільним рівнем охорони праці [2; 3; 6-10; 14-16; 18; 19]. Працівники з неповною зайнятістю є особливо вразливими, при цьому мають більшу кількість випадків травм на робочому місці та більшу ймовірність виникнення професійних захворювань у порівнянні зі стандартною зайнятістю.

Найбільш ґрунтовним, на нашу думку, є дослідження М. Кінлана і Р. Бохле [9; 10], проведене в 1995-2009 роках у штаті Вікторія, Австралія, на основі документів про компенсацію у разі професійного захворювання працівників з неповною та стандартною зайнятістю. Також було проведено дослідження на основі фокус-груп тимчасових працівників [9; 10], де визначається, що, хоча працівники з неповною зайнятістю мають спільні з іншими працівниками фактори ризику, унікальні характеристики, пов'язані з багатогранним характером роботи працівників з неповною зайнятістю, значно підвищують їхню вразливість.

Проведення статистичного аналізу та визначення чинників впливу на більш високий ризик травматизму та професійної захворюваності працівників з неповною зайнятістю, на сьогоднішній день, ускладнені відсутністю оперативних даних та досвіду таких досліджень в Україні.

Мета статті, завдання та методологія дослідження. Метою даного дослідження є формування теоретико-методологічних засад статистичного оцінювання впливу неповної та неформальної зайнятості в її широкому сенсі на травматизм, професійну захворюваність, а також рівень охорони праці.

Основні результати дослідження. В наукових дослідженнях використовуються різноманітні, часто суперечливі визначення неповної зайнятості та понять, споріднених із цим терміном.

В Резолюції щодо вимірювання неповної та неформальної зайнятості, яка прийнята 16-ю Міжнародною конференцією статистиків праці (МКСП) у 1998 році, неповна зайнятість, що пов'язана з тривалістю робочого часу, визначається як «ситуація, за якої тривалість робочого часу зайнятого населення є недостатньою по відношенню до альтернативних ситуацій, у яких воно хоче та готове працювати» [11]. Нові консолідовані стандарти, що стосуються статистики трудової діяльності, зайнятості і недовикористання робочої сили прийняті в жовтні 2013 р. 19-ю МКСП [12].

В Україні з метою створення методичного забезпечення щодо оцінювання обсягів неформальної зайнятості розроблені «Методологічні положення щодо визначення неформальної зайнятості населення» [1]. Вони базуються на 90-й сесії Міжнародної конференції праці, де було ухвалено Резолюцію про гідну працю та неформальну економіку [20].

Під неформальною економікою (зайнятістю) мається на увазі будь-яка економічна діяльність виробничих одиниць (працівників), що за законодавством або на практиці не охоплена або недостатньо охоплена формальними нормами [1].

Для статистичних цілей концептуально вирізняють зайнятість у неформальному секторі (концепція базується на ознаках підприємств) і неформальну зайнятість (концепція базується на ознаках роботи/робочих місць). За висновками МОП, зайнятість у неформальному секторі найбільше поширена в країнах з недостатньо розвинутими економіками, що неспроможні забезпечити адекватну зайнятість і соціальний захист від безробіття, насамперед у країнах зі швидко зростаючим населенням. Типовими видами діяльності неформального сектору є неоплачувана робота в сімейному бізнесі, випадкова оплачувана робота, надомна робота, вулична торгівля [1].

Неформальна зайнятість існує як у неформальному, так і у формальному секторах економіки. Вона охоплює всі види нестандартної роботи і включає всіх зайнятих, які юридично або фактично не є суб'єктами національного трудового законодавства, системи оподаткування доходів та соціального захисту [1].

Сучасна глобалізована економіка зумовлює подальшу «неформалізацію» зайнятості навіть у розвинутих країнах через поширення тимчасової роботи, зайнятості неповний робочий час, дистанційної роботи, субконтрактів та інших форм гнучкої зайнятості. Стосовно країн з перехідними економіками, намагання ухилитися від високого фіскального навантаження податками та соціальними внесками (у тому числі шляхом приховування частини зарплат) та недовіру до органів державного управління експерти називають головними факторами поширення неформальної зайнятості.

Незважаючи на різноманіття проявів, спільною «базовою» рисою усіх видів неформальної зайнятості є вразливість, оскільки такі працівники не мають доступу до сучасного ринку капіталів, формальної системи виробничого навчання, соціального страхування та юридичного захисту. Тому статистичне спостереження неформальної зайнятості має важливе значення не лише для вдосконалення політики зайнятості та статистики національних рахунків, а й для формування та реалізації програм охорони праці, подолання бідності, сприяння розвитку малого та середнього підприємництва, зростання продуктивності та соціально-економічної стратегії розвитку територіальних одиниць, створення нових робочих місць.

В Україні з 2000 року по теперішній час дані щодо зайнятості населення у неформальному секторі економіки отримуються за результатами вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності, на основі відповідної методики [1].

У табл. 1 наведені частки офіційно та неформально зайнятого населення України в 2016 р. за професійними групами.

У національних обстеженнях країн світу існують різні визначення неформальної зайнятості, у яких використовуються терміни «нестандартна робота», «випадкова робота» та «альтернативні схеми зайнятості» у різних тлумаченнях. Так, бюро статистики праці (The Bureau of Labor Statistics – BLS), незалежне державне агентство, яке займається дослідженнями та встановленням фактів для Міністерства праці США (US Department of Labor – DOL), використовує такий термін, як «випадкова робота» – це будь-яка робота, в якій особа не має явного або неявного договору на довгострокову зайнятість [4]. Використовуючи це визначення, BLS розробив три окремі міри

умовної зайнятості, кожна з яких має різні оцінки. Останній раз, коли BLS повідомив про проблему випадкових робіт, щодо оцінки частки працівників, що мають випадкову роботу, цей показник становив від 1,8 до 4,1 % загальної зайнятості у США [4].

BLS, однак, має ще одне визначення нестандартної роботи під назвою «альтернативні схеми зайнятості». Ці форми роботи можуть бути або не бути випадковими, і охоплювати незалежних підрядників, працівників за викликом, працівників служби тимчасової допомоги та працівників, що надані контрактними фірмами.

Відділ відповідальності уряду США (US Government Accountability Office – GAO) використовує інше визначення «випадкової роботи». Визначення GAO охоплює вісім категорій працівників: тимчасові працівники (тимчасові службовці), терміни прямого найму, працівники на умовах найму, денні робітники, працівники компанії за контрактом, незалежні підрядники, самозайняті працівники та стандартні працівники з неповним робочим днем. Згідно з оцінкою GAO у 2015 році працівники, що мають випадкову роботу складають 40,4 % працівників [17].

Таблиця 1 – Формальна та неформальна зайнятість населення в Україні за професійними групами у 2016 році

Професійні групи	Офіційно зайняте населення	Неформально зайняте населення
	у % до кількості зайнятого населення за типом робочого місця	
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	9,6	1,9
Професіонали	22,8	2,5
Фахівці	14,6	3,1
Технічні службовці	3,7	0,8
Працівники сфери торгівлі та послуг	16,1	19,0
Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства	0,8	0,9
Кваліфіковані робітники з інструментом	10,5	16,3
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування	12,7	6,5
Найпростіші професії	9,2	49,0

Джерело: побудовано автором за даними [1]

Друга причина трансформації на ринку праці США – більше 10 років не збиралися нові дані про випадкові роботи. Хоча уряд регулярно відстежує кількість некваліфікованих працівників, незалежних підрядників та тимчасових працівників, життєві набори даних BLS щодо працівників, що мають випадкову роботу, застаріли. Доповнення до спостереження BLS, що проводиться опитуванням раз на два роки, було зупинено у 2005 році [17]. Це не лише дозволило зростання нестандартної роботи, але й призвело до прихованої дерегуляції частини ринку праці.

На відміну від уряду США Канадський уряд розрізняє п'ять форм нестандартного працевлаштування:

- самостійна робота за власним рахунком, тобто самозайнятість без оплачуваних працівників;
- самозайнятість з оплачуваними працівниками;
- постійна зайнятість неповний робочий день;
- тимчасова зайнятість неповний робочий день;
- тимчасова зайнятість повний робочий день [19].

Статистично розрізняють самозайнятих осіб, які мають і не мають найманих працівників. Ті, хто належить до останньої категорії, можуть мати право на деякі види страхових виплат та страхування батьків. Ця диференціація також визнає, що ті самозайняті особи, які не мають найманих працівників, в цілому мають тенденцію до високого ступеня нестабільності роботи.

Організація праці та ринки праці в останні десятиліття зазнали значних змін практично в усіх країнах світу. Показники недовикористання робочої сили за країнами світу в 2011 р. наведені на рис. 1.

Важливим серед них є швидке поширення тимчасової роботи (також відоме як наймання робочої сили або «оренда» працівників). Чисельність працівників з неповною зайнятістю зростає

більш, ніж удвічі протягом 90-х років у більшості країн-членів Європейського Союзу, Сполучених Штатів Америки та Австралії [6].

До 2001 р. рівень нестандартної зайнятості спостерігався на рівні 2 % робочої сили ЄС. Це тривало до того часу, як виникли нові тенденції та інноваційні зміни на ринках праці. У деяких країнах, таких як Канада, Німеччина, країни Східної Європи він стрімко зріс, а у Франції та Великобританії зменшився [3; 19].

В Австралії частка працівників з неповною зайнятістю у середині 2000-х рр. досягла 5 %, а до кінця 2008 р. скоротилася до 2,5 %, коли, з настанням світової фінансової кризи, працівники з неповною зайнятістю в числі перших втратили свою роботу [2; 13].

Необхідно усвідомлювати та звернути увагу на важливість неповної зайнятості, хоча вона займає лише невелику частку робочої сили. У більшості розвинених країн працівники з неповною зайнятістю працюють на низькокваліфікованих і часто небезпечних роботах та галузях промисловості, а їх зайнятість створює тиск на рівень заробітної плати, умови праці, безпеку та членство в профспілках [3; 15].

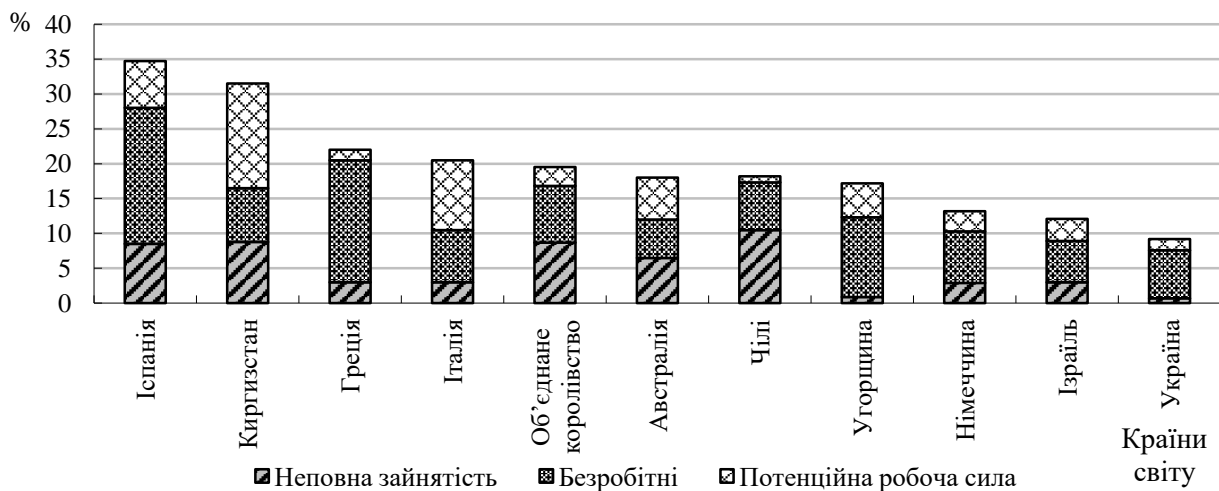

Рисунок 1 – Показники недовикористання робочої сили за країнами світу у 2011 р.

Джерело: побудовано автором за даними [5]

Починаючи з 1990-х років, дослідники вивчають як зміни в міжнародній організації праці вплинули на охорону праці, і більшість досліджень виявили, що неповна зайнятість та нестабільна зайнятість пов'язані із погіршенням діяльності в галузі охорони праці [10].

Результати досліджень [14; 16] дали аналогічні результати: у Франції, США, Іспанії та Австралії у працівників з неповною зайнятістю виявили більші ризики травмування та професійного захворювання, ніж у традиційних найманих працівників [14]; більшість дослідників виробничого травматизму згодні з тим, що працівники з нестандартною зайнятістю страждають найсильніше [16]. Проте пояснення їхньої більшої вразливості обмежені відносно невеликою кількістю нестандартної робочої сили та труднощами, з якими стикаються дослідники при доступі до даних таких працівників. Крім того, аналіз опитування часто порівнює працівників з неповною зайнятістю з іншими підгрупами нестабільних працівників, таких як сезонні працівники та працівники за викликом, що обмежує виявлення факторів, що властиві нестандартній роботі [18].

У тих дослідженнях, які відрізняли тимчасову роботу від інших типів зайнятості, в цілому визначено наступні фактори ризику [6; 16]. До них відносяться:

- менший нагляд;
- недостатня підготовка та досвід;
- менший вік робочої сили та нижча кваліфікація;
- виконання завдань з більш високим ризиком;
- відсутність права голосу у працівників;
- недостатнє регулювання.

Деякі характеристики (такі як дискримінація працівників молодшого віку та відсутність права голосу) мають й інші нестабільні працівники. Інші, однак, виявляються унікальними в контексті неповної зайнятості та можуть сприяти підвищеному ризику травмування працівників.

У працях [9; 10] обґрунтовані такі чинники ризику, що пов'язані з низьким рівнем охорони праці серед працівників з нестабільною зайнятістю:

- економічний та заохочувальний важелі;
- дезорганізація на робочому місці;
- проблеми в регулюванні праці.

Характерні риси цих чинники наведено в табл. 2.

Перший фактор охоплює економічні аспекти. Низький рівень доходів, а також інтенсивна конкуренція можуть сприяти різноманітним небезпекам, включаючи інтенсифікацію роботи, скорочення на підприємствах, виконання небезпечних завдань, поранення при роботі, а також багатопрофільна робота [9]. Таким чином, існує дисбаланс між трудовими зусиллями та винагородою.

Таблиця 2 – Характеристики чинників ризику, пов'язаних із нестабільною зайнятістю

Економічний та заохочувальний важелі	Дезорганізація на робочому місці	Проблеми в регулюванні праці
Нестабільні робочі місця (страх втратити роботу)	Короткострокове перебування на посаді, недосвідченість	Слабке знання законних прав та обов'язків
Часткова, нерегулярна заробітна плата	Поганий інструктаж, навчання та нагляд	Обмежений доступ до системи охорони здоров'я, права працівників на компенсацію
Довгий або нестандартний робочий час	Неефективне спілкування та процеси комунікації	Порушені чи оскаржені юридичні зобов'язання
Кілька видів роботи	Нездатність організувати працю належним чином	Недотримання та регулювання нагляду

Джерело: узагальнено автором за даними [9; 10]

Другий фактор, дезорганізація, стосується організацій, які не мають зобов'язань щодо нестабільної робочої сили. Там, де нестабільність робочої сили перешкоджає підтримці встановлених правил та процедур, система менеджменту та охорони праці не працюють належним чином, комунікація між працівниками, координування завдань слабшають. Недостатньо підготовлені і недосвідчені працівники стають все більш поширеним явищем. У цьому випадку співробітники менш здатні організуватися або бути почутими на роботі. Дезорганізація є не просто випадковим явищем, це характерна риса відносин між робітничими колективами та їх роботодавцями. Наявність працівників з неповною зайнятістю впливає на ставлення роботодавця до стимулювання праці, підготовки нових фахівців, участі у робочих комітетах та інших заходах, що мають наслідки для безпеки на виробництві [9].

Третій фактор, підвищена ймовірність неефективності регулювання, стосується того, наскільки ослаблена система охорони праці та регулювання зайнятості через нестабільні умови працевлаштування. З'являються прогалини у сфері захисту праці; дотримання вимог послаблюється, оскільки рівень обізнаності працівників щодо виробничих зобов'язань зменшується або підривається їх вразливістю на ринку праці; і процеси забезпечення дотримання законодавства створюють перешкоди, такі як виявлення осіб, які несуть юридичну відповідальність на різнопланових роботах. Невідповідності або дискримінаційні аспекти в процесі здійснення регуляторних процедур найбільше впливають на тих, хто має нестабільну зайнятість (у тому числі іноземці та працівники, які не мають документів).

Висновки. Регулювання національного ринку праці та регіональна політика повинні ґрунтуватися на точних даних. Дослідження працівників з неповною та нестандартною зайнятістю є надзвичайно складним та суперечливим. Це пов'язано з тим, що такі працівники слабо об'єднані, часто мандрують і неохоче надають інформацію, побоюючись втрати роботи [9; 10]. Щоб подолати ці обмеження, для збору даних про їх зайнятість слід використовувати анонімне анкетування та організувати фокус-групові дослідження, які включатимуть працівників з неповною зайнятістю та представників профспілок.

Відсутність механізмів моніторингу необхідних аспектів функціонування ринку праці заважає роботі регуляторних, правоохоронних органів та політиків, які у разі наявності відповідного інформаційного забезпечення, можуть діяти, щоб зміцнити національні стандарти охорони праці.

Література

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України / Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 15.05.2018).
2. Australian Bureau of Statistics. Forms of Employment. Canberra : Australian Bureau of Statistics, Catalogue 6359.0, 2008. URL : <http://www.abs.gov.au/ausstats/abs@.nsf/ProductsbyReleaseDate/8B3B8483AEFC6B24CA257713001118D1?OpenDocument> (дата звернення: 15.05.2018).
3. Arrowsmith J. Temporary Agency Work and Collective Bargaining in the EU. Dublin : European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2009. URL : <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/comparative-information/temporary-agency-work-and-collective-bargaining-in-the-eu> (дата звернення: 15.05.2018).
4. The official site of The Bureau of Labor Statistics / The Bureau of Labor Statistics. URL : <https://www.bls.gov/> (дата звернення: 15.05.2018).
5. Decent Work Measurement. Framework and Indicators. International Labour Organization, 2011. URL : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---americas/---ro-lima/---sro-port_of_spain/documents/presentation/wcms_304689.pdf (дата звернення: 15.05.2018).
6. How Precarious Employment Affects Health and Safety at Work: The Case of Temporary Agency Workers. Érudit Consortium 2008. URL : <https://www.erudit.org/en/journals/ri/2011-v66-n3-ri5004266/1006345ar/#no1> (дата звернення: 15.05.2018).
7. Lewchuk W., Marlea C. Alice de Wolff. Working without Commitments: Precarious Employment and Health. *Work, Employment and Society*. 2008. Vol. 22. Issue 3. P. 387–406. URL : https://www.researchgate.net/publication/249828645_Working_Without_Commitments_Precarious_Employment_and_Health (дата звернення: 15.05.2018).
8. Louie A., Aleck O., Michael Q., Tessa K., Jean S. Empirical Study of Employment Arrangements and Precariousness in Australia. *Relations Industrielles. Industrial Relations*. 2006. Vol. 61. Issue 3. P. 465–486. URL : https://www.riir.ulaval.ca/sites/riir.ulaval.ca/files/2006_61-3_4.pdf (дата звернення: 15.05.2018).
9. Quinlan M., Bohle P. Contingent Work and Occupational Safety. *The Psychology of Workplace Safety*. Washington, DC: American Psychological Association, 2004. P. 81–106. URL : https://www.researchgate.net/publication/313191085_Contingent_work_and_occupational_safety (дата звернення: 15.05.2018).
10. Quinlan M., Bohle P. Over-Stretched and Unreciprocated Commitment: Reviewing Research on the OHS Effects of Downsizing and Job Insecurity. *International Journal of Health Services*. 2009. Vol. 39. Issue 1. P. 1–44. URL : http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.2190/HS.39.1.a?url_ver=Z39.88-2003&rfr_id=ori:rid:crossref.org&rfr_dat=cr_pub%3dpubmed (дата звернення: 15.05.2018).
11. Report of the Conference. Sixteenth International Conference of Labour Statisticians. Geneva, 6–15 October 1998. International Labour Organization. URL : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/meetingdocument/wcms_087599.pdf (дата звернення: 15.05.2018).
12. Resolution concerning statistics of work, employment and labour underutilization (19th International Conference of Labour Statisticians, 2013) / International Labour Office, Department of Statistics. Geneva, ILO, 2013. URL : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/normativeinstrument/wcms_230304.pdf (дата звернення: 15.05.2018).
13. Skilled Group. Annual Report 2007/08. Melbourne: Skilled Group Proprietary Limited, 2009. URL : <https://www.homeaffairs.gov.au/ReportsandPublications/Documents/annual-reports/annual-report-2007-08-complete.pdf> (дата звернення: 15.05.2018).
14. Smith C., Silverstein B., Bonauto D, Adams D. Temporary Workers in Washington State. *American Journal of Industrial Medicine*. 2010. Vol. 53. Issue 2. P. 135–145. URL : <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/ajim.20728> (дата звернення: 15.05.2018).
15. Stone K., Arthurs H. The Transformation of Employment Regimes: A Worldwide Challenge. *Rethinking Workplace Regulation: Beyond the Standard Contract of Employment*. New York, NY : Russell Sage Foundation, 2013. P. 1–20. URL : <http://www.worldcat.org/title/rethinking-workplace-regulation-beyond-the-standard-contract-of-employment/oclc/844727835> (дата звернення: 15.05.2018).
16. Underhill E., Rimmer M. State Protection for Temporary Agency Workers: Australian Developments. *The Modernisation of Labour Law and Industrial Relations in a Comparative Perspective*. Netherland s: Kluwer Law International, 2009. P. 173–192. URL : <http://dro.deakin.edu.au/view/DU:30016781> (дата звернення: 15.05.2018).
17. US Government Accountability Office. Contingent Workforce: Size, Characteristics, Earnings, and Benefits. US Government Accountability Office, 2015. URL : <https://www.gao.gov/assets/670/669766.pdf> (дата звернення: 15.05.2018).
18. Virtanen M., Kivimäki M., Joensuu M. Temporary Employment and Health: A Review. *International Journal of Epidemiology*. 2005. Vol. 34. P. 610–622. URL : <https://academic.oup.com/ije/article/34/3/610/682271> (дата звернення: 15.05.2018).
19. Vosko L. A New Approach to Regulating Temporary Agency Work in Ontario or Back to the Future?. *Relations Industrielles. Industrial Relations*. 2010. Vol. 65. Issue 4. P. 632–653. URL : <https://www.erudit.org/en/journals/ri/2010-v65-n4-ri3998/045589ar/> (дата звернення: 15.05.2018).
20. 90 th International Labour Conference to discuss Decent Work in the Informal Economy, Child Labour, Occupational Accidents and Diseases, and occupied territories / International Labour Organization. URL : http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_007791/lang--en/index.htm (дата звернення: 15.05.2018).

References

1. The State Statistics Service of Ukraine. (2018). Methodology and classifiers // The official site of the State Statistics Service of Ukraine. [online] Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> [Accessed 15 May 2018].
2. ABS. (2008). Forms of Employment. Canberra: Australian Bureau of Statistics, Catalogue 6359.0. [online] Available at: <http://www.abs.gov.au/ausstats/abs@.nsf/ProductsbyReleaseDate/8B3B8483AEFC6B24CA257713001118D1?OpenDocument> [Accessed 15 May 2018].
3. Arrowsmith, J. (2009). *Temporary Agency Work and Collective Bargaining in the EU*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. [online] Available at: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/comparative-information/temporary-agency-work-and-collective-bargaining-in-the-eu> [Accessed 15 May 2018].
4. The official site of The Bureau of Labor Statistics. (2018). [online] Available at: <https://www.bls.gov/> [Accessed 15 May 2018].
5. International Labour Organization. (2011). Decent Work Measurement. Framework and Indicators. [online] Available at: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---americas/---ro-lima/---sro-report_of_spain/documents/presentation/wcms_304689.pdf [Accessed 15 May 2018].
6. Érudit Consortium. (2008). How Precarious Employment Affects Health and Safety at Work: The Case of Temporary Agency Workers. [online] Available at: <https://www.erudit.org/en/journals/ri/2011-v66-n3-ri5004266/1006345ar/#no1> [Accessed 15 May 2018].
7. Lewchuk, W., Marlea, Cl. and Wolff, A.. (2008). Working without Commitments: Precarious Employment and Health. *Work, Employment and Society*, 22(3), pp. 387–406. [online] Available at: https://www.researchgate.net/publication/249828645_Working_Without_Commitments_Precarious_Employment_and_Health [Accessed 15 May 2018].
8. Louie, A., Ostry, A., Quinlan, M., Keegel, T., Shoveller, J. and LaMontagne, A. (2006). Empirical Study of Employment Arrangements and Precariousness in Australia. *Industrial Relations*, 61(3), pp. 465–486. [online] Available at: https://www.riir.ulaval.ca/sites/riir.ulaval.ca/files/2006_61-3_4.pdf [Accessed 15 May 2018].
9. Quinlan, M. and Bohle, Ph. (2004). Contingent Work and Occupational Safety. The Psychology of Workplace Safety. Washington, DC: American Psychological Association, pp. 81–106. [online] Available at: https://www.researchgate.net/publication/313191085_Contingent_work_and_occupational_safety [Accessed 15 May 2018].
10. Quinlan, M. and Bohle, Ph. (2009). Over-Stretched and Unreciprocated Commitment: Reviewing Research on the OHS Effects of Downsizing and Job Insecurity. *International Journal of Health Services*, 39(1), pp. 1–44. [online] Available at: http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.2190/HS.39.1.a?url_ver=Z39.88-2003&rfr_id=ori:rid:crossref.org&rfr_dat=cr_pub%3dpubmed [Accessed 15 May 2018].
11. Report of the Conference. Sixteenth International Conference of Labour Statisticians. Geneva, 6–15 October 1998. [online] Available at: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/meetingdocument/wcms_087599.pdf [Accessed 15 May 2018].
12. International Labour Organization. (2013). Resolution concerning statistics of work, employment and labour underutilization (19th International Conference of Labour Statisticians). [online] Available at: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/normativeinstrument/wcms_230304.pdf [Accessed 15 May 2018].
13. Skilled Group. (2009). Annual Report 2007/08. *Melbourne: Skilled Group Proprietary Limited*. [online] Available at: <https://www.homeaffairs.gov.au/ReportsandPublications/Documents/annual-reports/annual-report-2007-08-complete.pdf> [Accessed 15 May 2018].
14. Smith, C., Silverstein, B., Bonauto, D., Adams, D. and Joyce Fan, Z. (2010). Temporary Workers in Washington State. *American Journal of Industrial Medicine*, 53(2), pp. 135–145. [online] Available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/ajim.20728> [Accessed 15 May 2018].
15. Stone, K. and Arthurs, H. (2013). The Transformation of Employment Regimes: A Worldwide Challenge. *Rethinking Workplace Regulation: Beyond the Standard Contract of Employment*. New York, NY: Russell Sage Foundation, pp. 1–20. [online] Available at: <http://www.worldcat.org/title/rethinking-workplace-regulation-beyond-the-standard-contract-of-employment/oclc/844727835> [Accessed 15 May 2018].
16. Underhill, E. and Rimmer, M. (2009). State Protection for Temporary Agency Workers: Australian Developments. *The Modernisation of Labour Law and Industrial Relations in a Comparative Perspective*. Netherlands: Kluwer Law International, pp. 173–192. [online] Available at: <http://dro.deakin.edu.au/view/DU:30016781> [Accessed 15 May 2018].
17. US Government Accountability Office. (2015). *Contingent Workforce: Size, Characteristics, Earnings, and Benefits*. US Government Accountability Office. [online] Available at: <https://www.gao.gov/assets/670/669766.pdf> [Accessed 15 May 2018].
18. Virtanen, M., Kivimäki, M., Joensuu, M., Virtanen, P., Elovainio, M. and Vahtera, J. (2005). Temporary Employment and Health: A Review. *International Journal of Epidemiology*, 34, pp. 610–622. [online] Available at: <https://academic.oup.com/ije/article/34/3/610/682271> [Accessed 15 May 2018].
19. Vosko, L. (2010). A New Approach to Regulating Temporary Agency Work in Ontario or Back to the Future? *Relations Industrielles / Industrial Relations*, 65(4), pp. 632–653. [online] Available at: <https://www.erudit.org/en/journals/ri/2010-v65-n4-ri3998/045589ar/> [Accessed 15 May 2018].
20. International Labour Organization. 90th International Labour Conference to discuss Decent Work in the Informal Economy, Child Labour, Occupational Accidents and Diseases, and occupied territories. [online] Available at: http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_007791/lang--en/index.htm [Accessed 15 May 2018].

THE ROLE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE WORK OF EXECUTIVES BY DIFFERENT MANAGEMENT LEVELS

Ganna Rekun

PhD in Economics, associate professor

e-mail: rekun@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0002-1734-7364

Sofia Demchenko

magistrate

e-mail: sofia.demchenko95@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3658-5197

V.N. Karazin Kharkiv National University

1, Mironositskaya Str., Kharkiv, 61002, Ukraine

In modern conditions of globalized society in the theories of management, there is growing attention to emotional information, its importance and the need of its effective use. Researches confirm that emotions can act as organizational resources that can be managed to improve organization's effectiveness, employee's performance and create a favorable moral and psychological climate, both within the organization and with external stakeholders. This article studies the main approaches to the application of the concept of «emotional intelligence» among the various levels of management in the organization and offers authors' development to improve competencies in this area. The relevance of the research is proved, which consists in special attention to the problems of exchange and use of emotional information among personnel and management. The basic competences those are necessary for the development of emotional intelligence from a position of importance for different levels of managers are studied. This article analyzes the development and practices of implementing programs to enhance emotional intelligence in international organizations and corporations.

The purpose of the article is to study the influence of emotional intelligence on different levels of managers in order to identify the main areas of competence development.

To achieve the set purpose the following tasks have to be solved: to study the concept of «emotional intelligence», its components; to study the basic competences of emotional intelligence; substantiation of competencies and their importance for managers; to research the best practices on increasing the emotional intelligence in organizations and results of its implementation; to analyze the need to apply and develop emotional intelligence among different levels of management.

Authors use such research methods as analysis and synthesis, abstraction and generalization, comparison and competency-based approach.

The result of the work is developed recommendations for increasing emotional intelligence among executives based on the analysis of the importance of different competencies for different levels of management.

Key words: Emotional Intelligence, Competence of Emotional Intelligence, EI, EQ, Management.

РОЛЬ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ МЕНЕДЖЕРІВ РІЗНИХ РІВНІВ УПРАВЛІННЯ

Рекун Ганна Петрівна

кандидат економічних наук, доцент

e-mail: rekun@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0002-1734-7364

Демченко Софія Вікторівна

магістрант

e-mail: sofia.demchenko95@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3658-5197

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

вул. Мירוносицька, 1, Харків, 61002, Україна

У сучасних умовах суспільства, що глобалізується, у теоріях менеджменту зростає увага до емоційної інформації, її важливості та необхідності ефективного використання. Дослідження підтверджують, що емоції можуть виступати як ресурси організації, якими можна керувати задля підвищення її ефективності, результативності працівників та створення сприятливого морального-психологічного клімату, як всередині організації, так і з зовнішніми зацікавленими особами. У даній статті досліджуються основні підходи до застосування концепції «емоційного інтелекту» серед різних рівнів менеджменту в організації та

пропонуються власні розробки з підвищення компетенцій у цій сфері. Доведена актуальність дослідження, що полягає в особливій увазі до проблематики обміну та використання емоційної інформації серед персоналу та менеджменту. Вивчаються основні компетенції, які необхідні для розвитку емоційного інтелекту з позиції важливості для різних рівнів управлінців. У даній статті проаналізовані розробки та практики імплементації програм підвищення емоційного інтелекту у міжнародних організаціях та корпораціях.

Мета статті полягає в дослідженні впливу емоційного інтелекту на різні рівні управлінців задля визначення основних напрямків підвищення компетенцій.

Досягнення поставленої мети обумовило вирішення наступних завдань: вивчення поняття «емоційний інтелект», його складових; дослідження основних компетентностей емоційного інтелекту; обґрунтування компетентностей та їхньої важливості для менеджерів; дослідження кращих практик і результатів застосування у сфері підвищення емоційного інтелекту в організаціях; аналіз необхідності застосування та розвитку емоційного інтелекту серед різних рівнів менеджменту.

Автори застосовують такі методи дослідження, як аналіз і синтез, абстрагування і узагальнення, порівняння та компетентнісний підхід.

Результатом роботи є розробка рекомендацій щодо підвищення емоційного інтелекту серед менеджерів на основі аналізу важливості різних компетенцій для різних рівнів управління.

Ключові слова: емоційний інтелект, компетенції емоційного інтелекту, EI, EQ, менеджмент.

РОЛЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОРГАНИЗАЦИИ РАБОТЫ МЕНЕДЖЕРОВ РАЗНЫХ УРОВНЕЙ УПРАВЛЕНИЯ

Рекун Анна Петровна

кандидат экономических наук, доцент

e-mail: rekun@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0002-1734-7364

Демченко София Викторовна

магистрант

e-mail: sofia.demchenko95@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3658-5197

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ул. Миросицкая, 1, Харьков, 61002, Украина

В современных условиях общества, которое глобализируется, в теориях менеджмента растет внимание к эмоциональной информации, ее важности и необходимости эффективного использования. Исследования подтверждают, что эмоции могут выступать как ресурсы организации, которыми можно управлять для повышения ее эффективности, результативности работников и создания благоприятного морально-психологического климата, как внутри организации, так и с внешними заинтересованными лицами. В данной статье исследуются основные подходы к применению концепции «эмоционального интеллекта» среди различных уровней менеджмента в организации и предлагаются собственные разработки по повышению компетенций в этой сфере. Доказана актуальность исследования, которая заключается в особом внимании к проблематике обмена и использования эмоциональной информации среди персонала и менеджмента. Изучаются основные компетенции, которые необходимы для развития эмоционального интеллекта с позиции важности для различных уровней управленцев. В данной статье проанализированы разработки и практики имплементации программ повышения эмоционального интеллекта в международных организациях и корпорациях.

Цель статьи заключается в исследовании влияния эмоционального интеллекта на разные уровни управленцев для определения основных направлений повышения компетенций.

Достижение поставленной цели обусловило решение следующих задач: изучение понятия «эмоциональный интеллект», его составляющих; исследование основных компетенций эмоционального интеллекта; обоснование компетенций и их важности для менеджеров; исследование лучших практик и результатов применения в сфере повышения эмоционального интеллекта в организациях; анализ необходимости применения и развития эмоционального интеллекта среди различных уровней менеджмента.

Авторы применяют такие методы исследования, как анализ и синтез, абстрагирование и обобщение, сравнение и компетентностный подход.

Результатом работы является разработка рекомендаций по повышению эмоционального интеллекта среди менеджеров на основе анализа важности различных компетенций для разных уровней управления.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, компетенции эмоционального интеллекта, EI, EQ, менеджмент.

Introduction. An issue of managing personnel with a view to reaching a qualitatively new level becomes more urgent in a rapidly changing environment, the ever-increasing flow of information and

the desire to catch or create a trend. At the forefront are deeply hidden psychological and sociological factors. Its consideration can drastically change the approaches to the management of an organization, the life cycle of the product, corporate culture, etc.

Today, such a trend, capable of changing everything – from the personnel management system to receiving super profits of the company – is developing of the emotional intelligence skills. Modern research shows that the key aspect of management today is the study of emotional intelligence, as it is proved, that emotional information plays a significant role in the professional activity of a person and whole organizations in general. That is why it is necessary to pay considerable attention to the study of emotional intelligence, its influence, the development of soft skills at different levels of management and among the staff as a whole, as this has a significant impact on the personal indicators of employees, results, effectiveness and success of the company.

Literature review. The main researchers in the field of emotional intelligence are Peter Salovey, John Mayer [1; 2], David Caruso [3; 4] whose work had significant impact on the wide spreading and recognizing the importance of studying such component of human existence as emotion. A scientist who studied human brain and behavior – Daniel Goleman, author of the best-selling book «Emotional Intelligence», paid special attention to studying this issue [5].

The aim of the study is to study of emotional intelligence, its main components, the importance and impact on different levels of management and identifying the main areas of competence development.

Key research findings. The widespread and recognized importance of studying such component of human existence as emotion is manifested only in the 90's. of the XX century. At that times Peter Salovey and John Mayer proposed the formal definition of emotional intelligence – «the ability to control one's own and others' feelings, distinguish them and use this information to guide their thinking and actions». Together with David Caruso, they developed the theory of «Emotional Intelligence» and put forward an assumption that is today fundamental – the most important components of emotional intelligence are: the perception of emotions, their using understanding and management [1-4].

Daniel Goleman argued that not the cognitive intelligence guaranteed success in business, but emotional intelligence [5].

Together with the development of the theory of the importance of emotional intelligence, more and more studies have confirmed the validity of the scientists' statements. And more and more such developments have been transferred from the sphere of personal development to wider areas, such as personnel and organization management. Studies show that people with high EQ (Emotional Quotient) have the best level of mental health, exemplary work and stronger leadership qualities. The EQ indicator itself includes 67 % of those traits that were identified as necessary for good performance and are twice as important as technical expertise or IQ [5].

The development of a higher level of emotional intelligence allows one to cope with uncertainty much more better, facilitate decision making, and be more competent in social and personal life circumstances. These skills are especially important in the field of personnel management for all levels of management. Because in this way, a single, powerful and effective organism is formed on the site of an organization, which not only receives super profits, is more competitive and viable, but at the same time pays attention to every employee with his needs [6].

Both managers and staff can benefit from improving their EI level to lead project teams, influence people, and manage internal and external customers more efficiently. When people have high level of emotional intelligence, they make better not only their leaders, but also team members [7].

It is important to understand how and at what level of management exactly it is worth paying attention to one or another competence of emotional intelligence for organizing the most effective work, meeting the needs for self-realization and success, building effective communication chains both inside the organization and with the external environment.

To do this, main components of emotional intelligence should be considered (Fig. 1).

The first component of emotional intelligence – perceiving emotions – is the ability to detect and decipher emotions in faces, pictures, voices and cultural artifacts. It also includes the ability to identify one's own emotions. Perception of emotions can be the most basic aspect of emotional intelligence, as it makes possible any other processing of emotional information.

The second component of emotional intelligence – using emotions – is the ability to use emotions to facilitate various cognitive actions, such as thinking and problem solving. Being in a slightly sad mood helps people to conduct a thorough, methodical work. On the contrary, a happy mood can stimulate creative and innovative thinking. An emotionally intelligent person can make full use of his volatile moods to best approach the task.

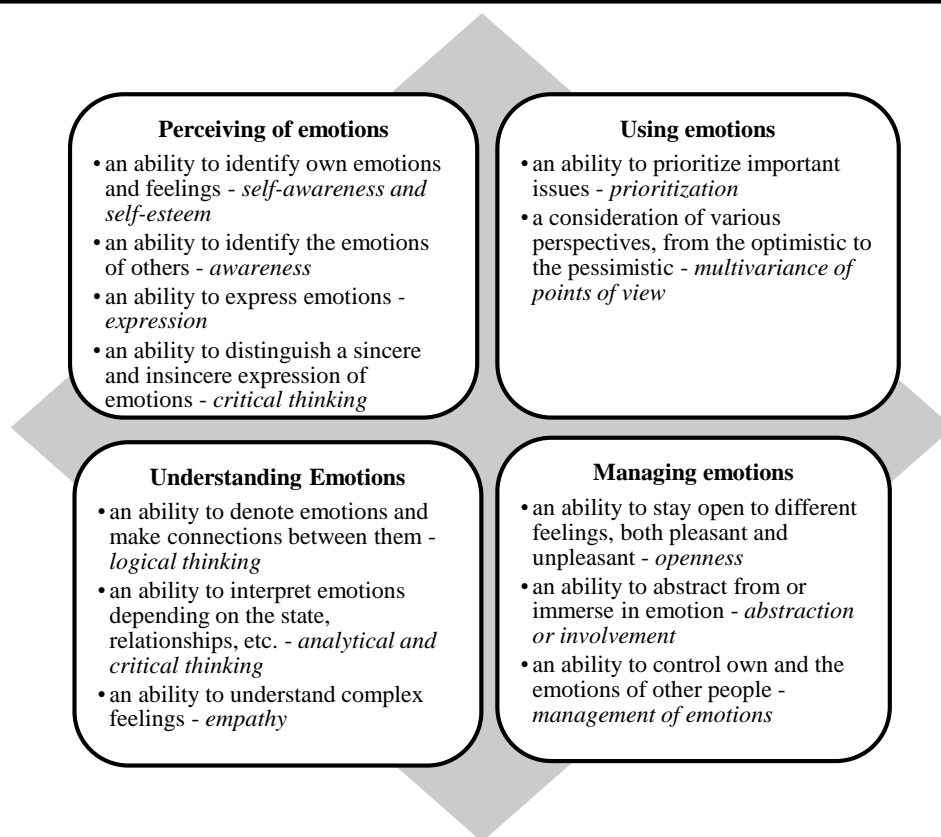

Figure 1 – Competences of emotional intelligence depending on its structure

Source: based on [1-4]

The third component of emotional intelligence – understanding emotions – is the ability to understand the language of emotions and appreciate the complex relationship between emotions. For example, the understanding of emotions includes the ability to be sensitive to minor differences in emotions, like being happy and being in complete ecstasy. In addition, it includes the ability to recognize and describe how emotions develop over time, for example, how shock can turn into grief.

The fourth component of emotional intelligence – management of emotions – consists of the ability to regulate emotions both in people themselves and in others. It is needed to learn how to control own emotions. This branch also includes the ability to control the emotions of others. For instance, an emotionally intelligent leader can strengthen his own anger and use it to utter a powerful speech in order to awaken righteous anger in others. Therefore, a person with a high level of EQ can use emotions, even negative ones, and manage them to achieve their goals [3].

To study the influence of emotional intelligence on different levels of management in personnel management further, it is necessary to consider the content of EI components from the point of view of executives of different levels (Fig. 2).

It is necessary to understand that for the most qualitative development of a high emotional and intellectual environment for staff, different levels of management should pay attention to the development of different priority competencies (Fig. 3).

For low-level managers, the presence and development of such competencies as emotion perception and understanding of emotion is important because they are most likely to be in contact with employees and should be able to feel their emotional mood, elevated or lowered emotional background for more effective management and transfer the relevant information up the steps of management.

Particular emphasis should be placed on developing the competences of emotional intelligence for mid-level managers, since they are an important part of any business as they directly link the executive level with the staff of the front line. Support and involvement of middle management are needed to manage changes in organization successfully. It is essential to have developed social skills and ability to manage these emotions from the lower level, since these managers organize the work of the departments and have an impact on the work of the team. It is important to take into account that often top management is pushed out of middle managers, therefore the development of emotional intelligence in a complex way is a vital skill that ensures the transition to the next stage in management.

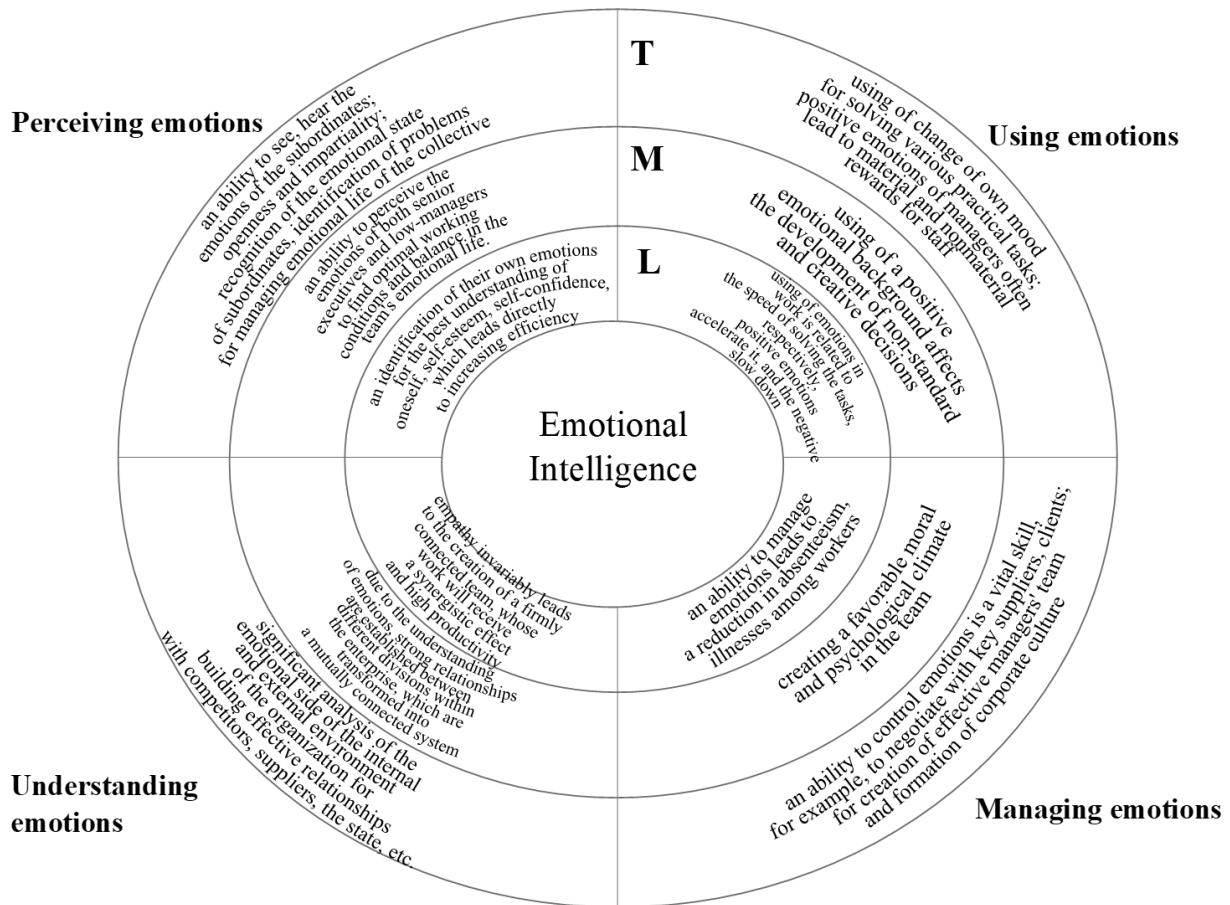

Figure 2 – Content of emotional intelligence components in terms of importance for executives of different levels of management

For top managers, self-development and self-improvement, as leaders of one or another organization, are important for inspiring staff to work not for the sake of getting money, but for following the mission of companies. It is also important to develop a strategic vision, create partnerships and work with the environment. The ability to leave space for other team members, to open up themselves is a feature of an emotionally intelligent manager of the highest level. Emotional intelligence allows the manager to use different models in his guide, but at the same time, react sensitively and quickly to what is happening and to solve any critical situations [8].

One of the critical situations in an organization that may arise is conflicts of a different nature and different orientations. Managers with high emotional intelligence EQ are clearly more effective in resolving conflicts than those with low EQ in management personnel. Often, the problem of many conflict management programs lies not in the tools itself, but in NOT focusing on the development of emotional intelligence skills. According to scientists, the reluctance to analyze the emotional experiences of the parties in the conflict and the low ability to manage their emotions lead to a decrease in the level of criticality to their behavior, a decrease in the level of responsibility for their actions, the lack of an installation on constructive dialogue and a decrease in the sensitivity to the experiences of the opponent. The choice of a suppression strategy in a conflict resolution situation does not require the head of the skills that make up the essence of emotional intelligence. Managing emotions allows you to objectively assess the opportunities and risks of using different conflict resolution strategies. Work with the conflict turns into work with the problem, gaining a constructive orientation, which is most clearly expressed in the model of cooperation.

The importance of increasing the emotional intelligence in organizational culture among management and staff is manifested in the constant attention of Western scientists on this issue. As far as Ukraine is concerned, our country, unfortunately, has not yet come up with a comprehensive study of this issue and very little attention is paid. Abroad such studies are conducted even by organizations. So, in 1996, with the support of the Fetzer Institute, a Consortium for research on emotional intelligence in organizations

was created. The mission of EI Consortium is to promote research and practice of emotional and social intelligence in organizations through the generation and exchange of knowledge. The Consortium for Research on Emotional Intelligence in Organizations (CREIO) currently consists of 12 core members and 102 additional members who are successful professionals in this field [2]. One of the first projects of the Consortium was aimed at identifying empirically-supported models of best practice for the development of emotional intelligence. The results of the researches led to the creation 15 such models, which include courses on self-management, stress management, interpersonal conflict management, management of interaction and relationships, training on motivation, development of competences of emotional intelligence, etc. [9].

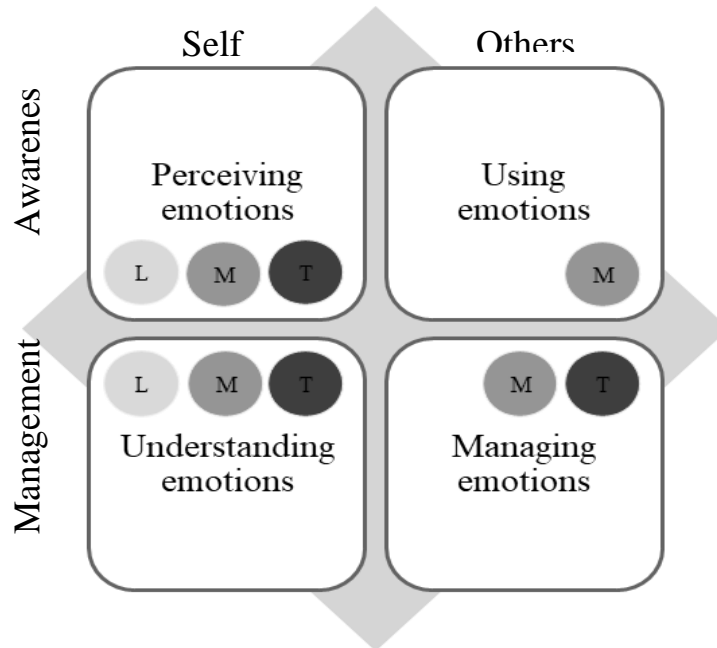

Figure 3 – Focus on competencies for different levels of management (T – top management, M – middle management, L – lower-management)

One of the most successful examples of implementation programs for evaluating and developing emotional intelligence skills is the experience of the FedEx Express team and their Global Learning Institute. This 6-month course was aimed at top-managers, people-oriented leaders around the world. The main tests were conducted in 2005, 2009, 2010 and 2014. This program provided an 8-11 % increase in core leadership skills, with over half of the participants experiencing very high (10-50 %) improvements in some of the key skills of emotional intelligence and leadership outcomes. 72 % of program participants experienced significant improvements in decision making; 60 % – in a life, and 58 % – a significant improvement in the influencing [10]. These results prove the impact of emotional information on the quality of doing business and, overall, the quality of life, and confirm the thesis that leadership means communication between people at the emotional level.

The main achievement of the research was the creation of a training program, the core component of which was the concentration on the development of emotional intelligence skills – Six Seconds of Emotional Intelligence Assessment (SEI). According to the experiments, it was proved and substantiated the necessity to use emotional intelligence skills on a daily basis.

Another example of the significance of emotional intelligence in management has shown in a Deloitte’s report on the necessary features for inclusive leadership. This report builds on the experience of communicating and researching over 1,000 world leaders and 1,500 employees on their perception of inclusive leadership [11]. This leadership should be based on the inclusion of 6 signature traits into the model of behavior of top management. These features, as well as their components, are presented in Appendix C. The surveys substantiate the importance of possessing these traits as a necessary powerful tool for emotional intelligence that allows leaders to work more effectively in different markets, adapt to change, have better communication with the internal and external environment, and encourage staff to realize their potential as fool as possible.

In support of the special influence of emotional intelligence on different areas of the company, in 2015 Harvard Business Review published an article that proves a strong link between empathic leaders and

financial indicators. The editors have provided evidence indicating the complex nature of our rational and emotional self, as well as the impossibility and inexpediency of dividing these two fields while working [12].

Also, to support of the importance of the development of emotional intelligence among staff and management, the Davos Economic Forum Report «The Future of Jobs» said about the future of professions and the definition of the necessary skills by 2020, among which the emotional intelligence and its main competences, such as sociability, ability to work in a team, empathy etc. [13].

As for Ukraine, according to the results of the survey of companies and the data of the vacancy database in 2015, there is a significant demand for cognitive skills in our country, however, companies today, regardless of the sphere of activity, generally require young professionals to have soft skills. According to research results, the ratio of the importance of skills soft skills and hard skills, which is optimal for recruitment of young professionals, is 61 % and 39 % respectively. The most important, according to employers, is the ability to assume responsibility – 62,1 %, the attempt to develop – 56,9 %, persistence – 48,3 %, sociability – 51,7 %. The need for these skills for companies will continue until 2030, where the greatest need, according to the representatives of companies, will be precisely in the developed emotional intelligence, as a combination of the necessary competencies of personal and interpersonal development [14].

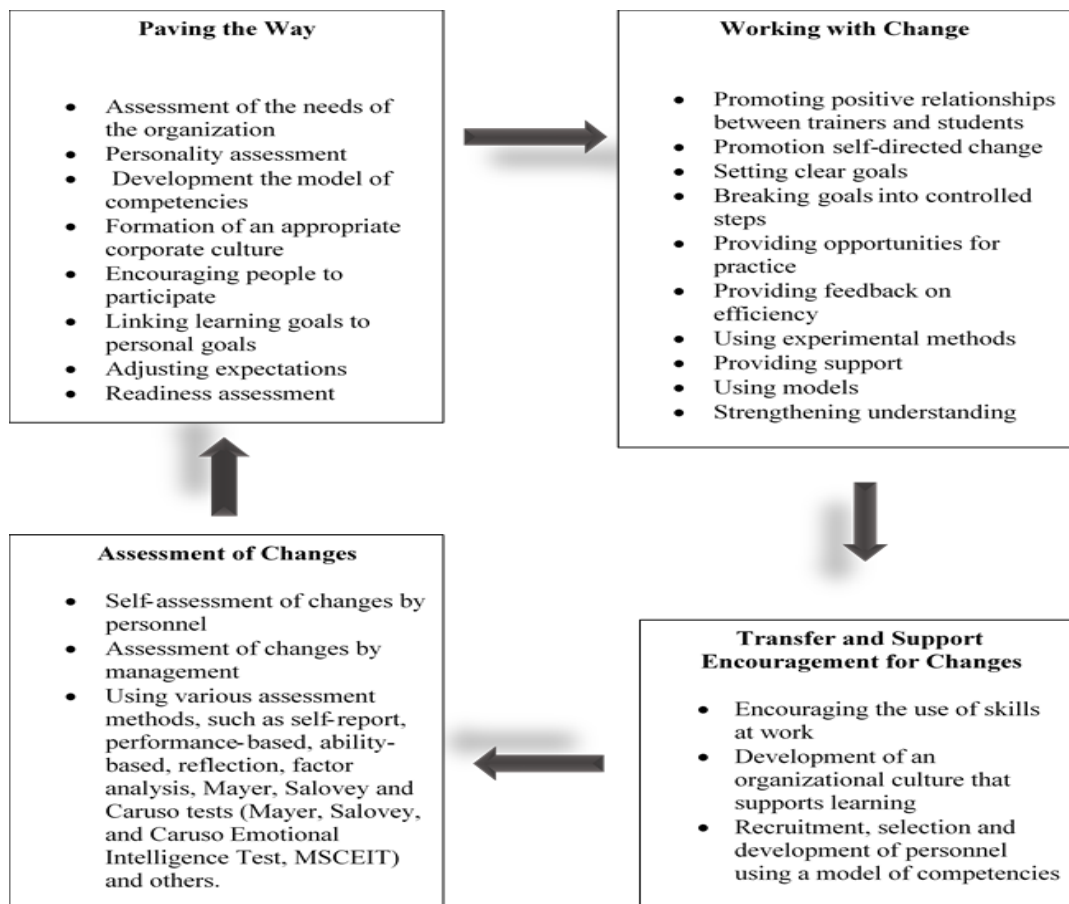

Figure 4 – Guidelines for improving the emotional intelligence in organizations

Source: based on [9; 17]

In a 2017 EY study on strategic prospects in Ukraine's labor market, one of the most needed competences in the next 3 years are socio-emotional skills – 56 %, compared with cognitive – 83 % and technical – 50 %. The company's research also highlights the importance of employee engagement, which consists of emotional and active components, and directly affects customer satisfaction and company performance [15; 16].

After studying the experience of development and management of emotional intelligence, we can propose practical recommendations for its development in organizations. The recommendations are presented in the form of a scheme with a breakdown into the main four phases: preparation, training, exchange maintenance at the same level and assessment (Fig. 4).

This scheme reveals practical steps toward leadership in each phase of how to promote and enhance the emotional intelligence in the workplace. They are applicable in organizations where developmental, social and emotional learning efforts are being implemented. These guidelines mainly include the use of entrepreneurship efforts, as well as training in control skills, diversification, teamwork, leadership, conflict management, stress management, and so on.

Conclusions. Thereby, it has been proved that for all levels of management it is important to develop an emotional intelligence, since it significantly affects the work of the staff, the environment in the team, the achievement of the necessary results, the expansion of the activity and construction of the organization's image. EI especially important today when executives have to face most of their working time with force majeure, in which the emotional component prevails. Managers should perceive and understand emotions, use and manage them to motivate themselves and their staff. Managers who take the time to learn and truly listen to their employees, make the most of emotional intelligence as an instrument in building a management strategy. Most employees value this attitude and work more efficiently, listening to their boss. They are more loyal to their company. The emotional intelligence allows managers to see in their employees the satisfaction of the conditions, their ability to cope with the set tasks, which teams will be more able to work, or can they achieve the desired tasks. The application of emotional intelligence in management will allow us to reach new heights of the company and will significantly increase the efficiency of the staff.

Література

1. Mayer J. D., Salovey P. What is emotional intelligence? Emotional development and emotional intelligence: Educational implications // New York: Basic Books. 1997. P. 3–31.
2. Salovey P., Grewal D. The Science of Emotional Intelligence // American Psychological Society. 2005. URL : <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.385.2439&rep=rep1&type=pdf> (дата звернення: 20.04.2018).
3. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D.R. Emotional Intelligence Meets Traditional Standards for an Intelligence // Intelligence. 1999. № 27. P. 5–27.
4. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. The Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT) // Multi-Health Systems. 2002.
5. Goleman D. Working with Emotional Intelligence // New York: Bantam Books. 1998. 383 p.
6. Rekun G., Sardak Y., Pastukhova N. Innovative changes in human resource management in terms of economic turbulence in Ukraine // Social Economics. 2015. № 2. P. 162–168.
7. Рекун Г. П., Меденець В. В. Емоційне лідерство в системі управління персоналом // Економіка та суспільство (електронне наукове фахове видання). 2017. № 13. С. 691–696. URL : http://economyandsociety.in.ua/journal/13_ukr/117.pdf (дата звернення: 20.04.2018).
8. Книш А. Є. Емоційний інтелект лідера у сфері бізнесу : навчальний посібник. К. : ДП «НВЦ «Пріоритети». 2016. 40 с.
9. Consortium for Research on Emotional Intelligence in Organizations. URL : <http://www.eiconsortium.org/index.html> (дата звернення: 20.04.2018).
10. Freedman J. Case Study: Emotional Intelligence for People-First Leadership at FedEx Express // Six Seconds. The Emotional Intelligence Network. 2014. URL : <http://www.6seconds.org/2014/01/14/case-study-emotional-intelligence-people-first-leadership-fedex-express/> (дата звернення: 22.04.2018).
11. Bourke J., Dillon B. The six signature traits of inclusive leadership // Deloitte Insights. 2016. URL : <https://www2.deloitte.com/insights/us/en/topics/talent/six-signature-traits-of-inclusive-leadership.html> (дата звернення: 22.04.2018).
12. Ovans A. How Emotional Intelligence Became a Key Leadership Skill // Harvard Business Review. 2015. URL : <https://hbr.org/2015/04/how-emotional-intelligence-became-a-key-leadership-skill> (дата звернення: 20.04.2018).
13. Global Challenge Insight Report «The Future of Jobs» // World Economic Forum. 2016. URL : http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf (дата звернення: 22.04.2018).
14. Навички для України 2030 : Погляд бізнесу // Центр «Розвиток КСВ». 2016. URL : http://csr-ukraine.org/wp-content/uploads/2016/10/%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B8_2030.pdf (дата звернення: 20.04.2018).
15. Стратегічні перспективи розвитку ринку праці України // EY. 2017. URL : [https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-kyiv-post-EY-strategic-outlook-for-the-ukrainian-labor-market/\\$FILE/EY-kyiv-post-EY-strategic-outlook-for-the-ukrainian-labor-market.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-kyiv-post-EY-strategic-outlook-for-the-ukrainian-labor-market/$FILE/EY-kyiv-post-EY-strategic-outlook-for-the-ukrainian-labor-market.pdf) (дата звернення: 22.04.2018).

16. Методологія дослідження рівня залученості співробітників // ЕУ. 2017. URL : [https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-employee-engagement-survey-metodology-ukr/\\$FILE/ey-employee-engagement-survey-metodology-ukr.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-employee-engagement-survey-metodology-ukr/$FILE/ey-employee-engagement-survey-metodology-ukr.pdf) (дата звернення: 22.04.2018).
17. Why Do You Need Emotional Intelligence at Work? // HR in Asia. 2017. URL : <https://www.roberthalf.com/research-and-insights/workplace-research/emotional-intelligence-at-work> (дата звернення: 20.04.2018).

References

1. Mayer, J.D., Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence? New York: Basic Books.
2. Salovey, P., Grewal, D. (2005). The Science of Emotional Intelligence. American Psychological Society. [online] Available at: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.385.2439&rep=rep1&type=pdf> [Accessed 20 Apr. 2018].
3. Mayer, J.D., Salovey, P., Caruso, D.R. (1999). Emotional Intelligence Meets Traditional Standards for an Intelligence. *Intelligence*, 1999, 27, pp. 5–27.
4. Mayer, J.D., Salovey, P., Caruso, D. (2002). The Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT). *Multi-Health Systems*.
5. Goleman, D. (1998). *Working with Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books.
6. Rekun, G., Sardak, Y. and Pastukhova, N. (2015). Innovative changes in human resource management in terms of economic turbulence in Ukraine. *Social Economics*, 2, pp. 162–168.
7. Rekun, G.P. (2017). Emotional leadership in the personnel management system [“Emotsiine liderstvo v systemi upravlinnia personalom”]. *Economics and Society (electronic scientific professional edition)*, 2017, 13, pp. 691–696. [online] Available at: http://economyandsociety.in.ua/journal/13_ukr/117.pdf [Accessed 20 Apr. 2018].
8. Knysh, A. E. (2017). *Emotional intelligence leader in business [“Emotsiinyi intelekt lidera u sferi biznesu”]*. Kyiv: Research and Production Center «Priorytety».
9. Consortium for Research on Emotional Intelligence in Organizations. [online] Available at: <http://www.eiconsortium.org/index.html> [Accessed 20 Apr. 2018].
10. Freedman, J. (2014). Case Study: Emotional Intelligence for People-First Leadership at FedEx Express. Six Seconds. The Emotional Intelligence Network. [online] Available at: <http://www.6seconds.org/2014/01/14/case-study-emotional-intelligence-people-first-leadership-fedex-express/> [Accessed 22 Apr. 2018].
11. Bourke, J. and Dillon, B. (2016). The six signature traits of inclusive leadership. Deloitte Insights. [online] Available at: <https://www2.deloitte.com/insights/us/en/topics/talent/six-signature-traits-of-inclusive-leadership.html> [Accessed 22 Apr. 2018].
12. Ovans, A. (2015). How Emotional Intelligence Became a Key Leadership Skill. *Business Review*. [online] Available at: <https://hbr.org/2015/04/how-emotional-intelligence-became-a-key-leadership-skill> [Accessed 20 Apr. 2018].
13. www3.weforum.org. (2016). Global Challenge Insight Report «The Future of Jobs». World Economic Forum. [online] Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf [Accessed 22 Apr. 2018].
14. Centr «Rozvytok «KSV». (2016). Navychky dlia Ukrainy 2030:Pohliad biznesu. [online] Available at: Retrieved from: http://csr-ukraine.org/wp-content/uploads/2016/10/%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B8_2030.pdf [Accessed 20 Apr. 2018].
15. www.ey.com. (2017). Strategic prospects for the development of the Ukrainian labor market [“Stratehichni perspektyvy rozvytku rynku pratsi Ukrainy-2017”]. ЕУ. [online] Available at: [https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-kyiv-post-EY-strategic-outlook-for-the-ukrainian-labor-market/\\$FILE/EY-kyiv-post-EY-strategic-outlook-for-the-ukrainian-labor-market.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-kyiv-post-EY-strategic-outlook-for-the-ukrainian-labor-market/$FILE/EY-kyiv-post-EY-strategic-outlook-for-the-ukrainian-labor-market.pdf) [Accessed 22 Apr. 2018].
16. www.ey.com. (2017). Methodology of studying the level of employee engagement [“Metodolohiia doslidzhennia rivnia zaluchenosti spivrobotnykiv”]. ЕУ. [online] Available at: [https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-employee-engagement-survey-metodology-ukr/\\$FILE/ey-employee-engagement-survey-metodology-ukr.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-employee-engagement-survey-metodology-ukr/$FILE/ey-employee-engagement-survey-metodology-ukr.pdf) [Accessed 22 Apr. 2018].
17. www.roberthalf.com. (2017). Why Do You Need Emotional Intelligence at Work? HR in Asia. [online] Available at: <https://www.roberthalf.com/research-and-insights/workplace-research/emotional-intelligence-at-work> [Accessed 20 Apr. 2018].

Стаття надійшла до редакції 24.04.2018.

**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
КЛАСТЕРНОЇ МЕРЕЖІ**

Родченко Володимир Борисович
доктор економічних наук, професор

e-mail: rodchenko@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0003-0298-4747

Хрипунова Дар'я Михайлівна
аспірант

e-mail: khripunova.daria@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2016-5120

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
вул. Мироносицька, 1, Харків, 61002, Україна

В умовах інтенсивної інтеграції, виходу України на міжнародні ринки, кластери стають засобом сприяння збільшенню обміну інформацією та виникненню нових виробників, що з'являються з галузей-постачальників або споживачів, а також з суміжних галузей. Кластери являються центрами зростання, при цьому саме за їх сприяння національні галузі отримують можливість підтримати свою перевагу серед інших країн. Розвиток кластерів має особливе значення для стимулювання розвитку мікро-, малого та середнього підприємництва, а кластерна політика, в свою чергу, стає важливою складовою економічного розвитку та економічної політики в Україні. Кластеризація охоплює всіх відповідних зацікавлених сторін на державному рівні, на рівні місцевого самоврядування, наукові співтовариства та освіту, кластерні підприємства, бізнес-асоціації тощо. Тому саме кластери є перспективними середовищами для розвитку зв'язків для підвищення конкурентоспроможності. В рамках кластерів підприємства можуть подолати ізоляцію та скористатися перевагами колективної ефективності. Кластеризація визначає можливості зростання та може стати потужним інструментом для економічного та соціального розвитку. Більш того, на інституційному рівні кластерні ініціативи дозволяють концентрувати ресурси на цільовій території та, таким чином, сприяти поширенню знань, корпоративного управління та промислових навичок, які, в свою чергу, призводять до багатьох позитивних впливів на економічний розвиток. У статті окреслені сучасні тенденції щодо активізації кластерних ініціатив та представлені основні особливості генезису кластеризації. Виявлені та розкриті проблеми щодо особливостей поступового формування кластерів. Представлена дорожня карта формування кластерів для України. Сформовані особливості кластеризації у регіонах та визначені ресурси розвитку кластерів, акцентовано увагу на моделях підтримки кластерів.

Ключові слова: кластерний розвиток, інноваційна політика, кластер, кластеризація.

**ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ В ЕВРОПЕЙСКУЮ
КЛАСТЕРНУЮ СЕТЬ**

Родченко Владимир Борисович
доктор экономических наук, профессор

e-mail: rodchenko@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0003-0298-4747

Хрипунова Дарья Михайловна
аспирант

e-mail: khripunova.daria@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2016-5120

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
ул. Мироносицкая, 1, Харьков, 61002, Украина

В условиях интенсивной интеграции, выхода Украины на международные рынки, кластеры становятся средством содействия увеличению обмена информацией и возникновению новых производителей, которые появляются из отраслей-поставщиков или потребителей, а также из смежных отраслей. Кластеры являются центрами роста, при этом именно при их содействии национальные отрасли получают возможность поддержать свое превосходство среди других стран. Развитие кластеров имеет особое значение для стимулирования развития микро-, малого и среднего предпринимательства, а кластерная политика, в свою очередь, становится важной составляющей экономического развития и экономической политики в Украине. Кластеризация охватывает всех соответствующих заинтересованных сторон на государственном уровне, на уровне местного самоуправления, научные сообщества и образование, кластерные предприятия, бизнес-ассоциации и тому подобное. Поэтому именно кластер является перспективной средой для развития связей для повышения

конкурентоспособности. В рамках кластеров предприятия могут преодолеть изоляцию и воспользоваться преимуществами коллективной эффективности. Кластеризация определяет возможности роста и может стать мощным инструментом для экономического и социального развития. Более того, на институциональном уровне кластерные инициативы позволяют концентрировать ресурсы на целевой территории и, таким образом, способствовать распространению знаний, корпоративного управления и промышленных навыков, которые, в свою очередь, приводят ко многим положительным воздействиям на экономическое развитие. В статье обозначены современные тенденции активизации кластерных инициатив и представлены основные особенности генезиса кластеризации. Обнаружены и раскрыты проблемы относительно особенностей постепенного формирования кластеров. Представлена дорожная карта формирования кластеров для Украины. Сформированы особенности кластеризации в регионах и определены ресурсы развития кластеров, акцентировано внимание на моделях поддержки кластеров.

Ключевые слова: кластерное развитие, инновационная политика, кластер, кластеризация.

PROBLEMS AND PROSPECTS OF UKRAINE INTEGRATION TO THE EUROPEAN CLUSTER NETWORK

Volodymyr Rodchenko

Doctor of Sciences (Economic), Professor

e-mail: rodchenko@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0003-0298-4747

Daria Khripunova

Post-graduate

e-mail: khripunova.daria@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2016-5120

V.N. Karazin Kharkiv National University

1, Mironositskaya Str., Kharkiv, 61002, Ukraine

In the context of intensive integration, Ukraine's access to international markets, clusters become a means of promoting the exchange of information and the emergence of new producers that appear from the supplier or consumer industries, as well as from related industries. Clusters are growth centers, and it is with their assistance that national industries are able to maintain their superiority among other countries. The development of clusters is of particular importance for stimulating the development of micro, small and medium enterprises, and cluster policy, in turn, becomes an important component of economic development and economic policy in Ukraine. Clustering covers all relevant stakeholders at the state level, at the local government level, scientific communities and education, cluster enterprises, business associations and the like. Therefore, the cluster is a promising medium for the links development to enhance competitiveness. Within the clusters, enterprises can overcome isolation and take advantage of collective efficiency. Clustering defines growth opportunities and can become a powerful tool for economic and social development. Moreover, at the institutional level, cluster initiatives allow to concentrate resources in the target area and, thus, promote knowledge, corporate governance and industrial skills, which in turn lead to many positive impacts on economic development. The article outlines the current trends in the activation of cluster initiatives and presents the main features of the genesis of clusterization. Problems with the peculiarities of the gradual clusters formation have been identified and disclosed. The road map for the Ukrainian clusters formation is presented. The clustering features in the regions are formed, the cluster development resources are identified, the cluster support models are accentuated.

Key words: Cluster Development, Innovation Policy, Cluster, Clusterization.

Постановка проблеми. У контексті сучасних світових економічних відносин інтенсивність економічного розвитку, зростання конкурентоспроможності регіонів та держави має здійснюватися за рахунок впровадження новітніх ринкових механізмів, здатних компенсувати стихійні деструктивні процеси. Для України кластеризація є одним із способів розвитку економіки та її належного рівня у системі світових економічних відносин.

На сучасному етапі відбувається збільшення активності в рамках кластерних ініціатив. Підтвердженням цього є ухвалення рішення Кабінету Міністрів України про підписання Угоди з Європейським Союзом про участь України в програмі ЄС «Конкурентоспроможність підприємств малого та середнього бізнесу (COSME) (2014 року - 2020)», повідомляє «УНІАН» з посиланням на прес-службу Кабінету міністрів України. Дані активності мають за мету сприяння розвитку української підприємницького середовища, а також створення умов для формування культури бізнесу та активної кластеризації. Також слід зазначити, що проводиться багато заходів, пов'язаних з кластерними ініціативами, також згідно з існуючими домовленостями між Українським Урядом та Європейською Комісією у 2018 році Українські кластерні організації всіляко інтегруються до європейської та міжнародної кластерної спільноти.

Згідно з міжнародним досвідом, значні зміни в організації виробництва як на національному, так і на міжнародному рівнях сприяють створенню територіально-галузевих та інтеграційних об'єднань, тобто кластерів. В умовах посилення конкуренції на національних ринках товарів, праці і капіталу економічним пріоритетом для суб'єктів України стає підвищення конкурентоспроможності регіональних господарств. Формування кластерів на території регіону дозволяє вирішувати не тільки галузеві завдання, але і сприяє багатополлярному розподілу точок зростання по території регіону, і тим самим забезпечує рівномірність і збалансованість просторового розвитку. Реалізація кластерної політики може дати потужний поштовх розвитку як основних, так і супутніх видів діяльності в регіонах. Використання інноваційних технологій в рамках кластера дозволить значною мірою посилити економічний ефект від їх впровадження і тим самим поліпшити добробут населення більшості регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кластери визнані ключовими економічними драйверами і являються цінним джерелом інновацій та знань. Теоретичні засади кластерного розвитку та особливостей кластерних активностей висвітлено таких у роботах М. Дельгадо, М. Портера, С. Стерна [1]. Сучасні тенденції щодо активізації кластерних ініціатив та основні особливості генезису кластеризації представлені К. Кетлесом, С. Процівом [2]. В роботах Ф. Неффке, М. Хеннінга, Р. Бошма [3] висвітлено особливості поступового формування кластерів на основі культури, взаємної адаптації й сфери своєї компетенції, зазначено, що даний процес потребує високого рівня організації та самоорганізації його потенційних учасників. Однак, на даному етапі розвитку процесу кластеризації теорія ще не дає достатніх відповідей щодо конкретних ресурсів розвитку кластерів, а також особливостей створення моделей підтримки кластерів.

Метою цієї роботи є дослідження особливостей та генезису поступового формування кластерів, основних ресурсів та особливостей формування дорожньої карти розвитку кластерів для формування пріоритетних шляхів регіонального розвитку.

Основні результати дослідження. Сучасні кластерні стратегії розглядають кластери як бізнес-екосистеми, які мають регіональний вимір, але включають в себе безліч зацікавлених сторін, включаючи створені підприємства, стартапи, інвесторів, дослідні інститути та інше. Обсяг діяльності кластера зазвичай охоплює кілька взаємопов'язаних секторів і створює мережу гравців і діяльності. Крім того, кластери можуть стати ядром для подальшого зростання економічного розвитку, оскільки кластери часто демонструють самоефективні мережеві ефекти, наприклад, шляхом залучення венчурного капіталу, постачальників або постачальників послуг. Тісна взаємодія між членами кластеру може привести до більш високих темпів інновацій і, таким чином, зміцнити значимість кластера.

Кластери визнані ключовими економічними драйверами і являються цінним джерелом інновацій та знань. Кластерні ініціативи визначаються як важливі засоби регіональної конкурентоспроможності та позитивно впливають на членів кластерної організації. Кластери покращують операційну ефективність компаній, пришвидшують інновації, а також прискорюють формування соціального капіталу. Перехід української економіки на якісно новий рівень можливий за умови формування нових центрів економічного зростання, що дозволяють об'єднувати науковий, освітній та виробничий потенціал та забезпечують підвищення конкурентоспроможності підприємств, науково-дослідних організацій і освітніх установ, що надають мультиплікативний ефект на розвиток економіки, сприяють залученню інвестицій і створення нових робочих місць. Такими центрами можуть стати саме кластери.

Кластеризація – це свого роду структурна реформа, яка здатна трансформувати економіку. На прикладі Харківського регіону можна прослідкувати активний розвиток торгівельного кластеру (Торгівельний центр «Барабашово»), що має потребу в зміні формату в мінливій кон'юнктурі ринку та залучення великих мережевих операторів. Подібні кластери торгівельного типу також набули активного розвитку у Одесі, Хмельницьку, Чернівцях.

Кластер дає додаткові робочі місця, що створюють додаткову вартість. Слід зазначити, що в остаточному підсумку, не окремі підприємства, а саме кластери є носіями високої конкурентоспроможності.

Останніми роками кластерні концепції дедалі частіше використовувались як інструмент для посилення регіональної економіки. Хоча кластери є важливою частиною економіки різних регіонів країн по всьому світу на різних етапах розвитку, вони також є важливими показниками для розуміння та вирішення економічних завдань, засобом для оптимізації структури економіки, адже кластери є важливими детермінантами економічних показників (існує сильний зв'язок між заходами посилення кластерів та процвітання регіонів).

Європейський розвиток багато в чому залежить від кластеризації, а активна інтеграція України в Європейський простір актуалізує дане питання. В Європі налічується близько 2500 потужних кластерів. Кластерні ефекти стають видимими, коли наявність пов'язаних галузей у певному місці досягає критичної маси. Близько 45 % усіх зайнятих у торгових галузях розташовано в кластерах. Працівники кластерів заробляють в середньому на 11 % більше заробітної плати, ніж їх колеги в тих же галузях, розташованих поза кластерами. Це відображає більш високу продуктивність, яку компанії можуть досягти в кластері. Потужні кластери повідомляють про зростання робочих місць на рівні 0,2 % щорічно в посткризовий період, тоді як за межами кластера відбувається скорочення робочих місць в середньому на 1,7 % [1].

Нарешті, регіони, які мають більшу частку зайнятості у кластерах, реєструють більш високий загальний рівень процвітання. Адже соціальна стабільність є наслідком збільшення зайнятості та доходів населення у розрізі створення додаткової вартості [2].

Наявність кластерів також формує можливості для структурних змін та формування полігалузей на місці моногалузей на регіональному рівні, що є ключовим пріоритетом багатьох стратегій розумних спеціалізацій [3].

Кластерний підхід надає переваги з точки зору ефективності втручання на рівні фірми, тобто підтримки діяльності окремих компаній, активні дії на кластерному рівні можуть створити більш важелі та цим досягти успіху більшої кількості фірм [4]. Що стосується втручання на рівні промисловості, то кластери уникають багатьох викривлень, пов'язаних з постачальниками, які часто виникають у виробничо-збутових ланцюжках. Щодо політики в масштабах всієї економіки, то дії на кластерному рівні можуть бути більш цільовими для конкретних питань, з якими стикаються компанії в наборі суміжних галузей, тим самим підвищуючи ефективність та зменшуючи витрати. Кластери та кластерні ініціативи повинні відігравати важливу роль у системних інноваціях, зокрема, при будь-яких промислових перетвореннях, які радикально змінюють бізнес-моделі та сприяють організації ланцюжків доданої вартості.

Європейська Комісія в Стратегії ЄС-2020 [5] акцентує увагу на питаннях, що стосуються інновацій, розглядаючи їх як основу для розумного зростання. Здатність компаній впроваджувати інновації все більше залежить від їх здатності співпрацювати з іншими суб'єктами, включаючи конкуруючі підприємства. Слід зазначити, що сучасна економіка є мережею, і ланки даної мережі проникають у всі сфери економічного життя. Сильна та широко розвинена мережа внутрішніх та зовнішніх організацій, технічна та соціальна інфраструктура та ефективне стратегічне управління та кластеризація є чинниками, що визначають міжнародну конкурентоспроможність. Кластери можна визначити як інноваційні мережі [6]. Однією з необхідних умов для створення та розвитку мереж та кластеризації – є готовність до співпраці підприємств, що конкурують один з одним на щоденній основі.

Важливим аспектом економічної політики України стає стратегія створення вертикально інтегрованих компаній, здатних забезпечити виживання, а в перспективі – і розвиток промислово-технологічного потенціалу країни. Створення такої поліструктурності соціально-економічних систем вимагає розробки економічної стратегії, що спирається на нові ідеї і принципи, що дозволяють отримати найбільший системний ефект, чим і являється кластеризація [7].

Кластеризацію слід розглядати як більш етичну та м'яку форму взаємодії в порівнянні з жорсткими моделями корпорацій. Саме така «м'яка» міра впливу на економіку в межах адміністративно-територіальних одиниць обумовлена інертністю та замкнутістю на внутрішніх проблемах.

Головне, що дають кластери, – це можливість для бізнесу і для регіону розвиватися не за інерцією. Однак, важливо розуміти, що кластери можуть принести результати лише тоді, коли вони вписані в ширший контекст стратегій регіонального розвитку, тобто в контекст розвитку розумних спеціалізацій.

Кластерна форма організації інноваційної діяльності призводить до створення особливої форми інновації – сукупного інноваційного продукту, яка являє собою сукупність базисних нововведень, сконцентрованих на певному відрізку часу і в певному економічному просторі. Саме такі інновації являються продуктом діяльності всіх учасників кластера, що дозволяє прискорити поширення мережевих зв'язків і підвищити ефективність діяльності регіону. Створення регіональних кластерів слід розглядати у розрізі створення «точок зростання» регіону.

В інформатизованому світі акценти зміщуються, при цьому для формування кластерів необхідне активне застосування технологій, які дозволяють сформувати «загальну картину» функціонування регіональних економічних систем в цілому. Співпраця в рамках регіональних та міжрегіональних кластерів стає все більш необхідною, але при цьому існує деяка можливість втрати

самостійності стейкхолдерів і, як наслідок, зниження їх ділової ініціативності (здатності до формування самостійної лінії поведінки на ринку, до освоєння нових товарів, нових технологій та ін.). Як наслідок, в ряді країн в останні десятиліття «кластерні стратегії» будуються на центрах ділової активності та концентрують зусилля на підтримці існуючих кластерів і створенні нових мереж компаній, які раніше не контактували між собою.

При цьому, враховуючи українські реалії та відсутність поступового розвитку кластерів, держава має акцентувати увагу на випереджаючому розвитку та не тільки сприяти формуванню кластерів, але й самою стати активним учасником мереж. Наприклад, впровадження електронного урядування є запорукою інтегрування державного управління до мереж. Електронний уряд стосується не тільки технологій, а також передбачає перебудову державного сектору, бізнес-процесів, людей та культури для забезпечення успішного досягнення е-уряду. Багато проектів в минулому не вдалося, тому що орієнтація проектів на бізнес-процеси, які спричинили значні зміни, але не зачіпали інших аспектів. Необхідно створення нової ролі держави, оновлення бізнесу та інформатизації для сприяння побудові мереж, доступу до технологій та скороченню трансакційних витрат.

Урядові стейкхолдери повинні виробити єдине бачення політики розвитку кластерів на національному та регіональному рівнях. Основою програми є синергії між компаніями, R&D установами, міжнародними, державними та громадськими стейкхолдерами. Важливо враховувати те, що існує гостра необхідність підтримки кластерів для усунення прогалів у існуючих секторальних регіональних ланцюжках доданої вартості, підтримки міжнародного аспекту для інтеграції економіки України в глобальний ланцюжок вартості.

Формування і розвиток кластерів виступає найважливішим фактором економічного зростання, адже забезпечення можливості постійного зростання продуктивності буде завжди актуальним, тому що чим більше розвинена економіка, тим більшого значення набувають інновації в продукції, послугах і методах виробництва для підвищення конкурентоспроможності регіонів та країн в цілому.

Отже кластер має стати осередком поширення нової моделі культури, в якій досягатиметься соціальний ефект, що буде виражений у створенні нових робочих місць, задоволенні споживачів якістю товарів і послуг та підвищенням добробуту в цілому; та відбуватиметься інтенсивний розвиток підприємницьких структур, збільшення кількості яких в свою чергу позитивно позначиться на дохідній частині бюджетів усіх рівнів. Кластерний підхід може стати інструментом забезпечення високих темпів економічного зростання і диверсифікації економіки.

Через високий рівень кластеризації економічної діяльності країн світу при створенні сучасної моделі розвитку України, доцільним є ознайомлення з досвідом становлення кластерних мереж в інших країнах. Особливого значення для України набуває вивчення досвіду постсоціалістичних країн та країн Східної Європи, серед яких Хорватія, Словаччина, Литва, Угорщина. До цього, вищезазначені країни є новими членам ЄС, що також вказує на доцільність дослідження досвіду та моделей кластеризації саме в даних країнах.

Досвід стратегічного процесу формування конкурентоспроможних кластерів у Литві та Угорщині вказує на те, що формування кластерів відбувається в певній схожій послідовності [8] (рис. 1). Що стосується формування кластерних утворень, досвід європейських країн, таких як Хорватія та Словаччина, вказує на зміщення акцентів на ключові 4P – план, люди, процеси і проекти [9] (рис. 2).

Що стосується України, то підтримка кластерів повинна бути побудована на цільовому підході до заснування та підвищення інституційної спроможності низки структур управління кластерами на регіональному рівні. Ці структури управління кластерами повинні об'єднувати ключові зацікавлені сторони з приватного і державного сектору та наукових кіл, надавати послуги, зокрема, в сфері розвитку бізнесу та інтернаціоналізації, створення стартапів і підтримки інновацій, розвитку відповідних навичок та інфраструктури.

Крім того, кластеризація має передбачати чітку координацію та механізми обміну, що дозволить забезпечити створення синергії між регіональними кластерами [10] (наприклад, загальний брендинг, тренінги для організацій кластера тощо).

Реалізація процесу створення мереж в Україні повинна розпочатися з підтримки пілотних кластерів. Процес створення кластерних мереж має бути заснований на розподілі ролей між державним та приватним сектором, а також між рівнями державного управління, що зможе стати своєрідною моделлю для впровадження майбутніх ініціатив. У рамках даного підходу можна зобразити покрокову модель кластеризації.

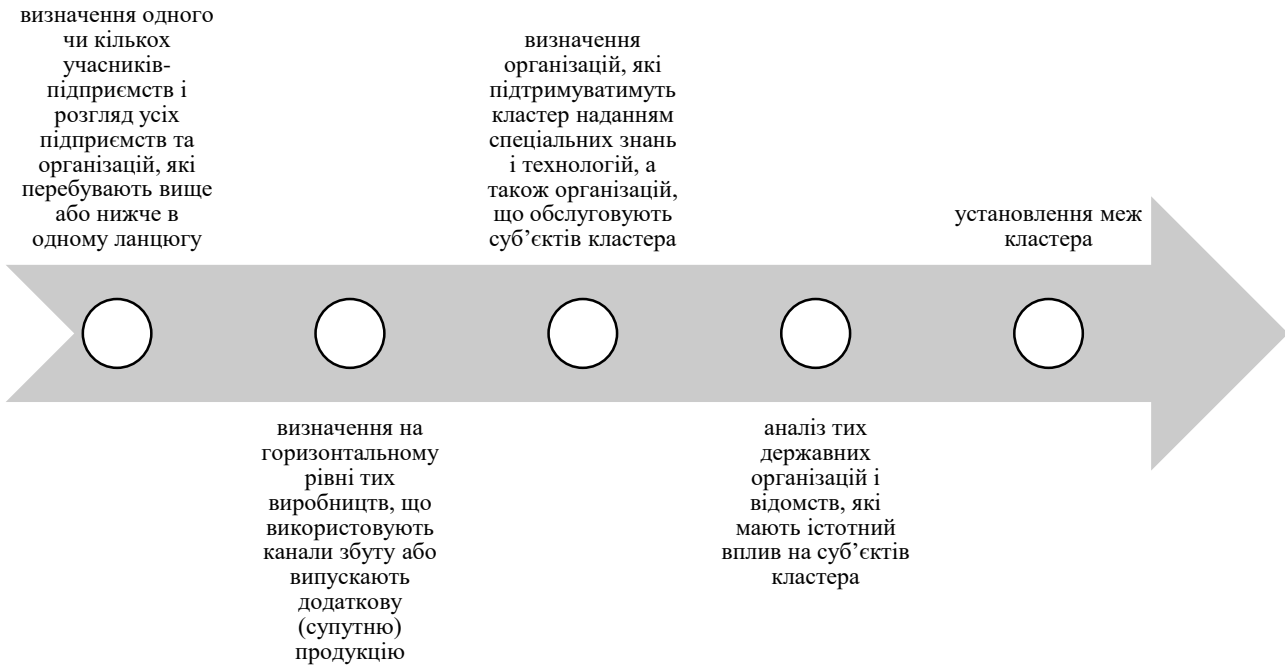

Рисунок 1 – Послідовність формування кластерів

Джерело: побудовано автором за інформацією [8]

Спираючись на досвід європейських країн, перший етап для впровадження кластеризації на Україні має полягати в тому, щоб отримати якомога точнішу картину ситуації кластера, як центру розвитку на місцях. Інформація, яка доступна в кластері, зазвичай фрагментована, нецентралізована та сумнівна щодо точності, обґрунтованості та часу. Для здійснення даного етапу в українських реаліях слід акцентувати увагу на проведенні досліджень на регіональному рівні з метою отримання інформації та ґрунтувати визначення конкурентоспроможних галузей на основі старт-спеціалізацій та більшої додаткової вартості. Мета даного етапу – досягти такої позиції, де можна було б прийняти рішення щодо вибору того, в яких галузях повинні бути зосереджені пілотні проекти кластерів[11].

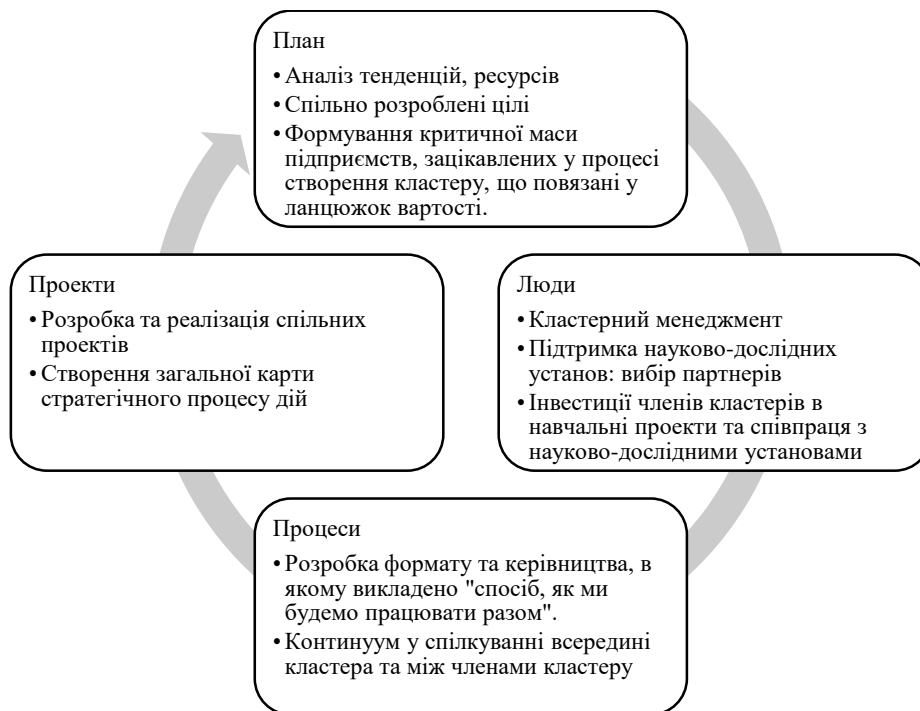

Рисунок 2 – Підхід «4 Р» у формуванні кластерів

Джерело: побудовано автором за інформацією [10]

Формування кластерів потребує залучення моделі потрійної спіралі. В рамках побудови кластерних мереж на Україні, метою діяльності даної моделі має стати об'єднання основних учасників (освіта-наука-бізнес-громадськість) у розвитку кластера, як це передбачено сучасною міжнародною передовою практикою. Направлена діяльність підприємств приватного сектору, академічних кіл та інститутів розвитку, а також державних міністерств та відомств формує правильний баланс для створення кластерів. Наприклад, у Хорватії на даному етапі проводилась низка експериментальних галузевих зустрічей, які були організовані через Міністерство економіки. У процесі цих зустрічей було створено спільний форум для активістів кластерів, що представляли кожен з трьох елементів потрійної спіралі. Україна також може організовувати такі зустрічі на даному етапі з метою визначення та обрання інноваційних можливостей, які можуть бути використані для формування спільних кластерних проєктів [12].

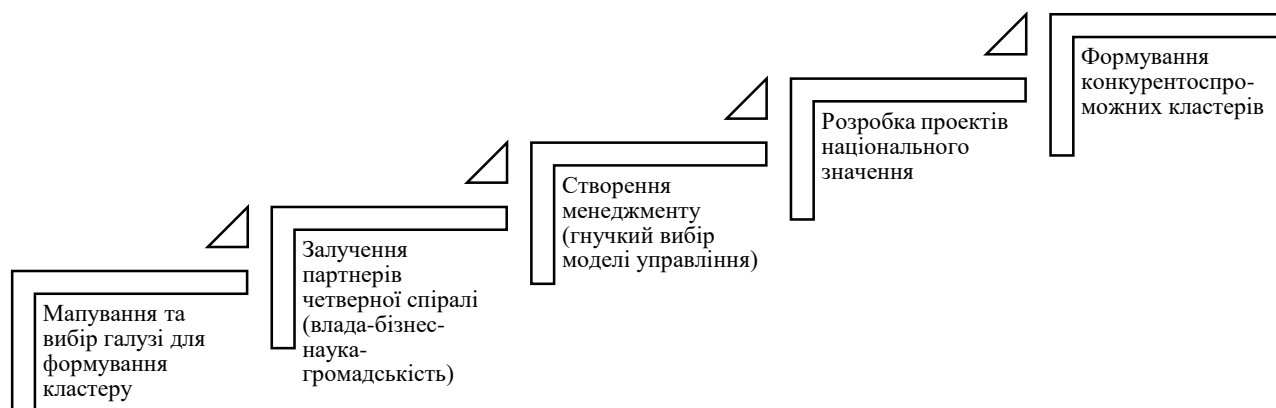

Рисунок 3 – Дорожня карта формування кластерів для України

Джерело: побудовано автором за інформацією [11]

Щодо створення менеджменту, на даному етапі пропонується проведення галузевих зустрічей та обрання лідерської групи, ґрунтуючись на принципі четверної спіралі. Режим лідерської групи має представляти собою процес об'єднання представників та інтересів різних секторів.

Щодо наступного етапу, його метою є згуртування навколо перспективних, амбітних масштабних проєктів, які б вимагали від сектора та спіралі синергії, і якщо це буде реалізовано, це матиме величезний вплив на функціонування сектора та успіх сектора у майбутньому.

Формат даних проєктів – «просторові можливості» сектора, де запропоновано список бізнес-ідей, які відображають потенціал різного ступеня, які потім розвиваються, удосконалюються до проєктів загальнодержавного значення в першу чергу через їх масштаби, амбіції та їх потенціал для впливу на сектор, а також на національний економічний рівень.

Створення списку потенційних бізнес-ідей, які б привернули увагу, зробили б кластери конкурентоспроможними.

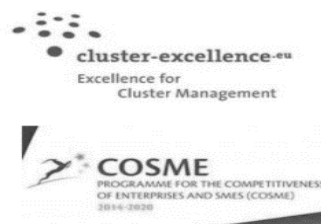
Насамкінець, етап формування конкурентоспроможних кластерів – досягнута точка в процесі, за допомогою якої структура зародкових кластерів повинна бути формалізована і закріплена.

Щодо сучасних кластерних мереж, то слід відзначити Європейську платформу кластерного співробітництва, що являє собою майданчик для розвитку міжкластерної взаємодії, який дозволяє міжкластерним організаціям знайти потенційних партнерів для міжнародного співробітництва та забезпечує доступ кластерів до міжнародних ринків [13]. Дана платформа об'єднує понад 950 європейських кластерних організацій та орієнтована на пошук партнерів за чотирма рівнями: галузевий, міжнародний, національний, регіональний. Тобто виключна важливість даної платформи для України перш за все проявляється у можливості пошуку партнерів (рис. 4).

Розглянемо COSME в якості моделі підтримки кластерів: в рамках даної моделі існує певний перелік підпрограм із, що фінансуються коштами програми COSME, серед цих програм є, наприклад: Європейська мережа підприємств (EEN), Еразмус для молодих підприємців, Інтернаціоналізація кластерів МСП, Розвиток туризму, Полегшення доступу до державних закупівель та багато інших підпрограм (таблиця 1).

Європейська платформа кластерної взаємодії

Cluster Excellence Programme з COSME

Рисунок 4 – Європейські кластерні мережі

Джерело: побудовано автором за інформацією [9]

В рамках даної моделі Єврокомісія покриває 90 % видатків проекту, пов'язаних з його реалізацією. Підпроект – частина підпрограми, яка направлена на реалізацію окремої мети. Наприклад, в рамках підпрограми «Підвищення конкурентоспроможності представників сфери туризму» можуть бути оголошені певні підпроекти, а саме розвиток туристичних кластерів, удосконалення політики в сфері туризму тощо. Загальний бюджет програми COSME на 2018 р. становить 699,2 млн євро.

Таблиця 1 – Приклад переліку конкурсів в рамках моделі підтримки кластерів на 2018 роки

№	Назва проекту	Організація, що впроваджує	Бюджет	Умови фінансування
1	Європейська мережа підприємств (EEN)	COSME	57,2 млн євро	Покриття видатків проекту: 100 %. Сума розподіляється між 60 заявниками, що перемогли у конкурсі
2	Європейська платформа співробітництва кластерів	COSME	5,5 млн євро	Покриття видатків проекту: 100 %
3	Європейська програма «Cluster excellence»	COSME	900 тис. євро	Покриття видатків проекту: 75 % Сума розподіляється між 6-8 заявниками, що перемогли у конкурсі
4	Інноваційний та Технологічний розвиток Легкої промисловості (одяг, Взуття, вироби зі шкіри)	COSME	3 млн євро	Покриття видатків проекту: 100 %
5	Підтримка розбудови інституційної спроможності об'єднаної територіальної громади	ГО «Інститут громадянського суспільства»	Близько 900 тис. євро	Відбувається за фінансової підтримки «Вестмінстерської фундації за демократію» (Лондон, SW1P 1RT, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії).
6	Молодіжний кластер органічного бізнесу об'єднаної територіальної громади	ГО «Інститут громадянського суспільства»	760 тис. євро	Європейський Союз (через Представництво Європейського Союзу в Україні)

Джерело: узагальнено автором на основі даних Програми COSME [14]

Також слід акцентувати увагу на програмі Європейської підтримки малого та середнього бізнесу, що сприяє поліпшенню доступу до міжнародних ринків, зокрема всередині ЄС, а також на міжнародному рівні. Щодо Програми COSME – це набір тематичних підпрограм, реалізація яких покликана вирішити проблеми в сфері малого і середнього підприємництва, які пов'язані з доступом до фінансування, виходом на нові ринки та вдосконаленням внутрішніх бізнес-процесів та вдосконалити пріоритетні сфери національної економіки [14].

Важливою сферою діяльності є вихід на ринок ЄС та ринки партнерів програми (через Європейську мережу підприємств – Enterprise Europe Network, European cluster collaboration platform та ін.) Основною метою при цьому є сприяння розвитку кластерів з метою підвищення конкурентоспроможності та ресурсоемності підприємств, зокрема МСП, активізація співпраці кластерів через регіональні та галузеві програми та полегшення приєднання МСП до кластерів. Що стосується COSME, то оскільки фінансування для українських проектів поки недосяжне, дана програма – це не тільки можливість пошуку партнерів, це важлива платформа для моніторингу проектів та пошуку інформації.

Висновки. Світовий досвід свідчить, що використання кластерного підходу в економіці розвинутих країн значною мірою сприяє підвищенню їх стійкості та конкурентоспроможності. Кластерна концепція стала новим інструментом розвитку економік провідних країн. Вона передбачає альтернативний підхід до теорії конкуренції, надаючи можливість отримання вигоди кожному суб'єкту кластера, у рамках якого його учасники за рахунок розвитку нових зв'язків та кооперації отримують конкурентні переваги, що дозволяє їм успішніше конкурувати у глобальному середовищі.

Використання кластерної концепції у реальній економіці України передбачає створення та розвиток кластерів, які повинні стати новими точками її оновлення та зростання. Процес кластеризації в Україні має свої особливості, які не завжди відображають позитивну динаміку як кластера в цілому, так і його окремих учасників. Однією з цілей реалізації кластерної політики в Україні є подолання різноманітних бар'єрів та «вузьких місць», які перешкоджають ефективній взаємодії підприємств та організацій, що входять до складу кластеру. До них слід віднести недостатній рівень організаційного розвитку, а саме відсутність ефективних організаційних структур управління кластерами.

Література

1. Delgado M., Porter M., Stern S. Clusters and entrepreneurship. *Journal of Economic Geography*. 2016. URL : <http://joeg.oxfordjournals.org/content/early/2016/05/28/jeg.lbq010.abstract> (дата звернення: 15.04.2018).
2. Ketels C., Protsiv S. Clusters and the New Growth Path for Europe, Working Paper. Vienna : WIFO, 2014. P. 59–63.
3. Neffke F., Henning M., Boschma R. How Do Regions Diversify over Time? Industry Relatedness and the Development of New Growth Paths in Regions. *Journal of Economic Geography*. 2011. P. 247–249.
4. European Cluster Observatory 2016, Cluster programmes in Europe. URL : <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/12925> (дата звернення: 15.04.2018).
5. European Commission, EUROPE 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels : EEA, 2010. P. 28–31.
6. Miles R.E., Snow Ch.C. Causes of Failure in Network Organizations. *California Management Review*. 2012. Vol. 34(4). P. 53–72.
7. Sverrisson Á. Enterprise clusters in developing countries: mechanisms of transition and stagnation. *Entrepreneurship & Regional Development*. 2013. Vol. 15(3). P. 183–206.
8. Summary of the report «Lithuanian Clusterization, 2017. Promotion and development of Innovation Networking – InoLink» / Research Institute for Changes (RICH). 2017. P. 32–39.
9. Strategic Action Process for Competitiveness Cluster Formation – a guidebook for practitioners URL : <https://poduzetnistvo.gov.hr/UserDocsImages/EU%20projekti/IPA%20III/Podr%C5%A1ka%20razvoju%20klastera/7.Strate%C5%A1ki%20akcijski%20proces%20o%20osnivanju%20tri%20klastera.pdf> (дата звернення: 15.04.2018).
10. Lindqvist G., Ketels C., Sölvell Ö. The cluster initiative greenbook 2.0. Stockholm: Ivory Tower Publishers, 2013. P. 8–14.
11. Bergman E. Cluster life-cycles: An emerging synthesis. Vienna: Institute for Regional Development and Environment, Vienna University of Economics and Business Administration, 2016. P. 101–105.
12. Lindqvist G., Sölvell Ö. Organising clusters for innovation: Lessons from city regions in Europe. CLUSNET Final Report, Clusters and Cities Network. 2016. P. 54–62.
13. The European Cluster Collaboration Platform. URL : <https://www.clustercollaboration.eu> (дата звернення: 15.04.2018).
14. Competitiveness of Enterprises and Small and Medium-sized Enterprises. URL : <http://cosme.me.gov.ua/> (дата звернення: 15.04.2018).

References

1. Delgado, M., Porter, M., and Stern, S. (2016). Clusters and entrepreneurship. *Journal of Economic Geography*. [online] Available at: <http://joeg.oxfordjournals.org/content/early/2016/05/28/jeg.lbq010.abstract> [Accessed 15 Apr. 2018].
2. Ketels, C., Protsiv, S. (2014). Clusters and the New Growth Path for Europe, Working Paper. Vienna: WIFO.
3. Neffke, F., Henning, M., and Boschma, R. (2011). How Do Regions Diversify over Time? Industry Relatedness and the Development of New Growth Paths in Regions. *Journal of Economic Geography*, pp. 247–249.
4. European Cluster Observatory. (2016). Cluster programmes in Europe. [online] Available at: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/12925> [Accessed 15 Apr. 2018].
5. European Commission. (2010). EUROPE 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels: EEA.
6. Miles, R.E., and Snow, Ch.C. (2012). Causes of Failure in Network Organizations. *California Management Review*, 2012, 34(4), pp. 53–72.
7. Sverrisson, Á. (2013). Enterprise clusters in developing countries: mechanisms of transition and stagnation. *Entrepreneurship & Regional Development*, 15(3), pp. 183–206.
8. Research Institute for Changes (RICh). (2017). Summary of the report «Lithuanian Clusterization, 2017. Promotion and development of Innovation Networking – InoLink». P. 32–39.
9. Poduzetnistvo.gov.hr. Strategic Action Process for Competitiveness Cluster Formation – a guidebook for practitioners. [online] Available at: <https://poduzetnistvo.gov.hr/UserDocsImages/EU%20projekti/IPA%20IIIC/Podr%C5%A1ka%20razvoju%20klastera/7.Strate%C5%A1ki%20akcijski%20proces%20o%20osnivanju%20tri%20klastera.pdf> [Accessed 15 Apr. 2018].
10. Lindqvist, G., Ketels, C., and Sölvell, Ö. (2013). The cluster initiative greenbook 2.0. Stockholm: Ivory Tower Publishers.
11. Bergman, E. (2016). Cluster life-cycles: An emerging synthesis. Vienna: Institute for Regional Development and Environment, Vienna University of Economics and Business Administration.
12. Lindqvist, G., and Sölvell, Ö. (2016). Organising clusters for innovation: Lessons from city regions in Europe. CLUSNET Final Report, Clusters and Cities Network.
13. www.clustercollaboration.eu. The European Cluster Collaboration Platform. [online] Available at: <https://www.clustercollaboration.eu> [Accessed 15 Apr. 2018].
14. Cosme.me.gov.ua. Competitiveness of Enterprises and Small and Medium-sized Enterprises. [online] Available at: <http://cosme.me.gov.ua/> [Accessed 15 Apr. 2018].

Стаття надійшла до редакції 28.04.2018.

ОПТИМІЗАЦІЯ МЕРЕЖЕВИХ СТРУКТУР У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ**Пахаренко Олександр Володимирович****аспірант***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**вул. Мירוносицька, 1, Харків, 61002, Україна**e-mail: pahhan-s1980@ukr.net**ORCID ID: 0000-0002-9363-7937*

У статті розглянуто специфіку функціонування мережових структур у сфері цивільного захисту України та запропоновано алгоритм прийняття рішень щодо оптимізації мережі установ цивільного захисту. Застосування мережового підходу у дослідженні системи установ цивільного захисту України дозволяє характеризувати її структуру як ієрархічно-мережову, а специфіка функціонування мережі установ на рівнях ієрархії проявляється у наступних факторах: із децентралізацією місцевого самоврядування підвищується рівень «свободи» при входженні до мережі; побудова мережі на засадах спеціалізації та територіального розділу праці; орієнтація на інноваційні методи розвитку; супровід позитивними екстерналіями (акселерацією, стандартизацією, інтерналізацією та інформатизацією); інформаційно-методична підтримка учасників; орієнтація на досягнення цілей функціонування мережі із мінімізацією бюджетного фінансування. Мережові структури відрізняються динамічністю, тому процеси оптимізації набувають перманентного характеру. Мережа установ з надання державного сервісу у сфері безпеки життєдіяльності характеризується більшою консервативністю, але на теперішній час оптимізація її структури є нагальним питанням. Оптимізація структури системи цивільного захисту може здійснюватися у двох напрямках: оптимізація мережі установ та оптимізація зв'язків між ними. Обґрунтованість рішень щодо оптимізації мережі установ може забезпечити застосування процедури оцінки структур (альтернатив) методом аналізу ієрархій, що дозволяє сполучати кількісні методи оцінки з експертними судженнями. В якості альтернатив обрані наступні варіанти: залишити структуру у незмінному, наявному стані; провести скорочення учасників; розширити кількість учасників; а в якості критеріїв – ефективність та оперативність виконання функціональних обов'язків; бюджетна ефективність оптимізації структури; вигоди від оптимізації структури для існуючих учасників.

Ключові слова: мережова структура, мережа, ієрархія, оптимізація мережової структури, метод аналізу ієрархій.

ОПТИМИЗАЦИЯ СЕТЕВЫХ СТРУКТУР В СФЕРЕ ГРАЖДАНСКОЙ ЗАЩИТЫ В УКРАИНЕ**Пахаренко Александр Владимирович****аспирант***Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина**ул. Мироносицкая, 1, Харьков, 61002, Украина**e-mail: pahhan-s1980@ukr.net**ORCID ID: 0000-0002-9363-7937*

В статье изучается специфика функционирования сетевых структур в сфере гражданской защиты в Украине и предложен алгоритм принятия решения об оптимизации структуры учреждений гражданской защиты. Использование сетевого подхода при исследовании структуры учреждений гражданской защиты в Украине позволило охарактеризовать ее структуру как иерархически-сетевую, а специфика функционирования сети учреждений на разных уровнях иерархии проявляется в следующих ключевых факторах: увеличение уровня «свободы» вхождения партнеров в сеть в контексте децентрализации местного самоуправления; построение сети на условиях специализации и территориального распределения труда; ориентация на инновационные методы развития; сопровождение функционирования сети позитивными экстерналиями (акселерацией, стандартизацией, интернализацией и информатизацией); информационно-методическая поддержка участников; ориентация на достижение целей функционирования сети при минимизации бюджетного финансирования. Сетевые структуры отличаются существенным уровнем динамичности, поэтому процессы оптимизации для них приобретают перманентный характер. Сеть учреждений по предоставлению публичного сервиса в сфере безопасности жизнедеятельности характеризуется большим уровнем консерватизма, но на текущий момент времени оптимизация ее структуры является актуальным вопросом. Оптимизация структуры системы гражданской защиты может осуществляться в двух направлениях: оптимизация сети учреждений и оптимизация связей между ними. Использование процедуры оценки структур (альтернатив) методом анализа иерархий, который позволяет объединять количественные методы оценки с экспертными суждениями, может обеспечить высокий уровень обоснованности принятых решений об оптимизации сети учреждений. В качестве альтернатив были выбраны следующие варианты: оставить структуру в неизменном, текущем состоянии; провести сокращение количества участников;

расширить количество участников; в качестве критериев – эффективность и оперативность исполнения функциональных обязанностей; бюджетная эффективность оптимизации структуры; выгоды от оптимизации структуры для существующий участников.

Ключевые слова: сетевая структура, сеть, иерархия, оптимизация сетевой структуры, метод анализа иерархий.

OPTIMIZATION OF NETWORK STRUCTURES IN THE SPHERE OF CIVIL PROTECTION IN UKRAINE

Oleksandr Pakharenko
Post-graduate

V.N. Karazin Kharkiv National University
1, Mironositskaya Str., Kharkiv, 61002, Ukraine
e-mail: pahhan-s1980@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9363-7937

The specifics of the functioning of network structures in the field of Ukrainian State Emergency Services are disclosed and the algorithm for making decisions on optimizing the network of civil protection institutions is offered in the article. Application of the network approach in the research of the system of civil protection institutions of Ukraine allows to characterize its structure as a hierarchical-network structure. The specificity of the network functioning at the levels of the hierarchy manifests itself in the following factors: increase in the level of "freedom" for partners to enter the network in the context of decentralization of local self-government; building a network on the basis of specialization and territorial distribution of labor; orientation to innovative methods of development; manifestation of positive externalities in the working of the network (acceleration, standardization, internalization and informatization); information and methodological support of participants; orientation towards achieving the goals of the network working while minimizing available budgetary funding. Network structures vary substantial level of dynamism, so optimization processes become permanent. The network of institutions providing state service in the field of life safety is characterized by greater conservatism, but at present, optimization of its structure is an urgent issue. Optimization of the structure of the civil defense system can be carried out in two directions: optimization of the network of institutions and optimization of connections between them. Using the procedure for evaluating structures (alternatives) by the hierarchy analysis method, which allows to combine quantitative estimation methods with expert judgments, can ensure a high level of validity of decisions taken to optimize the network of institutions. The following alternatives are selected: to leave the structure in its unchanged, present state; to reduce participants; to expand the number of participants; but as the criterion – the efficiency and effectiveness of performing functional responsibilities; budget efficiency of structure optimization; the benefits of structure optimization for existing participants.

Key words: Network Structure, Network, Hierarchy, Network Structure Optimization, Method of Analytical Hierarchy Process.

Постановка проблеми. Сучасні виклики економічної дійсності вимагають від економічних суб'єктів швидкого та адекватного реагування на зовнішні зміни кон'юнктури. На теперішній час управлінська наука до найбільш адаптивних та гнучких підходів до побудови та розвитку економічних систем відносить мережевий підхід.

Мережеві структури посіли чільне місце у підприємницькому секторі, а сам підхід з певними припущеннями впроваджують при організації економічної діяльності і в інших сферах.

В Україні наявна широка номенклатура бюджетних установ, організацій та державних (комунальних) підприємств, що надають послуги населенню, зокрема у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та соціального забезпечення, цивільного захисту населення тощо. Досліджуючи суб'єктів надання послуг за певною функцією державного управління, можна виокремити повноцінні мережі однотипних, пов'язаних загальною метою, установ. Однак, в контексті адміністративної, бюджетної децентралізації усталені структури потребують оптимізації з урахування специфіки мережевих структур.

Відповідно до Стратегії реформування системи Державної служби з надзвичайних ситуацій [1], серед очікуваних результатів її реалізації зазначено «...створення оптимальної системи управління єдиною державною системою цивільного захисту». Оптимізація мережевих структур, де задіяні переважно бюджетні установи та організації, має свою специфіку, що і обумовлює актуальність проведення даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню мережевих структур, їх еволюційного розвитку, можливостей їх застосування у різних соціально-економічних системах присвячено багато праць як вітчизняних, так і іноземних науковців.

У своїй праці Ч. Сноу, Р. Майлз та Х. Коулмен-мл. [2] дослідили розвиток мережевих форм організації та чинники їх розповсюдження у розвинутих країнах світу, визначили основні різновиди організації мережі. Наприклад, К. Старки, К. Бернет та С. Темпест зосередили свою увагу на дослідженні переходу від ієрархії до мережі в телевізійній галузі Великобританії [3]. Р. Кист, М. Мендел, К. Броун та Д. Вуллок [4] наголошують на необхідності застосування інноваційних методів вирішення складних, соціальних проблем – мережевих структур, як альтернативи бюрократичним ієрархічним заходам.

Проблематика мережевих структур не оминула й праці вітчизняних науковців. Так, І. Помінова [5] розкриває сутність сучасної «мережевої» економіки та наголошує на наслідках розповсюдження мережевих форм організації економіки. А. Стельмашук та Ю. Стельмашук [6] деталізували позитивні екстерналії функціонування мережевих структур для суб'єктів підприємницької діяльності. Напрями управління мережевими формами взаємодії бізнес-структур, моделі мережевих структур досліджено у праці О. Сущенко та Л. Буздакова [7].

Окремо можна виділити цілу групу статей, присвячених оцінці діяльності мережевих структур, як вихідної інформації для прийняття управлінських рішень щодо їх оптимізації. Методика оцінки ефективності функціонування мережі та доцільності включення агента до мережевої обслуговуючої системи окреслена у праці К. Танькова та О. Куракіна [8]. О. Парубець обґрунтовано необхідність розробки системи оцінки надійності мережевих транспортних структур [9]. Методологічні засади оцінки результативності та ефективності функціонування мережевих структур на основі мультикритеріального підходу розкрито у працях М. Босовської [10] та Л. Чепурди [11-12].

Попри широкі дослідження тематики мережевих структур залишається недостатньо розкритим питання застосування мережевого підходу у формуванні та оптимізації структури установ, що надають гарантовані державою послуги населенню, зокрема у сфері цивільного захисту.

Метою статті є виокремлення специфіки функціонування мережевих структур у сфері цивільного захисту України та надання пропозицій щодо алгоритму прийняття рішень з питань оптимізації мережі установ цивільного захисту.

Основні результати дослідження. Через суспільну значимість, необхідність координації діяльності із забезпечення безпеки життєдіяльності населення, неринковий характер надання послуг та виконання робіт у даній сфері побудова системи цивільного захисту в Україні повністю покладена на державні та місцеві органи влади.

Центральним органом влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері цивільного захисту та реагування на надзвичайні ситуації, є Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС). Зазвичай побудовані під керівництвом бюрократичної установи системи мають класичну ієрархічну структуру, однак, вітчизняну систему цивільного захисту не можна охарактеризувати як повністю ієрархічну (див. рис. 1), чимало ознак, що розглядатимуться нижче, дозволяють віднести її до ієрархічно-мережевих структур.

Під мережевою структурою у даній роботі будемо розуміти організацію, що забезпечує надання сервісів населенню на території, що значно перевищує локальну зону охоплення окремого підрозділу надання послуг. Для забезпечення надання сервісів така організація змушена забезпечувати функціонування набору типових підрозділів, що виконують ідентичні функції у різних точках простору [13, с. 127].

Узагальнюючи напрацювання авторів щодо ознак та переваг існування мережевих бізнес-структур [6, с. 227; 11, с. 221; 15, с. 16-17; 16, с. 20-22] та адаптуючи їх до функціонування мережі державних підприємств та установ, можна виділити наступну специфіку функціонування мережевої, а точніше ієрархічно-мережевої, структури у сфері цивільного захисту України:

1) первинна мережа державних підприємств та установ формувалась не на добровільних засадах. Внаслідок переважного бюджетного фінансування учасники державної мережі не є самостійними одиницями у прийнятті більшості управлінських рішень. Однак, в умовах децентралізації державного управління об'єднані територіальні громади отримали право визначатися із рівнем «включення» до системи цивільного захисту;

2) необхідність оперативного реагування на зовнішні загрози та координації діяльності всіх елементів системи вимагає включення до системи ієрархії управлінських структур;

3) мета функціонування даної структури – попередження та мінімізація наслідків настання надзвичайних ситуацій. Мінливість зовнішніх факторів вимагає від учасників мережі гнучкості у прийнятті рішень та орієнтації на інноваційні методи розвитку;

4) всередині мережі активно застосовують принципи спеціалізації та розділення праці: існують як типові підрозділи із визначеною територією обслуговування, так і підрозділи

центрального підпорядкування, спеціалізовані формування, обслуговуючі державні підприємства та бюджетні установи (наприклад, Український гідрометеорологічний центр, Головний авіаційний координаційний центр пошуку і рятування), дублювання функцій яких у кожній адміністративно-територіальній одиниці є неефективним; за кадрове та наукове забезпечення відповідають включені у мережу навчальні заклади та науково-дослідні установи;

5) функціонування ієрархічно-мережевої структури у сфері цивільного захисту України супроводжується наступними позитивними екстерналіями: акселерацією, стандартизацією, інтерналізацією та інформатизацією;

6) якщо у мережевих бізнес-структурах орієнтиром ефективного функціонування є збільшення доданої вартості, то ієрархічно-мережева структура у сфері цивільного захисту України підкорюється одному з принципів бюджетної системи: «досягнення поставлених цілей при мінімальному використанні бюджетних коштів або досягнення максимального ефекту при визначеному обсязі фінансування»;

7) включення учасника до мережі автоматично надає доступ до накопиченої інформації у сфері цивільного захисту, забезпечує методичною підтримкою.

Рисунок 1 – Система цивільного захисту в Україні

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби України з надзвичайних ситуацій [14]

По мірі розростання мережевої структури до основних завдань управління додаються проектування її оптимальної структури з огляду розширення діяльності компанії, а також забезпечення стійкості та ефективності функціонування кожного її підрозділу [7, с. 56]. Як свідчить прийнята Стратегія реформування системи Державної служби з надзвичайних ситуацій [1], зміни

у системі місцевого самоврядування, напрям на децентралізацію управлінських владних функцій викликали необхідність оптимізації системи цивільного захисту України.

Зауважимо, що специфіка бюджетного фінансування системи цивільного захисту України накладає певні обмеження на оптимізацію її структури. Суттєве зростання обсягів бюджетних асигнувань на потреби цивільного захисту, протипожежний захист та рятування в Україні відбулося лише у останні роки (2016-2017 рр.) (див. табл. 1). Темпи приросту бюджетного фінансування на означені цілі зі Зведеного бюджету України склали 30 та 45 %. За останні шість років обсяг видатків на протипожежний захист та рятування збільшився у 2,3 рази з 4 млрд грн до 9,3 млрд грн.

В середньому близько 95 % загального обсягу фінансування видатків на протипожежний захист та рятування надходило з Державного бюджету України. В світлі взятого орієнтиру на децентралізацію пожежної безпеки слід очікувати у найближчі три роки підвищення частки місцевих бюджетів до позначки 10-15 %.

Таблиця 1 – Стан бюджетного фінансування видатків на протипожежний захист та рятування в Україні у 2012-2017 рр.

Період	Видатки на протипожежний захист та рятування, млн грн			Видатки на протипожежний захист та рятування, %		
	Зведений бюджет України	Державний бюджет України	місцеві бюджети України	Зведений бюджет України	Державний бюджет України	місцеві бюджети України
2012 рік	4 082,39	3 876,04	206,36	100,00	94,95	5,05
2013 рік	4 408,10	4 195,17	212,92	100,00	95,17	4,83
2014 рік	4 515,20	4 278,40	236,80	100,00	94,76	5,24
2015 рік	4 928,83	4 624,94	303,89	100,00	93,83	6,17
2016 рік	6 408,23	6 044,20	364,03	100,00	94,32	5,68
2017 рік	9 301,33	8 699,54	601,79	100,00	93,53	6,47

Джерело: розраховано автором за даними Державної казначейської служби України [17]

Попри позитивне зростання обсягів видатків на фінансування зазначеної сфери на цілі цивільного захисту за період 2012-2017 рр. спрямовувалось менше 1 % загального обсягу видатків Зведеного бюджету України. У поєднанні з інформацією щодо порівняння розрахункової потреби у фінансуванні діяльності ДСНС України із фактичними обсягами фінансування (у 2017 р. фінансування ДСНС за загальним фондом було проведене на рівні 40,7 % від розрахованої потреби, оновлення технікою склало 8,4 % потреби [18]) такий стан речей свідчить про залишковий принцип фінансування системи цивільного захисту. Також, доказом попереднього твердження слугує стан фінансування Загальнодержавної цільової програми захисту населення і території від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру на 2013-2017 рр. на всьому протязі її реалізації (див. рис. 2). Загальний рівень фінансування означеної програми склав лише 6,5 %.

В розрізі напрямів використання бюджетних коштів за головним розпорядником – ДСНС України – структура видатків була доволі сталою: близько 80 % обсягу фінансування спрямовувалось на забезпечення діяльності сил цивільного захисту; на підготовку кадрів у сфері цивільного захисту спрямовувалось 6-7 % асигнувань; помітне зростання відбулось за найменуванням видатків «Придбання пожежної та іншої спеціальної техніки вітчизняного виробництва» – з 0,1 % у 2014 р. до 7,5 % у 2017 р.

Оптимізація структури будь-якої системи повинна бути виваженим, обґрунтованим рішенням. Так як в Україні цивільний захист напряму пов'язаний з функціонуванням сфери державних фінансів, оптимізація мережі установ, що надають державний сервіс у вказаній сфері, підкорюється принципам бюджетної системи – принципу обґрунтованості й ефективності та результативності. Найкращим доведенням оптимальності прийнятого рішення є порівняння можливих альтернатив.

Зауважимо, що оптимізація структури системи цивільного захисту може здійснюватися у двох напрямках: оптимізація мережі установ та оптимізація зв'язків між ними. Обидва напрямки можуть бути реалізовані одночасно або поетапно. З метою підвищення гнучкості системних зв'язків, дотримання інноваційної політики одним з потенційних напрямів оптимізації зв'язків у системі установ цивільного захисту може бути перехід від ієрархічно-мережевої структури до мережевої структури з централізованою ієрархією побудови.

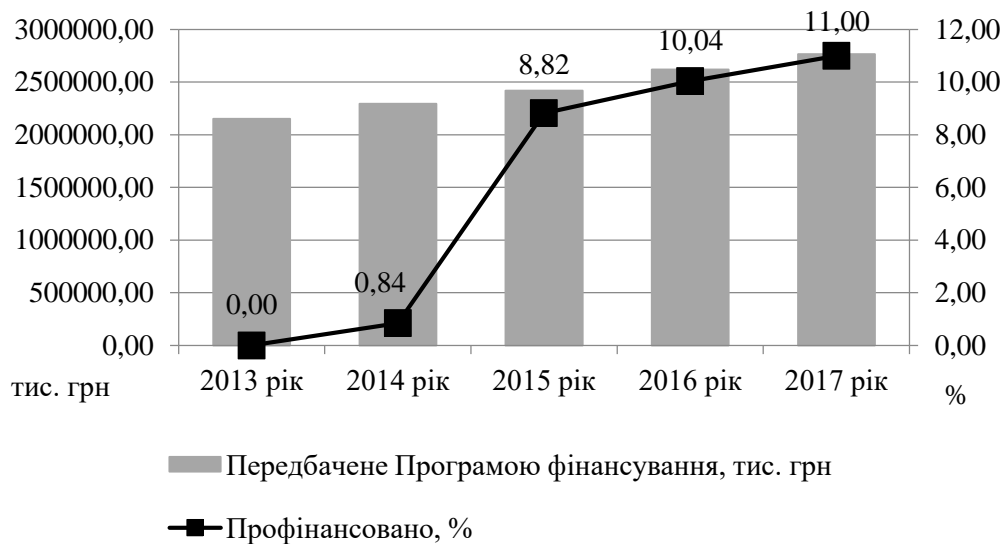

Рисунок 2 – Показники фінансування Загальнодержавної цільової програми захисту населення і території від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру на 2013-2017 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби України з надзвичайних ситуацій [18]

Щодо оптимізації мережі установ системи цивільного захисту України можна виділити три альтернативи:

- 1) A_1 – залишити структуру у незмінному, наявному стані;
- 2) A_2 – провести скорочення учасників. Підставами для проведення скорочення може бути недостатні обсяги фінансування, дублювання функцій підрозділів, надмірна бюрократизація тощо;
- 3) A_3 – розширити кількість учасників. Наприклад, активне формування об'єднаних територіальних громад дало поштовх до децентралізації пожежної безпеки та оцінки реальної необхідності у первинних ланках цивільного захисту – місцевих пожежно-рятувальних підрозділах.

Зауважимо, що оцінка альтернатив може відбуватися як для системи в цілому, так і на кожному рівні управління або для типових підрозділів тощо. Не виключається можливість одночасного скорочення адміністративних підрозділів із нарощуванням мережі пожежно-рятувальних підрозділів, як це зазначено у Стратегія реформування системи Державної служби з надзвичайних ситуацій [1].

Науковцями напрацьовано широкий асортимент методів оптимального вибору альтернатив. Однак, найбільш поширеним з них є метод аналізу ієрархій (MAI), розроблений Т. Сааті [20], перевагою якого є можливість порівняння альтернатив за декількома критеріями за відсутності об'єктивної шкали вимірів.

При відсутності кількісного порівняння застосовується якісна шкала вимірювань. Ця шкала записується у наступному вигляді: рівна важливість 1:1, слабка перевага 3:1, помірна перевага 5:1, сильна перевага 7:1, абсолютна перевага 9:1 (2,4,6,8 – проміжні значення переваг) [20].

Базисом оцінювання були обрані наступні критерії:

- 1) K_1 – ефективність та оперативність виконання функціональних обов'язків. Найголовнішим у системі цивільного захисту є мінімізація ризиків безпеки життєдіяльності та мінімізація наслідків настання надзвичайних ситуацій для населення та територій. До підкритеріїв можна віднести зміни оперативного часу реагування на надзвичайні ситуації, скорочення збитків від реалізації надзвичайної ситуації, точність прогнозів, частка реалізованих на практиці прикладних досліджень тощо;

2) K_2 – бюджетна ефективність оптимізації структури. Для ретельної оцінки альтернатив за цим критерієм доцільно використовувати загальновідомі методи «витрати-вигоди», метод «аналізу вартісного ефекту», метод «аналізу ефективності витрат».

3) K_3 – вигоди від оптимізації структури для існуючих учасників. Мережевий характер існуючої структури системи установ цивільного захисту свідчить про доцільність оцінки її позитивного або негативного ефекту від входження/вибуття партнера. Така оцінка може базуватись на визначенні впливу установ/підприємств на ефективність функціонування мережі за методикою, розробленою Л. Чепурда, виходячи з мультиатрибутивної моделі настанов і модифікованої автором формули М. Фішбейна [12]. Можна визначити результативність функціонування мережевої

структури на мультикритеріальній основі, запропонованій М. Босовською. До підкритеріїв можна включити й систему оцінки надійності структури мережі закладів цивільного захисту.

Таблиця 2 – Розподіл видатків Державної служби України з надзвичайних ситуацій у 2014-2017 рр.

Найменування згідно з відомчою і програмною класифікаціями видатків та кредитування державного бюджету	2014 рік		2015 рік		2016 рік		2017 рік	
	млн грн	структура, %	млн грн	структура, %	млн грн	структура, %	млн грн	структура, %
ДСНС	3940,99	100,00	4414,15	100,00	5568,31	100,00	7980,50	100,00
Керівництво та управління у сфері надзвичайних ситуацій	67,35	1,71	70,25	1,59	77,80	1,40	96,75	1,21
Авіаційні роботи з пошуку і рятування	7,42	0,19	7,68	0,17	7,93	0,14	9,82	0,12
Гідрометеорологічна діяльність	208,23	5,28	224,02	5,08	252,88	4,54	321,43	4,03
Прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері гідрометеорології, підготовка наукових кадрів	15,63	0,40	16,35	0,37	17,21	0,31	22,46	0,28
Прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і у сфері цивільного захисту та пожежної безпеки, підготовка наукових кадрів	22,22	0,56	22,88	0,52	24,22	0,43	32,11	0,40
Придбання пожежної та спеціальної техніки вітчизняного виробництва	4,80	0,12	200,00	4,53	400,84	7,20	600,84	7,53
Видатки для ДСНС на заходи щодо підвищення обороноздатності і безпеки держави	-	-	-	-	100,00	1,80	100,00	1,25
Забезпечення діяльності сил цивільного захисту	3307,69	83,93	3528,29	79,93	4339,25	77,93	6343,58	79,49
Підготовка кадрів у сфері цивільного захисту	307,66	7,81	344,69	7,81	348,19	6,25	453,52	5,68

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби України з надзвичайних ситуацій [19]

Зауважимо, що для спрощення споріднені підкритерії об'єднані у критерії.

Побудуємо матриці парних порівнянь (шкала вимірювання 1-9) критеріїв відносно мети та альтернатив відносно критеріїв.

Експертні оцінки надають фахівці з питань, за якими побудована ієрархічна структура на основі матриць парних порівнянь. Матриці формуються наступним чином: в рядку записуємо експертні порівняння значимості (ваги) першої структурної одиниці відносно інших. Ця процедура повторюється по всіх рядках. Зауважимо, що таблиці відповідають обернено-симетричним матрицям ($A = \{a_{ij}\}$, $i, j = \overline{1, n}$), тобто їх елементи задовольняють умові

$$a_{ij} = \frac{1}{a_{ji}}, \quad (1)$$

де a_{ij} – це елемент матриці (i – номер рядка, а j – це номер стовпця як в матриці, так і у відповідній їй таблиці) [20]. Для випадку, який розглядається, $n=3$.

Власний вектор V_n матриці парних порівнянь відносно структурних одиниць визначається за формулою

$$V_{ni} = \frac{\sum_{j=1}^n a_{ij}}{\sum_{i,j=1}^n a_{ij}}. \quad (2)$$

Матриці парних порівнянь критеріїв відносно мети та альтернатив відносно критеріїв і їх власні вектори $V_{(K_i)}$ ($i = \overline{1,3}$) і V_M наведено у табл. 3-6. Ієрархічна структура представлена на рис. 3.

Таблиця 3 – Матриця парних порівнянь критеріїв K_1, K_2, K_3 , відносно мети

Мета	K_1	K_2	K_3	V_M
K_1	1	5/2	5/1	5/8
K_2	2/5	1	2	2/8
K_3	1/5	1/2	1	1/8

Таблиця 4 – Матриця парних порівнянь альтернатив відносно критерію K_1

K_1	A_1	A_2	A_3	$V_{(K_1)}$
A_1	1	2	1/2	2/7
A_2	1/2	1	1/4	1/7
A_3	2	4	1	4/7

Таблиця 5 – Матриця парних порівнянь альтернатив відносно критерію K_2

K_2	A_1	A_2	A_3	$V_{(K_2)}$
A_1	1	1/4	3	3/16
A_2	4	1	12	12/16
A_3	1/3	1/12	1	1/16

Таблиця 6 – Матриця парних порівнянь альтернатив відносно критерію K_3

K_3	A_1	A_2	A_3	$V_{(K_3)}$
A_1	1	1/2	1/3	1/6
A_2	2	1	2/3	2/6
A_3	3	3/2	1	3/6

Глобальні (підсумкові) пріоритети альтернатив A_1, A_2, A_3 визначаються за сумою добутків всіх векторів V на відповідному шляху (за стрілками) від мети до альтернативи, або добутку матриці, стовпці якої дорівнюють власним векторам $V_{(K_i)}$ ($i = \overline{1,3}$) і V_M [20]. В нашому прикладі глобальні пріоритети альтернатив $W(A)$ дорівнюють:

$$W(A) = \begin{pmatrix} \frac{2}{7} & \frac{3}{16} & \frac{1}{6} \\ \frac{1}{7} & \frac{12}{16} & \frac{2}{6} \\ \frac{4}{7} & \frac{1}{16} & \frac{3}{6} \\ \frac{4}{7} & \frac{1}{16} & \frac{3}{6} \end{pmatrix} * \begin{pmatrix} \frac{5}{8} \\ \frac{2}{8} \\ \frac{1}{8} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0,2463 \\ 0,3184 \\ 0,4353 \end{pmatrix}.$$

В умовному прикладі альтернатива A_3 має найбільший глобальний пріоритет і саме ця концепція оптимізації ієрархічно-мережевої структури установ цивільного захисту була б реалізована.

Зауважимо, що для оптимального вибору альтернатив можна рекомендувати й інші близькі до МАІ методи: метод аналітичної процедури (МАП) і критерійний стохастичний метод (КСМ), які залишають незмінними початковий розподіл і співвідношення глобальних пріоритетів альтернатив при зміні їх кількості або зміні кількості критеріїв [21; 22]. При застосуванні МАІ у цих випадках змінюється співвідношення між альтернативами і може змінитися упорядкування їх глобальних пріоритетів.

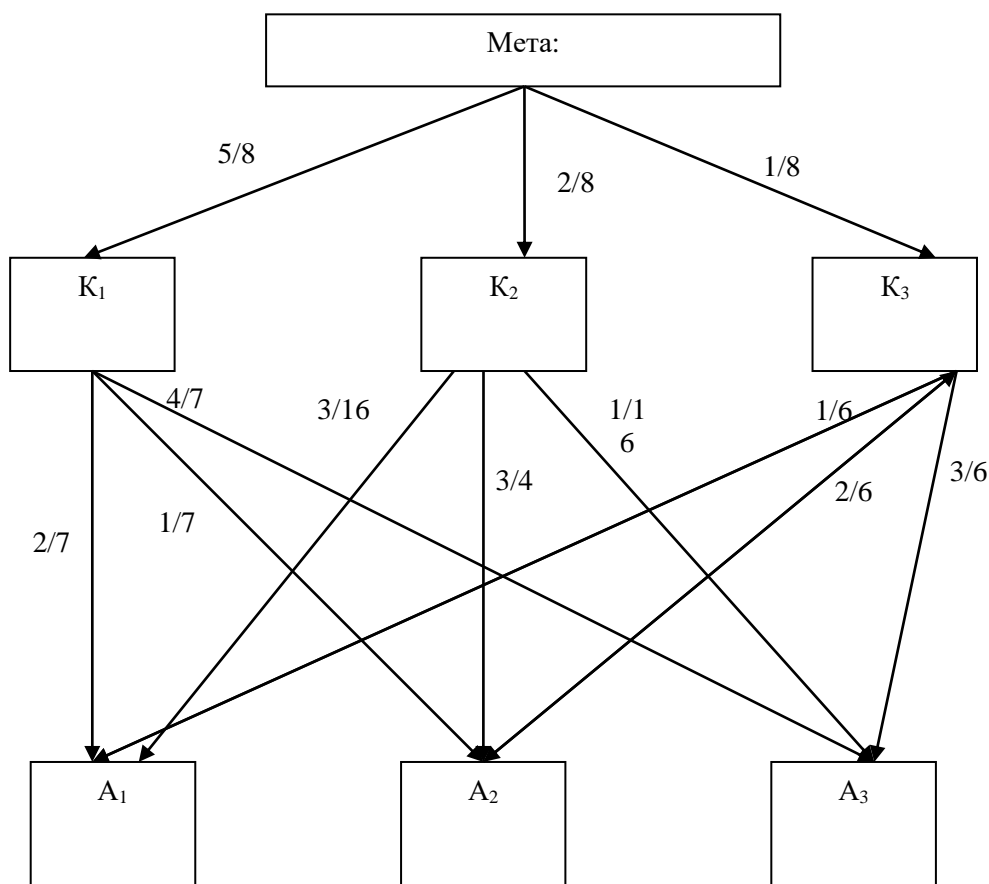

Рисунок 3 – Структура ієрархії МАІ для вибору оптимальної структури системи установ цивільного захисту в Україні

Висновки. Економічні реалії сьогодення, мінливість зовнішньої середовища спонукають шукати та застосовувати нові підходи в управлінні системами, зокрема системами надання державних сервісів населенню. Застосування мережевого підходу у дослідженні системи установ цивільного захисту України дозволяє характеризувати її структуру як ієрархічно-мережеву, а специфіка функціонування мережі установ на рівнях ієрархії проявляється у наступних факторах: із децентралізацією місцевого самоврядування підвищується рівень «свободи» при входженні до мережі; побудова мережі на засадах спеціалізації та територіального розділу праці; орієнтація на інноваційні методи розвитку; супровід позитивними екстерналіями (акселерацією, стандартизацією, інтерналізацією та інформатизацією); інформаційно-методична підтримка учасників; орієнтація на досягнення цілей функціонування мережі із мінімізацією бюджетного фінансування.

Мережеві структури відрізняються динамічністю, тому процеси оптимізації набувають перманентного характеру. Мережа установ з надання державного сервісу у сфері безпеки життєдіяльності характеризується більшою консервативністю, але на теперішній час оптимізація її структури є нагальним питанням. Оптимізація структури системи цивільного захисту може здійснюватися у двох напрямках: оптимізація мережі установ та оптимізація зв'язків між ними. Обґрунтованість рішень щодо оптимізація мережі установ може забезпечити застосування процедури оцінки альтернатив методом аналізу ієрархій. На прикладі трьох критеріїв і трьох альтернатив продемонстрован запропонований алгоритм оптимізації мережевих структур, який дозволяє застосовувати більшу кількість альтернатив і критеріїв, причому розбивати їх на підкритерії.

Подальші дослідження у визначеній тематиці будуть пов'язані з оцінкою потенційних напрямів оптимізації зв'язків у системі установ цивільного захисту.

Література

1. Стратегія реформування системи Державної служби з надзвичайних ситуацій : розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.01.2017 № 61-р // База даних «Законодавство України». URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/61-2017-%D1%80> (дата звернення: 24.05.2018).
2. Snow Ch., Miles R., Coleman Jr. H. Managing 21st century network organizations. *Organizational Dynamics*. 1992. Vol. 20. Issue 3. P. 5–20. [https://doi.org/10.1016/0090-2616\(92\)90021-E](https://doi.org/10.1016/0090-2616(92)90021-E).
3. Starkey K., Barnatt C., Tempest S. Beyond Networks and Hierarchies: Latent Organizations in the U.K. Television Industry. *Organization Science*. 2000. Vol. 11. Issue 3. P. 299–305. <https://doi.org/10.1287/orsc.11.3.299.12500>.
4. Keast R., Mandell M., Brown K., Woolcock G. Network Structures: Working Differently and Changing Expectations. *Public Administration Review*. 2004. Vol. 64. Issue 3. P. 363–371. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2004.00380.x>.
5. Помінова І. І. Становлення мережевих форм організації економічних систем. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2009. Вип. 1(2). С. 25–33.
6. Стельмащук А. М., Стельмащук Ю. А. Розвиток мережевих економічних систем як сервісний захід зростання масштабів ефективності виробництва. *Інноваційна економіка*. 2016. № 3–4. С. 222–229.
7. Сущенко О. А., Буздаков Л. М. Розвиток управління мережевими формами взаємодії бізнес-структур. *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2011. № 3(39). С. 52–56.
8. Таньков К. М., Куракін О. Б. Методичні підходи до формування мережевої обслуговуючої системи. *Бізнес Інформ*. 2015. № 8. С. 134–138.
9. Парубець О. М. Система оцінки надійності мережевих структур на транспорті. *Економіка. Фінанси. Право*. 2015. № 4. С. 15–18.
10. Босовська М. В. Методологічні засади оцінки результативності функціонування мережевих структур на основі мультикритеріального підходу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 3. С. 23–26.
11. Чепурда Л. М. Дослідження ефективності функціонування мережевих структур невиробничої сфери обслуговування (Частина I). *Бізнес Інформ*. 2015. № 1. С. 218–222.
12. Чепурда Л. М. Дослідження ефективності функціонування мережевих структур невиробничої сфери обслуговування (частина II). *Бізнес Інформ*. 2015. № 2. С. 175–179.
13. Пахаренко О. В. Концептуальні основи управління мережевими сервісними структурами. *Соціальна економіка*. 2016. Вип. 52. № 2. С. 126–129.
14. Структура ДСНС України // Офіційний сайт Державна служба України з надзвичайних ситуацій. URL : <http://www.dsns.gov.ua/ua/Struktura.html> (дата звернення: 23.05.2018).
15. Данилович-Кропивницька М. Л. Аналіз розвитку мережевих структур на основі теоретико-ігрового підходу. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. Вип. 1. С. 13–17.
16. Шульц С. Л., Кіт Л. З. Мережеві бізнес-структури: концептуалізація понять та засад функціонування (та функціонування базових основ). *Регіональна економіка*. 2013. № 2. С. 15–24.
17. Виконання бюджетів // Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/22813;jsessionid=810BDC6C59B0BAF90DD6D3CA96612DAF> (дата звернення: 23.05.2018).
18. Звітні матеріали Державної служби України з надзвичайних ситуацій // Офіційний сайт

Державна служба України з надзвичайних ситуацій. URL : <http://www.dsns.gov.ua/ua/Zvitni-materiali-Derzhavnoyi-sluzhbi-Ukrayini-z-nadzvichaynih-situaciy.html> (дата звернення: 23.05.2018).

19. Фінансово-господарська діяльність // Офіційний сайт Державна служба України з надзвичайних ситуацій. URL: <http://www.dsns.gov.ua/ua/Finansovo-gospodarska-diyalnist.html> (дата звернення: 23.05.2018).
20. Саати Т. Л. Принятие решений: метод анализа иерархий. М. : Радио и связь, 1989. 316 с.
21. Кузниченко В. М., Лапшин В. И. Методы принятия решений на основе парных сравнений: Решение задач теории выбора и принятия решений при многих критериях на основе парных сравнений: монография. – Saarbrücken, Deutschland : Palmarium academic publishing, 2014. 63 с.
22. Kostenko E., Kuznichenko V., Lapshyn V. Comparison of Decision-Making Methods. *Research in Applied Economics*. 2014. Vol. 6. №3. С. 17–27.

References

1. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2017). Strategy for Reforming the State Emergency Services [“Strategiya reformuvannya sy`stemy` Derzhavnoyi sluzhby` z nadzvy`chajny`x sy`tuacij”] (Order). [online] Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/61-2017-%D1%80> [Accessed 24 May 2018].
2. Snow, Ch., Miles, R. and Coleman Jr., H. (1992). Managing 21st century network organizations. *Organizational Dynamics*, 20(3), pp. 5–20. [https://doi.org/10.1016/0090-2616\(92\)90021-E](https://doi.org/10.1016/0090-2616(92)90021-E).
3. Starkey, K., Barnatt, C. and Tempest, S. (2000). Beyond Networks and Hierarchies: Latent Organizations in the U.K. Television Industry. *Organization Science*, 11(3), pp. 299–305. <https://doi.org/10.1287/orsc.11.3.299.12500>.
4. Keast, R., Mandell, M., Brown, K. and Woolcock G. (2004). Network Structures: Working Differently and Changing Expectations. *Public Administration Review*, 64(3), pp. 363–371. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2004.00380.x>.
5. Pominova, I. I. (2009). Formation of network forms of organization of economic systems [“Stanovlennya merezhevy`x form organizaciyi ekonomichny`x sy`stem”]. *Ekonomichna strategiya i perspektyvy` rozvy`tku sfery` torgovli ta poslug*, 1(2), pp. 25–33.
6. Stel`mashuk, A. M. and Stel`mashuk, Yu. A. (2016). Development of network economic systems as a service measure to increase the scale of production efficiency [“Rozvy`tok merezhevy`x ekonomichny`x sy`stem yak servisny`j zaxid zrostannya masshtabiv efekty`vnosti vy`robnny`chtva”]. *Innovacijna ekonomika*, 3–4, pp. 222–229.
7. Sushhenko, O. A. and Buzdakov, L. M. (2011). Development of management of network forms of interaction of business structures [“Rozvy`tok upravlinnya merezhevy`my` formamy` vzayemodiyi biznes-struktur”]. *Upravlinnya proektamy` ta rozvy`tok vy`robnny`chtva*, 3(39), pp. 52–56.
8. Tan`kov, K. M. and Kurakin, O. B. (2015). Methodical approaches to the formation of a network servicing system [“Metody`chni pidxody` do formuvannya merezhevoyi obslugovuyuchoyi sy`stemy`”]. *Business Inform*, 8, pp. 134–138.
9. Parubecz`, O. M. (2015). System for assessing the reliability of network structures in transport. [“Sy`stema ocinky` nadijnosti merezhevy`x struktur na transporti”]. *Economy. Finances. Right*, 4, pp. 15–18.
10. Bosovs`ka, M. V. (2015). Methodological principles of evaluation of the effectiveness of functioning of network structures on the basis of a multicriterial approach [“Metodologichni zasady` ocinky` rezul`taty`vnosti funkcionuvannya merezhevy`x struktur na osnovi mul`ty`kry`terial`nogo pidxodu”]. *Investy`ciyi: prakty`ka ta dosvid*, 3, pp. 23–26.
11. Chepurda, L. M. (2015). Investigation of the efficiency of the functioning of the network structures of the non-productive sphere of service (Part I) [“Doslidzhennya efekty`vnosti funkcionuvannya merezhevy`x struktur nevy`robnny`choyi sfery` obslugovuvannya (Chasty`na I)”]. *Business Inform*, 1, pp. 218–222.
12. Chepurda, L. M. (2015). Investigation of the efficiency of the functioning of the network structures of the non-productive sphere of service (Part II) [“Doslidzhennya efekty`vnosti funkcionuvannya merezhevy`x struktur nevy`robnny`choyi sfery` obslugovuvannya (Chasty`na II)”]. *Business Inform*, 2015, 2, pp. 175–179.
13. Pakharenko, O. V. (2016). Conceptual basis of managing network service structures

- [“Konceptual`ni osnovy` upravlinnya merezhevy`my` servisny`my` strukturamy`”]. *Social Economics*, 52(2), pp. 126–129.
14. The State Emergency Service of Ukraine. (2017). Structure of SESU // Official site of The State Emergency Service of Ukraine. [online] Available at: <http://www.dsns.gov.ua/ua/Struktura.html> [Accessed 23 May 2018].
  15. Dany`lovy`ch-Kropy`vny`cz`ka, M. L. (2014). Analysis of the development of network structures on the basis of the theory-game approach. [“Analiz rozvy`tku merezhevy`x struktur na osnovi teorety`ko-igrovogo pidxodu”]. *Visny`k social`no-ekonomichny`x doslidzhen`*, 1, pp. 13–17.
  16. Shul`cz, S. L. and Kit, L. Z. (2013). Network business structures: conceptualization of concepts and principles of functioning (and functioning of the basic foundations) [“Merezhevi biznes-struktury`: konceptualizaciya ponyat` ta zasad funkcionuvannya (ta funkcionuvannya bazovy`x osnov)”]. *Regional economy*, 2, pp. 15–24.
  17. The State Treasury Service of Ukraine. (2018). Budget implementation [“Vykonannia biudzhetyv”]. [online] Available at: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/22813;jsessionid=810BDC6C59B0BAF90DD6D3CA96612DAF> [Accessed 23 May 2018].
  18. The State Emergency Service of Ukraine. (2018). Reporting materials of the The State Emergency Service of Ukraine // Official site of The State Emergency Service of Ukraine. [online] Available at: <http://www.dsns.gov.ua/ua/Zvitni-materiali-Derzhavnoyi-sluzhbi-Ukrayini-z-nadzvichaynih-situacij.html> [Accessed 23 May 2018].
  19. The State Emergency Service of Ukraine. (2018). Financial and economic activity // Official site of The State Emergency Service of Ukraine. [online] Available at: <http://www.dsns.gov.ua/ua/Finansovo-gospodarska-diyalnist.html> [Accessed 23 May 2018].
  20. Saaty, T. L. (1989). Making decision: the analytic hierarchy process [“Prinyatie resheniy: metod analiza ierarhiy”]. Moscow: Radio i svyaz.
  21. Kuznichenko, V. and Lapshyn, V. (2014). Methods of decision-making on the basis of pair comparisons: Solving the problems of the theory of choice and decision-making under many criteria based on pair comparisons: monograph [“Metody prinyatiya resheniy na osnove parnykh sravneniy: Resheniye zadach teorii vybora i prinyatiya resheniy pri mnogikh kriteriyakh na osnove parnykh sravneniy: monografiya”]. Saarbrücken, Deutschland: Palmarium academic publishing.
  22. Kostenko, E., Kuznichenko, V. and Lapshyn, V. (2014). Comparison of Decision-Making Methods. *Research in Applied Economics*, 6(3), pp. 17–27.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2018.

AUTHORS' PROFILES

Balakleiets Kyrylo (Балаклеєць Кирило Юрійович)

Student, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

e-mail: kirillbalacleets@gmail.com

Research Interests: Entrepreneurship; Intellectual Entrepreneurship; Innovative Business

Chala Tatyana (Чала Тетяна Георгіївна)

PhD, Associate professor, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

e-mail: t.g.chala@karazin.ua

Research Interests: Statistics, Modeling

Chernenko Daryna (Черненко Дарина Ігорівна)

PhD, Senior Lecturer, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

e-mail: d.i.chernenko@karazin.ua

Research Interests: Economic-statistical Market Research; Medical Services Market

Davydova Oksana (Давидова Оксана Юрїївна)

PhD in Technical, Associate Professor, Kharkiv State University of Food Technology and Trade, Ukraine

e-mail: davydova_oks@ukr.net

Research Interests: Product Quality, Innovation, Management, Development, Activity Enterprises Hotel and Restaurant Industry

Demchenko Sofiia (Демченко Софія Вікторівна)

Magistrate, Laboratory Assistant, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

e-mail: sofia.demchenko95@gmail.com

Research Interests: Institutional Economy, Investment Policy, «Path Dependency»

Dykan Valeriia (Дикань Валерія Володимирівна)

Doctor of Sciences (Economic), Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

e-mail: valeriya.dykan@karazin.ua

Research Interests: Regional Development, Management, Organization of Foreign Economic Activity of Enterprises, Organization of Business

Glibko Sergiy (Глібко Сергій Васильович)

PhD, Associated Professor, Director, Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine

e-mail: glbksv@gmail.com

Research Interests: Commercial Law, Innovative Activity, Banking Law, Investment Law

Glukhova Irina (Глухова Ірина Василівна)

Vice-dean responsible for research work of students of the Faculty of Economics, senior lecturer, Francisk Skorina Gomel State University, The Republic of Belarus

e-mail: gluirina@mail.ru

Research Interests: Labor Economics

Hrechana Olesia (Гречана Олеся Ігорівна)

Student, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

e-mail: olesyagrecha@gmail.com

Research Interests: Economy, Management

Khripunova Daria (Хрипунова Дар'я Михайлівна)

Post-graduate, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

e-mail: khripunova.daria@gmail.com

Research Interests: Management

Korepanov George (Корепанов Георгій Сергійович)

PhD, Senior Lecturer, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

e-mail: g.s.korepanov@karazin.ua

Research Interests: Statistical Modeling and Forecasting, Investment

Korepanov Oleksiy (Корепанов Олексій Сергійович)

PhD, Associate professor, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

e-mail: o.s.korepanov@karazin.ua

Research Interests: Statistical Modeling, Smart Sustainable Development, Data Science, Big Data

Kosenkova Tetiana (Косенкова Тетяна Валеріївна)

Post-graduate, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

e-mail: tanya-pokolodnay@gmail.com

Research Interests: Mechanisms of Management of Socio-economic Development of Territories

Kvitka Anton (Квітка Антон Володимирович)

PhD, Associate Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

e-mail: kvitka@karazin.ua

Research Interests: Macroeconomics, Microeconomics, International Economics, Human Capital

Lazebnyk Yuliya (Лазебник Юлія Олександрівна)

PhD, Associate professor, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

e-mail: y.a.lazebnyk@karazin.ua

Research Interests: Statistics, Modeling

Matyushenko Igor (Матюшенко Ігор Юрійович)

Full Doctor of Economics, professor, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

e-mail: imatyushenko@karazin.ua

Research Interests: International Investments, European Integration, Export Potential; Science and Technology Policy in Ukraine in terms of Association with the EU; Convergence of Knowledge, Technology and Society at the NBIC-technologies; Foresight-research to Select Priorities for Science and Technology Policy in Ukraine

Pakharenko Oleksandr (Пахаренко Олександр Володимирович)

Post-graduate, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

e-mail: pahhan-s1980@ukr.net

Research Interests: Network Management Structures, Service Economy

Pasmor Maryna (Пасмор Марина Сергіївна)

PhD in Economics, Associate professor, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

e-mail: pasmor.m@gmail.com

Research Interests: International Economic Relations, Management

Pivovarova Christina (Пивоварова Кристина Леонідівна)

Student, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

e-mail: kristianna864@mail.ru

Research Interests: Social Economy, Human Development, Level and Quality of Life

Prus Yuliia (Прус Юлія Ігорівна)

Lecturer, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

e-mail: yuliaprus@karazin.ua

Research Interests: Human Resource Management, Corporate Social Responsibility, Management of Spatial Development

Rekun Ganna (Рекун Ганна Петрівна)

PhD, Associate professor, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

e-mail: rekun@karazin.ua

Research Interests: Human Resources Management, Staff Assistance for the Development of National Economy

Rodchenko Volodymyr (Родченко Володимир Борисович)

Doctor of Sciences (Economic), Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

e-mail: rodchenko@karazin.ua

Research Interests: the Economic Development of the Region, Logistics Management, Project Management

Svidenska Mariia (Свіденська Марія Сергіївна)

Post-graduate, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

e-mail: svidenskaya@karazin.ua

Research Interests: Value-based Management, Event Management

Tutunnikova Svitlana (Тютюнникова Світлана Володимирівна)

Doctor of Sciences (Economic), Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Research Interests: Socio-cultural Factors of Economic Development Level and Quality Livingpopulation, Income and Employment, Labor Relations

Наукове видання

Соціальна економіка

Випуск 55

Українською, англійською та російською мовами

Комп'ютерне верстання Т.В. Стеценко

Підписано до друку 27.06.2018. Формат А4. Папір офсет. Друк ризографічний.
Ум.-друк. арк. 20,5. Обл.-вид. арк. 24,1. Наклад 60 пр. зам. № 65/18. Ціна договірна.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4,
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №3367 від 13.01.2009 р.